

Константин Михаиловић из Островице

Јаничарове успомене ИЛИ Турска хроника

Превод и предговор Ђорђа Живановића

Интернет издање	Штампано издање
<p data-bbox="191 281 792 352">Извршни продуцент и покровитељ: Технологије, издаваштво и агенција Јанус</p> <p data-bbox="246 407 630 436">Београд, 12. септембра 2002</p> <p data-bbox="246 491 669 520">Продуцент: Зоран Стефановић</p> <p data-bbox="191 575 792 688">Ликовно обликовање: Маринко Лугоња Дигитализација текстуалног и ликовног материјала: Ненад Петровић</p> <p data-bbox="191 743 792 814">Коректура: Недељко Илић, Бранислава Стојановић, Зоран Стефановић</p>	<p data-bbox="880 281 1214 352">Издавач: Српска академија наука</p> <p data-bbox="824 407 1429 478">Споменик CVII одељење друштвених наука</p> <p data-bbox="880 533 1068 562">Нова серија 9</p> <p data-bbox="824 617 1429 688">Примљено на IV скупу Одељења друштвених наука, од 29. VI.1954</p> <p data-bbox="824 743 1429 814">Редактор: Академик Д. Недељковић, секретар Одељења друштвених наука</p>

Садржај

Ђорђе Живановић: Константин Михаиловић из Острице (Предговор)

**Константин Михаиловић: Јаничарове успомене или турска хроника (Рукопис
Замојских)**

Примери текстова, допуна и прорада из XVI века

Из рукописа С

Из текста W

Из рукописа М

Из текста L

Из текстова Р и А

Из рукописа А

Рукопис S

Прерада из XVII века

Из рукописа J

Рукопис N

Résumé

Ђорђе Живановић
Предговор спису Константина Михаиловића "Јаничарове успомене или турска хроника"

Константин Михаиловић из Островице

Живот је био веома штедар према Константину Михаиловићу, Србину из Островице, и пружио му могућност, не увек пријатну, да окуси многе беде и искушења, да прође кроз многе мене, да осети многе животне крајности, да доживи што је мало ко могао доживети, сем ваљда богатства и достојанстава, а можда се поткрај живота бар унеколико и тога окрзнуо, тако да би се мало који књижевник у светској књижевности могао похвалити да је у томе погледу био богатији од овог нашег земљака. После свих доживљаја и промена, који су каткад били веома опасни, право је чудо што је успео све то да претвори преко главе, да доживи ипак доста дубоку старост и да тада некако пред својом савешћу начини коначни обрачун, који је ево допро све до нас. Обрачун је то био зато што је Константин Михаиловић био у више махова присиљен да мења господаре и да се у више наврата бори за оно за шта никако није осенао ни одушевљење ни расположење. У тој борби између жеља и неминовности, Константин Михаилов је успео да се одржи и да његов став и његова борба ипак буду часни, ма како често осећао грижу савести што поступа онако како га прилике присиљавају да поступа. То он у више махова понавља, јер му је било стало да своје поступке оправда неминовношћу. Зато кажемо да је његово дело уствари његов обрачун са савешћу.

Константин Михаиловић је живео у XV веку, негде у последње три четврти његове. То је био век велике прекретнице у животу балканских народа. Можда је ова чињеница највише допринела да је његов живот био тако разноврстан и тако богат најчуднијим унутрашњим и спољашњим сукобима. Он је не само сведок него и активни учесник у многим догађајима који се могу сматрати за веома значајне како у историји средњовековне Србије, тако и у историји читаве Европе XV века. Он је борац при заузимању Цариграда 1453, и то се он, хришћанин, добар Србин, чак патриота, бори у војсци једног хришћанског деспота, српског деспота, која је морала да помаже Турцима при освајању Цариграда, метрополе хришћанства у Европи. Он се теши једино тиме да његова помоћ и помоћ његове српске ране не би много допринела победи турској да није било других већих и јачих разлога. Ускоро после тога, Константин Михаиловић, ранији борац за турска освајања, при пропасти Србије допашће турскога ропства, покушаће да га се ослободи, али ће му немилосрдна сила сабити страх у кости и уверити га да је бесмислено на тај начин борити се против тако велике силе каква је турска. Он је осетио и своју личну ништавност. А можда је увидео и нешто што је било нека врста његова откривши да та сила није случајно постала тако велика, него да у њој има нешто што се

њему више свидело него у његовој српској земљи до њене пропасти. Он је сведок свих размирица и неслога међу српским великашима. Он зна да је то било највеће зло. И да је због тога зла дошло до пропасти Србије. И не само Србије него и осталих српских доскора самосталних и слободних земаља. А Турска је снажна и неустрашива. Али је снажна не само зато што је велика, него зато што се у тој држави и особито у турској војсци ништа не добија по неком наслеђу, већ све по личној заслуги. Није ли за Константина Михаиловића било откриће кад је увидео да у турској војсци и сасвим ситан човек, непознат и незнатан човек, чак дојучерашњи роб, може да доспе до велике части и до високих функција у државном и особито у војном апарату ако лично стекне заслуге? Зато се не треба чудити што ћемо и њега, доброг Србина, коју годину пошто је допао у турско ропство, видети као турског војника, и то каквог војника: елитног, султанског јаничара. А ускоро после тога и као јаничарског официра. Свакако нижег чина, али тек официра, чим је могао да буде самостални заповедник једнога града, ма како овај био мален. Као јаничар бориће се Константин Михаиловић чак и у Босни против Стевана Томашевића 1463. године. Закрвавиће његово срце због тога, бол ће му обузети душу, али је тако морало бити. Он покушава додуше бар донекле да помогне својој браћи и да их обавести о опасности која им прети, али они не верују његовим речима. Када међутим исте те године Мађари упадоше у Босну и нападоше и на његову малену тврђаву, он се никако не мисли предавати, иако је свестан да се бори на турској страни против хришћана. Он и ту борбу сматра за часну борбу и тако је и завршава. Он сада брани своју, тј. турску војничку част. Тек када се више није могло издржати, када се уверио да његова одбрана не може више имати никаква смисла ни оправдања, он полаже оружје, свестан да је своју војничку дужност обавио часно до последњег тренутка и до последње могућности. Он је срећан на крају што се поново нашао међу хришћанима, али је још срећнији што то није успео на какав нечастан начин, него као исправан и поштен ратник, па макар и бранилац полумесеца. Јер се султану заклео на верност. И остао је веран тој својој заклетви докле год је то било могуће. Мађарско ропство је изгледа брзо избегао, а онда му је савест наложила да напише дело о Турској, о њеној управи и њеној војсци, да би показао колико је било правилно и добро решених питања у тој војсци, не само зато да би оправдао свој удео у њој, него и зато да би је понекад изнео као узор разједињеној и распарчаној Европи, која је брзим корацима срљала ако не у потпуну пропаст, а оно на сваки начин у веома тешке поразе. И не само да је Константин Михаиловић тада написао дело о Турској, него и о Србији, у жељеној својој отаџбини, и о себи, уколико се и његов живот уклопио у збивања и крупније догађаје тога времена.

Од Константина Михаиловића је остало само једно дело. И баш као што је он имао разноврстан и богат живот, као што је он мењао господаре и земље, а ипак остао бескућник и луталица, тако је некако и његово дело наставило авантуристички живот свога ствараоца. Јер је и живот овога дела сличан истинској авантури каквога бескућника и луталице.

Дело Константина Михаиловића било је веома популарно онда када је постало, а то је било поткрај XV века, јер се у њему говорило о Турској. А Турска је у то време била главна опасност која је претила Европи. Није онда никакво чудо што се ово дело и током XVI и XVII века много преписивало и преводило. Из тих времена допрли су до нас текстови чешки и пољски, различити по облику, различити по многим појединостима, а понекад и по читавим поглављима. На једном месту наша се забелешка да је постојао неки латински текст овога дела, а на другом пак месту имамо тврдњу да је постојао и један текст писан ћирилицом. Сви ови подаци сведоче о великој популарности Михаиловићева дела, а осим тога повећавају забуне и заблуде око основног питања: на којем је језику Константин Михаиловић писао ово своје дело. Јер све до данашњег дана чини нам се да се то не зна поуздано, и то зато што се - као за пакост - оригинални Михаиловићев рукопис није сачувао. Кад би се међутим решило ово питање, онда би било решено и друго, исто тако важно, а можда још и важније од првога: којој књижевности дело Константина Михаиловића припада. Као што се види, остало је широко поље за нагађања и претпоставке. Оне нису везане само за ова два основна питања, него и за треће, такође врло важно: какав је највероватније могао изгледати оригинални текст Константина Михаиловића, јер се текстови које имамо сачуване не слажу у свему, неки су са извесним очевидним мањим и већим преправкама и допунама, а неки су вероватно доста слободне прераде, па зато човек треба и у томе погледу бити веома опрезан, јер му се може десити да употреби део текста који не одговара најстаријим рукописима Михаиловићева дела.

Ето тако дело Константина Михаиловића наставља луталачки живот свога творца. Пољски историчари књижевности углавном сматрају да је Константин Михаиловић писао на српском, па зато његово дело не уносе у историје пољске књижевности. Наши историчари књижевности међутим примају мишљење неких наших историчара да је он писао на пољском, па га зато не сматрају српским књижевником и не уносе у наше историје књижевности. И не спомињу га уопште. Тако је Константин Михаиловић до дана данашњег остао - бескућник. Међутим, ма како било дефинитивно решено питање језика оригинала Михаиловићева дела, ми смо дужни да га боље упознамо и да га унесемо у историје наше књижевности, па било као српског књижевника - ако бисмо примили претпоставку да је он писао на српском - или као једног од "наших на страни", као једног од оних наших људи који су једним својим делом везани за једну другу књижевност. И у једном и у другом случају Константин Михаиловић заслужује да се њиме озбиљније и више позабавимо. Ово наше издање његова дела на пољском са напоредним српским преводом има за циљ да га приближи нашим читаоцима, а не сумњамо да ће онда и студије о њему постати богатије и плодносније, те бисмо се могли надати да ће многа досада неразјашњена питања с њим у вези постати јасна. Овај наш предговор треба да укаже на низ проблема везаних за име Константина Михаиловића и његово дело, на нека питања пак да пружи и нешто подробније а можда и тачније одговоре. Подвлачимо да ће нерешених питања и после овога остати још увек на претек. Наша је жеља да дело

Константина Михаиловића привуче пажњу наших научних радника не би ли се на тај начин решила и она питања која досад нису могла бити решена. Јер он то свакако заслужује.

Константин Михаиловић није био код нас непознат. Још 1865. године изишао је превод његова дела у Београду. Тада је наиме Јанко Шафарик превео ово дело на српски са чешког и штампао га у Гласнику Српског ученог друштва, књ. XVIII, стр. 25-188, са овим дугачким насловом: "Мијаила Константиновића, Србина из Острвице, Историја или љетописи турски, списани око године 1490", а унутра, у самој тексту, наслов је гласио: "Турска историја или кроника, верно и истинито списана од неког Србина или Бошњака, званог Мијаило Константинов из Острвице, ког су Турци негда заробили и међ јаничаре дали". већ по самој стилизацији види се да је ово последње било прави наслов дела.

Шта су све Срби могли сазнати из овога превода и напомена уз њега?

Јанко Шафарик је уз превод дао и повећи обавештајни, "објашњавајући" предговор у којем је покушао да представи српским читаоцима писца овога дела.

На први поглед већ пада у очи да Шафарик Константина Михаиловића назива или Мијаило Константиновић или Мијајло Константинов. Откуда то долази? Ако прегледамо мало његов предговор, многе ће нам ствари бити одмах јасне.

Шафарик је најпре устврдио да је овај наш писац - зовимо га ми и даље Константином Михаиловићем, а касније ћемо објаснити зашто то чинимо - писао своје дело "изворно у Пољској и на пољском језику, но то је тако и остало у рукописима све до нашег времена, али је још у 16-том веку на чешки језик преведено и у Чешкој напечатено било под насловом: "Historia neb kronyka tureska, od neyakeho Rbca neb Bosnjbka jmenem Michala Konstantyna z Ostrovice, nekdy od Turkuov zajateho a mezy Jencare daneho, wěrne a prawě sepsana. A wydana od Alexandra Aujezdskeho w Lytomišli leta 1565".

Тиме је Шафарик рекао да је дело нашега Константина Михаиловића преводио са споменутог раног чешког издања. Ми знамо међутим да је тај текст доста друкчији него остали текстови, па је зато увек морало бити незгодно служити се њиме и позивати се на њега као на историјски извор. Али то је друго питање. За тај чешки текст је Шафарик тврдио исто тако да је уствари превод с пољског. То своје тврђење засновао је на литератури коју је тада имао при руци. А ево која је то била литература. То је било најпре

једно пољско издање Михаиловићева дела. То је прво пољско издање овога дела, штампано у Варшави 1828. године и носило је наслов *Pamiętniki Japczara Polaka*. Шафарик се више пута позива на ово издање, понекад из њега наводи места којих нема у његову чешком оригиналу. Једино што није рекао то је тврдња пољског издавача да је писац овога дела био "Јаничар Пољак", како у наслову пише. Шафарик чак неће да наведе ни цео пољски наслов дела да се не би из њега то видело, него каже да наслов на пољском гласи *Pamiętniki Japczara*. Додуше, неко би могао помислити да је можда Шафарик имао друго издање пољско, у којем је у наслову начињена поправка и оно "Polaka" избачено, али по свему изгледа да је он имао баш прво издање. Шафарик текст овог пољског издања сматра за Константинов оригинал. Због тога нам је мало чудан један његов поступак. Он је јасно видео да се текст тога пољског издања на више места знатно разликује од чешког текста, који он преводи, па ипак читаво дело скроз преводи према чешком издању, не уносећи чак ни оне измене које је могао учинити према пољскоме тексту, него се на неке разлике позива само у предговору. То бисмо могли разумети само тако ако бисмо претпоставили да Шафарик пољски текст није ни имао у рукама, него да је о његовим особинама говорио само онолико колико је нашао у једном раду Јосифа Јиречека о Константину Михаиловићу. Био је то чланак Јосифа Јиречека штампан у његову зборнику радова под насловом *Rozprawy z oboru historie, filologie a literatury*, свеска прва, издатом у Бечу 1860. године. Ми ћемо се касније дуже зауставити на овом Јиречековом раду, јер је он значајан за проучавање нашега писца, сада пак спомињемо само оно што је употребио Шафарик за свој предговор и што је пренео српској читалачкој публици. Шафарик је ту рекао да је Константин Михаиловић, односно по њему Михаило Константиновић, родом из рудничке Островице, да је рођен око 1430. године, да је "од родитеља бољег стања". Онда даље прича појединости из Михаиловићева живота које је нашао у самоме делу. На крају ће претпоставити, за Јиречеком, да је наш писац боравио неко време у Чешкој и Моравској, а да је онда прешао у Пољску, где је добио и племићку титулу. Константиново причање и Шафарик је, опет за Јиречеком, упоређивао с оним што је о Турској писао Хамер у својој историји ове земље (*Geschichte des Osmanischen Reiches*), као и немачки историчар Енгел (Шафарик га назива Енгелс) у својој историји Србије. Најзад, према Јиречеку ће Шафарик споменути и податке о другим рукописима Михаиловићева дела, који су пронађени у Пољској и о којима је било писано у литератури о томе предмету.

Та су и толика знања имали Срби о Константину Михаиловићу дуги низ година. И звали су га за Шафариком, односно за именом пишчевим у чешком тексту, Михаилом Константиновићем. Рекли смо већ да се у наслову пољскога издања од 1828. Михаиловићево име не спомиње.

Шафариков превод су углавном могли употребљавати и употребљавали наши историчари све до најновијих времена. Зато ће многи од њих све до последњих година да га називају тим погрешним именом, све до Владимира Ђоровића, који ће га под тим

именом спомињати у својој Историји Југославије (1933). Овим. Михаиловићевим текстом служиће се и Стеван Сремац онда кад је писао неке од својих приповедака у збирци Из књига староставних. Ко се одатле не сећа његових приповедака Заборављени Обилићи или Смрт цара Лазара? У ове своје приповетке уноси Сремац читаве реченице из Михаиловићева дела, што сам каже, а те реченице обично штампа друкчијим слогом да би се разликовале од његова текста.

Наши историчари, старији и новији, богато су се користили делом Константина Михаиловића као историјским извором. Али се ми не морамо на тој литератури задржавати. Нас занима само оно што је писано о самом Михаиловићу. Та се литература током прошлога и нашега века доста развила и ми не можемо равнодушно проћи поред резултата њених. О Михаиловићу су углавном писали Пољаци, покушаћемо у најкраћим цртама да прикажемо како су се знања о Константину Михаиловићу развијала од самих почетака па све до данашњих дана кроз студије и расправе и шта би се од свега тога морало и данас примити као вероватно и убедљиво. Овај преглед показане нам исто тако који су главни проблеми остали нерешени у вези с нашим писцем и његовим делом, како се до тих проблема дошло и какви су покушаји чињени да се они реше.

Већ по ономе што је Шафарик у своме предговору уз превод рекао види се да је Михаиловићево дело први пут штампано на чешком 1565.

Он затим спомиње и пољско издање од 1828, а зна да је то издање поновљено 1857. Осим тога, Шафарик спомиње - као што сам каже: према Јиречеку - да постоје још два пољска рукописа. Из овога се види да је већ тада било јасно да је Михаиловићево дело у своје време било веома популарно, чим се тако често преписивало и преводило. Према Јиречеку је Шафарик тврдио да је чешки текст превод с пољског. А онда је рекао и то - опет према Јиречеку - да је пољски научник "славни Кухарски" (тј. Анђеј Кухарски) тврдио да је пољски текст штампан 1828. превод са чешкога. већ ови наводи довољно убедљиво сведоче колико је тешко било говорити о појединим питањима у вези с овим делом. Мишљења су бивала врло опречна, а каткад и сасвим супротна, па је тешко било у први мах заузети одређен став према њима: коме поверовати пре, а шта одбацити као мање вероватно.

Споменимо најпре да је дело Константина Михаиловића досад штампано у неколико наврата. Прво је изишло већ споменуто чешко издање од 1565. године. Само део наслова у овоме издању ће нам већ многе ствари разјаснити и расветлити: "Hystorya neb kronuka Tureckb od nějakého Ráca neb Vosňáka, jménem Michala Konstantina z Ostrowice, někdy od Turkůw zagatého, a mezi Jenčáře daného, wěrně a prawě sepsana. Item taženu proti Turku, a na konci také přidané gsau nekteře wěci z knich o slavných činech Skanderbergka, knížete Epirotského. Od Alex. Augездského, impressoga w gedno sebráná a na mnohá místech z stganu

czesstinu spgawená. W Litomussii 1565". Из самог овог наслова виде се већ на први поглед ове четири ствари: 1. Константин Михаиловић назван је ту погрешно Михал Константиновић или Константинов; 2. он је "Рац (тј. Србин) или Бошњак"; 3. на крају су додате "неке ствари из књига о славним делима Скендербега, епирскога кнеза", и 4. све је то "уједно скупио и на много места дотерао у погледу чешкога језика" издавач Александар Оујездски или Оујездецки. Осим свега овога, овом чешком издању Михаиловићева дела додате су још неколике друге ствари, које су по садржају сличне његову делу. Поред осталих, налазе се овде и одломци о турској царевини из пера исто тако познатог југословенског познаваоца турског питања Бартоломеја Ђурђевића или Георгијевића, који је живео нешто касније, о којем се код нас доста писало и о којем се доста и зна. Наравно, ми се немамо потребе заустављати на свима овим додацима, јер за нас немају неки особити значај. Али ове појединости говоре да је чешки издавач био доста слободан према своме изворнику, да је многе ствари мењао и додавао, па је онда очигледно да његов текст мора бити друкчији од Михаиловићева оригинала. Или се бар на многим местима мора од њега разликовати. А то значи да се његову тексту не сме увек веровати као оригиналном тексту Константина Михаиловића. Овај чешки текст издат је поново 1581. године.

Прво пољско издање је оно које спомиње Шафарик, а које смо и ми споменули, тј. из 1828. године. оно је имало потпун наслов *Pamiętniki Janczara Polaka przed rokiem 1500* парисапе, тј. Успомене јаничара Пољака написане пре 1500. године. Издавач је био А. Галензовски (*Gałęzowski*) из Варшаве. Овде је дело било издато у два напоредна текста: једно је био текст у оригиналном писању, а друго у савременој транскрипцији. Као што се из тога види, издавач је имао амбиције да пружи научно издање овога текста. Ово издање је још двапут касније поновљено, и то 1857. и 1868, оба пута у Саноку. Оба пута је и наслов промењен утолико што је из њега избачено оно "Polaka", јер се по самоме тексту јасно видело, а то су истицали и они који су писали о првом издању, да овај писац-јаничар није био Пољак него Србин. Додајмо још и то да у овом првом пољском издању, управо у рукопису према којем је овај текст штампан, није било уопште наведено нигде име писца овога дела. Он је фигурисао просто само као "Јаничар", а издавач му је додао још и оно "Јаничар Пољак".

Као издања нећемо спомињати она дела у којима су штампани само поједини одељци из дела Константина Михаиловића, јер је било и таквих случајева.

Најзад 1912. године добили смо издање пољског филолога Јана Лосја. Он је прегледао све рукописе дела Константина Михаиловића о којима је могао сазнати по литератури или по личном испитивању и трагању, упоредио их је, одредио старину појединих преписа и начинио издање најстаријег и најпотпунијег пољског преписа, додајући му све варијанте или одступања из других преписа или текстова уопште. Његово испитивање је показало да се текстови међусобно доста разликују, а старина неког преписа не показује сигурно да је

тај текст морао бити најближи оригиналу, јер је све могло зависити од пажљивости преписивача. Текстови су штампани у савременој транскрипцији. Ово издање ми сада прештампавамо без икаквих измена и додајемо му потпуни и дословни српски превод.

Знања о Константину Михаиловићу и његову делу можемо пратити од времена када се појавило прво издање овога дела. То значи од половине XVI века.

Чешки издавач Михаиловићева дела, као што смо видели, није знао чак ни право име нашега писца. То међутим није била његова кривица него онога преписа односно превода према којем је он свој текст издавао. Те су се ствари тек много касније боље разјасниле у прилично богатој литератури о овоме предмету. И поред тога што је временски био најближи нашем писцу, чешки издавач нам није скоро ништа о њему могао пећи. Све што је имао да каже ставио је у наслов, а остало су читаоци сами могли прочитати у самоме тексту. Из онога пак што издавач пише види се да је ово дело већ у XVI веку колало у више преписа, да су ти преписи каткад проширивани и прерађивани, зато је и он морао да прави неку врсту избора и "исправака", бар што се тиче чешкога језика, како он сам каже. Колико бисмо ми данас били срећнији да овај издавач није био овако "пажљив", па да нам је дао просто онај текст који је имао при руци, онакав какав је био, без икаквих измена и допуна! Али то је пушта жеља наша.

О Константину Михаиловићу почело се писати много више и стварније тек у првој половини XIX века и тек то можемо сматрати као прави почетак научног интересовања како за њега лично тако и за његово дело.

Као да није ни постојало чешко издање од 1565. године, па ни оно друго из 1581, у Варшави излази 1828. ново издање Михаиловићева дела. оно је сасвим друкчије изгледало него она ранија чешка. Издавач је пољски очигледно имао намеру да његово издање буде научно, да изазове интересовање као научно достигнуће. Рекли смо већ да је стога штампао рукопис у оригиналном писању и у савременој пољској транскрипцији. Издавач А. Галензовски, који је свакако писао све белешке и предговор уз своје издање, није знао за старо чешко издање. Он је овај текст штампао као новооткривени стари пољски рукопис, не претпостављајући да постоји још читав низ других преписа и превода овога истог дела. Он је у предговору испричао шта је имао да каже о овоме рукопису који издаје. Тај рукопис је - вели он - недавно нађен у бердичевском манастиру, "никада не објављиван, драгоцен по своме садржају", који добија још већу вредност стога што је постао пре 1500. године, а по свој прилици још за владе Казимира Јагјеловића (1445-1492).

То је по њему један од најстаријих споменика пољскога језика. Писац овога дела је Пољак. Галензовски Константину Михаиловићу не зна име, јер његов рукопис тога податка нема. Тај "Пољак" је био у турској служби онда кад су ови заузели Цариград. "Неке појединости о њему наћи ће читалац у самоме делу; ко је он био, где је живео пошто се извукао из турског ропства, када је и за кога писао ове успомене не може се с поузданог ћу утврдити". Скоро је тешко поверовати, али је истина, да овај издавач пише предговор делу које издаје, а не познаје садржај тога дела. Јер да га је прочитао, не би могао рећи за Константина Михаиловића да је био Пољак, кад овај на више места врло подробно прича своје доживљаје и говори о своме пореклу. Све ово просто не би било разумљиво ако не бисмо читав овај поступак схватили као намерни маневар. Претпостављамо да је Галензовски познавао појединости о Константину Михаиловићу, али га је намерно назвао Пољаком не би ли тиме с једне стране оправдао издавање овога рукописа, а с друге стране пак да би јаче заинтересовао пољски читалачки свет за ово дело. Свакако ће Пољак пре узети да чита причања једнога Пољака који се нашао у турском ропству, него некаквога Србина, доста далеког по земљи, а можда и по осталим својим особинама и склоностима - тако је могао размишљати Галензовски. Ако тако схватимо његов поступак, онда би он имао неко оправдање. Некакво, али свакако не потпуно нити сасвим убедљиво.

Ова тврдња Галензовског и његово издање завели су многе. Велика је штета што је њима подлегао највећи Пољак XIX века Адам Мицкјевич. И то не у каквом мање важном спису или узгредно, него у својим париским предавањима, онима која је држао у Француском колежу четрдесетих година прошлог века. Она су већ тих година штампана и то на три језика: на пољском, немачком и француском. Не сметнимо с ума да су зато ова Мицкјевичева предавања била врло дуго извор обавештења о Словенима код многих људи који су владали неким од ова три језика.

Двапут се Мицкјевич користио текстом Константина Михаиловића у издању Галензовског и оба пута је имао прилике да се осврне и на личност писца овога дела. Први пут је то учинио у XVI предавању од 19. фебруара 1841. године. Било му је то потребно онда кад је почео да излаже српску историју. Наравно, он ту историју прича углавном према нашим народним песмама. Тако ће испричати и све оно што народна песма говори о Косовском боју, уз обавезну причу о свађи пре боја између Милоша и Вука Бранковића и о издајству Вукову. Тога међутим код нашега Константина Михаиловића нема. Али је Константинову тексту Мицкјевич прибегао онда кад је хтео да исприча смрт кнеза Лазара, које у народној песми нема онако лепо и пуно испричане као код Константина Михаиловића. Зато Мицкјевич и каже да историчари на различите начине представљају Лазареву смрт, али свакако највише вере треба поклонити ономе што прича о томе "пољски хроничар познат под именом Јаничар Пољак, који је као јаничар био вероватно очевидац онога што се збило". И онда Мицкјевич прича из Константина Михаиловића ону сцену која се веома свидела и Стевану Сремцу па је узео за предмет једне своје

приповетке. Морао је Мицкјевич тада веома овлашно читати текст Галензовског кад је писца чије је дело писано негде поткрај XV века, како тврди издавач Галензовски и у наслову а и у предговору, могао представити као очевица Лазареве погибије, а Константин Михаиловић могао се родити тек педесетак година после овога догађаја.

Други пут је Мицкјевич затражио већу помоћ од Михаиловићева дела, па је тада имао прилике да се још више заустави и на писцу. То је учинио у XXVII и XXVIII предавању од 7. и 11. маја 1841. године. Кад је хтео да представи сукобљавање пољских и турских интереса у јужним крајевима пољским и пољско-турске борбе из XV века, он се поново обратио за помоћ делу нашега јаничара. Просто је невероватно да ни Мицкјевич није у делу прочитао ко је био Константин Михаиловић, а говори баш о његову учешћу при заузимању Цариграда. Јасно ту читамо у Михаиловићеву делу зашто је послат на Цариград, под чијом командом и какву је улогу имао српски одред у којем је он био. Мицкјевич чак наводи завршну реченицу из тога одељка у којој се Константин теши како је српска помоћ Турцима била тако незнатна да по њој никад не би ови заузели Цариград. Још мање пажње поклониће Мицкјевич ономе месту кад Михаиловић прича о сусрету са изасланицима Стевана Томашевића. Ту Константин јасно каже да су то босански изасланици. И развија се о томе читава прича, позната из Константинова дела, коју Мицкјевич препричава. Али ове изасланике - не знамо зашто - претвара у Албанце. Пуно је и других појединости Мицкјевич прочитао у делу Константина Михаиловића и пренео их својим слушаоцима у Француском колежу, а после их и штампао у тим својим предавањима. Основна жеља Константинова била је - вели ту Мицкјевич - да упозна Турску, да упозна слабе стране ове земље, да проучи турску политику и да Европљанима покаже каква су средства најпогоднија за борбу против турске војне силе. И онда Мицкјевич даје кратак садржај Михаиловићева дела: прво су ту дати основи турске религије, заједно са свима празноверицама везаним за ту религију, онда историја турскога народа и државе, па војничка и политичка организација. Препричавајући све ово из Михаиловићева дела, Мицкјевич вели да су Турци у војничкој организацији надмашили Европљане. Особито хвали јаничарску организацију и каже за њу да је најсавршенија од свих других. "Јаничари немају отаџбине нити ичега што би их везивало за земљу". Јаничар (тј. Константин Михаиловић нам даје - вели даље Мицкјевич - драгоцене појединости о саставу турске војске, о турским војничким чиновима, о родовима оружја којима се Турци служе. Затим открива слабе стране те читаве организације и показује како би се Турци могли победити. Мицкјевич онда уздиже вредност Михаиловићева дела веома високо, стављајући га изнад дела Марка Пола или славнога Тамерланова секретара Шилдбергера. "Не знам да ли постоји простије и корисније дело од Јаничаровог" - закључује Мицкјевич своја излагања о Константину Михаиловићу и његову делу. Све мисли изнете у овом делу - додаје на крају - потпуно су нове ако се упореде са тада усвојеним начелима. Али су опомене овога једнога јаничара остале без одјека.

За Константина Михаиловића, управо за тога непознатог "Јаничара Пољака", Мицкјевич увек има најлепше речи. То је, вели, неки Пољак коме се не зна ни име ни живот. Он је необразован човек, не зна добро ни историју ни географију. За потврд у овога наводи он неке Михаиловићеве географске грешке. Али то ништа не смета, ни други у то време вероватно нису боље познавали ове ствари. Иначе о њему Мицкјевич мисли да је ситан шљахтић, војник, човек везан за веру својих праотаца, али није фанатик.

За нас је још увек невероватно да Мицкјевич није опазио, читајући дело Константина Михаиловића, да је овај Србин, кад то избија скоро из сваке главе где он говори о Србији и о догађајима у којима и сам учествује. Мицкјевич међутим све то није опазио. Најзанимљивије је из његових предавања оно место кад говори о историјским мемоарима (предавање XXVIII од 11. маја 1841). Мицкјевич то предавање почиње тврдњом како осим Француза једино Пољаци имају историјске мемоаре. Руси их немају. У Пољској ситна шљахта почиње да негује овај књижевни род и савршенији примерак ове књижевне врсте. Онда упоређује хроничаре и писце мемоара. И хвали друге на рачун првих. На завршетку даје овакву мисао: "Они (тј. писци мемоара) имају велике стилске врлине, пишу убедљиво, јасно, понекад привлачно; велика је сличност између њихова стила и стила српских песника. Срби су писали за сељаке; писци пољских мемоара су писали за ситну шљахту; њихова дела, читана по кућама, често преписивана, ретко су доспевала до библиотека, а учени људи су их потцењивали". И онда као пример таквог стила Мицкјевич даје читав одељак из дела Константина Михаиловића у којем овај описује битку код Варне.

Што Мицкјевич Константина Михаиловића трпа у ситну шљахту, нама је сасвим разумљиво. Он је уопште сматрао да ће будућност пољску понети овај друштвени слој. И сам је водио порекло из њега. То показује при том да му је Константинов текст био прирастао за срце. А што је Константина Михаиловића упоређивао са српским песницима, то значи са српским народним песницима, просто је изванредно. Мицкјевич је Михаиловићево дело читао као да га је писао Пољак. Познајући пак добро српску народну песму, закључио је да тај стил много подсећа на ову песму. већ та једна његова тврдња довољна је да му опростимо што није до краја пажљиво читао Михаиловићево дело. Иако није ни помишљао шта је по народности писац-јаничар, Мицкјевич је на основу свога суптилног познавања песничких стилова закључио да је Михаиловићев стил сличан стилу српске народне поезије. А није ни помишљао да су ова два стила имала исти извор, да су веома блиски. Овај закључак свакако служи Мицкјевичу на част. Све пак његове грешке можемо му опростити, једно стога што је он као професор био више песник него прави професор, а затим и стога што је за припремање својих предавања врло тешко долазио до разбацаног и сиромашног материјала. Ако кадгод није успео пажљиво да прочита сву потребну литературу о предмету, морамо му опростити, хитња је ту играла огромну улогу.

Зауоставили смо се дуже на Мицкјевичеву мишљењу о Константину Михаиловићу зато што је у првој половини XIX века Мицкјевич био веома популаран као професор, јер су његова предавања, штампана на три језика, доспела до најудаљенијих крајева света и имала много читалаца и поштовалаца. Мицкјевичево мишљење је зато морало бити веома широко познато.

Много је мање широке популарности имало оно што су током прве половине XIX века писали пољски историчари и историчари књижевности о Константину Михаиловићу и његову делу. Биле су то каткад сасвим кратке белешке, а још чешће кратка реаговања на оно што је пре њих било написано и допуњавања ранијих мишљења. Како су пак та мишљења и тврдње били веома различити, често опречни и супротни, и та реаговања су била богатија. Тако је Константин Михаиловић постајао познат кроз полемику о њему и његову делу. Споменућемо бар најважније писце из тих први је њен споменути Анджеј Кухарски устврдио оно што је морао видети свако ко је пажљивије читао дело Константина Михаиловића, наиме да је писац тога дела био Србин а не Пољак. Још нешто је устврдио Кухарски што је имало још већу важност за науку: он је рекао да је текст који је 1828. издао Галензовски био превод са чешког.[1] Наоко супротно мишљење имао је пак библиограф пољски Адам Јохер. Њему се чини да је чешки текст, онај који је издао 1565. Оујездецки, превод с пољског. Он сматра да је овај издавач Михаиловићева дела, за свога боравка у Кенигзбергу, могао тамо наћи какав пољски текст овога дела и превео га на чешки.[2]

Ова два мишљења изгледају супротна, међутим не тичу се исте ствари. Док је Кухарски говорио о једном пољском тексту, Јохер је говорио о сасвим друкчијем чешком тексту. Касније ће се показати да доиста највероватније тако и изгледају ови текстови: чешки је вероватно превод с пољског, а споменути пољски је превод с неког чешког, наравно друкчијег него што је онај с којег је Оујездецки начинио своје издање.

Две кратке вести штампане у два пољска часописа четрдесетих година говориле су само толико да су пронађена два нова пољска рукописа споменутога дела, и то један у Курњику а други у Виљну.[3]

Ни први пољски историчари књижевности нису дали много боља обавештења о Константину Михаиловићу. Тако ће Михал Вишњевски у својој великој историји пољске књижевности, у IV књизи, проговорити и о делу нашега Константина.[4] Он је уствари поновио тврдњу Галензовског да је дело писано за владавине Казимира Јагјеловића, да је писац "Словак из рашке земље", и да се у томе делу "не налази ништа о Пољској". Он се много више задржао на опису новог рукописа овога дела који се налазио у библиотеци у Курњику, о чему је већ била изишла кратка белешка у листу Tygodnik Literacki.

Пишући поводом историје пољске књижевности Вишњевскога, пољски историчар права и историчар књижевности Вацлав Мађејовски имао је прилике да пружи неке нове и веома смеле претпоставке о Константину Михаиловићу.[5] И неке нове тврдње. Неке од њих јесу смеле, али и произвољне. Вреди их споменути макар само зато да се види колико је било лутања, али не без извесног разлога и оправдања. Мађејовски је такође рекао да је Константин Михаиловић био Словак, да је порекло водио из "рашке земље", да је родом био из Островице, а та Островица је по њему у Босни. Морао је он негде прочитати да је и у Босни постојала нека Островица, што ми такође знамо, али не бисмо ни на који начин Константина везивали за ту Островицу. Мађејовском је и то све било мало, па је начинио једну још смелију претпоставку: по њему је Константин био пореклом из неке пољске породице "одавно настањене с оне стране Карпата", па кад се овај бивши Пољак вратио у своју некадашњу отаџбину, тј. у Пољску, написао је своје мемоаре на пољском језику. Тако ће Мађејовски говорити о Константину Михаиловићу 1843. године. Касније ће многа своја мишљења тада изнета сасвим изменити.

Од старијих писаца пољских једини је ваљда Владислав Трембицки поступио правилно решавајући велику расправу о Константину Михаиловићу и његову делу.[6] Он је имао при руци досад најстарији и најбољи пољски рукопис Константинова дела (што је касније поуздано утврђено), па је так рукопис упоређивао с варшавским издањем Галензовског из 1828. године. Упоређујући ова два текста, он је дошао до закључка да се они у многоне разликују и да су свакако оба та текста преводи, независни један од другог, с неког јужнословенског или пак грчког оригинала. Да је Константин Михаиловић морао писати на једном од та два језика и да је такав текст морао негде постојати тврдила је Трембицком забелешка на крају у тога његовог рукописа, где је било записано да је тај текст првобитно био писан "руским писмом" (*literą ruską*). А грчки текст је претпоставио по томе што је у своме пољском тексту нашао доста речи написаних грчким писменима, па је ту чак и завршна реч била написана грчки. Како је пак на крају овога рукописа било још записано да је ово дело било написано 1400. године, што је очигледна грешка, јер је свакако требало да пише 1500, Трембицки закључује да је до те грешке могло доћи само услед тога што пољски преводилац није умео да прочита правилно цифру написану ћириловским писменима. Додајмо са своје стране, да овај запис на крају овога рукописа још увек задаје велике муке свима испитивачима дела Константина Михаиловића.

Тако су се већ на самоме почетку ствари веома заплеле.

Још нешто ваља споменути кад је реч о Трембицком. Он је доиста учинио значајан корак напред у проучавању дела Константина Михаиловића и то највише зато што је упоређивао два различита текста и помоћу разлика између њих покушао да дође до извесних закључака. Тим поводом је међутим учинио и једну опаску коју нико од

каснијих научника који су се бавили делом Константина Михаиловића није прихватио. Само у рукопису бердичевском, оном према којем је начињено варшавско издање из 1828, налази се у одељку о освајању Цариграда и ова реченица: "међу којима сам и ја био". Трембицком се ова реченица учинила као уметак неке касније личности, па га је то подстакло да устврди како Константин Михаиловић уопште није учествовао при освајању Цариграда 1453. Међутим, ми можемо одмах са своје стране додати на ово још једну чињеницу, коју су углавном примили скоро сви они који су касније писали о Константину: ако чак и примимо претпоставку да је она реченица каснији уметак, ипак је читаво причање Константиново о освајању Цариграда такво да је заиста тешко посумњати у тврдњу да је при томе био и он лично. У то се може уверити сваки пажљиви читалац овога дела. Додуше, и Трембицки зна да Константин Михаиловић у томе одељку све прича у 1. лицу множине, што по нашем мишљењу показује да је и он у тој борби учествовао, али овај сматра да је Константин тим начином причања само хтео да покаже своју националну солидарност с оним Србима који су се борили на Цариграду. Међутим, и на то би се могло одговорити Константиновим текстом: у њему се увек јасно види кад он учествује у збивању, кад нешто прича по личном виђењу или искуству, а кад нешто прича опет само по чувењу.

Читајући пажљиво читав текст Константина Михаиловића, Трембицки је први рекао да овај никада није био муслиман, јер говори увек као хришћанин.

Још једном се и Вацлав Мађејовски задржао на Константину Михаиловићу. Било је то у његовој историји пољске књижевности[7]. Он је сада, прочитавши пажљивије Михаиловићево дело, испричао његов живот. Онда је дао неколико нових претпоставака, које су обогатиле још више читаву ризницу хипотеза о нашем писцу. Он сада прима да је Константин Михаиловић Србин и да је своје дело писао на српском, а да су чешки и пољски текстови само преводи. Али пошто је прочитао једну стару белешку о једном дотад непознатом рукопису Константинова дела на којем је писало да је то само пољски превод с латинског, Мађејовски својим ранијим претпоставкама додаје још једну, тј. да је ово дело могло бити у оригиналу писано на латинском, затим да је дело написано вероватно између 1490. и 1497, и то због тога што се у њему Матија Корвин спомиње као већ мртав, а пољски краљ Јан Олбрахт као жив.

Биће да је ипак од свих оних који су током XIX века писали о Константину Михаиловићу с највише пажње доносио судове чешки историчар Јосиф Јиречек. Он је у зборнику радова *Rozprawy z oboju historie, filologie a literatury*, издатом у Бечу 1860. године, у првој свесци, и то у првој раду под насловом *Paměti turéckí Mich. Konstantinoviče z Ostrovice* подвргао пажљивој анализи многе појединости из дела Константина Михаиловића. Он ће дати читав низ тврдњи и претпоставака које су касније или потврђиване новим доказима или подвргаване сумњи. Споменимо неке од тих

његових тврдњи. Он ће најпре претпоставити да се Константин Михаиловић морао родити негде око 1430. године, чим је могао као војник учествовати при освајању Цариграда 1453. Затим прича живот Михаиловићев према ономе што се налази у самој делу. Једна појединост је, чини нам се, важна, па ћемо се мало на њој зауставити. Јиречек често Михаиловићеве чињенице проверава оним што су о сличним питањима рекли немачки историчари Хамер и Енгел, што је пренео и Јанко Шафарик у свој предговор преводу Михаиловићева дела на српски. Тако ће у своје причање о животу Михаиловићеву унети према овим немачким историчарима и податак како су Турци 1454. заузели Смедерево и Островицу. И Јиречек се мало чуди што Михаиловић не спомиње у своме делу ово заузимање Островице. Нама се чини међутим сасвим јасно зашто је то тако, о чему ћемо имати прилике да проговоримо коју реч више мало касније. Јиречек је уверен, као и Трембицки пре њега, да Михаиловић није мењао веру. Што се пак тиче последњих година Михаиловићева живота, Јиречек има неке претпоставке које су често оспораване. Он тврди да Михаиловић није остао дуго у Мађарској. Можда је извесно време провео у Чешкој и Моравској, а на крају се настанио у Пољској, у којој је примљен у витешки ред. То Јиречек закључује по чешком тексту штампаном 1565, где се то изриком тврди у наслову XLII главе. То исто показује и Шафариков српски превод. Тај податак имају међутим само још два пољска текста, а остали га немају. За Јиречека је наравно наш јаничар Михаило Константиновић. Јиречек је рекао и своје мишљење о језику Михаиловићева оригинала. Он се не слаже с Кухарским да је пољски текст превод с чешког, већ тврди - после пажљиве језичке анализе чешког текста - да је тај текст морао бити превод с пољског. Он налази у чешкоме тексту неке полонизме који нису могли настати само као обично укрштање утицаја чешког језика на пољски и пољског на чешки у XV веку, него такве који су могли настати само ако се узме да је чешки текст био превод с пољскога. Време постанка дела ставља између 1490. и 1516. године. Најзад он тврди да је Константин Михаиловић своје дело писао за пољску шљахту, јер су само њој могле бити упућене речи у којима Михаиловић препоручује витештву и племству да бирају себи за краља пре мудрог и вештог човека него само снажног.

То би биле главне ствари које су написане током XIX века о Константину Михаиловићу. Нећемо се заустављати на многим ситнијим и мање значајним поменима његова дела у неким делима и историјама књижевности. Било би то непотребно нагомилавање материјала без већег значаја.

Право проучавање дела Константина Михајловића почело је од оног времена када смо заслугом краковског филолога и професора универзитета Јана Лосја добили научно издање Михаиловићева дела припремљено на основу свих дотадашњих познатих текстова. Он је проучио све текстове, о свакоме од њих дао своје мишљење, одредио старост тих појединих текстова и установио њихов међусобни однос. Он је та своја мишљења најпре изнео у одвојеној студији, највећој и најтемељитијој од свега што је до данас написано о

Михаиловићу, а онда је главне мисли дао и у предговору критичком издању Михаиловићева дела. Пошто сами нисмо били у Могућности да прегледамо све рукописе овога дела којима се он служио, а то није било ни потребно, дајемо само снимке најважнијег, а опис свих рукописа даћемо према излагању професора Јана Лосја. Његова мишљења о рукописима, и поред извесних изражених сумњи, заслужују, по нашем дубоком уверењу, пуно поверење. Тек из тог описа рукописа, стручног и савесног, моћи ће се разумети многе ствари које су биле предмет непотребних неслагања и полемика. Истовремено морамо рећи да ћемо употребити за поједине рукописе исте ознаке које се налазе и у опису Јана Лосја, Кога би пак занимало да прочита још подробнији опис тих рукописа, упућујемо га на студију проф. Лосја *Pamiętniki Janczara (Kronika turecka Konstantego z Ostrowicy). Rozprawy Wydziału filologicznego T. LI Akademii Umiejętości w Krakowie.*

Дело Константина Михаиловића познато нам је по дванаест текстова, од којих има девет пољских и три чешка. Зна се да је постојао и један текст писан Ћирилицом, али се не зна на којем је он био језику. Постоји и тврдња да је постојао неки латински текст, али се ни о томе ништа не може рећи више него само онолико колико је један преписивач написао уз један други текст овога дела. Али о свему томе Вигаене се из прегледа.

1. Z. - Рукопис библиотеке Замојских у Варшави. То је најстарији и најпотпунији пољски препис дела Константина Михаиловића. Судећи по воденим знацима на хартији и начину писања постао је негде око половине XVI века. Тада је постао бар први део, док су остали делови постали тек у другој половини тога века. То је онај рукопис који је упоређивао Владислав Трембицки с текстом штампаним 1828. године, о чему смо већ говорили. Овај рукопис има 77 страна, а писало га је шест руку, и то прва од 1-3 стране, друга од 4-31, трећа 32-35, 38-40, 43-47, четврта 36-37, пета 41-43, шеста 48-77. трећа, четврта и пета рука морале су радити истовремено, јер су радиле наизменично. Сваки од ових преписивача имао је друкчији правопис а и графику друкчију. То се може видети на нашим приложеним снимцима. Иначе овај текст има доста србизама. Неких има и у другим рукописима, али су неки карактеристични баш за овај рукопис. Ту особито ваља споменути губљење гласа х у неким именима. Али о томе ће бити говора касније. Из овог рукописа сазнајемо да се писац зове Константин син Михаила Константиновића, да је Србин и да је родом из Островице. Иначе овај рукопис и ми прештампавамо у целини и додајемо му одступања која се налазе у другим рукописима. На првим трима странама овога рукописа, тј. на онима које је писао први преписивач, налазе се на маргинама латинске белешке које дају садржај текста: *Machometistae multivarii. Quique Mosis libros tepent. Festum eorum ieiunium. Jeiunium peomeniorum. Elemosina. Aliud festum. Festum septimale. Circumcisio. Opinio Machmetistarum de Christianis.* То је први преписивач додавао кратак садржај текста на латинском. Иначе текст је подељен на 49 глава и једини од свих на почетку последње главе има обраћање угарском и пољском краљу Олбрахту да

се организују за борбу против Турака. Овај текст је најпотпунији од свих других текстова, тако да ће на врло мало места бити потребно да се допуњава према другим текстовима. Али се не може рећи да су преписивачи били увек много пажљиви. Они ће понекад при преписивању правити просто невероватне погрешке, јер су каткад сувише механички схватили свој посао. Последњи преписивач написао је на крају: "Ова хроника писана је најпре руским писмом године 1400. од рођења божјег". Година је свакако погрешна, у то нема никакве сумње. Да ли је пак то дошло као случајна омашка у преписивању, па је преписивач написао 1400. место 1500, или је пак други разлог по среди, тешко је рећи. Према претпоставци Ј. Лосја могла би та година бити обележена словима, и ћирилицом или грчким, па преписивач није умео тачно да их прочита, а како није много размишљао о садржини дела, написао је сасвим погрешну годину. Да је само мало размислио о ономе што је преписао на почетку последње главе, где се писац орана пољском краљу Олбрахту, морао би се досетити да то није могло бити 1400, него 1500. године. Што се тиче пак онога податка о "руском писму", он ће задати највише мука не само Ј. Лосју, него и свима онима који су касније писали о Константину Михаиловићу. Је ли ту у питању неки српски текст, или пољски текст писан ћирилицом, такође није лако одговорити. Није ли и ту непажљиви преписивач начинио какву тешку грешку, а ми морамо око ње да се мучимо? - За овај рукопис карактеристичне су неколике речи написане грчким писменима. Оне се у рукопису доста тешко могу прочитати, јер их је преписивач, очевидно не знајући довољно грчки, морао просто прецртавати са текста с којег је преписивао. Ове речи написане грчким словима значе или турска звања или су пак лична имена. Да преписивач није знао грчки сведочи и белешка после завршне речи. Она гласи Τελλος. Преписивач није знао шта значи на грчком та реч, а није био сигуран да је прво слово у њој добро преписао, па је зато додао са стране: "Finis može Σελλος" (тј. Finis можда...). - Пошто је за време последњег рата библиотека Замојских потпуно уништена, многи су веровали да је и овај рукопис у њој пропао. Међутим, он је са другим неким драгоценим стварима био склоњен и сачувао се. Данас се налази у одељењу рукописа Народне библиотеке у Варшави.

2. К. - Рукопис који се чува у библиотеци Владислава Замојског у Курњику. Он је нешто млађи од рукописа Z, али је ипак постао у XVI веку. У њему се на почетку налазе "Војни чланци" Флоријана Зебжидовскога, па тек онда долази текст дела Константина Михаиловића. Написано је ту да је писац Константин син Михаила Константиновића "z Ostrowice Reta" (тј. Србина из Островице). Причање почиње од првог одељка, предговор је испуштен. Недостају ту и неки други одељци. Тако ће бити испуштена 44. глава (О мартолозима), а причање се прекида у средини 46. главе, што одговара 47. глави рукописа Z, с речима: "А поврх тога оних који се сваке године добровољно потурче није мали број". Може се рећи да су текстови Z и К углавном блиски. Одступања су најчешће ситна, тичу се обично одступања при преписивању и сва је прилика да су оба преписа начињена према неком трећем рукопису. То се може тврдити по томе што су и многе грешке пренете и у

један и у други препис. Има пак неколико места где су у рукопису Z испуштене извесне речи, а могу се допунити према K. Таквих места има особито у почетним главама, и то у 3, 4, 5, 15 и др. Углавном пак узевши, текст Z је много потпунији и даје бољу општу слику текста с којег су преписивани. И много више места је таквих на којима се текст K може допунити и исправити текстом Z. Све то видеће се у самој штампаној тексту нашем.

3. M. - Рукопис Чешког музеја у Прагу, на чешком. Писан је у првој половини XVI века, представља други део једног већег рукописа, чији први део нема никакве везе с делом Константина Михаиловића. На самој почетку, када се говори о делу и имену писца, каже се да је Константин Михаиловић био славан на султанској двору по познавању турског језика и да Ј е био "исто тако на двору француског краља називан Карло". У наслову је дат и кратак садржај читавог дела. Рукопис је писала једна рука. Недостаје му лист на којем је крај 28. и почетак 29. главе, као и лист с почетком 42. главе. С обзиром на начин писања, овај текст је нешто старији од свих пољских текстова, па је у њему исто тако мање места која би била унакажена лошим преношењем при преписивању. Ми са своје стране можемо додати још и то да овај рукопис најбоље преноси особна имена, што ће се видети из нашег штампаног текста с варијантама. Иначе и овај текст представља свакако првобитну редакцију дела Константина Михаиловића, чак нешто исправнију него текстови Z и K. На неким местима се тек помоћу овог рукописа могу допунити или исправити искварена места у рукописима Z и K. - Према неким особинама овог рукописа још је Јосиф Јиречек тврдио да је овај чешки текст превод с пољског, јер у тексту има полонизама који се не могу друкчије објаснити. Наведимо неке од њих. Задржани су облици пољских збирних именица на -stwo, којих чешки језик у томе значењу нема: *żydowstwo*, *tifutlarstwo*, *państwo*, *gycerstwo* у значењу: Јевреји, господа, витезови, српско име Вук пренето је из пољског као *Wilk*, а не као чешко *Vlk*, исто тако и презиме *Wilkowic*, затим овај чешки текст има облике *Grekowic* и *grecka ziemia*, што су чисто пољски називи, док би чешки били: *Řekove* и *řecká*. Примери су сасвим убедљиви.

4. W. - Рукопис писан у XVII веку, налази се у музеју у Виљну. Овај повећи рукопис садржи дело Станислава Ласкија "Књиге о ратној приправности", и то прву и другу, а онда као Тпену књигу има рукопис дела Константина Михаиловића. Наводећи наслов Михаиловићева дела преписивач је написао да је то дело превод с латинског језика. Текст је међутим истоветан с текстовима Z и K, па је ова напомена вероватно била неоснована преписивачева претпоставка или намерна обмана. То није цело Михаиловићево дело, него само 13 глава, и то на почетку су главе које одговарају главама од 38-48 нашег текста, а последње су две главе уствари главе 36 и 37 овог текста. Цео овај рукопис, заједно са тим делом Михаиловићева дела, штампан је у Виљну 1864. године под насловом *Stanisława Łaskiego, wojewody sieradzkiego. Prace naukowe i dyplomatyczne*. Издавач је био Ј. Завацки.

Ова четири прегледана текста представљају углавном првобитну или старију редакцију текста Константина Михаиловића, и то у Z и M у целини.

5. Н. - Чешки хроничар Вацлав Хајек из Либочана у својој чешкој хроници штампаној 1541. године препричава читаве одељке из дела Константина Михаиловића. Према томе, у Чешкој је дело Михаиловићево морало бити познато већ у првој половини XVI века, чим га је један историчар употребио као историјски извор. Он се на различите начине користио делом нашег јаничара: једном га је просто преписивао, други пут га је препричавао и скраћивао, а трећи пут га је чак проширивао према неким делима којима није уђено у траг. Он неће нигде споменути име Михаиловићево, чак ни онда кад према њему даје ствари које овај прича у првом лицу. Иначе се Хајек користио углавном оним главама у којима Константин Михаиловић прича историјска збивања, а то су главе од 20-35.

6. С. - То је рукопис библиотеке Чарториских. Настао је у XVI веку и писале су га две руке. По овоме тексту штампано је дело Константина Михаиловића 1828. године у Варшави, и 1875. и 1868. у Саноку. Из овог издања Михаиловићева дела навео је Јанко Шафарик у своме предговору српскоме преводу нека места којих није било у његовом чешком оригиналу, сматрајући да је овај пољски текст Константинов оригинал. То је веома дефектан рукопис. Писале су га две руке, има 308 страна текста. Многе главе нису читаве очуване, и то 3, 4, 17, 28, 29, 34, 40, 41, а рукопис се завршава одмах на почетку 47. главе. Рукопис је штампан такав дефектан. Осим тога, овај рукопис је немарно преписиван, те се многа места из њега не могу разумети ако се не упореде с другим текстовима. Преписивачи нису били много пажљиви. Па ипак и овај рукопис на неколиким местима помаже да се боље схвати смисао кад у текстовима Z и K није довољно јасан. Која су све то места видеће се из самог штампаног текста. - Овај рукопис по својим особинама представља неку сасвим друкчију редакцију текста Константина Михаиловића него они о којима је било говора досад. У њему се налази велики број чистих чехизама, као што су: Uhrzy - пољски би било Węrzy, uherski - пољски би било węgierski, tesarzew - пољски cieśli, Wajce место Јајце, Klicz - пољски Klucz итд. Ови и овакви примери нису могли доћи у пољски текст друкчије већ. непосредно из чешког језика, односно из чешког оригинала. То би значило да је овај пољски текст превод са чешкога. с којег и каквог чешког текста - тешко је рећи, али је и такав чешки текст морао постојати. Овај рукопис има највише сличности са чешким старијим рукописом M, што би сведочио да су оба ова рукописа постала од једног првобитног текста, али M као препис, а с као превод. Осим других особина, овај текст има доста и каснијих уметака, који се не налазе ни у једном ранијем тексту, па се по томе доста разликује и од текста M. Тако, на пример, кад Константин Михаиловић прича о опседању Цариграда, он то говори на тај начин да се из његова текста види да је и он при тој опсади био. У овом рукопису међутим налазимо на томе месту и овакву реченицу: "међу којима (тј. опсадницима) сам и ја био".

Такво место је и оно из XXXI главе кад Константин прича како су се просули златници и како су их јаничари скупљали, па наставља: "И ја сам се ту био нашао, али сувише касно..." Ово се место налази и у рукопису М, те је доста вероватно да је могло бити и у првобитноме оригиналу. Затим у XXXVII глави читамо на једноме месту и ове речи: "Бајазит је постао цар, који је још за мојега времена владао". Ово је очевидна бесмислица, јер је Бајазит постао цар 1481, а Константин Михаиловић је заробљен од Мађара 1463, па то свакако није могло бити у првобитном Константинову тексту. Сем ако се оно "за мојега времена" не схвати као време Константинова боравка у Турској, него као владавина уопште за његова живота, тј. и у оно време кад он више није био у Турској. Овај рукопис има још један повећи уметак о влашком војводи Богдану Једнооком, али то за нас нема неког непосредног значаја.

7. S. - То је такозвани рукопис Смогулецких и налазио се у Публичној библиотеци у Петрограду. То је велики рукопис, али доста оштећен. Писало га је неколико руку у XVI веку. У овоме рукопису налази се само један део дела Константина Михаиловића, од стр. 226-248, и то завршни део. Име пишчево није наведено на томе кратком изватку. Иначе текст одговара тачно главама 39, 38, 40, 42, 43, 44, 46 и 45. Ред који смо дали одговара ономе реду који је дат грађи у овоме рукопису. Већ из тога излази да је то не обичан препис, него прерада, каткада врло слободна. Тако је један читав део само садржај глава 40, 42, 43, 44 и 46. Треба рећи да овај рукопис у одељку у којем се говори о турском јуришу, а то је завршни део, има неких додатака којих нема у другим рукописима. Према неким ситним цртама иће да је овај текст најближи текстовима Р и А, о којима ће даље бити говора.

8. P. - Такође рукопис некадашње Публичне библиотеке у Петрограду. Писала га је једна рука крајем XVI века. Има 57 листова. Поред дела Константина Михаиловића има и додатак Хроника о влашкој земљи, који се налази на листовима 48-54. Неколико страна, од 40- 47, веома је оштећено влагом, тако да се једва могу читати. А понеки делови су потпуно забрљани. Дело Константиново се нагло прекида, па се после влашке хронике поново на странама 54-57 налази одељак овога дела који одговара глави 33. Писац је овде Михаило Константиновић, а рукопис је припадао Миколају Бжеском, дворском секретару, који је 1566. године био посланик у Цариграду. Текст представља исту редакцију дела Константина Михаиловића као и онај с којег је начињен чешки превод штампан 1565. Што се тиче распореда глава, он не мора да је потекао од преписивача, него од онога ко је много касније тај рукопис повезивао. У односу на текстове Z и K овај текст има доста додатака, каснијих уметака, а понекад и неку врсту објашњења, од којих су знатнија одступања у главама 2, 3, 7, 19, 23, 24, 26 и 42. Најзад ту постоји предговор којег нема у ранијим текстовима, а друкчији је и завршетак 41. и 42. главе. Сада се и овај рукопис налази у варшавској Народној библиотеци (Biblioteka Narodowa).

9. A. - Рукопис Градског архива у Кракову. Писан је свакако у првој половини XVII века. Текст одговара рукопису P, има исти додаток влашке хронике и на исти начин преноси скоро све што се налази у рукопису P. И овде је име писца Михаило Константиновић. Али овај рукопис има и неке повеће додатке којих нема ни у једном другом рукопису. Тако је наведен у њему велики говор султана Мехмеда 1463. против Скендербега (глава 36), затим се ту налази читав нови одељак о турском припремању за напад, па онда неке ствари које би представљале у неку руку наставак Константинова дела, где се говори о владању Селима I, затим попис војске Сулејмана II кад је кренуо на Мађарску у понедељак 29. априла 1566, и најзад ту је опис турских јуриша на Сигет 1566. Осим свега тога има у овоме тексту и неких бележака о Миколају Бжеском, ономе који је био власник текста P. Зато се ту налазе и његова причања о неким догађајима у Турској и Влашкој.

10. L. - Чешки текст који је штампан у Литомишљу 1565, а с којег је преводио J. Шафарик. Овај чешки текст је свакако превод с пољског, како је скоро непобитно утврђено, и то с неког текста који је био веома сличан текстовима које налазимо у рукописима P и A. Неколике пак црте приближавају овај текст рукописима M и C. Од свих текстова међутим овај као да има највише измена у односу на оне најстарије текстове пољске. Текст с којег је тај текст превођен свакако је био нека проширенија редакција од оне с које су чињени први преписи. Изгледа међутим да је и чешки преводилац био прилично слободан према своме изворнику, те га је час скраћивао и мењао, а час опет проширивао. Тако ће бити доста уметака у главама 2, 7, 9, 17, 19, 23, 24 и 41, као што ће бити ситнијих и у другим главама. Тих уметака има и повећих. Тако је на крају 5. главе (у чешком тексту је то 6. глава) додата турска молитва, које нема ни у једном другом тексту. У пољским опет рукописима 4. глава завршава се хришћанском молитвом, које овде нема. Велике уметке налазимо и у 21. глави, као и у 33, где је сасвим с друге стране унет читав одељак о Скендербегу. О Скендербегу је дат повећи додаток и на крају књиге. Разликује се у овоме тексту и глава 41 (код чешкога преводиоца 42) од старијих пољских текстова. Зато је пак текст главе 47 (овде 48) једино овде и у M дат исправно, судећи по смислу. Из овога се може закључити да су се Чеси двапут послужили пољским текстом Михаиловићева дела: једанпут кад су преводили према првобитној редакцији овога дела, и тада је настао текст M, и други пут када су преводили према раширеној редакцији пољској овога дела и кад су давали и своје уметке и додатке. Сва одступања овога текста од старије редакције могу читаоци нашега издања и превода да запазе ако овај превод упореде с преводом Јанка Шафарика штампаним у Гласнику СУД XVIII, 1865.

11. N. - И то је рукопис некадашње Публичне библиотеке у Петрограду. Писан је у првој половини XVII века и има 136 листова. У њему се налазе разни списи, углавном о Турској, као што су политичко-статистички опис Турске за време Ахмеда I и опис војске, флоте и наоружања турског, што је писао Аини Али, секретар Дивана, а на листовима 54v-

126v налази се прерада дела Константина Михаиловића са многим додацима које је написао непознати пољски политички агент у Турској. Текст с којег је овај препис начињен морао је бити завршен 1629. године. У односу на првобитни Константинов текст писац ове прераде био је доста слободан: он је текст мењао, како стилски тако и у свима оним случајевима када је мислио да може исправити Михаиловићеве погледе. Њега нису интересовала чисто верска питања о Турцима, па је зато избацио првих седам глава, а касније је многе појединости уносио са других страна. У овом рукопису нема глава 15-17, у којима се говори о историји Србије. Та грађа свакако није интересовала преписивача овога рукописа. Читав текст је сабијен у 26 одељака, а на крају је преписивач са своје стране додао читаву нову главу о томе како султан прима стране посланике, а особито пољске. Многе главе имају нарочите издвојене додатке, који допуњавају текст Константина Михаиловића или га понегде објашњавају. У тим додацима уопште има врло много занимљивих података, али они не доприносе много бољем расветљавању основног текста дела Константина Михаиловића.

12. J. - Најзад, последњи рукопис пољски припада Јагјелонској библиотеци у Кракову. Писан је у XVII веку. Ту има више различитих ствари, а између осталих и две главе из дела Константина Михаиловића, и то 9 и 2 по првобитном тексту. Али и то мало текста показује да је овај рукопис начињен са исте редакције дела Константина Михаиловића с које је начињен и рукопис N. Преписивач се ослањао на оне допуне које је нашао у проширеној редакцији већ раније споменутога пољског политичког изасланика у Турској. Овај је свакако по повратку из Турске, где је боравио између 1600. и 1629, хтео да допуни и прошири дело Константина Михаиловића свим оним што је сам знао о Турској и тако је настала редакција са које су преписани пољски текстови N и J.

13. D. - Ово би био рукопис писан ћирилицом, некада чуван у Деречињској библиотеци кнежева Сапјеха. О овоме се рукопису зна само оно што је 1864. године написао М. Малиновски у предговору књизи "Stanisława Łaskiego Prace naukowe..." где се, као што смо већ рекли, налазио део Михаиловићева дела, и то рукопис W, о којем смо већ говорили. Ево шта ту каже Малиновски о делу Константина Михаиловића: "Да је горњи "Летопис", према домишљању ученога Јана Бартошевича, морао бити писан српски доказује рукопис писан ћирилицом, који је у Деречињској библиотеци кнежева Сапјеха пре 1831. године прегледао професор виљњанске гимназије Јан Закшевски и начинио из њега знатан испис, који сам имао у рукама и могао се уверити да су преписивачева тврђења истинита". То је све што се о томе рукопису може рећи. Је ли тај рукопис био на српском, на руском, или украјинском, не може се одговорити, јер они који су о њему нешто знали то ето нису рекли. Ипак је мало вероватно, бар према свему што је досад било познато о рукописима овога дела, да је то био српски текст, а још мање би се могло веровати да је баш то био Константинов оригинал. Али ако би се тај рукопис нашао,

можда би и многа друга питања у вези с овим делом била боље разјашњена. Засад нам остају само нагађања. И то беспредметна.

Кад већ говоримо о рукописима дела Константина Михаиловића, морамо се зауставити и на једној претпоставци, која је једно време могла да заведе некога у забуну, а разјаснио је један наш историчар. У својој расправи "Kallimach i znajomość państwa tureckiego w Polsce około początku XVI w." пољски професор Фрањишек Бујак написао је читав чланак и о делу нашега Константина Михаиловића, где је дао и једну напомену по којој би у ватиканској библиотеци требало да се чува један рукопис Константинова дела.[8] Ова напомена могла је бити утолико вероватнија што је и на једном рукопису била тврдња да је ово дело првобитно било писано на латинском језику (рукопис W). Наш историчар и академик проф. Никола Радојчић заинтересовао се за ову ствар и дао је да му се сниме три стране овога рукописа: прва, једна из средине и последња. Текст који се ту нашао не личи никако на Константинов, сем ако није каква сувише слободна прерада. Толико је могао да закључи проф. Радојчић на основу снимака[9].

Из свега овога што се рекло о разним досадашњим рукописима или штампаним текстовима дела Константина Михаиловића може се закључити углавном ово: током XVI века по Пољској и Чешкој колале су две редакције овога дела, једна је била свакако првобитна, дакле онаква како је вероватно сам Константин Михаиловић своје дело написао, а друга је била нешто проширена, са које су свакако постали рукописи P и A, као и онај пољски текст с којег је начињен чешки превод штампан 1565. године. Као што се већ по самом броју рукописа Михаиловићева дела види, интересовање за њега било је и током XVII века веома живо. Према свему што досадашњи рукописи и сачувани текстови показују, могло би се претпоставити - ово је претпоставка Јана Лосја, која нам изгледа сасвим прихватљива - да су рукописи морали настајати овим редом и оваквим путем:

X (првобитна пољска редакција)	
X1 (препис)	X2 (чешки превод)
Z K W	M H c (пољски превод)
P A S (прошир. редакција) -> L	
N J (нова прерада)	
D (хип. руски превод)	

У овој табели Јана Лосја може бити сумње само по питању првобитног и последњег текста D, јер се не може сасвим убедљиво и несумњиво доказати на којем је језику Константин Михаиловић писао своје дело, као што се не може поуздано рећи на којем је језику био писан текст D о којем је било речи. Остало међутим остаје као вероватно.

При издавању дела Константина Михаиловића поступак проф. Јана Лосја био је, чини нам се, сасвим правилан: он је штампао најпре кроз текст Z, јер је то најстарији и најпотпунији од свих пољских текстова, а уз овај текст је дао ситније варијанте осталих текстова. Мање допуне стављао је у сам текст, варијанте је штампао испод текста, а уколико су се поједини текстови на неким местима много разликовали од текста Z, он је те одељке штампао у другом делу књиге одвојено, најпре текстове из XVI века, а онда оне из XVII. На крају је дао и потпун текст N. Овај текст је - као што смо већ рекли - прерада Михаиловићева дела, али прерада која је врло јасно и добро писана, па се човек каткад може запитати није ли та касна прерада рађена према неком нама данас непознатом тексту који је био исправнији од свих ових које ми данас имамо. Овај рукопис затим има после скоро сваке главе додатке које је писао неки непознати пољски политички агент у Турској у XVII веку. Јасно је да ти додаци нису Михаиловићеви, али они често говоре о њему или о његову тексту, објашњавају га или допуњују, а нису много велики, те је пољски издавач Михаиловићева дела сматрао да је добро штампати и њих. Они ће бити корисни како за познавање Константина Михаиловића, тако и за турске студије уопште. Зато и ми преносимо текст пољског издавача од почетка до краја, без икаквих измена.

Посао и удео проф. Јана Лосја у расветљавању питања везаних за име Константина Михаиловића и његово дело нису међутим завршени издавањем самога дела. Поред издања он је написао и студију коју смо већ више пута спомињали.[10] Ту је дао преглед литературе и опис рукописа, а онда је дао своја мишљења и о неким другим питањима, којима ћемо се и ми морати позабавити овом приликом. Он је говорио ту о личности Константина Михаиловића, о језику на којем је овај писао своје дело и најзад је дао суд о историјској и књижевној вредности Константинова дела. Најпре је у прегледу Константинова живота израчунао на основу различитих чињеница из дела неколике важне године до којих се може доћи само посредним путем. Тако је утврдио - тачније него што је то учинио раније Јосиф Лиречек - да је Константин Михаиловић морао бити рођен најкасније 1435, јер је већ 1453. био војник и учествовао при освајању Цариграда. Рођен је иначе у Островици "у близини Новог Брда", а у напомени читамо и ово: "Ново Брдо лежи на север од Островице, у истој турској покрајини недалеко од границе Србије".[11] За прелазак Константинов из Мађарске у Пољску он одређује најкасније 1468. годину, а као време писања дела одређује граничне године 1496. и 1501. Што се тиче језика оригинала Константинова, мишљење је проф. Ј. Лосја да је овај своје дело писао на пољском, а да је употребљавао ћирилицу[°] или грчка писмена. Пошто је до писања свога дела

Константин провео у Пољској око тридесет година, могао је пољски језик сасвим добро научити да би на њему писао дело упућено пољском краљу.

Ова тврђења Ј. Лосја, наоко веома убедљива, изазвала су извесна супротна мишљења, тако да се неких својих тврдњи касније и он сам одрекао.

Најпре је о овом питању проговорио Ватрослав Јагић у омањој критици штампаној у часопису *Archiv für slavische Philologie*. Он сматра да белешка на крају рукописа Z, у којој пише да је ово дело било најпре писано "litera ruska" (тј. руским писмом), није довољно објашњена. Али је питање доиста тешко. Исто тако ни он не верује да би онај ћириловски рукопис D, о којем се зна само по литератури, могао бити Константинов оригинал. Најмање му је пак убедљива претпоставка Ј. Лосја да је Константин могао писати на пољском језику али ћириловским или грчким писменима. Кад је Константин, према мишљењу Ј. Лосја, - вели даље Јагалі - провео у Пољској пре писања свога дела око тридесет година, и кад је за то време научио добро пољски, тешко је замислити да не би успео да научи и латиницу. И закључак је: "Also - non omnia liquent!".[12]

Други се осврнуо на писање Јана Лосја чешки историчар Чењек Зибрт. Он је написао најпре повећи чланак поводом расправе Ј. Лосја и штампао га у Часопису Чешког музеја.[13] Он је у овом свом чланку под насловом *Michala Konstantina z Ostrovc Historia neb Kronika Turecka 1565, 1581* углавном препричао неке податке које је нашао у расправи Ј. Лосја, а онда је дао опис чешких текстова, као и њихово поређење. Он тако упоређује рукопис Чешкога музеја (ми смо га с бележили са М) са текстом чешкога хроничара Вацлава Хајека из Либочана, који је - као што смо већ рекли - употребио неке главе из дела Константина Михаиловић за своју Чешку хронику. На крају је Зибрт приказао расправу Јосифа Јиречека о Михаиловићу, па онда Ј. Лосја и дао њихове главне резултате. Занимљиво је напоменути да Зибрт чита и препричава рад Ј. Лосја, где се Константин Михаиловић већ у наслову назива овим именом, а он му и даље даје погрешно име са чешког штампаног текста (рукопис М има у наслову исто тако правилно наведено име нашега писца) и исправиће се тек другом приликом, пошто му на то скрене пажњу Константин Јиречек.

То је све Зибрт писао поводом студије Ј. Лосја. Поново ће се међутим вратити нашем Константину Михаиловићу онда кад је изишло и његово дело у издању Ј. Лосја. Он је много изненађен издањем, јер му текстови показују много јасније него што је то могао претпоставити колика је сличност између најстаријег пољског и најстаријег чешког рукописа, па му већ овлашно упоређење текстова изазива сумњу у правилно издвајање бохемизама у пољским текстовима, као и полонизама у чешким. Сматра да студијом Ј. Лосја и издањем дела Константина Михаиловића нису још решена основна питања која се тичу овога писца. Зато на крају изражава жељу да неки позвани зналац још једном врло

пажљиво простудира пољски и чешки текст и да установи шта су доиста у пољским текстовима чехизми, а шта су у чешким текстовима полонизми. Из његове сумње могло би се наслутити да не верује тврдњи Ј. Јиречека и Ј. Лосја да су чешки текстови преводи с пољског.[14]

Најоштрији је у својим критикама био Александар Брикнер. Он је написао две критике, у којима је изнео углавном исте своје погледе на дело Константина Михаиловића. Он се не слаже са многим претпоставкама Ј. Лосја. Најпре му смета сам наслов, јер мисли да није добро назвати Михаиловићево дело *Pamiętniki Janczara*, пошто овај није више био јаничар кад је дело писао, него "екс-јаничар", а да би се унутрашњи наслов дела *Czasów porisanie* лепо могао превести са "wremennik", тј. хроника. По њему је дело морало бити писано српски, што потврђује и белешка на крају рукописа Z. Он сматра да Константин Михаиловић никад није ни ногом крочио у Пољску, па зато о Пољској једва да по штошта зна. Брикнер нарочито закључује то из чињенице што Константин не зна да су се код Варне борили Пољаци, а могао је у Пољској у своје време још наћи људе који су учествовали у тој бици, да је он у Пољској уопште живео. Затим сматра да Константин није знао против кога се то пољски краљ Олбрахт борио кад је претрпео знатне губитке у људству: он је мислио да се то пољски краљ борио против Турака за одбрану хришћана, а ствар није тако стајала. Мисли да нису србизми оне речи које као такве налази код Ј. Лосја. Речи написане грчким писменима у рукопису Z сматра за "писарску забаву". Иначе хвали издање и сматра да није било потребно посвећивати му толико филолошке пажљивости, него пре дати један лако читљив текст.[15]

Тако у првој критици.

У другој критици А. Брикнер ће углавном потврдити још једанпут своје раније замерке, мало ће их проширити, а неке додати. Он, најпре, сматра да је писац оне прераде из XVII века, коју ми означавамо са N, био пољски агент у источним земљама Самуел Отвиновски, који је чак превео познато дело персиског песника Саадија Ђулистан. Опет потврђује своју ранију мисао да Константин никада није био у Пољској, па замера и Јапану што је примио ову претпоставку Ј. Лосја. Одлучно тврди да је Константин писао "црквеним језиком". Најзад сматра да је опис битке код Никопоља, који се налази у XVII глави рукописа P и A, уствари почетак приче о Краљевићу Марку, којег Константин назива "бугарски кнез".[16]

Брикнерове оштро писане критике толико су утицале на Јана Лосја да је и он сам три године касније, издајући велику хрестоматију *Przegląd językowych zabytków* (1915) написао да је Константин Михаиловићево је дело писао на црквенословенском језику.[17]

Још једном се Александар Брикнер позабавио делом нашега Константина Михаиловића. И тада најисцрпније и најпотпуније. Додуше, основне његове мисли остале

су исте које је изнео и у већ споменутих двома критикама, али је сада имао прилике да се позабави и сам више самим делом, а не само оним што је било спорно у читавом том комплексу питања. А понегде ће ранија мишљења донекле да исправи. То је учинио 1923. штампајући повећи чланак о Константину Михаиловићу под насловом *Wremennik serbskoturecki*. [18] Пун је овај чланак лепих запажања и мисли о значају дела, о садржају његову, о изворима, о начину како је Константин Михаиловићеве је дело писао, и нарочито о вези између Константинова дела и српске народне традиције. Ти одељци су свакако најлепше и најживље што је у читавој литератури о Константину написано. Наравно, морао се дотаћи ту и питања која је покретао и раније. Он и овде тврди да Константин никада није био у Пољској, да је своје дело писао на српском, и то на простом народном језику без примеса црквенословенскога, и да га је писао ћирилицом. Касније је ово дело сигурно неки Словак превео на чешки, а тек онда је постао и пољски превод. Иначе Константин је вероватно живео међу угарским Србима. Све ово потврђује Брикнер великим бројем србизама у чешком и пољском тексту, које наводи и тумачи.

Ово Брикнерово мишљење углавном је овладало у пољској књижевној историографији. Наравно, са малим изузецима, или пак с малим изменама. Због тога многи историчари пољске књижевности неће Константина Михаиловића уопште узимати у обзир, а ко о њему каже коју реч, онда то учини само зато да би показао колики је значај имало ово дело у пољској књижевности као превод. Тако ће Игнаци Хшановски у својој популарној и веома познатој *Historii literatury Niepodległej Polski* рећи да је Константин дело своје писао на црквенословенском. То исто ће поновити, али с много више уверености у једној критици, кад је имао да побије мишљење једнога историчара књижевности који је у једној приручној читанци и белешци о Константину Михаиловићу рекао да је дело *Pamiętniki Janczara* било написано на пољском. "Погрешно је тврђење - вели Хшановски - да су *Pamiętniki Janczara* били написани без сумње пољски: напротив, не подлеже ни најмањој сумњи да су били написани црквенословенски". [19]

Тако ће и основна књига сваког историчара пољске књижевности, био-библиографско дело Габријела Корбута *Literatura polska dати о Константину Михаиловићу* оваква обавештења: он се настанио у Мађарској по заробљавању од стране Мађара, па је ту вероватно и умро; дело је своје писао на српском. Онда ће дати и овакву напомену: "Раније се погрешно мислило да је Константин Михаиловић неко време живео у Пољској и да је своју "Хронику" писао на пољском, а чешки текст је сматран за превод с пољског." [20]

Основне Брикнерове тврдње прихватио је и развио Бранислав Ћирлић у чланку *Próba nowego spójzrenia na "Pamiętniki Janczara"* [21] То је последњи рад који је написан о Константину Михаиловићу у Пољској. Ћирлић је развио најпре Брикнерову мисао да Константин никада није живео у Пољској. Зато је дао себи труда да усклади погледе

угарских Срба и Константина Михаиловића на основу литературе коју је прегледао и тиме да објасни ближе пољским читаоцима све оне чињенице које су остајале непознате, а било је потребно да се знају да би се разумео став Константинов, као и став угарских Срба према свим оним питањима која је покренуо Константин у своме делу. О језику Константинова оригинала Ћирлић не расправља, он прима Брикнерово мишљење да је Константин писао на простом српском језику. У два стварима Ћирлић се не слаже с Брикнером. Ћирлић не прима Брикнерово мишљење да је Константин био "ситан човек", већ сматра да је још у младости морао добити извесно образовање. Друго питање се тиче могућног Константиновог путовања у Француску. Брикнер се оштро подсмехује претпоставци Ј. Лосја да је Константин могао путовати у Француску. Ћирлић ову претпоставку прима и налази чак историјско оправдање за тај пут, опет добро документује ту своју тврдњу и убедљиво разлаже читаво питање. Кад је устврдио да је Константин Михаиловић писао своје дело на српском језику, Ћирилице показати да је тиме ово дело могло имати довољно читалаца, јер је српски језик у то време био у врло широкој употреби у Европи. Ћирлић је учинио још једну веома корисну ствар. Он је упоредио рукопис А са оним што је из тога рукописа нашао штампано у издању Ј. Лосја. И нашао је доста грешака. Додуше, морамо одмах пећи да је већина тих грешака више графичка. За нас је важно да је читање Ј. Лојса било исправно при транскрибовању основног текста Z. А то ће моћи проверити и наши читаоци по оним странама тога рукописа које дајемо фотографисане у прилогу.

Тако је у основним цртама изгледао представљен Константин Михаиловић у пољској научној литератури.

Код нас је много мање било интересовање за њега као личност и за његово дело. После онога што је о њему написао Јанко Шафарик у предговору своме преводу, можда је најпопуларније било оно што је касније написао Константин Јиречек у својој Историји Срба. Како је ово дело било међу Србима широко познато и у издању на немачком језику, а још више и нарочито откад се појавио превод проф. Јована Радонића, његово је мишљење постало скоро опште и зато га морамо овде на првом месту споменути. Јиречек је Константину Михаиловићу посветио свега неколико реченица у своме делу, али је свака од њих значајна и ми се на тим његовим тврдњама морамо задржати. Он каже да је Константин Михаиловић морао бити грчког порекла, да је рођен у рудничкој Островици око 1438. године, да је на крају живота боравио у Пољској и да је своје дело "диктовао пољски", а речи писане грчким писменима у тексту да је дописивао он лично.[22] Нећемо се сада заустављати на свима овим његовим тврдњама, то ћемо учинити онда кад будемо говорили о појединим од ових питања.

Проф. Никола Радојчић је рекао неколико лепих речи о Константину Михаиловићу и његовом делу у једном омањем чланку, и пожелео да се о њему наши људи позабаве

озбиљније.[23] Проф. Јован Радонић је написао о Константину обавештајну белешку у своме издању грађе о Скендербегу, ослањајући се углавном на мишљења Ј. Лосја.[24] Ми смо у једној расправи покушали да докажемо да је Константин Михаиловић своје дело писао на пољском језику. Тврдили смо то на основу једне фонетске особине која се провлачи кроз пољски текст.[25]

Било је код нас више и других узгредних спомена Константина Михаиловића, али није било расправа њему посвећених, па се зато на свему томе не мислимо овом приликом задржавати.

После свега овога остаје нам да и ми са своје стране представимо Константина Михаиловића нашем читалачком и научном свету, додајући с времена на време оне своје ситне прилоге тумачењу појединих чињеница или тврдњи које сматрамо да ће са више убедљивости разјаснити нека питања везана за име и дело овог несрећног српског књижевника XV века.

Живот Константина Михаиловића

О животу Константина Михаиловића из Островице немамо много података. Па ипак његово дело, које је истовремено нека врста његове исповести, послужиће нам и помоћи да расветлимо бар главне моменте из живота ове занимљиве личности.

Најпре треба да се зауставимо на његову имену.

Већ смо рекли да је дело Константина Михаиловића први пут штампано на чешком језику 1565. године. На томе издању име пишчево је испало уопште и остало само име његова оца, па место да стоји да је ово дело "од Константина сина Михаила Константиновића", остало је само "од Михаила Константиновића", управо "од Михаила Константина". Морамо рећи да ту грешку вероватно није начинио чешки преводилац, него је он могао наћи тако написано на редакцији Михаиловићева дела с које је преводио на чешки. Да то може бити тачно сведоче нам пољски рукописи Р и А. Ни у њима нема правог Константиновог имена, него је записано само име и презиме његова оца.

Како је међутим ово прво издање Михаиловићева дела морало бити веома популарно, а најраспрострањеније већ самим тим што је било штампано, није никакво чудо што је Константин Михаиловић највише по томе издању био познат, па је зато и његово право име дуго остало непознато свима онима који су се његовим делом служили углавном преко овог чешког превода. Да пакост буде већа, друго издање Михаиловићева дела, управо прво пољско, није уопште имало у наслову никаква имена. Рукопис с према којем

је начињено пољско издање из 1828. нема нигде споменута пишчева имена. Зато се грешка створена чешким издањем није могла исправити ни првим пољским издањем. Истакнимо да је пољски издавач Галензовски, понесен пољским патриотизмом, у наслову написао да је овај јаничар био Пољак, мада се из текста сасвим јасно могло видети шта је Константин Михаиловић био по народности.

Кад је 1865. Јанко Шафарик превео дело Константина Михаиловића са чешкога на српски, ни он није могао о имену писца да каже ништа више него оно што је нашао у наслову чешкога превода. Он је додуше имао при руци и пољско издање из 1828. године, њиме се чак послужио у два-три наврата у своме предговору, али како је тај текст и иначе врло слаб - као што смо раније показали - није му могао ни у овој ствари ништа помоћи. Тако је Константин Михаиловић ушао и у српску књижевност и историју као Михаило Константиновић, па није никакво чудо што се врло често, све до најновијих времена, спомиње код нас под тим именом. Тако је и код Владимира Ћоровића у његовој Историји Југославије (1933, стр. 250).

Тек после издања Јана Лосја из 1912. видело се према најстаријим рукописима Z и M, као и према рукописима P, W и J, да је право име нашега писца било Константин Михаиловић, односно Константин син Михаила Константиновића.

Први податак који имамо о животу Константина Михаиловића налазимо у XXVI глави његова дела. Султан Мехмед, то је био славни Мехмед Освајач, - прича ту Константин - затражио је од деспота Ђурђа Бранковића да му према једноме ранијем уговору пошаље 1500 коњаника, јер хоће да крене на Караманију. Деспот шаље овај одред под командом војводе Јакше Брежичића, родоначелника оних Јакшића који су касније дуго живели у Угарској. Михаиловић каже да је овај Јакша био поочим оних Јакшића. То је онај Јакша који је 1452. био у Дубровнику као деспотов посланик, а којег различито називају: Бершчић или Брежичић. По Михаиловићу би пре био Брежичић, мада и у његову делу, у разним рукописима различито је наведено презиме ове личности. Ми се овде ослањамо на рукопис M, у којем су имена најбоље пренесена. Зато верујемо да је и ово добро пренето. Кад су стигли међутим у Турску, ови српски војници буду послати на Цариград, на своје велико изненађење и чуђење. То је све дакле било 1453. По начину описивања борбе за Цариград јасно је да је и Константин био у овој војсци. То излази из стилизације реченица. У рукопису с чак је и написано: "међу овима (тј. војницима) сам и ја био", али је ово по претпоставци Јосифа Јиречека каснији уметак. То међутим ништа не мења ствар. Константин Михаиловић је дакле тада учествовао при нападу на Цариград као војник. Ако претпоставимо да тада није могао имати мање од 18 година, излазило би да је морао бити рођен најкасније око 1435. После ове године свакако не, а пре ње би могао бити. Али много раније исто тако није могао бити рођен због једног другог податка који ћемо нешто касније споменути. Према томе тешко би се могла бранити тврдња

Константина Жиречека да је наш Константин Михаиловић рођен тек око 1438,[26] јер би онда значило да је ишао на Цариград као дечак од 15 година, што је скоро сасвим невероватно.

Ово прво ратовање Константиново било је и прва његова тешка унутрашња борба. Сви су ови војници наине видели да су обманути кад су послати на Цариград. Зато су се почели носити мишљу да се врате, јер нису хтели да се боре против источног центра хришћанства, против славне византијске престонице. Али им је речено да би то било врло опасно, јер је већ издата била заповест да буду уништени ако би се побунили. И они су се покорили. Једина им је утеха била што су врло малу или можда никакву улогу имали у томе боју. Били су постављени крај Јадранске капије и ту су остали. Онда је султан осам недеља тукао из дана у дан зидине из великих топова. Кад је на једноме месту начинио пролом, ту су навалили свом силом јаничари и продрли у град, секући све пред собом. Најзад је и последњи византијски цар опкољен и убијен. Себи и својима за утеху Константин свој опис похода на Цариград завршава речима: "па ипак по нашој помоћи никад (тј. Цариград) не би био освојен".

После пада Цариграда Константин Михаиловић се вратио назад и остао у Новом Брду. Ту је провео свакако следећу годину када су Турци напали Србе, однели неколико победа, али их скупо платили. Нарочито су Турци много причали о бици код Трепање, јер веле откад памте нису видели да се тако мало људи тако јуначки бори против толико велике силе каква је била султанска. Тада је и Никола Скобаљић побеђен и набијен на колац. А после свега овога - прича даље Константин Михаиловић у следећој, XXVII глави - султан је дошао под Ново Брдо и опколио га. Становништву је обећао да ће свакога оставити на миру, да неће узимати девојке ни дечаке. А кад се град предао, он је затворио капије, оставио само један пролаз слободан и почео је да пропушта кроз њега све људе и да их издваја у групе: на једну страну дечаке, на другу девојке, на трећу жене, на четврту мушкарце, а највиђеније људе је наредио одмах да побију. Онда је изабрао 320 дечака и 704 девојке. Девојке је раздао својим војницима, дечаке повео са собом да му постану јаничари, а остале пустио слободно у варош. Међу овим младићима био је заробљен тада и наш Константин са два своја брата. Одатле су их с пратњом послали у Анадолију. Пут је био мучан. Кад год су пролазили кроз какве планине или шуме, младићи су тражили прилику да побегну. Да би то учинили требало је побити Турке пратиоце, "али ипак то нисмо учинили, јер смо били млади" - вели Константин. У текстовима Р и А читамо ту мисао овако исказану: "али нисмо били тако смели, јер смо били млади". Због овог места и ове Константинове тврдње рекли смо да није могао бити рођен много пре 1435, ако и допустимо да је нешто мало раније и могао, јер је и ове, 1455, био још увек млад. Зато не мислимо да је оправдана претпоставка Јосифа Жиречека, коју је пренео и Јанко Шафарик, да је Константин рођен око 1430. године. Додуше, можда се споменуто место не би морало односити баш и на Константина лично, већ на читаву групу као целину, јер је у

њој велика већина била веома млада. У њој је сигурно било младића и дечака млађих од Константина. За једног његовог брата то можемо рећи поуздано, јер ће Константин нешто касније у своме делу (у глави XXXIV) споменути да је његов млађи брат био чувар неке царске зграде. Из тога бисмо могли закључити да је бар један од споменута два брата Константинова био млађи од њега.

Па ипак се Константин одлучио да бежи. То је учинио кад су пролазили кроз село Самоково. Он побеже тада са деветнаест другова. Међу тим његовим друговима нису била и његова брана. Свакако их као млађе није хтео увлачити у овако опасну авантуру. Бекство не успе. Турци их похваташе, повезаше за коње и вукоше их све до групе осталих заробљених младића "да је чудо како су у нама душу оставили" - прича Константин. Онда дадоше за ове бегунце реч да више неће бежати они остали младићи, а за Константина зајемчише и његова два брата, те похватане бегунце спроводници најзад пустише и мирно одведоше преко мора. Ништа нам Константин не прича где је задржан и је ли што и колико учио. Виће да тада није ни знао тачно где се баш налази, јер у географији није био много јак - како ће се касније по другим неким појединостима видети. Али нам је зато испричао један страشان доживљај који је опет везан за ову његову групу.

Кад је султан освојио добар део Србије, вратио се у Једрене. Мора бити да су му тада довели и показали ову групу српских младића и дечака. Он од њих бира осморицу себи за коморнике. Константин није међу тим изабранима. Једнога дана ови се младићи договорише да убију султана, "Ако овог турског пса убијемо, читаво хришћанство ће бити ослобођено, а ако нас похватају, онда ћемо бити пред богом мученици" - рекли су они тада као завет. Кад је дошло њихово вече, били су спремни да изврше своју намеру, али се нађе међу њима издајца, Димитрије Томашић. Султанова освета била је страшна. Питао их је прво ко их је подговорио да овакво дело смисле, а они одговорише да их је на то нагнала велика жалост и туга за побијеним родитељима и пријатељима. Султан нареди да им се вежу под колена врела печена јаја да би им се жиле згрчиле и укочиле. А кад нешто касније виде да од њих више нема ништа, издаде наредбу да их погубе. "А неки од нас, узевши њихова тела у ноћи, сахранили смо их крај пустиг манастира који се зове Не види сунце". Константин ће на крају испричати и судбину оног издајника. Султан га је учинио великим господином, али га нападе тешка болест сушица, од које се осуши и умре.

Ову епизоду из дела Константина Михаиловића узео је Стеван Сремац за предмет своје познате приче Заборављени Обилићи.

Посведочила се тврдња Константинова савременика византијског историчара Кривовула да "Србија има красно становништво и особито ратоборну омладину".

Константин не прича даље шта је радио у Малој Азији. Али како ми знамо да се тамо припремао за јаничара, можемо претпоставити да је морао проћи одређени пут за то, како нам је он сам испричао на другом једном месту говорећи о томе како се припремају јаничари (глава XXXIX). Кад год царска војска - прича Константин на томе месту - продре у коју страну земљу и тамо дође до већег броја заробљеника, одмах за војском иде царски писар и уписује све дечаке за јаничаре, пошто за сваког да пет златника ономе од кога дечака узима. Онда ову децу воде у Малу Азију где их васпитавају. Таквих младића бива око 2.000. Ако се пак из непријатељских земаља не би накупило довољно такве деце, онда ту децу скупљају од хришћана својих поданика. Тек број мора увек да буде потпун. Они младици који се скупљају у самој турској земљи могу касније по својој смрти све што имају оставити коме они хоће. Они пак младићи који су из непријатељских земаља не могу по својој смрти никоме ништа оставити, него све остаје султану. Изузетак је само онда ако неко од њих стекне толике заслуге да постане слободан. Такав онда добија иста права као и они први. И Константин је постао такав слободњак после тешке битке у Влашкој, о чему ће бити говора мало касније. Султан не мисли ништа за ону децу коју шаље у Анадолију, него се о њима старају они људи којима су та деца дата. Ти се људи морају о овој деци старати, морају их васпитавати и гајити, а после их упућују онамо куда им се нареди. А ево куда се они шаљу, чему се поучавају. Биће да су ти дечаки по кућама док не одрасту до извесног узраста кад су способни за војне вежбе. Према жељи свакога таквог младића врши се то даље поучавање: једни се уче да се боре сабљом на коњима, и њих султан снабдева; други одлазе на галије, где се вежбају за борбу на води; Трећи свакако уче вештину пешачког ратовања, јер су јаничари углавном пешаци. Онда султан бира од ових младића најбоље, узима к себи и повишава им плату. А од оних других кад неко дорасте, шаље се у градове за стражу. Као што се види из ових кратких Константинових обавештења, јаничари се специјализују за посебне видове борбе. Јаничар за своје грешке не може бити новчано кажњен, већ само може платити главом.

О улози јаничара уопште, а и о себи у томе, Константин Михаиловић је више пута испричао доста појединости. Изгледа да није олако обављао те своје дужности. То ће нам особито добро показати једно место из његова дела. Причајући како јаничари освајају градове, он је то тако живо представио да би заиста тешко било претпоставити да није и он сам имао више пута прилику да осети сву страхоту једнога таквог јуриша на градске зидове. Прво ће рећи какве се припреме врше за јуриш. Кад се топовском ватром начини на неком месту пролом, јаничари се приближе томе месту и чекају свануће. Онда најпре топови заспу то место из свих оруђа. После тога јаничари брзо јуре с лествицама на зидове, јер бранилаца тада не може бити на зидовима. Али кад виде јаничаре на зидовима, окрећу се и туку их са свих страна. Јаничари се међутим пужу уз лествице, гурајући један другог напред. А уза све то с бокова лете густо стреле и пуцају пушке, диже се хука од бубњева и људске вике. И то тако траје највише један сат или два. После тога све мора да ослаби ако се не успе при првом налету, јер неки бивају израњављени, неки побијени, а

сви су преморени. То није нека општа слика, то је исечак из живота једног јаничара, то је нешто што је наш Константин морао више пута доживети у својој јаничарској каријери.

Константин не постаје одмах јаничар, како је то претпоставио један његов биограф.[27] Али он је већ идуће године војник турске војске и прати походе султанове. Само не знамо у каквоме својству. Чим је тако брзо постао војник, значи да није ни био у Малој Азији у каквој породици на васпитавању, него је одмах послат на изучавање војне вештине, уколико је он већ израније није познавао. То кажемо због тога што ће он већ 1456. године бити у турској војсци при опсади Београда. Он све зна шта се ту одиграло. Он зна како је султан желео да превезе прво своју војску преко Дунава и да је укопа с друге стране да не би Мађари могли добијати појачања за борбе на Београду. Али су га од тога одговорили. И султан се после много кајао због тога, јер су онда Мађари лако могли да доводе појачања и да одбране Београд. Затим Константин зна како је погинуо Карацапаша, па како су јаничари пре времена напали на зидине градске и како су отуд одбијени, па како је изгорела велика опрема топовска и многе друге појединости. Причајући како су Турци безуспешно јуришали на Београд, Константин ће рећи и ово: "А после тога смо видели јаничаре како беже из града" (глава XXIX). Да је и он тада био јаничар, свакако би на други начин испричао ово, а не би само рекао: "видели смо јаничаре..."

После опсаде Београда Константин путује са султанском војском на Пелопонез. И прича са појединостима како је текао рат на Пелопонезу. Али ни ту не видимо у каквом је својству учествовао, јер стално говори о турској војсци уопште и о султану. Тек понека реченица нам показује да је и он учесник у томе походу. "А кад смо већ били недалеко од Солуна...", "А кад смо дошли до града који зову Ливадија...", "Онда смо ишли на једнога поганичкога кнеза..." - ето тако изгледају реченице Константинове које нам сведоче да је и он учесник читавог овог ратовања. Овај рат је трајао три године, од 1458-1460.

Најтежи поход султана Мехмеда II био је свакако онај на Трапезунт из 1459. Константин га прича са много занимљивих и живих појединости. Види се да је у њему и он био јаче ангажован. Терен тежак, час планински, час мочваран, а баш у време овога похода падају велике кише. Кола нису могла ићи с товаром, него се све морало претоварити на камиле и тако се кретало даље. Ишло се "с планине на планину" - како каже Константин. За тежину овога похода карактеристична је сцена с камилом што се срушила под теретом сандука с дукатима. Јаничари који су били близу исуканих сабаља су чували ово благо док не дође благајник. И сва се војска морала зауставити да би се расуто благо покупило. Кад султан чу шта је било, нареди да се пусте војници да скупе новац за себе, иако шта дограби. Константин вели да су се добро окористили они који су били близу. "И ја сам се ту десио, али касно; већ су сви златници били где су имали да буду, само је црна земља остала, јер су људи скупљали каки су могли с травом и блатом, отимајући један другоме", - вели на крају наш Константин.

По једној реченици видимо да је он тада јаничар. И то из султанске најближе пратње.

Терен је био врло тежак, вели Константин, те је камиле требало спуштати низ стрмину уз људску помоћ. Султан замоли (Константин употребљава баш глагол замолити) јаничаре да овај посао обаве. "И морали смо с великом муком ићи горе и целу ноћ смо се мучили с камилама док их нисмо превели" - прича Константин ово све у XXXI глави. После тога јаничари бише богато обдарени од султана.

После освајања Трапезунта врати се султан у Једрене. Још на самоме путу стигоше му вести преко гласника од Али-бега да је победио хришћане и да је ухватио Михаила Силађија. Само толико каже Константин. А то је био пад Србије 1459. године.

Поход на татарског кана Узун-Хасана Константин није много тешко поднео. Он прича о томе многе појединости, али то су ствари које је могао и слушати, које је могао видети издаље, али то нису ствари које је он сам доживљавао на својој кожи онако како смо то видели у два-три маха раније, и како ћемо опазити у неким каснијим случајевима. Војска је кретала све до Еуфрата. И ту Константин о овој реци говори нешто што је чудно по незнању: "То је велика и широка река, као Дунав, тече на север и улива се у Црно Море". с једне планине су, вели, видели неку другу високу планину, која се зове Бабил, а иза ње је варош Вавилонија и у њој се налази кула преломљена на три дела. То је дакле било све од легенде која је у ово време колала у Константиновој околини.

Изгледа да је за Константина веома тежак био поход на Влашку.

Кад је султан сазнао какве је све недаће причинио Турцима влашки војвода Влад, кренуо је на Влашку. Војска је стигла до Дунава, али се даље није могло. Ваљало је пребродити брањену реку и осигурати мостобран. И опет су јаничари били ти који су имали да повуку највише. Султан се њима обраћа. Они му обећавају да ће се ноћу пребацивати чамцима и да ће понети терет пребацивања на својим плећима. У првој групи налази се и Константин. После прелазе и други. Кад су се уредили, кренули су лагано напред. А непријатељи су их пустили сасвим близу, и онда осули паљбу из топова. Двеста педесет људи су им побили наједном. А султан је био на другој обали и није могао да им помогне, али се бојао да ће изгубити све јаничаре. Тада су се они морали уредити, закопати добро топове и заштитити се, па тек онда су почели да се бране на живот и смрт. И одбранили се. После је дошла помоћ, непријатељ се повукао, а султан се и сам пребацио преко Дунава и богато наградио све јаничаре. Осим тога што је дао велике новчане награде, све оне јаничаре који нису били слободни учинио је слободнима, тј. да могу своје имање остављати по смрти ономе коме они хоће - како нас о свему обавештава сам Константин. Али се с тим није завршио овај поход. Влашки војвода је ноћу изненада

нападао Турке при ноћиштима и причињавао им велике штете и наносио велике губитке у људству.

Константин после прича како су се Турци кренули на Митилену, а после тога на албанске кнезове. И султан је покоравао једног по једног врло лако због тога што је један мирно посматрао док је други покораван. Само се Скендербег одупро успешно султану, јер је на царскоме двору упознао турску ратну вештину и научио како јој се треба одупирати. То је Константинова поука и свима онима којима пише своје дело као поуку како треба да се припремају да би могли Турцима дати отпор. По начину описивања свих ових похода после Влашке изгледа као да Константин није у њима ни учествовао, или је можда у њима он лично био на заклонитијем месту, а не увек у првој борбеној линији и у највећем окршају.

Најтежи поход за Константина био је онај на Босну 1463.

У Једрену су били - прича Константин - изасланици босанскога краља Стевана Томашевића (Константин га увек зове погрешно Томаш). Они су дошли ића начине примирје. Султан за то време скупља војску, а ове изасланике задржава без одговора. Једнога дана догоди се Константину да оде да обиђе свога млађега брата. Он је био чувар зграде где је била дворска благајна. "Па како му је тешко било самоме, послао је по мене да дођем к њему" - прича даље Константин. И док су они тако разговарали, наилазе у ту зграду два царска саветника. Константин није имао времена да изиђе, него се сакрије међу сандуке. И тада чује њихов разговор из којег разабере да се султан спрема да нападне Босну. Али мора да је изненади, јер се боји да у босанским планинама не прође лоше. Чим је све ово сазнао, Константин покушава о свему да обавести босанске изасланике. Они му не верују. Нарочито један, млађи. "Ово вам изистински кажем да то добро памтите и да се сећате ових мојих речи, јер сам ја исто тако хришћанин као и ви" - каже изриком Константин. Ове последње речи додуше не налазе се у свима рукописима, али се налазе у Р и А, који имају добро пренесен текст у другим случајевима, па им можемо веровати и на овоме месту.

Не даје нам Константин изузетно много појединости о војевању у Босни. Као да он није био сувише ангажован. Али сазнајемо из његова текста ипак све оно што је занимљиво за те догађаје. Видимо како је освојен Бобовац, ту Константин среће оне изасланике и погсена их на своје речи. "Али је већ било касно". Потом видимо како осваја султан Јајце и Кључ и како измамљује, хвата и убија босанскога краља.

Пошто је освојио читаву Босну, султан остави у градовима мање посаде, а он се с војском врати у Једрене. Тада и Константин остаде у Босни као заповедник мале тврђаве Звечај на Врбасу. Добио је педесет јаничара и плату за пола године, а других Турака за

помоћ још тридесет. Чим се турска војска повуче из Босне, овамо навали већ исте године у јесен Матија Корвин из Мађарске, заузео читаву Босну, а Јајце и Звечај не успе одмах да заузме, него их само опседе. Зидови града Звечаја били су слаби да се одупру навали.

Па ипак се овај град држао доста дуго. Што би преко дана топови порушили, то су Константинови људи преко ноћи поправљали. И тако ј с Звечај успео да се одржи све док није пало Јајце, па отуда доведено појачање. Тада су се опсађени браниоци морали покорити. Мађари су их све покупили и повели са собом у Мађарску. Причање о овом свом доживљају завршиће Константин овим речима: "А ја сам хвалио бога што сам се часно вратио из тамнице међу хришћане". Он се борио значи сасвим поштено докле год је могао, а покорио се тек кад је увидео да другог излаза нема.

После овога догађаја Константин Михаиловић у своме делу ништа више не говори о себи непосредно. Можда би се ипак понешто још могло наслутити или закључити из његова причања. Или различитим домишљањима. Кренимо сада тим путем.

Једино што можемо тврдити као сасвим сигурно то је да је Константин Михаиловић после заробљавања од стране Мађара морао стићи до Будима. Краљ Матија се са похода у Босну вратио - како каже Јосиф Јиречек - као римски тријумфатор. То је било велико славље. Водио је са собом 500 турских робова. Они су били његови живи трофеји. На свечаностима ти робови су вероватно водани кроз варош, а можда и кроз вароши, показивани свету. Свакако не нагиздани и накинђурени, већ онако како обично изгледа робље. Један од тих живих трофеја је и наш Константин. И можда је на челу поворке, јер је после заповедника Јајца, Јусуфа Харамбаше, он најважнија личност. Он јест да је рекао да се спасао "из тамнице" онда кад су га Мађари заробили, али је он ипак роб, а то никад није ни лако нити може бити пријатно. Јер се не треба заваравати. Мађари сигурно нису миловали и мазили те турске заробљенике који су се онако упорно бранили у опседнутим градовима, и који су им том својом одбраном сигурно причинили макар и најмање губитке. Морало је ту бити понижавања сваке врсте, а можда чак и мучења. Можда то није потрајало дуго, али је било бар за прво време. Ми ту тражимо клице Константинову нерасположењу према Мађарима. Могли бисмо рећи и јачу реч, јер није ту било само нерасположење, него и отворена мржња. И то мржња која ће се испољавати на свакоме месту у делу које наш Константин пише читавих тридесет година касније. Чим спомене Јанка Хуњадија или Матију Корвина, његова сина, Константин одмах нађе неку оштру реч за њих, одмах ће их представити у неповољној светлости. А ми по историји у много случајева можемо као сигурно рећи да истина није на тој страни. Али Константин тако увек поступа.

Кад је с таквим расположењем дошао у Мађарску, у ту хришћанску "слободу", кад је у таквом незавидном облику био приказан Мађарима, свакако да му се никако није срце

кидало да баш ту остане до краја живота. То можемо рећи као сасвим сигурно. И зато се морамо зауставити на неким тврдњама које смо раније само спомињали, а сад је баш тренутак да их мало претресемо.

Кад смо приказивали литературу о Константину Михаиловићу, зауставили смо се на понављаним тврдњама Александра Брикнера да Константин никад није ногом крочио на пољско тле. Из тога се онда изводе још два закључка: нити је Константин своје дело писао за Пољску, нити га је писао пољски. А ми не бисмо желели ниједну од ових претпоставки да примимо олако. Мислимо да се о свима њима може и мора још понешто пећи. Брикнер је ова своја мишљења изнео у двама критикама на студију и издање Јана Лосја, а после и у своме раду *Wremennik serbskoturecki* По њему је наш Константин по преласку у Мађарску ту остао, ту писао своје дело и ту и умро. Да Константин није живео никада у Пољској говори чињеница да он уопште не познаје Пољску нити пољске прилике, о Пољској нигде и не пише, а кад што каже, каже наопако. То мишљење су примили и многи други пољски историчари и историчари књижевности, а највише га је популарисао Габријел Корбут у своме делу *Literatura polska* (1929).[29] Најзад, највише је развио и образложио ову Брикнерову мисао Бранислав Ћирић 1952. године у чланку *Próba nowego spojrzenia na "Pamiętniki Janczara"*. [30] Ћирић је дао пуно историјског материјала који је имао да покаже код кога се Константин могао задржати у Мађарској и за кога је писао своје дело, односно по чијој жељи или по чијем налогу. Он ту прича историју последњих Бранковићи и за њихове интересе и за њихов утицај везује постанак дела Константинова, а за ову породицу везује и живот Константинов у Мађарској.

Ми се са читавом том претпоставком не можемо сложити. Ми знамо добро шта су Бранковићи значили у јужној Угарској у другој половини XV века, знамо да су имали велика и богата имања и добре привилегије. Шта више, не бисмо споменули само њих кад већ говоримо о Србима у Угарској. Било је и других познатијих српских породица онде. Сви су они сасвим лепо могли прихватити једног оваквог јаничара, заробљеника, у основи доброг Србина. И не мислимо ни да је прошло без помоћи Константину са те стране. Ми сматрамо да су ови угарски Срби одиграли значајну улогу у Константинову животу, али ипак не мислимо да је Константин остао стално у Мађарској и да је ту писао своје дело. Ево само једног разлога за ту нашу тврдњу. Разлога који је тешко побити ма каквим другим разлозима.

Константин Михаиловић ни на једном месту у своме делу не спомиње угарске Бранковиће ни једном речцом, али зато спомиње Јакшиће. И ми бисмо већ по самој тој чињеници његов живот у Мађарској везали за ову породицу. Он о Јакшићима каже дословце ово у XXVI глави: "Деспот је отпратио (тј. у Турску) једнога војводу Јакшу Брежичића, поочима оних Јакшићна који су у Угарској били..." Ова једна реченица много говори о овоме питању. И то у више праваца. Најпре, по овој мисли види се да Константин

добро познаје Јакшиће, подвлачимо Јакшиће а не само Јакшу. Он је у Јакшину одреду био кад је вођена борба за Цариград, о томе смо већ говорили. Али је он одмах после тога одведен у Турску и није могао више знати шта се збило са децом Јакшином. То је могао сазнати тек онда кад се нашао у Мађарској, у близини Јакшића, можда чак код њих у Рутм, те је ту сазнао и то да су они баш Јакшини потомци, синови и унуци. Према томе је јасно да је Константин тек у Мађарској могао упознати Јакшиће. И да их је ту упознао. Да је пак своје дело писао у Мађарској, за тамошње Србе, зар би могао за њих написати да је деспот послао "једнога војводу Јакшу Брежичића"? Он би њима то сасвим друкчије морао рећи, јер они знају сви тако познату породицу, па свакако и њихова родоначелника Јакшу. Овако је међутим Константин могао наведену мисао написати само ако је писао негде далеко од Срба у Мађарској, и ако је писао за некога ко не зна ни ко је Јакша, ни ко су Јакшићи.

Затим, даљи део оне Константинове реченице даје нам још неке податке. Не узимамо у обзир онај податак "поочима". У пољском тексту доиста тако стоји. Је ли пак Јакша био отац Стефана и Дмитра Јакшића, како се сматра, или је Константин знао нешто више и боље од осталих, то не можемо рећи, јер то питање није нико покренуо ко је о Јакшићима писао. А може се претпоставити да је код Константина и омашка. Али то је питање у које ми нећемо улазити, нека се њиме позабаве други, позванији. Други део оне мисли гласи: "поочима оних Јакшића који су у Угарској били". Из овога се јасно види да то нису неки тада блиски Јакшићи, него "они који су у Угарској били". Значи да тога тренутка кад је Константин ово писао нити се налазио у њиховој близини, нити је уопште знао да их још има негде. Да је Константин при писању свога дела живео у Мађарској, онда би он рекао о њима нешто ближе, а никако не би рекао да су "били". Они међутим тада не само да су у Мађарској "били", у прошлости, него су били и тада кад је Константин своје дело писао. Ми знамо да су брана Стеван и Дмитар Јакшић после пада Србије прешли са повећим бројем својих ратника у Мађарску и да су 1464. добили од краља Матије Корвина нађлачко властелинство и још нека добра око Мориша. Касније, за ратне заслуге добила су брана Јакшићи још и друге градове и спахилуке широм читаве Мађарске. Стефан Јакшић умро је 1489, а Дмитар 1486. Стефан је имао синове Дмитра, Стефана и Марка, једна од трију његових Кћери била је удата за деспота Јована Бранковића, Дмитар Јакшић је оставио четири сина: Јована, Дмитра, Петра и Ђорђа. Последњи мушки потомак Јакшића умро је 1543. А крајем XV века њих је пуно по читавој Мађарској и врло су познати. Да је дакле Константин Михаиловић за време писања свога дела живео у Мађарској, зар би могао крајем XV века да напише да су Јакшићи у Угарској "били?" Они би онда за њега били личности блиске и сасвим добро познате, па би за њих морао рећи да "живе": да "су", а не онако у прошлом времену.

Мислимо да ова једна наведена мисао Константина Михаиловића сасвим јасно и, надамо се, убедљиво говори да он није живео у Мађарској за време писања свога дела.

Према томе, не би се могла примити Брикнерова претпоставка, развијена касније од Ћирића, да је Константин читав свој век провео у Мађарској.

Кад је с онаквим расположењем дошао у Мађарску, управо доведен тамо, Константин је, по нашем мишљењу, одмах морао тражити начина и могућности да напусти ову земљу. Како да је напусти, то није важно, легално или бекством, такође није важно. Због тога што од свих познатих Срба у Угарској Константин спомиње само Јакшиће, ми претпостављамо да је преко њих успео прво да се ископа из затвора, јер вероватно као заробљеник није могао живети слободан, а онда је - опет преко њих, односно помоћу њих - успео да напусти Мађарску. Ми бисмо пре претпоставили да је из Мађарске побегао него да је легално отишао. Јер је обично последња успомена најснажнија. А Константин је показивао јавно нерасположење према Мађарима, значи да му последње успомене из живота код њих нису биле ружичасте.

Још једна ствар озбиљно говори против претпоставке да је Константин читав свој живот провео у Мађарској. Међутим, последњи бранилац ове хипотезе, Бранислав Ћирлић, и то употребљава да би доказао баш оно против чега та ствар најречитије говори.

Како објаснити став Константина Михаиловића према Мађарима, ако се замисли да је он у Мађарској живео? Константин се увек најези кад год спомене Јанка Хуњадија или његова сина Матију Корвина. Да ли такав његов став одговара ставу угарских Срба према овим личностима у то време? Ми штошта о томе можемо рећи. Негде баш на томе терену, некако у то време, морале су постати вероватно наше народне песме дугога стиха, бугарштице, у којима је Јанко врло често сретана личност. Он је славни Сибињанин Јанко из тих наших песама. Угарски Срби у својој традицији желели су чак да повежу некако Јанка са српском немањићком династијом, па је та традиција створила легенду како је Јанко син Стевана Лазаревића и неке Сибињске девојке (осма песма Богишићеве збирке: Деспот Стјепан Лазаревић и Србиња дјевојка, родитељи Сибињанин Јанка). И у другим неким песмама Јанко је један од највећих јунака. И док с једне стране величају и славе Јанка, те исте песме грде деспота Ћурђа Бранковића. Он се увек лоше показује у односу с Јанком. Сетимо се макар само неких од тих песама, опет из Богишићева зборника, као што су бр. 9 Кад је Јанко војвода ударао Ћурђа деспота буздоханом, или бр. 10 Кад је Ћурађ деспот ставио Јанка војводу у тамницу. Све се то међутим никако не слаже са ставом Константина Михаиловића. Он не може да смисли Јанка, а и Матију грди што ратује против хришћана а не употребљава те своје силе за борбу против Турака. Са друге стране опет Константин увек хвали деспота Ћурђа, брани га чак и онда кад га је, по нашим историјским знањима, тешко бранити. Он га брани и правда. И хвали његову мудрост. Ћирлић и ово неслагање народне традиције угарских Срба и Константинов став тумачи духовито. Али не убедљиво. Он наине тврди како су Константину Бранковићи, код којих он живи, поручили да напише дело о Турској, а како је требало представити деспота

Ђурђа у лепој светлости, морао је грдити Јанка. Морамо признати, поред свег признања за учињен напор, нас последњи бранилац претпоставке о месту боравка Константина Михаиловића у последњим годинама никако није убедио. Ми ствар замишљамо сасвим друкчије.

Срби су у Угарској, без сваке сумње, у Јанку гледали главног борца против Турака. То је оправдано и разумљиво. Зато су га онако уздизали у својим песмама. Српски великаши у Угарској, заједно са својим људима, стичу признања као одлични борци против Турака. То су познате ствари. Међу тим Србима вероватно живи неко време наш Константин после ослобађања из тамнице, тако можемо претпоставити. Али то је било још шездесетих година XV века. Он међутим мрзи Матију Корвина из разумљива разлога: то је био краљ који га је заробио, против којег се борио. И од којег је морао доживети и понижења док је довођен у Будим. А према Јанку је био нерасположен као што је морао бити и сваки други турски војник. Тиме је изражена његова мржња према главном турском непријатељу. Зар није Константин за све време свога јаничаровања осенао заједно са својим друговима страх од тог главног северног противника? Не треба се заваравати претераном свешћу Константиновом: он уме да се одржи на висини, да разликује шта су хришћани а шта Турци, шта су интереси једних а шта других, али овде је била у питању његова кожа. И због тога свакако није могао да се ослободи ни тога личног момента. А к томе је дошла ј от једна врло важна ствар: Јанко се није слагао с деспотом Ђурђем Бранковићем у многим стварима. А Константин је волео деспота. Волео га је не само као Србина, него као свога последњег српског господара, додајмо: омиљеног господара, јер је Константин са територије деспота Ђурђа. Константин је у таквој успомени морао понети деспота из Србије кад су га Турци потерали у Анадолију. Такав је деспот морао изгледати у народној традицији Константинова краја. Онда је разумљиво што ће ове две личности на тај начин и представити Константин у своме делу које ће написати крајем XV века. Ако тако ствари схватимо, све ће бити разумљиво и јасно. Али ако замислимо да је Константин до краја живота остао међу угарским Србима, ништа се не може овим чињеницама објаснити. Рекосмо да су Срби у Угарској у Јанку видели свога главног браниоца пред Турцима испред којих су побегли. Па зар на томе терену, међу тим Србима да пише Константин Михаиловић онакве гнусне ствари о неделима Јанковим? Не, никако не. Константин Михаиловић - по нашем дубоком уверењу - није могао живети међу угарским Србима кад је писао своје дело, и није га писао за њих.

Да је Константин цео свој живот провео у Мађарској, можда би и он, као и остали угарски Срби, осетио понос што Матија Корвин постиже толике победе. Константин се међутим не слаже с политиком Матијиним. Да наведемо само два карактеристична места из његова дела. У глави XXVIII Константин ће жаљити што Матија ратује против хришћана, а не против Турака. Да је, вели, само половину трошкова које је имао у борби против хришћана употребио за борбу против Турака, отерао би све Турке преко мора и

стекао би себи славно име, јер би га хришћани на вјеки спомињали, а Турци би дрхтали пред њим. А овако је оставио за собом лошу успомену. Или друго једно место из последње, XLIX главе. Хришћани би морали да буду сложни, вели Константин. "А не као краљ Матија, који је оставио поганике, а рат водио против хришћана. А очевидно су били томе узрок свети отац папа Павле Други и цар римски (Фридрих, обојица славнога спомена), јер су довели до тога да Матија води борбу против Чеха, па кад ове није могао победити и покорити, окренуо се на аустријску земљу против римскога цара".

Други навод показује да Константин није живео у Мађарској онда кад је Матија повео рат против Чешке, а то је било 1468. и 1469, већ је био или у Чешкој или у Пољској. Биће да је тада већ био у Пољској, јер се његови погледи поклапају са погледима оних који су тада владали у Пољској. Мислимо ту најпре на пољскога краља Казимира Јагјеловића (1447-1492). Он је разбио власт крупне властеле и ослонио се на средњу шљахту и грађанство. Тиме је створио велики ауторитет своме имену. У борби за јачање своје власти и јачање Пољске он је био веома смео. Није презао чак ни од тога да се успротиви папи и да сам почне постављати бискупе. Због тога је папа морао да га прокуне. Али како се краљ Казимир на то није ни освртао, папа је морао стидљиво да повлачи проклетство. Такву је политику водио Казимир и са суседима. Како је папа стално подбадао Матију Корвина, свога миљеника, да нападне на чешког краља Јиржија Пођебрадског, оглашујући га за јеретика, Казимир је остао у најбољем пријатељству с Чешком.

Из тога сасвим јасно излази да је Константин, пишући онако против Матије Корвина и нападајући папу како га подбада против Чешке, уствари изражавао пољско званично државно мишљење. А можда и широко народно. Јер је ново време било на помолу у Пољској. Крајем XV века је уздрмао увелико духове у овој земљи талентовани политички писац Јан Остроруг (1436-1501) својим делом *Monumentum pro Reipublicae ordinatione* кад је затражио да се скрешу папина права у Пољској, да не треба слати папи новац, јер он нема никакве везе с Пољском. Пољска има свога господара, а то је краљ. Тај краљ треба да буде независнији од папе, не треба више да му се клања и исповеда и да га слуша, као што се раније било уобичајило. И да свештенство почне пољском народу говорити пољски. Глас овога политичког писца није био никако усамљен у Пољској овога доба.

Није ли онда наш Константин Михаиловић својим писањем био потпуно "на линији" опште пољске политике и пољских схватања у то доба кад је онако писао о папи, онако грдио великаше и њихова претерана права у неким случајевима, а уздизао централну краљевску власт? Такав његов став потпуно одговара јавном мњењу у Пољској, али не одговара јавном мњењу у Мађарској.

Наше досадашње излагање показало је да је Константин Михаиловић остао коју годину у Мађарској, а да је онда, и то најкасније 1468, прешао у Пољску. Можда се неко време задржао и у Чешкој, како је претпоставио још Јосиф Јиречек.

У рукопису М има један податак који се не налази ни у којем другом тексту. Како је међутим овај рукопис веома тачан кад су у питању подаци и имена, можда би се и томе податку могло поверовати. Ту наине стоји, на самоме почетку текста, после оног "Почиње..." читав низ Константинових карактеристика, како је био узет у јаничаре, како је био познат на двору султана Мехмеда по знању турскога језика, да је био нехаја звечајски, "а на двору краља францускога опет називан Карло". Овај би податак говорио да је Константин био и у Француској. Можда већ 1464. као делегат чешкога краља Јиржија Пођебрадскога, када је кренула читава група људи да наговори Французе да помогну општи рат против Турака. Али то није баш вероватно. Много би више оправдања имала претпоставка да је то било за владе францускога краља Шарла VIII (1483-1498) и то у вези с познатим француским припремама да поведу крсташки рат против Турака, од чега на крају ништа није било.

Константин Михаиловић је дакле дошао у Пољску за владе Казимира Јагјеловића (1447-1492). Своје дело међутим упућује Казимирову сину Јану Олбрахту (1492-1501), па морамо претпоставити да у Пољској живи и за овог другог пољског краља. То показују два места у његову делу када спомиње пољскога краља. Први пут ће га споменути у XVIII глави, и то овим речима: "...јер нема тих који би веру бранили и распрострањивали осим пољскога краља Олбрахта, који је у ово време знатне губитке претрпео у људима своје државе, и то свакако што се старао о својим ближњима (рођацима) и бранећи хришћане против поганика за мир и слободу хришћанску". Други пут ће се сетити Константин краља Олбрахта у последњој глави: "Угарски краљ Владислав и пољски краљ Олбрахт јесу два брата која леже под једним срцем, од једне крви потекли. Имајући тако велику силу, било би заиста божја казна и велико и нечувено чудо кад се не би осмелили да нападну турскога цара и да се не освете за такво проливање хришћанске крви и за уништење народа, а особито њихових предака".

Да се најпре позабавимо садржајем прве белешке. Кад је то било "ово време"? И на шта се односе те Константинове речи?

Јан Олбрахт је начинио један озбиљан поход против Турака и он се завршио неуспехом. Биће да је тад "претрпео знатне губитке". Због свега овога се међутим Александар Брикнер жестоко подсмехнуо нашем Константину како није ни толико познавао пољску историју да је један поход против хришћана крстио као поход против Турака. Ствар међутим ипак није тако стајала и биће да је наш Константин боље познавао пољску историју свога времена него Брикнер, који га је тако ошинуо.

Ствар је изгледала овако.

У раном средњем веку на теренима који су се на југу граничили с Русијом и Пољском простирала се татарска Златна хорда. Али она се почела распадати у мање ханате током XV века. И како су се Татари лагано повлачили с тих терена, тако су се Турци све више ширили ка северу. То ширење у области Црнога Мора имало је три главне тачке, које су и за Пољску биле од великог значаја: ђеновљанска колонија Кафа (данашња Феодосија) на северној обали Црнога Мора, град на ушћу Дунава Килија и град на ушћу реке Дњестра Акерман, или како га често називају стари историчари Београд. Турци су се најзад и дочепали ове три важне тачке. Године 1475. Мехмед II заузео је Кафу, а његов наследник и син Бајазит II заузео је Килију и Акерман 1484. То су били молдавски градови, али како је Молдавија била у вазалном положају према Пољској, и Пољска је тиме била погођена. И не само зато. Пољска је тиме највише погођена економски: она је имала врло живе трговачке везе с ова два црноморска пристаништа. Пољска није желела да се залети у авантуру против Турске због ових пристаништа, па је зато стално покушавала да одржи с њима добре односе, а као резервна одбрана била јој је Молдавија. Дуго се такво стање одржавало, и поред опасности која је Пољској претила са те стране. Најзад се на решење тога тешког спорног питања одлучио Јан Олбрахт. Он се мало бојао да Молдавија не изневери у одсутном тренутку, па се спремао да на молдавски престо доведе свога млађег брата Зигмунта. Тако је Олбрахт кренуо на југ 1497. године. А молдавски кнез Стефан Велики, сазнавши за пољски план, окрене се Турцима и супротстави се с војском Јану Олбрахту. Пољска војска тада опседе молдавску престоницу Сучаву, али не успе да је заузме. Тако Олбрахт би присиљен да напусти опсаду и да се врати назад у Пољску. Али не стиже спокојно назад, јер у сукобу код Козмина претрпе озбиљне губитке. Тако се завршио овај неуспели молдавски поход, који је јасно показао да је Пољска војнички слаба и да се не може лаћати таквих озбиљнијих потхвата[31].

Свему овоме није потребан никакав коментар. Можемо само потврдити да је Олбрахт доиста намеравао да отме турске црноморске градове, а да до њих није ни дошао. Према томе, овај поход је био уперен против Турске, мада до тога није дошло. За нас је важна још једна чињеница. Константин је у оној својој реченици из XVIII главе мислио дакле на овај молдавски поход Јана Олбрахта, који је био 1497. године. Значи да је своје дело морао писати после те године, можда чак потстакнут поразом пољским, не би ли мало подигао дух за борбу против Турака.

Још нешто можемо закључити из она два навода, нарочито из другог. Рекли смо да се у последњој глави Константин обраћа непосредно пољскоме краљу Јану Олбрахту. Како је пак овај умро 1501, значи да је Константин своје дело морао написати у времену од 1497. и 1501.

Додајмо још нешто што би показало да је Константин итекако добро познавао пољске прилике.

Рекли смо већ на основу најновије историјске литературе - да је крајем XV века за Пољску најважније било да реши питање Килије и Акермана. Константин то врло добро зна и у два маха се зауставља баш на томе питању, и то на различите начине. Кад је Мехмед II напао Влашку и отуд морао да се врати скоро без победе, о чему Константин прича у XXXIII глави, после тешких губитака, рекао је по Константину ове речи: "Докле Килију и Београд (тј. Акерман) држе Власи, а Мађари рашки Београд, дотле их не можемо победити".

Константин је турску историју испричао углавном само до оног времена до којег је он у њој живео. Само је мало речи употребио да спомене два-три најважнија догађаја из турске историје друге половине XV века. Између тих догађаја највише пажње посветио је баш заузимању Килије и Акермана од стране Бајазита II. Тиме је показао колику је важност имала та ствар за Пољску.

Је ли још после писања свога дела Константин Михаиловић живео и колико не можемо рећи. Зато можемо слободно рећи да се наша знања о њему завршавају крајем XV века, или још тачније годином 1501.

Островица

Сви рукописи дела Константина Михаиловића који имају забележено његово име, бележе уз име увек и податак да је он из Островице. Знамо ли све што треба да знамо кад нам је речено само толико? Свакако да не.

По данашњем именику места на територији Југославије имамо неколико Островица. Наравно, за нас долазе у обзир само оне које се налазе на територији са које је по нашим претпоставкама Константин могао бити. А још важније је да то место буде потврђено у нашим историјским споменицима из оног времена, или бар приближно из оног времена кад је Константин живео. Како по Константинову причању знамо да је заробљен у Новом Брду, што је једини податак који нас везује за једно одређено место, његову Островицу бисмо морали тражити негде крај Новог Брда, или бар негде на путевима који су имали јаке везе с Новим Брдом. Међутим, о Константиновој Островици није се увек тако мислило.

У Средњем веку постојала је једна славна и добро позната Островица. То је она Војислављева рудничка Островица позната по његовој песми Пећина на Руднику :

Трипут црни гавран загракта и прну

Над мрачним кулама Островице града...

Још Јосиф Јиречек је везивао нашега Константина за ову Островицу. Он зна да је ова Островица у XV веку сматрана за "кључ српскога деспотства".[32] За Јиречеком је и Јанко Шафарик тврдио да је Константин био из ове Островице, "једне од најзнаменитијих горских тврдиња наше Србије, које развалине на врху далеко виђене рудничке Островице још и данас доводе у удивљење гледаоца својом неприступном висином", која је у XV веку била "једна од најважнијих тврдиња у српској држави".[33] И тако редом све до Константина Јиречека,[34] који ће вероватно и Чењеку Зибрту скренути пажњу да ће то бити та Островица.[35]

Ми не мислимо да је та претпоставка лако прихватљива.

Константин Михаиловић је очигледно дошао у Ново Брдо из те своје Островице. Ако није дошао баш он, могли су доћи његови родитељи. Али на сваки начин могли су се доселити однекуд из правца кретања свих Срба у то време. Знамо пак да се правац тих кретања поклапао са правцем надирања Турака на Балканском Полуострву. Према томе, Константин је у Ново Брдо могао доћи - ако ћемо ићи за том логиком - из крајева који су се налазили јужно, југоисточно или југозападно од Новог Брда, јер се наш народ у то време селио у томе правцу. Међутим Островица, ова рудничка Островица, далеко је на север од Новог Брда. Зато можемо скоро као сигурно тврдити да се Константин не би у то време могао преселити из рудничке Островице у Ново Брдо.

Додуше, можда би се и могла учинити нека претпоставка по којој би Константин могао доћи и из ове Островице, али унапред признајемо да би била сувише натегнута. Ако бисмо наине претпоставили да су Константинови родитељи били рудари, онда су они могли из насеља с Рудника кренути на југ тражећи већу зараду и боље услове рада. То се могло десити почетком XV века када је Ново Брдо дошло под честе ударе турских напада, па су многи страни рудари напустили ово славно рударско место средњовековне Србије, те је било потребно на њихова места тражити радну снагу из Србије. Уосталом, Ново Брдо је тада било место које је и иначе могло привући свакога својим богатством и значајем.

Можда би се могла учинити још једна претпоставка о доласку Константина Михаиловића у Ново Брдо из рудничке Островице. Наине, кад је деспот Ђурађ Смедеревац послао ону групу српских коњаника у Турску 1453, тада је Константин могао поћи из Островице, па се при повратку зауставио у Новом Брду и ту остао. Само онда не знамо како бисмо објаснили присуство његова два млађа брата у Новом Брду, јер они свакако нису ишли на Цариград с Константином.

Још једна чињеница би говорила доста убедљиво против свих ових претпоставака. Турци су рудничку Островицу заузели исте године кад и Смедерево, тј. 1454. Константин је тада још слободно живео у Новом Брду. Тешко је замислити да онда не би споменуо један тако значајан догађај везан за Островицу, да је та Островица била доиста његова Островица. Он међутим то заузимање Островице уопште не спомиње.

Једна појединост нас гони да ову Островицу Константина Михаиловића тражимо негде много ближе Новоме Брду. Кад је Дубровчанин Михаило Лукаревић, трговац новобрдски из XV века, бележио своје дужнике у књигу дуговања, забележио је између осталих и некога Радоњу Припчевића и некога Богоја (само толико!) из Островице. Једном је ово име забележио Ostruvyza, други пут Ostruuzа, али је јасно да су оба имена употребљена за име Островица.[36] Овај наоко безначајан податак може нам потврдити да је та Островица морала бити негде сасвим близу Новог Брда, чим је овоме трговцу новобрдском било довољно да уз имена својих дужника - код једног чак без презимена - напише само да су из Островице, и ништа више. Из овога морамо исто тако закључити да је у то време у Новоме Брду било повише људи из ове Островице. Мислимо да све ово говори јасно за то да Константинова Островица свакако није била она удаљена рудничка, него да је морала у то време постојати и нека друга Островица, врло добро позната у Новом Брду и блиска овом рударском и трговачком центру. И ми бисмо ту Островицу огласили за родно место Константина Михаиловића.

По тврђењу Јана Лосја Константинова Островица је место "које се сада (тј. 1912) налази у границама турскога царства на југоисток од Косова Поља, на источним падинама Карадага или Црне Горе". Ово место по њему није далеко од Новог Брда. У напомени ће чак рећи да се Ново Брдо налази северно од Островице.[37] Како је до овог места пољски научник дошао не можемо рећи, јер извор није дао. Претпостављамо да знамо на коју то он Островицу мисли. И није само он везивао Константина за ову Островицу.

Та Островица је она која је била у земљи севастократора Дејана, а коју су царица Јевдокија и син јој Константин Дејановић споменули 1379. године у повељи којом дарују нека села манастиру Хиландару. Каже се ту да је та Островица гранично место селу Виљски: "Село Виљска и међа му од Црнога Врха, та на црквишта, та на обе Островице, тер на Скрке..."[38]

Ова Островица постоји и данас. Кад се од Прешева крене на југозапад уз Курбалиску Реку, на неких 7 км удаљености долази се до две чуке.

Једна је виша, има 1164 m висине, налази се на јужној страни и оштрог је врха. Назива се и на нашим садашњим картама Островица. с друге, северне стране налази се друго узвишење, на којем се и данас налази заселак Островица.[39] Биће да су то биле те "обе

Островице". Јован Мишковић вели да је турска војска при поласку на Косово прошла преко ове, прешевске Островице.[40]

По свему судећи ова Островица је у Средњем веку била утврђена и служила је као заштита на падинама Скопске Црне Горе. То је морало бити и прометно место. Туда су војске пролазиле, борбе се водиле. Туда је пролазио важан друм Ново Брдо - Скопље. Од Новог Брда је удаљена неких 60-70 км.

Па ипак, и поред свега овога, изгледа нам да ни ова Островица није родно место Константина Михаиловића. А ево зашто то мислимо.

Као што ћемо мало касније показати, дело Константина Михаиловића је пуно народскога причања и легенди, његова историја Немањића и свега што је за њих везано више је народно предање о њима него какво право историјско знање једног историчара. Народна традиција је оставила дубок траг у души овог Србина. И он све то што је знао о српској прошлости свакако није могао стећи у Новом Брду, које је било скоро међународни центар, безбојан, трговачки, сав у рачуници и реалности. То је све Константин могао понети само из свога роднога краја, из свога роднога дома, значи из своје Островице, коју није заборавио да стави уз своје име. У њој се морало много причати о некадашњој српској слави, од Немањића па све до последњих Бранковића. Централно место у тој традицији заузима Косово, непресушно врело безбројних легенди и прича везаних како за славу и величину, тако и за пораз и патње, уствари највише за духовну величину читавог једног народа. Константин је свом својом душом везан за ту Србију, за Косово, за Немањиће, за кнеза Лазара и његове наследнике, за Бранковиће, Вука, Ђурђа и касније, за тај део славног српског Средњег века, који се у њему није угасио ни после више од четрдесет година лутања и потуцања по свету, тешких искушења и борби. За време свих тих лутања и промена ова традиција је остала у Константинову сећању снажна, ни за длаку није ослабила, него се још појачавала и помало идеализовала. То је разумљиво. А да ли је такву традицију могао понети Константин из оне Островице коју малочас споменусмо? Чини нам се да није.

Островица коју малочас споменусмо налази се, као што већ рекосмо, у области која је нешто пре времена Константина Михаиловића била држава севастократора Дејана, зета Стевана Дечанског, мужа Душанове сестре Теодоре (Јевдокије), а касније Дејанових синова Константина и Драгаша. Њихову земљу наш Константин спомиње, чак више пута. Први пут тај крај спомиње у XV глави и то онда кад прича како је цар Урош сазнао о опсади Једрена и кренуо да нападне Турке и да спасе овај град. "А кад је дошао у Константинову земљу, зауставио се на пољу званом Жеглигово". И сада Константин Михаиловић развија читаву причу: Урош у сну види анђела како му прилази, узима из његових руку мач и предаје га Турцима. Чим цар виде овакав сан, задржа војску тога дана

на томе пољу и затражи неког пустињака да му објасни сан. Пустињак не хтеде верно да објасни сан да не би цара уплашио. Само му рече да ће се грех оца његова испунити тек на четвртом колону. Урош онда полази на Једрене. Тада га издају два великаша (мисли се свакако на Вукашина и Угљешу, али њихова имена Константин не спомиње), у војсци није било никаква реда, те Турци нападну Уроша, победе га и убију.

Није ли читава ова легенда испричана као нешто далеко, нешто што се причало у том Жеглигову, али је то морало бити далеко од Константинове породичне традиције? Константин чак не спомиње ниједно име везано за Жеглигово и крајеве кроз које је цар Урош пролазио. Све је некако безлично. А прешевска Островица је на самој граници Жеглигова, у њој су морале бити много богатије приче и легенде из српске прошлости него што је ова врло сиромашна о Урошу. Да је Константин био из ове Островице, морао би бар нешто испричати што је везано за историју тога краја, бар нешто што је везано за живот и војевања господара тога краја.

Други пут наш Константин спомиње земљу Константина Дејановића из оног времена када овога више није било међу живима, јер је погинуо на Ровинама у Влашкој заједно с Краљевићем Марком 1395. године. Наравно, наш Константин не спомиње уопште ни Константина Дејановића нити Краљевића Марка, али зна за "Константинову земљу". Кад прича како је Мехмед II кренуо 1454. године на Србију, Константин Михаиловић каже како је овај тада дошао "у земљу Константинову, на једно поље које зову Жеглигово, на граници рашке земље" (гл. XXVII). Шта после Константин прича не занима нас тренутно. Али погледајмо мало изближе само ову мисао. Ту се спомиње једна земља која је позната само по чувењу, али није блиска. Она се додуше "на граници рашке земље", али она није у његовој "рашкој земљи". Поготову још кад каже "једно поље које зову Жеглигово". Тако се не пише о нечему што је човеку сасвим блиско. Тако Константин неће говорити ни о Новом Брду, ни о Косову, нити о било којем месту које се налази на територији "рашке земље", а које је њему блиско.

Када народна традиција говори о свим оним српским великим и малим краљевима и краљићима који се такорећи одметнуше од централне царске власти после Душанове смрти, она ће грдити све оне који су били даљи од саме царске породице, а хвалиће оне који су били блиски. Тако је симпатије понео кнез Лазар, а тако и Константин Дејановић, познати "бег Костадин" из народне поезије. Не треба заборавити да се Теодора, Дејанова жена, после смрти цара Уроша потписује са "царица Јевдокија", јер је она - мислила је - најближа царској круни, она је немањићка крв, па зато има највећа права на ову титулу. Очекивали бисмо да и наш Константин Михаиловић заузме сличан став према различитим личностима после пропасти српскога царства. Он ће у многим случајевима такав став и заузети. Али о Дејановићима нема никаквога става. Они су му далеки. Он познаје одлично Лазара и Бранковић не, али о Дејановићима као да ништа није ни слушао. Зар би било

могуће претпоставити да Константин Михаиловић живи у Островици, у оној прешевској Островици, јер је своју Островицу вероватно и он запамтио добро из младости, иначе је не би везивао онако за своје име, такорећи крај самог Жеглигова, у Константиновој земљи, да су његови родитељи живели још за живота ако не деспота Јована Драгаша (умро око 1378), а оно бар за Константина Дејановића (погинуо 1395), па ипак да ту земљу назива увек само "Константиновом земљом", а не спомиње ни једном речцом тога славнога Константина, познатог народној традицији, тако блиског Немањићима? Ми знамо да је успомена на Константина Дејановића у његовој земљи била врло јака, по његову се имену доста дуго називала, а и неким местима су дата имена по његову имену (назив за Ћустендил је постао тако). Народна традиција га је сачувала такође у доброј успомени. И зар да о таквој личности, о таквом свом господару породица нашега Константина не сачува никакву успомену коју би нам и он пренео у своје дело? У Константинову делу нигде ни трага томе.

С друге пак стране, Константин Михаиловић не заборавља ништа што се тиче кнеза Лазара, Вука Бранковића, Косова уопште и каснијих Бранковићима. Има додуше у Константина једно место које би се могло и друкчије тумачити: "А неверници, нагледавши се битке, остали су као издајце, али им то није користило, јер их је потом султан све редом побио говорећи: "Кад сте своме господару били тако неверни у његовој невољи, исто бисте то и мени учинили"" (глава XVI). То се међутим није односило на Вука Бранковића, како би се у први мах могло помислити и како га је касније народна традиција оцрнила, јер нешто даље, одмах у следећој глави, Константин сасвим спокојно говори како је Бајазит узео Лазарову кћер, а земљу дао деспоту Стевану "с ове стране Мораве све до Дунава", а "господину Вуку дао је земљу звану Ситницу; овај је имао другу деспотову сестру Мару. Овај Вук је имао сина по имену Ђурђа..." итд. Касније ће Константин Михаиловић лепо говорити и о деспоту Ђурђу Бранковићу. А за Дејановића не рече чак ни то да је сестрић цара Душана. Не можемо претпоставити да то не би знао да је био са терена Константинова. И да то не би негде, бар узгред, споменуо.

Све ове појединости које наведосмо нагоне нас да дођемо до извесних закључака.

Најпре, Константиново родно место свакако није рудничка Островица. Затим, не изгледа нам вероватно да би то могла бити ни она прешевска Островица. Остаје нам још једино да претпоставимо која би то Островица могла бити, или бар где би се могла налазити. Која би то Островица могла бити тешко нам је засад одговорити, јер у нашим средњовековним споменицима, колико је нама познато, нема ниједне споменуте која би могла доћи у обзир. Остаје нам једино да претпоставимо где је та Константинова Островица, бар највероватније, могла да буде. Из онога што смо рекли о Константиновој традицији могло би се закључити да је та Островица била негде сасвим близу Новог Брда. То закључујемо и по именима оне двојице Лукаревих дужника, за које је било

довољно да се назначи да су из Островице. Баш као што је и Константин сматрао да је довољно ако напише да је из Островице. А није помишљао колике ће нам тешкоће можда створити данас кад хоћемо да утврдимо која је то Островица. Осим тога, та Константинова Островица морала је бити са терена јужно или југозападно од Новог Брда, јер се у тим правцима простирала земља Бранковића, а ми не сумњамо да је Константинова Островица морала бити негде на терену Бранковићеве државе. Ко зна није ли такво место некад постојало, па ми данас не можемо да га идентификујемо, или је можда постојало под тим именом, а после променило име и ми не можемо да пронађемо које је то место.

Најзад, допустићемо себи једну сасвим несмелу претпоставку.

Има један локалитет овога имена који би потпуно одговарао читавој нашој претпоставци. Даничић спомиње у своме Рјечнику из књижевних старина српских једну Островицу која је била негде у близини Неродимље и Сиринића, управо на граници двеју области, а то би баш био славни царски крај српски из Средњег века. Та Островица се спомиње у хрисовуљи цара Душана, вероватно из 1348. године, којом даје добра и повластице манастиру светих арханђела Михаила и Гаврила. То место у овој хрисовуљи гласи:

Село М'шоутишта и съ црквами Светомъ Богородицомъ и Светымъ Сумеономъ, съ земломъ и съ винограды, и съ вокиємъ, и чръницами, и съ млины, и съ Чрѣвоглаждемъ, и съ Топличаны, и съ планиномъ, а мегга моу отъ Неродимлие и отъ Сириникъ, и отъ Селца, планина Гръмовата и Болованъ съ Висетицами оу Остръвице, и отъ Остръвицоу оу Лѣшевоу Роудиноу до мегге Боусин'ске.[41]

Из овога текста не видимо јасно је ли то било име само за неко брдо, или је постојало и насеље тога имена. На ту је Островицу свакако мислио и Никола Крстић кад је у своме Боју под Београдом г. 1456. рекао да је турска војска заузела у јулу 1456. године Островицу после Топлице, па каже да ће то бити "Островица што беше близу Неродимље".[42]

Можда ће нови извори дати више података. Било како му драго, нама се чини да питање Константинове Островице не можемо никако сматрати за решено.

Порекло и лик Константина Михаиловића

О пореклу Константина Михаиловића не можемо рећи много, али понешто се ипак може напобирчити из самог текста његова дела. Начин на који он извесне ствари представља показује у извесној мери и његову класну припадност.

Константин Јиречек је, судећи по именима Константин и Михаило, рекао да се та имена у средњевековној Србији нису давала ни српској властели ни сељацима, па је зато сматрао да је наш Константин Михаиловић био грчког порекла.[43] Морамо одмах рећи да се ми с оваквом претпоставком никако не можемо сложити. Можда је Константин по некој далекој породичној линији и био грчког порекла, у шта ми веома сумњамо. Ко би то могао показати и доказати, на основу чега и чега ради? Ова тврдња нам изгледа сасвим неоправдана, па и непотребна кад је реч баш о нашем Константину. Али ипак морамо и о томе рећи коју. Познато је да се на сваком кораку у српским средњевековним документима срећу ова два имена. То не треба доказивати. Није ли читав низ наших веома виђених људи у Средњем веку носио ова имена? Затим, познато је исто тако и то да су имена у средњевековној Србији давана доста произвољно. Знамо да су каткад деца добијала српска имена, а родитељи су имали страна, као што је било доста и обрнутих случајева, тј. да родитељи имају чиста српска имена а деца страна, а дешавало се исто тако да један брат има српско име а други страна. О томе је већ једном Станоје Станојевић исказао врло одлучно мишљење заснивајући га на именима споменутим само у једној повељи: "Лична имена у нашим средњевековним споменицима не могу се ни у ком случају узети као подаци на основу којих се може поуздано обележити народност дотичне особе".[44] Најзад, да је Константин чак и био грчког порекла, за нас неће имати никакве важности то, него само како се он национално осенао. А он је то врло, врло јасно показао на више места у своме делу. Додуше, истини за вољу, он у неколико наврата говори о Грчкој и Грцима, и увек похвално, управо са симпатијама, у једном рукопису има неколико речи написаних грчким писменима. Али све то далеко заостаје за оним жаром с којим он говори о Србији, Србима и свему што је српско. Он Грке само брани као хришћане, а никако на тај начин да би се из тога могло закључивати о некаквог његовом особитом интересовању за њих.

Константин Михаиловић нигде не спомиње своје родитеље. И то их не спомиње чак ни онда кад бисмо на сваки начин очекивали да то учини.

Описујући како су Турци заузели Ново Брдо 1455. године, Константин нам прича ово. Заузевши град, Турци су наредили свима домаћинима да изиђу из града са читавим породицама. Цар је лично на јединој слободној капији издвајао на једну страну мушку децу и младеж, на другу младо женскиње, а на Тпену старији свет и малу децу. Онда је наредио да се највиђенији људи побију, а остале је пустио да се врате назад у град, пошто

је одабрао дечаке и младиће, као и девојке и младе жене, које је повео са собом. Причајући ову сцену са свим појединостима, Константин ни једном речцом не спомиње своје родитеље. Да су били виђенији људи, свакако би му отац био погубљен. А тада Константин вероватно не би пропустио да то спомене. Није то ствар преко које би се лако прешло. Не спомиње ни родитеље, ни сестре. А споменуо би их вероватно и да су само били у опасности, да су се налазили међу оним издвојеним светом. Написао би макар то како су га Турци одвојили од родитеља. Он међутим ништа о томе не говори. Не можемо претпоставити да је то учинио зато што није сматрао за потребно да то спомене. Он није такав човек. Ми знамо да он осећа врло нежно за своју браћу, као и они за њега. Кад покушава да бежи, он неће у ту опасну авантуру да увлачи и два своја млађа брата. Али кад треба да се за њега зајемчи, његова два брата су одмах ту да се заложу за свога старијега брата. А како ће своју нежност Константин показати у XXXIV глави, кад каже како је његов млађи брат био чувар дворскога блага, па му било тешко самоме и послао по свога брата Константина да му олакша самоћу. "А ја сам без одуговлачења пошао к њему" - каже Константин. Из тога се јасно види да он није човек који би олако прешао преко невоља и незгода својих најближих а да то не спомене. Као што је споменуо своја два брата, и на томе месту и касније. Највероватније је зато да Константинови родитељи тада нису живели у Новом Брду. Или их уопште није било више у животу, што нам је највероватније. Додуше, можда су живели у својој Островици, одвојени од синова, али нам ни то не изгледа вероватно, јер претпостављамо да би их Константин и тада на било који начин споменуо. Бар би исказао своју бригу за њима. А код Константина нема ни речи из које би се то могло видети. Зато сматрамо да је Константин живео у Новом Брду само са своја два брата онда кад су их Турци заробили и одвели у Анадолију.

Чиме се могао Константин бавити у Новом Брду без родитеља, а са своја два млађа брата?

Константинови родитељи су били из Островице. То је сигурно. Шта су они могли бити у тој својој Островици? Кад бисмо знали која је то Островица, можда бисмо нешто лакше одговорили и на ово питање. Али на сваки начин није била какво утврђено место. Зато бисмо могли претпоставити да су Константинови родитељи могли бити земљорадници, можда чак не слободни, или какве ситне занатлије, сеоске, сокаљници. Такви су често имали везе с Новим Брдом, управо с трговцима у Новом Брду, као што су она двојица које спомиње као своје дужнике Дубровчанин Михаило Лукаревић. Ако претпоставимо да су се још Константинови родитељи преселили у Ново Бадо, онда је то могло бити најраније почетком XV века, Живот је тада у околини Новог Брда постајао све несигурнији, сељења су морала бити све чешћа, напуштања земље све учесталија, бежало се у утврђена места да би се заштитило од турских изненадних упада и поробљавања. То пресељење је морало бити за нашег Константина скорашње, чим је и у његовој успомени остало да је из Островице. Сигурно је памтио и живот у њој. Тај живот је морао бити

лакши и пријатнији од оног у Новом Брду, чим за своје име везује Островицу као место из којег носи свакако најпријатније успомене. И којим се дичи. Ако претпоставимо да су се још родитељи Константинови доселили у Ново Брдо, онда за време заузима овога града од стране Турака 1455. године нису више били у животу. Можда би пак вероватније било претпоставити да су они остали у својој Островици, да су ту услед турских напада настрадали, а Константин са својом браном, иако још слабашном, кренуо "у печалбу", јер је био присиљен да сам тражи и зарађује себи и својој брани хлеб. И зауставио се, наравно, у тадашњем центру трговине и привредног живота у Србији, у Новом Брду. Најпре, то је тада најчувенији рудник, "златно и сребрно брдо" - како вели наш Константин. Пуно је било странаца који су рачунали колике је огромне користи имао од њега деспот Ђурађ Бранковић. Затим, то је ванредно утврђен град, па га је тешко било узнемиравати и освојити. Али су ипак у XV веку и за Ново Брдо настајали тешки дани, за њега можда тежи него за друга места у Србији. Баш због тих његових богатстава. Јер то је привлачило много тадашњег најопаснијег противника и суседа Србије и убрзо њеног поробљивача. То је лепо изразио грчки историчар Критовул кад је хтео да објасни шта је све Турке и особито Мехмеда II привукло да нападају Србију. "Међутим, други разлози гонили су Мехмеда да нападне Србију, која, због свог згодног положаја, пружа важну базу за провале у Угарску и Влашку. Сем тога, Србија је земља богата. Она има у унутрашњости много лепе вароши, а на обалама река јаке тврђаве, те би султан, имајући Србију, постао господар речних прелаза. Но султана је више свега гонило на рат богатство Србије у храни, стоци, питомим и дивљим животињама, али нарочито богатство у злату и сребру, који онде, такорећи, теку потоцима. Сем тога, Србија има красно становништво и особито ратоборну омладину".[45] Турци почињу жестоко да нападају Србију, а особито тај извор у којем злато и сребро "теку потоцима" - Ново Брдо. Први пут је нападнуто Ново Брдо 1412. године. Турци га опседају, туку и повлаче се без успеха. Године 1439. читава Србија пада у турске руке. Ново Брдо се брани све до 1441, а тада се покорава и оно. Најгора је за овај град изгледа била година 1444. Турци га тада "поробише" и "посекоше". Онда га и пожар оштети. Све ове промене морале су се одразити и на саставу његова становништва. Многи странци, који су били главни рудари, напуштају га вероватно већ тада. Међутим, жеља је била деспотова, а и турска, да рад у руднику не слаби, него да се и појачава. Ратна психоза и стално ишчекивање опасности присиљавају заинтересоване да што више извуку из рудника. Киме се могла попуњавати смањена радна снага услед напуштања странаца? Свакако оним околним српским становништвом, које из истих разлога напушта своја огњишта, своју или изнајмљену земљу и тражи бржу зараду и сигурније склониште.

Тако се вероватно Константин Михаиловић нашао у Новом Брду. И сигурно је радник у руднику. Можда су његова два брата, као млађи, обављала неки други, лакши посао.

Раније смо већ рекли да је Константин учествовао при турском нападу на Цариград 1453. године. Деспот Ђурађ је по уговору послао 1500 коњаника, међу којима је била и

једна чета рудара из Новог Брда, како сазнајемо са друге стране.[46] Константин је сигурно био баш у тој чети. Овој претпоставци говори у прилог и реалан опис код Константина како је у Цариграду концентричном ватром, свакако и минирањем, пробијен на једноме месту одбрамбени зид, "па је кроз тај пролом грунула јаничарска војска у центар града и начинила тамо покољ. Можда је Константин и касније наставио и свој минерски посао, јер увек кад говори о турским нападима, он особито истиче како су Турци вешто рушили одбрамбене зидове. Више пута Константин говори и о томе како султан није увек са собом возио топове, него их је лио онде где му је било потребно. Није ли ово обавештење везано бар донекле за ливачки посао који је Константину такође могао бити добро познат из његове рударске праксе?

Константин Михаиловић је иначе био ситан човек, човек из народа. То смо претпоставили и онда кад смо говорили о његовим родитељима. Још један податак говорио би о томе.

Испричали смо већ ону сцену из Константинова дела где он прича како је султан од оних младића из Новог Брда, међу којима је и он био, изабрао осморицу себи за коморнике. Морали су то бити и по пореклу, а свакако и по одећи најбољи младић из ове групе. Константин није међу њима. А кад султан открије њихову заверу и запита их ко их је подговорио да се реше на такав чин, они одговорише: "Ништа друго него велика жалост наша за нашим родитељима и за нашим милим пријатељима". Свакако не за живима него побијенима. Значи да су одабрани били бољег рода, па су им родитеље и пријатеље Турци при освајању града побили, као што је Константин испричао. Зато су они имали кога да свете и за ким да жале. Константин није од тих и таквих.

Да Константин Михаиловић није био никаквог вишег рода врло јасно показује његово дело. Он ће као такав ситан човек, онако као и читава наша народна традиција из каснијих времена, бранити све окруњене главе, а биће против самовоље великаша и племства, сматрајући да је то највеће зло у свима земљама. Зато неће повлађивати ни онима који су наслеђем дошли до величине, него ће хвалити турски начин долажења до високих положаја само по личним заслугама и врлинама. Читалац просто осена његово уживање кад у XXXVIII глави прича како султан држи све у својим рукама: он не признаје никакве величине, он земљу дели према личним заслугама и услугама појединаца, али је зато и одузима од оних који је не заслужују и даје заслужнијима. Зато су сви великаши у Турској веома зависни од султана и повезани су за њега. То Константин прича као прекор пољском племству што је сувише силно на својим великим наследним имањима, па краљ не може никако да их све окупи за борбу против Турака. Султан пак зачас покупи све своје поданике за борбу против хришћана. И ако се европски свет не би пробудио и освестио, будућност му не би била ружичаста. Тако Константин размишља и истиче као углед турску једнодушност и слогу кад су велике ствари у питању. Ваља рећи, додуше, да

су се ови погледи Константинови поклапали са погледима многих веома напредних људи пољских у то време, о чему смо већ споменули раније. Па је такве погледе имао и пољски краљ Казимир Јагјеловић (1447-1492), за чије владавине Константин живи у Пољској, а није могао да се довољно ослободи утицаја високог племства његов син Јан Олбрахт (1492-1501), за којег Константин пише своје дело.

Константинови политички погледи се често поклапају с погледима нарочито Казимира Јагјеловића. Погледајмо само почетак XXIII главе. Краљ Владислав неће да одржи уговор начињен с Муратом. Константин се не слаже с оваквим поступањем краља Владислава. Додуше, он то чини и зато да би оправдао држање деспота Ђурђа Бранковића, који се такође не слаже с поступком краља Владислава. Али Константин на томе месту ипак не криви самога краља Владислава. Он задире много дубље и даје жестоку критику свих јада и покора што су се дешавали око краља, и то све гледа очима једног народског човека, бистрог и разборитог, реалног и поштеног, понекад можда мало наивног, али увек родољубивог. Ко наговара Владислава да погази уговор? Ту су папа и кардинали, као и највиша световна господа. Они га подбадају на нечасно дело, а нису ни вољни ни способни да му помогну. "И тако су звездознанци, гледајући планете, и витезови, пијући вино, и Јанко... уверили краља да ће га срећа пратити у борби против Турака". Чим су се нашли заједно с Јанком звездознанци и витезови, јасно је да и о њима Константин има врло рђаво мишљење, јер Јанка не може никако да смисли: чим га спомене, одмах полети нека грдња. Колико је у овој једној Константиновој реченици оштре критике и подсмеха! Он критикује најпре оне који верују да ће им звездознанци показати да ли ће победити или не, а не њихова добро опремљена и ваљано увежбана војска. А какви су ти витезови, слава и дика тих народа који би се имали супротставити великој турској сили? - Пију вино! Жешћа критика доиста није могла бити исказана. Он их изванредно карактерише са цигло две речи. И такве витезове и звездознанце као саветнике поставља Константин насупрот турским реалним припремама за ратовање, где се не читају звезде нити се пије вино, већ се озбиљно, предано и смишљено спрема.

Нешто слично рећи ће Константин и у XVIII глави. Ту он грди папу што "спокојно седи, ништа о томе (тј. о рату против Турака) не мислећи, а исто тако и римски краљ у немачким земљама са својим витезовима пирује. ..." И овде, по Константину, европски витезови не чине оно што би требало да чине, па свакако неће бити способни ни да изврше она дела која се од њих очекују.

Своје погледе показаће Константин и онда кад прича у IX глави о сукобу Отмана и Каравиде. Отман је човек прост, груб, неуглађен, али сјајан радник. Каравида се подсмева њему и његову оделу. И нареди да га полију помијама. Наш Константин просто ужива кад прича како се Отман сурово свети уображеној госпођи Каравиди. Он је сав на страни Отмановој.

Чини нам се да Константин Михаиловић не би могао овако писати да је у његовом васпитању из детињства било какве племићке традиције и поштовања племићке самосталности и независности од владара. Он је међутим увек на страни снажног владара-ујединитеља, а против свих племића разјединитеља народних. Ако је такав на оним местима кад саветује европски свет како се мора удруживати и слагати за борбу против Турака, то би се могло схватити и као намерна тенденција његова списа. У томе погледу његово дело би имало исти основни тон као и читава тадашња слична такозвана публицистичка литература у другим књижевностима. Али Константин овакав став има и онда кад прича појединости из српске историје, па и из историје других народа које су Турци покоравали. Он осиност и славољубивост великаша сматра за главно зло и непосредну помоћ турскоме ширењу. Тако ће Константин зажалити због неслоге српске на Косову, тако ће зажалити кад у XXVII глави прича како су Турци говорили да би султан зло прошао у борби са Србима само да су они били заједно и сложни, тако ће говорити Константин онда кад приказује освајање појединих албанских покрајина, као и на многим другим местима и у другим приликама.

Још нешто бисмо морали рећи о Константину Михаиловићу што је важно за разумевање његова дела и његових погледа у њему.

Ми мислимо да Константин Михаиловић за свога живота у Србији није имао прилике да учи читање и писање. Он је нека знања могао имати, али су она била врло оскудна. Ево за то само једне мале потврде. Кад га Турци поведу у Малу Азију после заробљавања, проводе га кроз многа места и крајеве, то је веома дуг пут, за Константинове појмове пут преко света, а он неће умети да спомене ни једно место, ни једну покрајину кроз које је провођен. Касније ће се његова знања много изменити. Претпостављамо да је читање и писање почео да учи тек кад је отишао у Турску. Тада је и своја друга знања почео проширивати. Пре но што је постао јаничар вероватно је прошао кроз некакву врсту школе. Морао је да стекне извесна специјална војна знања, то је сигурно. А у оквиру тих свакако и нека општа. Наравно знања за обичног борца или неког нижег заповедника. Сетимо се само како на једноме месту препоручује да се нападају камиле, да би оне изазвале пометњу међу борцима. То јесте поштен и искрен савет, али савет једног обичног борца који види само онолико колико је пред његовим очима. Уопште, о тим знањима Константиновим веома речито сведочи његово дело, начин на који он ствари излаже. Знања која је тада стекао из осталих области људских тековина не мислимо да су била ни велика ни сасвим тачна. И турску историју је познавао више традиционално него тачно, научно. Уосталом, знамо да ни турски историчари, Константинови савременици, нису друкчије писали турску историју. Због тога је наш историчар Јован Радонић написао да Константинове успомене "показују добро познавање турских прилика, особито унутрашњих. Али Михаило (тј. Константин Михаиловић) је прост, неук, без имало осенаја

за критичност. Његово приказивање, добрим делом, почива на причању и скаскама, но ипак местимично има веома занимљивих детаља..." Константин тако прича и старију српску историју. Ту ће бити пуно историјских нетачности, али ће то бити тачно као слика народне традиције у то време. већ смо споменули да по њему Еуфрат тече на север и улива се у Црно Море, цар Урош је погинуо од Турака на Једрену, топлички војвода погубљен је с кнезом Лазаром и сл. Али то је све ситно према ономе што Константин даје. Он је у Турској доста ствари научио. Он сигурно у Турској учи грчки, те касније многе турске речи и лична имена транскрибује грчким писменима. Ко зна није ли му грчки био чак наставни језик, јер ми знамо да је грчки у Турској имао широку употребу. Ипак је Константин Михаиловић највише научио свакако у Пољској. Ако примимо претпоставку да је он у Пољску прешао ако 1468. године, онда је до писања свога дела провео у овој земљи око тридесет година. И то година пуне зрелости, а вероватно и преданог рада и усавршавања. Зато ће бити разумљиво што ће његово дело бити толико везано за пољске прилике и пољски живот, за пољску политику и пољске политичке поледе. оно је писано за Пољску и Пољаке, упућено је пољскоме краљу а што прича у њему пуно о другим народима, то је само зато да би дао добре и убедљиве примере, и да би указао на угледе.

Споменимо још једну појединост о Константину Михаиловићу.

По свему судећи, Константин је за све време док је боравио у Турској, и то као јаничар, остао у својој вери. То би бар излазило из текста његова. Он на више места, то чак није потребно ни наводити, говори о хришћанима у првом лицу множине, тако да тиме у хришћане укључује и себе. Тако ће говорити не само онда кад прича ствари из каснијег свог живота, него ће тако говорити на више места и онда кад говори о своме животу у Турској. Кад год спомене нешто везано за турску веру, он ће рећи да је то "њихова" вера, док одмах после тога ставља томе насупрот "нашу", хришћанску. Додуше, он о томе ништа нигде не говори изриком, тако да би се могло претпоставити да је прешао у ислам, па се касније поново вратио у хришћанство. Само зар не би он тада и то споменуо у делу као један податак више како је тешко поднео то своје турско "робовање"? Тај обавезни прелазак српске деце у ислам не спомиње Константин ни онда кад говори уопште о томе како су хришћанска деца припремана за јаничаре. Као да му то није било важно. Било како било, Константин у своме делу увек иступа као хришћанин. По рукописима Р и А он то чак изриком и каже (гл. XXXIV).

Однос Константина Михаиловића према Турској и Турцима је веома реалан. Он позива на борбу против Турака, он ће за њих каткад рећи да су "неверни пси", да су превртљивци, да не одржавају реч, али из сваке његове мисли произлази и његово дивљење за све оно што је у турском уређењу по његову мишљењу добро и боље него у осталим земљама тадашње Европе. Он се у своме делу уствари бори против

непромишљеног потцењивања турске војске. Зато ће покушати да их представи у што бољој светлости, нарочито у организационом погледу.

Погледајмо само једну ствар: како он упоређује турско и европско наоружање. Просто човек да не поверује својим очима: он се Европљанима подсмева и уздиже високо турско наоружање и турски дух у борби (глава XLI). Кад се спремате за борбу с Турцима, - вели ту Константин - морате се лако наоружавати, да бисте лако оружјем могли руковати. Јер су у том погледу Турци далеко изнад нас. "Ако га гониш, тада ће ти утећи, а ако он тебе гони, онда му нећеш умаћи". Турци су због лаког наоружања увек хитри, "а ми смо због тешких коња и тешког наоружања увек лењи, јер кад много имаш на глави, тежак ти је дух, уз то не чујеш и не видиш добро на све стране, а због тешког оружја не владаш рукама нити самим собом". Кад наш ратник - продужава Константин своја запажања - падне с коња, пропао је, јер нема ко да му помогне да поново узјаше; он сам без помоћи не може то учинити.

Не хвали Константин само турско наоружање и начин ратовања, него и њихову правичност. Она је каткад чудна и сурова, али је прилагођена њихову животу и њиховим обичајима. Таквих места има пуно расутих по читавом делу. Али нарочито XLVI глава има доста појединости посвећених томе. За нашег Константина је веома карактеристично што хвали турску правичност према ситном свету, према сиротињи. Уопште, по Константину код Турака не сме сиротињи да се чини ни штета ни неправда, и то ни турској ни хришћанској. На то сам султан врло много пази. То је тако у Турској још из најдавнијих времена.

Константин је, иако ситан и припрост човек, веома широк у гледању на прошлост и савременост. Његово гледање на збивања много потсећају на погледе наших народних певача. Зато је дело Константина Михаиловића значајно за боље разумевање и тумачење многих ствари из наше народне поезије. Али је Константин пре свега прожет српским родољубљем. И то дубоким, племенитим родољубљем. Зато он, баш као и наш народни певач, више узноси духовну величину него физичку снагу. За њега Душан није владар којим би се могао подичити. Његову пажњу више привлачи Дечански, владар мученик, ослепљен од оца, удављен од сина. Дечански, по Константину, долази с војском у бугарску земљу, али не напада бугарског цара, него њих двојица преговарају како да уреду мирним путем своје односе. И на месту својих преговора зидају обојица цркве. Душан долази да овај сусрет два богобојажљива и племенита владара претвори у крвав обрачун, да убије бугарског цара и да због тога дође у сукоб са својим оцем. Константин Душана не приказује као великог освајача и ратника, него као великог грешника који због својих греха много мора да испашта. Ваљда ће због ове духовне величине и преданости делу српскога напретка и општега добра Константин хвалити изнад свих других кнеза Лазара. Укратко, Константин неће никако да се диви сировој сили, он тражи увек више врлине и

квалитете. Та црта је веома снажна код Константина и провејава кроз читаво његово дело. По томе свом мерилу чешће он и турске султане. Он их често грди, гнуша се на њихова недела, али кад треба да покаже њихову величину, онда на првом месту истиче њихову правдољубивост, њихову правичност и особито њихову жељу да се никада ситном и незаштићеном свету не чини никаква неправда. Кад се неко од силних не би овога придржавао, султан је умео најсуровијим казнама да одржи овај принцип своје владавине. У томе је била - по Константину - највећа снага турскога уређења. Пишу за своје дело у Пољској и за Пољаке, Константин као да је прижељкивао да се и у овој земљи одомаћи правичност ове врсте. Јер у Пољској тога времена тога није било, мада је Казимир Јагјеловић покушавао да у томе погледу учини највише што се може.

После чистог, ватреног и снажног српског родољубља, код Константина можемо запазити и нарочиту љубав према хришћанима уопште. Кад треба да помаже Турцима у борби против Византије, он је очајан. И показује да то није само његова мисао, јер би се онда могло мислити да је он касније надовезао ту мисао на ранији свој доживљај, него каже да су сви Срби који су били тада с њим желели да се врате, и да није било опасне претње, сигурно би то и учинили. Исто тако ће Константин заболети срце што Матија Корвин напада Чехе, што уопште ратује против хришћана и на то расипа своје снаге, место да се удружи са осталим својим хришћанским суседима за борбу против Турака. Због тога напада и аустријског цара, због тога напада и папу.

Према свему овоме јасно је да је Константин Михаиловић, иако ситан и неук човек, имао врло широк поглед на европску ситуацију тога времена, и зрело процењивао ствари, док тадашњи европски водећи кругови нису довољно реално оцењивали турску војну силу. Будућност је показала да је Константин био у праву што је тако мислио. Његове речи данас звуче као злослутни глас европске савести, глас који нико нажалост није хтео да послуша, глас којем се није довољно веровало.

Дело Константина Михаиловића

Као што смо већ рекли, Константин Михаиловић је негде између 1497. и 1501. написао једино своје књижевно дело, које је сачувано у разним преписима све до наших дана. То своје дело писао је он у Пољској, као што смо такође показали, и свакако га је упутио пољском краљу Јану Олбрахту. Ако му га и није баш непосредно упутио, он га је за њега написао. Прави наслов овога дела немамо. У пољској науци се уобичајило, и то према касније написаном наслову на рукопису Z, а можда још више према првом пољском издању из 1828, да се ово дело назива *Pamiętniki Janczara*, тј. Јаничарове успомене или Јаничарови мемоари. Други исто тако познат наслов Константинова дела је *Турска хроника*, или тачније *Турска историја* или *хроника*, како је ово дело названо у најстаријем,

првом уопште и првом чешком издању из 1565. године. Тај је наслов одомаћен и код нас по преводу Јанка Шафарика из 1865. године. Рукопис Z нам међутим даје најтачнији наслов, доста дуг и скоро непреводљив, уз то мало чудан што се пољског језика тиче: Czasów popisanie o tureckich sprawach. Две су ту основне мисли, обе исказане са више речи. Ми смо тај наслов дословно превели са Описивање догађаја који се тичу турског питања. Можда би се нешто слободније оно "czasow popisanie", тј. описивање времена, могло код нас превести са "летопис", а други део би се слободније и скраћено могао назвати само "турски". Онда би слободан и врло скраћен превод овог наслова био Турски летопис или као што је уобичајено Турска хроника. Зато смо и ми у своме наслову дали све ове варијанте, па наравно и онај дословни превод наслова из рукописа Z.

Дело Константина Михаиловића међутим нису ни "успомене", односно " мемоари", нити је пак то хроника. Да су то успомене, онда би пишчева личност била увек центар око којег се све окрене. То међутим није тако код Константина. Да је пак ово дело хроника или летопис, онда би главно морала да буде историја турскога царства. Константин Михаиловић међутим не даје ни једно ни друго, него нешто треће. Његово дело бисмо можда могли назвати " мемоаром о турском питању", како га је назвао и проф. Ф. Бујак у већ споменутој расправи. Из тога назива би излазило да је дело Константина Михаиловића политичкога садржаја. Тако и јест. Кратак преглед садржине читавог дела показане нам најбоље како то дело изгледа, какав је циљ пред собом имао његов писац и како је тај циљ извео до краја.

Читаво дело има, према најстаријим и најбољим рукописима Z и M, предговор и 49. глава. У првим одељцима свога дела Константин Михаиловић приказује углавном који су све муслимански народи, каква је њихова вера, какви су њихови празници, какве су верске организације и обичаји везани за разне обреде и веровања (I - VII). Једну главу посвећује турској правичности и начину изигравања дате речи (VIII), а од IX главе почиње историја турске државе, односно турских султана. Причање ће почети од Османа или Отмана, оснивача турске царске династије, па ће доћи све до времена кад су се Турци умешали у византијску историју, позвани од Кантакузена. Овај део турске историје причан је више према легендама него према правим историјским изворима. То су главе IX - XIV. с појавом Турака у Европи долазе они у додир и са српским државама на Балкану. Зато ће Константин сада да прича и српску историју, онолико и онако како му је потребно и колико је он могао да исприча. У XV глави почиње причање српске историје од Милутина. Све невоље које су задесиле Србију биле су "због грехова наших". Зато је споменуо оне најтеже ствари из српске историје: ослепљење Стевана Дечанског, борбу Дечанског и Душана, смрт Дечанског (по Константину је Душан задавио Дечанског у ложници), смрт и покајање Душаново, смрт Урошеву и распадање српскога царства. Следеће главе су испуњене владавином кнеза Лазара, и то углавном описом Косовског боја, смрти Лазарева и Милошеве, затим владавином Стевана Лазаревића (XVI - XVII).

Како се после овога турска сила окренула на другу страну и на друга освајања, Константин Михаиловић на кратко време напушта причање српске историје и наставља описивање турских ратова на другим странама (XVIII - XIX). Следеће главе биће посвећене деспоту Ђурђу Бранковићу, мађарском краљу Владиславу, Јанку Хуњадију и бици код Варне (XX - XXIV). Од XXV главе прича Константин Михаиловић турску историју за владе Мехмеда II Освајача (1451-1481). У тим главама дао је он и све оне податке из свога живота које смо већ споменули причајући његов живот. Ту је најпре освајање Цариграда 1453, при чему и Константин учествује на турској страни, онда турска освајања из следећих година и освојење Новог Брда, 1455, о чему Константин прича широко, са свима појединостима, онда о борбама које су водили деспот Ђурађ Бранковић и Јанко Хуњади, па о борби за Београд (XXV - XXIX). Следеће главе су посвећене турским војевањима у Мореји, Трапезунту, на Еуфрату, у Влашкој и најзад турском освајању Босне 1463. године (XXX - XXXIV). Са много појединости и ванредно живо испричане су главе од XXVI - XXXIV, јер је ту Константин Михаиловић описао догађаје и борбе у којима је и сам учествовао као турски војник, касније као јаничар и официр, и најзад како је заробљен од Мађара. Следеће три главе имају још неколико ситнијих података из турске историје, то је оно што је Константин сазнао кад је аен био у Пољској, али ту почиње уствари приказивање турскога живота, политичке и војне организације у Турској. Ту су особито значајне две главе, XL и XLI, у којима Константин Михаиловић приказује како се Турци припремају за битку и како нападају, а онда како би требало њих нападати да би у томе било успеха. Још једна је глава таква, и то XLV, у којој нам је приказано како изгледа турски јуриш, са свима припремама и извршењима. Пошто је у следећим главама на тај начин показао уопште како изгледа турска војна сила, Константин Михаиловић ће се у последњој, XLIX глави обратити мађарском краљу Владиславу и пољском краљу Јану Олбрахту, двојници браће, да се сложе и да покушају начинити савез за напад на Турску.

Овако изложен садржај дела показује истовремено композицију а и циљ Константина Михаиловића: он је желео да прикаже како је изгледала турска сила, у прошлости и тада, и како се најуспешније може ратовати против ње. То је све имало да послужи пољском краљу као обавештење и подстрек за борбу против опасног суседа, који је већ увелико куцао на врата Европе. По посвети у последњој глави јасно је да је дело било упућено пољском краљу Олбрахту и зато смо рекли да је оно имало политички карактер и да је било уствари мемоар о турском питању упућен пољском краљу. Константин Михаиловић је дакле своје дело писао побуђен ситуацијом у Пољској и суседним земљама. Свестан да је турска опасност ипак најближа Пољској и Мађарској, он се обрана краљевима баш ових двеју земаља. Према томе, Константин Михаиловић. није имао намеру да пише историјско дело, него политичко, публицистичко. Што је оно испало и историјски занимљиво, разлог је тај што је он много проживео, много видео, много сазнао, што је био савременик веома значајних збивања у Европи, па је оно што је у своме животу видео и сазнао било од

најширег значаја и интереса. Према свему овоме, циљ Константина Михаиловића био је да што боље прикаже турско државно и особито војно уређење, јер се - како он каже - само онај може успешно борити против Турака ко их добро познаје. Ту је мисао исказао Константин пишући о Скендербегу (глава XV), а то је била његова основна мисао и при писању читавога овога дела.

Још је Константин Јиречек сасвим тачно рекао за дело Константина Михаиловића: "По свој прилици да су и приче Михаила Константиновића (тј. Константина Михаиловића) из Островице, из XV века, о старијој српској историји састављене највише по песмама које је он слушао у младости".[47] Заиста, историја коју прича Константин Михаиловић у своме делу није права него легендарна историја, онаква каква је живела у народној традицији. Такав је он онда кад прича српску историју, такав је и кад прича турску. Он је и у Турској био у прилици да слуша како се препричавају легенде о турској прошлости много чешће и много више него права историјска збивања.

Далеко би нас одвело кад бисмо узели да испитујемо везу између текста Константина Михаиловића и онога што знамо као историјски тачно. То би могао бити предмет за један одвојени рад, што би се могло пожелети. Ми ћемо то оставити сада по страни. Можемо рећи сада само толико да је дело Константина Михаиловића веома значајно и за испитивање наше народне традиције. Оно представља у многим стварима стање народне традиције у једном датом тренутку. Иако је Константин Михаиловић своје дело писао последњих година XV века, традиција народна коју налазимо у његову делу временски је везана најкасније за половину овога века, односно она је из времена пре 1455, јер је после тога Константин могао да слуша само приче о турској историји, а из српске само што се могло препричавати и на турској страни, тј. само оно што се збило између Срба и Турака. Да се боље оцени како изгледа народна традиција из читавог Константиновог причања споменимо бар неке ствари.

Узмимо најпре причу о смрти цара Уроша. Љуба Ковачевић у раду И опет краљ Вукашин није убио цара Уроша[48] каже и ово: "Не треба доказивати да цело Константиновићево (тј. Михаиловићево) казивање није ништа друго до народна традиција о Урошу и Вукашину отприлике из средине XV века..." Ево како изгледа та Константинова прича. Цар Урош је врло слаб. Од њега се одлићу многи великаши. Због тога њиховог издајства, а и због његове слабе владавине - то Константин не крије - Турци га побеђују код Једрена и убијају. Али ни издајници неће добро проћи. Они ће ускоро скупо платити такво своје држање, јер султан ипак не воли издајство никакве врсте, па ни ове. Константин тиме хоће донекле да уздигне и султанову правичност. "После су она два брата, који су били против свога господара, били богато обдарени од турскога цара по њиховој заслуги, јер је дао да им се главе одсеку" - тако завршава ову причу Константин Михаиловић. Из овога се види да народна традиција из Константинова времена и из

његова краја није још отишла тако далеко да прича како су Вукашин и Угљеша убили цара Уроша, него да су га само издали. Једино што је народна традиција у свему томе изменила то је чињеница да су они побијени после цара, а ми знамо да су они изгинули пре њега. Народна традиција Константинова времена већ је одвајање Мрњавчевића од цара Уроша казнила њиховом смрћу, али још није унела и онај каснији елеменат као да су они лично и убили цара.

Друга ствар на којој хоћемо да се зауставимо биће прича о Косовском боју. Константин говори о некима који су "гледали кроз прсте" док је кнез Лазар водио одсудни бој. Ти који су "гледали кроз прсте" свакако су Константин Дејановић и Марко Краљевић. Ми знамо међутим да они нису само "гледали кроз прсте" него су чак и активно учествовали у борби против Лазара. Можда је то била каква сасвим мала, више симболична помоћ, али знамо да је било. Традиција Константинова времена и Константинова краја међутим то не замера овој двојници. Него им само пребацује што су били пасивни. Тиме им умањује грехе. Али ваљда због тога ни речцом не спомиње касније најславнијег јунака наше народне поезије Марка Краљевића. Није он још био стекао не само онакво место какво ће добити касније, него није још добио никакво. Ту не мислимо само временски, него можда више територијално, тј. ми мислимо да је Марко можда и у то време био познатији у неком другом српском крају, али свакако не у Константинову крају, а то је земља кнеза Лазара и Бранковића. Константинова традиција и у овоме случају кажњава издајнике. "А неверници, пошто су се нагледали боја, остали су као издајници, што им касније није добро било, јер је после кратког времена, бирајући једног по једног, цар све дао поубијати, говорећи: "Кад сте своме господару били тако неверни у његовој невољи, то исто бисте и мени учинили" ".

Ми знамо како се косовска легенда развијала и како је касније опевана у нашој народној поезији. Знамо да је врло рано споменут "облагани јунак", а касније ће доћи свађа Вукове и Милошеве жене, да дође и до њихове узајамне свађе због тога. Али се Милошево име доста касно спомиње. Константин Михаиловић га има, и то два пута, оба пута са именом и презименом. А ништа од читаве легенде. То значи да у Константинову крају, доста времена после Константина Филозофа, не видимо чак ни трагове косовске легенде. Ту се само прича о Милошеву подвигу, погубљење кнеза Лазара је добило сасвим други облик, пратилац му је личност које нема нигде у нашој народној поезији каснијег времена, а то је топлички војвода Крајмир. Из свега овога могли бисмо закључити да је легенда о облаганом јунаку постала негде даље од Косова, можда у северној Србији, можда у Ресави и њеној околини. Константин Михаиловић међутим не спомиње ништа од тога, а он је сав везан за Косово. Код Константина је Милош чист херој, прави херој. У вези с тим једна доста смела претпоставка: није ли легенда о облаганом јунаку имала везу с презименом Милошевим, које је доиста могло послужити некоме за подсмех, па се претпоставило да је због таквог подсмеха могао он и кренути да изврши своје последње

херојско дело. Код Константина Михаиловића све око Косова има карактер сасвим близак истинском историјском збивању. Нема неких историјских криваца, који ће понети грех на души за пораз. Има само достојанствен одговор кнеза Лазара Бајазиту, достојан оваквог јунака из народне традиције: "Да сам то раније знао (тј. да је Мурат погинуо), морао би и ти на трећим носилима лежати". И онда зачетак легенде о Лазарову привољевању царству небескоме: "Али је сам господ бог тако одредио због грехова наших. Нека буде воља божја!".

Иначе Константин Михаиловић зна пуно појединости. Срби који су били крај Бајазита измолили су тело Лазарево, однели га у манастир Раваницу и тамо га сахранили, а касније је он проглашен за свеца. Константин спомиње свод подигнут на четири стуба, оловом покривен, на месту где је Мурат погинуо. Тај знак "и данас стоји" - каже Константин. Све су то значајне ствари. Тек на основу њих и сличних моћи ће се испитивати наша народна традиција, а преко ње порекло наших народних песама, порекло мотива о појединим догађајима, као и начин како су неки мотиви преношени. А још најпре где се и кад који мотив родио, којим се путем која прича развијала и кретала. Можда ће то у набити пут да дођемо до свега онога што се налази још народној епској поезији.

Константин Михаиловић не прича овако само догађаје из прошлости. Он каткад и догађаје које је сам доживео прича као да нам даје какву тек сачињену песму о неком од тих догађаја. Не кажемо то случајно. Морало је око њега бити пуно таквих песама, свеједно да ли турских међу Турцима, или српских међу оним Србима који су као и он били тада у турској војсци. Речит доказ је за то његова прича о турском нападу на Београд у глави XXIX. Никад тако не би писао историчар, никад тако не би причао неко свој доживљај. Јер је Константин лично учествовао у тој бици. Нама се чини као да је Константин Михаиловић ту просто ставио на папир неку песму која се можда родила и живела у турској војсци онда кад се она тужна враћала од Београда. Јер то причање има нарочиту композицију, композицију једне народне песме. Видео султан - прича ту Константин Михаиловић - хришћанску неслогу па кренуо на Београд. Хтео је да пошаље један одред своје војске да му осигура другу дунавску обалу, али га од тога одговорили његови први доглавници, сматрајући да то није потребно. Мађари међутим ово искоришћавају и не допусте да се Београду приђе са свих страна, те тиме и одрже град у својим рукама. То је била прва жалост султанова, вели Константин. Друга његова жалост је била што му је главни заповедник у војсци случајно погинуо за време бомбардовања града. После тога долази трећа жалост, па четврта. Најзад највећа султанова жалост била је што му бог није дао да освоји Београд. Овако кратко препричано, можда све ово не говори довољно убедљиво у прилог ономе што хоћемо да кажемо. Али ако се прочита читав текст ове главе, видеће се да је то све испричано као нека песма о нападу на Београд испевана можда при повратку од Београда. Начин причања звучи потпуно као каква песма. И оно ређање султанових жалости наводи нас да се сетимо оне народне песме Три

највеће туге, која има и овакве стихове: "Прва ми је туга на срдашцу моме", онда: "Друга ми је туга на срдашцу моме" и најзад: "трећа ми је туга...".

И још нешто. Многи описи догађаја које је Константин Михаиловић дао у своме делу вероватно су живели у њему у стихованом облику. Онако како је то било код турских историчара и хроничара његова времена. Ми у то не сумњамо. Јер имамо довољно разлога да у то верујемо. Ти стихови су се код Константина изгубили кад је он почео писати своје дело, јер претпостављамо да га је тада преносио са свога матерњег српског језика на пољски, па би значило да га је тада преносио и са свога бар делимично стихованог причања у прозно. Ипак му је и за време тог и таквог писања у ушима морао звучати његов типичан стих. А тај стих је био десетерац. Можда је било и којег другог, јер се то по прозном пољском тексту не може увек лако и сигурно установити, али за десетерац ћемо навести један врло речит и убедљив пример. Тиме ће се нешто померити време и земљиште постанка нашега десетерца, што није никако без важности за испитивање наше народне поезије. Додуше, ми смо имали нешто потврда за рани постанак десетерца код нас. Знамо да је још мађарски песник Себастијан Тиноди (1505-1556) хвалио "српски начин" певања епских песама, а тај "српски начин" је уствари певање у десетерцу, како нас уверава Светислав Стефановић.[49] Ево сада нам Константин Михаиловић даје доказа да је десетерац постојао и у његову крају, и то свакако у првој половини XV века. Ми се овом приликом нећемо заустављати на многим десетосложним реченицама, које бисмо могли тумачити као десетерце, а које увек могу бити сумњиве као доказ за постојање десетерца, јер се такве реченице свуда могу наћи на претек, него ћемо узети само један десетерац из дела Константина Михаиловића који је нарочит и показује многе карактеристичне особине. гирігајући на једноме месту у XLII глави како изгледају турски брзи коњаници, Константин каже да сваки од њих има два коња, и то: "jeden wiedzie, a na drugiem jedzie". Овај наведени пољски текст је чист наш десетерац. И то још са унутрашњим римовањем. Цезура после четвртог слога такође је ту. Све је дакле у најбољем реду. И још нешто више. Овај десетерац има нешто што нас потсећа на чест обичај многих наших народних певача да по сваку цену начине десетерац, да каткад до десетерца долазе чак по цену каквог одступања од граматичке правилности. То је тако обичан и чест обичај да га не би требало овде нарочито доказивати и приказивати. Тако се десило и у овоме стиху који смо малочас навели, односно у оној пољској реченици. Писцу је у ушима на овоме месту зазвучао његов завичајни десетерац и он га је начинио по цену малог граматичког унакажења текста. Он је наиме написао "jeden wiedzie...", а морао је написати "jednego wiedzie". Али онда не би било десетерца. Он је пак више волео да начини граматичку грешку и да добије леп и чист десетерац, него да изгуби овај десетерац ради граматичке правилности. Додајмо још и то да ову реченицу налазимо овако написану само у најстаријем пољском рукопису, јер су каснији "пажљивији" преписивачи исправили ову очевидну граматичку грешку, али су уништили Константинов десетерац.

Додајмо још нешто, кад је већ реч о овоме десетерцу. Препис Z, као најстарији, има само овај један овакав десетерац, мислимо овако чист и убедљив. Можда је у ранијим преписима било сличних или обичнијих десетераца још много више, па су их каснији преписивачи својом интервенцијом збрисали, као што је и овај збрисан у каснијим преписима. То можемо слободно претпоставити на основу свега онога што знамо о преписима Константинова дела и о поступцима његових преписивача.

Касније ћемо се још једном вратити на овај десетерац, јер ће нам послужити као доказ за једно друго питање.

По свему што смо досад рекли о делу Константина Михаиловића могао би се стећи непотпун утисак о њему. Зато своје излагање морамо допунити још неким запажањима.

Константин Михаиловић није историчар. То је јасно. Али је он зато ипак врло важан и веома поуздан као историјски извор за оно што је изблиза видео и доживео. А тих ствари је доста у његову делу. Кад говори пак о догађајима који су се десили даље од њега, он неће бити увек поуздан. Из тога се јасно види да он није за писање свога дела прибегавао никаквим историјским изворима. Ево за то тврђење само један доказ, а у његову делу могу се наћи још многи Други.

Константин је напустио Турску за Мехмеда II. Сазнао је касније да је на турски престо дошао Мехмедов син Бајазит II (1481-1512). За њега ће на једноме месту правилно рећи: "ктугуџ піііе рапује", тј. који сада влада. То је тачно. Али кад је требало да спомене само два догађаја који су се десили тих последњих година у Турској, у време кад он није тамо био, а који су имали велики значај за Пољску, он ће начинити грешку. Наиме, он је знао да је Бајазит заузео Килију и Акерман, што је било 1484. године. Али он Бајазиту приписује и заузимање Кафе (Феодосије). Ову варош је међутим много раније, још 1475, заузео Мехмед II.

Таквих примера где Константин Михаиловић није поуздан кад препричава ствари које су се догодиле далеко од њега, временски и просторно, могли бисмо навести повише. Али је то непотребно. Могао би се на тај начин о Константину стећи погрешан утисак да он није поуздан. Он је међутим веома тачан и скоро увек поуздан кад говори о стварима и догађајима као очевидац. А тих је ствари у његову делу далеко више него оних првих.

Све ово што смо рекли о делу Константина Михаиловића потврђује још једном нашу ранију претпоставку да он није у Србији ништа учио. Да је ма шта учио, онда би то учење у његову делу морало да пређе у црквене похвале, којих је пуно у нашој средњовековној књижевности, тако да се писмени световњаци скоро уопште не разликују од црквених

писаца. Код Константина Михаиловића међутим нема нигде ни најмањег трага црквенога начина писања, он је у свакоме своме редићу чист световњак. Ово истичемо нарочито зато да бисмо побили тврдњу великог броја пољских историчара књижевности да је Константин Михаиловић писао своје дело на црквенословенском језику. Нема код њега ни трага од тога стила, од тога гледања на збивања и ствари, од тога начина писања. Да је Константин већ у Србији стекао какво школско образовање, како би хтели да докажу неки писци,[50] он би писао као његови школовани савременици у Србији, или бар скоро савременици, као што су Константин Филозоф, Григорије Цамблак и други наши средњевековни писци, а он не пише као они, он је бескрајно далеко од њих, нигде једне додирне тачке између њега и њих. Он изгледа читаве стотине година млађи од њих. И то свакако њему служи на част више него њима.

Рекли смо већ да је Константин Михаиловић ситан човек, човек из народа, прави представник широких народних маса српских. Зато нам се чини да је дело његово, засновано на народној традицији, најбољи доказ да наша народна поезија, као израз те народне традиције, није никако феудалног порекла, како би хтели да докажу неки историчари књижевности, наши и страни, него је никла у најширим народним масама, оним неписменим, сељачким масама.

Ми смо досад већ у више махова, препричавајући поједине сцене или описе из Константинова дела, имали прилике да покажемо с колико је он живости и пластичности умео понекад да прикаже неке појединости из живота, свог и заједничког. Нека су од тих места у томе погледу права мала ремек дела у својој врсти. Ми смо већ спомињали опис погубљења кнеза Лазара, па опис турског похода на Трапезунт, па опис ратовања у Влашкој, а изнад свега опис похода на Босну и Константинову последњу борбу у турској војсци, борбу за Звечај. То су читава поглавља која просто плене читаоца својом књижевном снагом и језгровитошћу описа. Али то није једино и није све што у књижевном погледу уздиже вредност дела Константина Михаиловића. Константин врло често, у каквој сасвим краткој слици или поређењу, уме да буде изванредно жив и прави песник. Таквих места има расутих врло много широм читавог његовог дела. Подсетићемо само на ону дивну слику како се јаничари отимају о златнике, па после њих само црна земља остала; или на ону у којој се каже како изгледа земља кроз коју прођу нарочити турски одреди организовани за упаде у туђе земље, за пљачкања и поробљавања, или на ону како аустријски цар пирује, звездознанци читају звезде, а витезови пију вино; или на оне изванредне слике о турском размножавању, које се упоређује с морем и с морском водом. То су каткад чисто песничке слике и поређења. На сваком кораку из Константинова текста прозбори песник, дубок и способан да види и виђено лепо да каже. По тим песничким особинама дело Константина Михаиловића има изванредну и несвакидашњу књижевну вредност.

На којем је језику Константин Михаиловић писао

Једно од најтежих и несумњиво најважније питање у вези с Константином Михаиловићем свакако је одредити на којем је језику он писао своје дело. већ смо рекли да Константинова рукописа нема сачуваног. Оно што имамо и чиме су се и раније научници служили и једино могли служити јесу само преписи и преводи. Али које су преписи а које преводи такође није било лако одредити. Јер је тешко рећи чему треба више веровати а чему мање, чему потпуно веровати, а чему можда уопште не поклањати нимало вере. Из тога пак произлази још један важан проблем: докле год се не нађе Константинов оригинал, - а томе се мало можемо надати, - или док се поуздано не установи на којем је језику он писао, нећемо знати којој књижевности Константиново дело припада.

Текстови које имамо дају могућности за многе претпоставке. Сачуване имамо пољске и чешке текстове, а по литератури се зна да је постојао један текст писан и ћирилицом, а на једном рукопису записано је да је тај текст превођен с латинског. У тексту Z имамо доста турских речи написаних грчким писменима. Као што се види из ових напомена велике су могућности за претпоставке о језику оригинала: пољски, чешки, српски, руски, латински и грчки. Претпостављати да је језик оригинала био неки ван ових споменутих није потребно, а за то нема ни довољно основа. И ово је сувише. Мада се дефинитивно не може ништа одлучно одговорити о овоме питању, ипак морамо дати бар основне претпоставке које би нас водиле најближем решењу овог врло замршеног питања. Да је Константиново дело било мање популарно, да су се људи мање интересовали за њега и да га нису тако много пута преписивали и преводили, свакако би било лакше решити овај проблем, овако смо осуђени на лутања и претпоставке.

За оне прве који су имали посла с делом Константина Михаиловића питање језика оригинала свакако је било сасвим споредно. Тако чешком издавачу Михаиловићева дела у XVI веку није ни падало на памет да његов чешки текст није оригинал. А можда га ово питање није уопште ни занимало. Зато није сматрао за потребно да уз своје издање каже било шта што би се тицало језика оригинала. Руковођен ваљда сличним побудама, а можда и из незнања, ни први издавач пољског текста 1828. није сумњао у то да његов текст може бити какав препис или превод. Још више, он је - као што смо већ рекли - Константина Михаиловића огласио за Пољака и то ставио у наслов свога издања.

Тек од четрдесетих година прошлога века налазимо у научној литератури, пољској и чешкој, гласове и о овом питању. И оно постаје најважније за многе испитиваче. Али уколико су се научници више занимали за ово питање, и уколико су се појављивали и проналазили све нови и нови рукописи Михаиловићева дела, утолико је питање постајало компликованије. То је сасвим разумљиво. Тако је пољски слависта А. Кухарски на основу

анализе текста утврдио да је пољски текст издат 1828. у Варшави превод с чешкога. Ово његово мишљење додуше није усвојио чешки научник Јосиф Јиречек, али је зато за чешки текст издат 1565. утврдио као сигурно, опет на основу пажљиве језичке анализе текста, да је тај чешки текст превод с пољског. Када је Владислав Трембицки нашао рукопис Z и упоредио га с текстом издатим 1828, установио је да се та два текста доста разликују. Нарочито се изненадио што је у рукопису Z нашао доста речи написаних грчким писменима. с једне стране та ствар, а с друге многи србизми које је несумњиво утврдио у тексту, побудили су га да изнесе своје мишљење: Константин Михаиловић је писао или српски или грчки.

Далеко би нас одвело да наводимо литературу о овом предмету. Неке од тих ствари смо већ истакли говорећи уопште о литератури о Константину Михаиловићу. Зато ћемо сада истаћи само главне ствари, односно последње претпоставке које су допрле до наших времена.

Можемо рећи да се још од Ј. Јиречека више не поставља питање чешког језика као језика оригинала. А он је писао још 1860. Остало је углавном да се одреди је ли језик оригинала Константинова био пољски или српски, односно црквенословенски, како неки тврде. Ми смо већ рекли да та последња комбинација не долази у обзир, јер Константин Михаиловић није имао школског образовања да би могао знати нашу средњевековну књижевност и да би могао писати језиком каквим је та наша књижевност писана.

Право проучавање Константина Михаиловића омогућено је тек 1912. када смо заслугом Јана Лосја добили ново издање његова дела. Овај пољски научник је имао све рукописе и на основу њих дао ново издање. У студији издатој исте године он је изнео своје мишљење и о питању језика оригинала. И ево његова закључка. Константин Михаиловић је своје дело писао за Пољаке и у Пољској, то се види из садржине његове, зато је морао писати или латински или пољски. Пошто латински вероватно није тако добро знао да би на том језику могао и писати, он је свакако писао на пољском. Што има много србизама у његову тексту, то је разумљиво: као Србин уносио је у свој пољски текст речи из свог матерњег језика. Што на крају рукописа Z пише да је ово дело било првобитно написано "litera ruską" (руским писмом), то би значило да је Константин Михаиловић писао на пољском али ћирилским писменима. Односно ћирилским или грчким, јер се у рукопису Z налазе многе речи написане грчким писменима.

Већ смо показали са колико је оштрих речи ове претпоставке Јана Лосја побио А. Брикнер, доказујући, опет на основу србизама у пољскоме тексту, да су ови текстови само преводи са српског, као што су и чешки. Занимљиво је рећи да се и код Ј. Лосја после овога види одрицање од свега што је раније тврдио, јер ће 1915. рећи да је Константин

Михаиловић своје дело написао "можда на црквеном језику, јер Срби у то време друкчије нису писали, а немамо доказа да је Константин знао латински или пољски".[51]

Поред осталих А. Брикнер изводи и србизме ове врсте: Dracz место Durazzo, Mara место Maria, Drenopol место Adrianopol и др. и каже да они јасно показују да је Константин писао на српском, па преводилац преносио та имена у пољски текст. Таквих и сличних србизама има пуно код Брикнера. Неки би се ипак морали тек испитивати.

Ми не мислимо да се на основу оваквих србизама може решавати питање језика оригинала. Зар није могућно претпоставити да је Константин писао на пољском па не знајући пољске називе за ова места и пољско народно име написао места њих српска имена? Зато се ми на ове и овакве примере не бисмо хтели ослањати. Ми ћемо потражити неке сасвим друге и друкчије доказе и покушаћемо да објаснимо своју претпоставку о питању језика Константинова оригинала.

Ми мислимо да је Константин Михаиловић писао на пољском.

У студији Ј. Лосја поред осталих србизама споменута су два које ми мислимо сада да употребимо и да појаву која се огледа у њима потврдимо и другим, исто тако доста убедљивим и речитим примерима. Та два примера код Ј. Лосја су Mial место Michal и Usmiasan место Usmihasan, односно Uzunhasan. У овим двома речима огледа се губљење гласа х, а то је особина српскога језика, по тврђењу Ј. Лосја. У делу Константина Михаиловића међутим ово нису једини примери у којима се огледа губљење гласа х, већ их има много више и то веома разноликих. Некад су то примери у којима се показује губљење, а у другима се показује колебање у писању. што такође може показивати да се х у Константинову језику губило. Наводимо неке такве при мере: Siloadmiał место Siloadmichał (глава 28, два пута у глави 31); Usmiasan место Usmihasan, односно Uzunhasan (три пута у глави 32, једанпут у тексту К); oјny место hoјny (глава 42); ufy место hufy (глава 41, 42); ufnica место hufnica (глава 33); aftowany место haftowany (гл. 23); neambar и nehambar (гл. 7); Karaassar место Karahisar (гл. 32). Ако томе додамо и неколико примера из исто тако старих текстова Р и А, примера у којима се мешају речи с х и без њега, слика ће бити потпунија. Ево и њих: Haladyn место Aladyn (глава 11), Silohad место Siload (гл. 28), Husmihasan место Usmihasan (гл. 32), Hotman место Otman (крај предговора), Herakliusz и Erakliusz (гл. VII).

Као што се види, наведени примери су врло разноврсни. Зато ће бити потребно да кажемо коју о њима.

Ту су најпре речи uf, aftowany место huf, haftowany. Ове две речи морамо издвојити због тога што њих срећемо и код других пољских [писаца Константинова времена. Тако

смо их нашли у Институту за књижевна испитивања Пољске академије наука у грађи за Речник пољског језика XVI века. Има први пример пољски хроничар Марић Бјељски, има га и Лукаш Гурњицки. Код Бјељског смо нашли чак и реч *nasło* без *x*, тј. *asio*. Исто тако можемо рећи да се на крајњем југу Пољске, на Потхалју, и данас у неким случајевима може чути веома слаб изговор гласа *x*, а може се и сасвим губити.[52] Па ипак примери које смо навели из дела Константина Михаиловића показују много ширу особину, особину која није везана само за неке речи, него веома широку. Срећемо је у личним именима. И то је једно пољско, односно исто као и пољско, друго је турско: *Michał*, *Hasan*. Налазимо је у једном турском имену града: *Karahisar*, као и у једној турској речи коју Константин преноси у свој текст: *nehambar*. Онда долазе примери: *huf*, *haftowany*, *hufhica*, *hojny*. То су све примери који се налазе у рукопису Z, а у каснијим рукописима су преписивачи знали да су то погрешно написане речи и исправљали су их. У томе исправљању били су нарочито "пажљиви" преписивачи рукописа P и A, јер су поред исправака у случајевима када је то било разумљиво, почели да пишу понекад *x* и онде где тога *x* није било и где није требало да се пише. Тај један податак нам говори да су они морали на много места убацити *x* где га у Константинову првобитном тексту није било, чим су га унели и онде где га није требало уносити. Тако смо добили примере: *Haladyn*, *Silohad*, *Husmihasan*, *Hotman*.

Из свега овога могли бисмо закључити најпре ово: у Константинову тексту, у неким именима, пољским и турским, као и у неким пољским речима, запажамо да се губи сугласник *x*. Како је до тога дошло и како бисмо то могли објаснити? Чини нам се да би објашњење могло бити само једно.

Константин Михаиловић у своме матерњем језику вероватно није изговарао глас *x*, или га је изговарао тако слабо да га је при писању могао испуштати. Тако је у младости научио свој језик. Додуше, у томе има једна мала тешкоћа, која међутим не мора да се схвати као истинска тешкоћа. Наиме, ми немамо доказа да се још у то време губило *x* у нашим говорима. Досад је било примљено да се *x* у нашим говорима почело губити током XVI века. За то имамо доказа у нашим писаним споменицима. За раније време нема. Ми можемо петт само то да је доста разумљиво што писани споменици не дају доказа и о ранијем губљењу овога гласа. Дошло је отуда што су писани споменици настали ипак испод пера писмених људи, "школованих", оних који су знали како се пише, а нису допуштали себи вероватно да пишу онако како се говорило, те њихово писање није увек морало показивати особине простог народног говора. Ти писмени људи су имали неко језичко образовање, па су научено могли писати *x* у својим текстовима још дуго после његовог губљења у народним говорима. Ако би се дакле усвојила наша претпоставка, Константинов случај би говорио да се *x* у неким нашим говорима почело губити још у првој половини XV века. Отишавши после у Турску, Константин је и турске речи изговарао као своје, тј. с веома слабим сугласником *x* или без њега. За ову претпоставку

говорили би примери као што су Usmiasan и neambar. Кад је пак прешао у Пољску, он је и пољске речи изговарао на свој начин, тј. опет без х. То је сасвим разумљиво и често се чује код простијих људи кад науче да говоре који страни језик. Константин је сигурно знао добро да говори пољски, у то не треба сумњати. Али је у његову изговору морала остати фонетска особина његовог матерњег језика: слаб изговор сугласника х или његово потпуно губљење. Додајмо да он није осећао разлику између ch и h, јер ту разлику нису осећали тада ни Пољаци. И данас су то само два графичка знака за један глас. Тако онда треба протумачити све оне остале примере. Кад је Константин сео да пише, на пољском наравно, он је свакако знао пољски начин писања, мада то баш није било обично, јер су Пољаци до тога времена прозне ствари писали углавном на латинском. Али Константин пише дело за широке народне масе пољске, он је свестан намене свога дела, и зато га пише језиком разумљивим и приступачним за те масе. А то је пољски. Али онај његов начин пољског изговора прокрада се местимично и у сам његов писани текст. То се ређе догађа, он зна где треба писати х, баш као што и ми сада знамо, али га понекад понесе изговор и он се заборави. Тако ће типично пољске речи, које смо навели, написати у више махова без сугласника х. Тако ће Michał постати Miał, huf постаће uf, haftowany постаће aftowany, hojny постаће ojny итд.

Можда је у Константинову оригиналу било много више оваквих примера, па су их каснији преписивачи исправили, онако како су поступили и с примерима које смо ми навели, али су се они ипак сачували у најстаријим преписима. Пре за дело преписивача требало би примити и оне примере из рукописа Р и А у којима налазимо х и онде где не би требало да буде.

Из свега овога излазио би закључак да је Константин морао писати на пољском. Да је он писао на српском, па да су пољски текстови само преводи, не би се могла у чисто пољским речима одразити фонетска особина српског језика. То се могло десити само ако претпоставимо да је Србин са својим фонетским говорним особинама писао на пољском. Ми смо ово мишљење једном већ изнели доста давно.[53]

Још једна ствар би говорила да је Константин Михаиловић писао на пољском.

У рукопису Z има неколико речи написаних грчким писменима. То су све турске речи које значе или каква звања или су пак то лична имена. Нема никакве сумње да је те речи писао на тај начин сам Константин. И то би се могло објаснити на овај начин. Кад је отишао у Турску, он је сигурно учио да пише турске речи грчким писменима, а свакако је тада научио и грчки језик. Такво писање турских речи је било сигурно лакше свима његовим друговима а и њему него да су се служили арапским начином писања. Зато смо сигурни да је у овом свом тексту неке турске речи написао грчким писменима лично он. Постоји чак претпоставка - заснована баш на овим речима - да је можда Константин писао

своје читаво дело на пољском али грчким писменима.[54] Још је Јагић изразио сумњу у ову могућност, као што смо већ показали. Нама та претпоставка изгледа невероватном из овог разлога. Да је тако било, онда би каснији преписивач преписивао Константиново дело, односно транскрибовао би га латиницом у потпуности, не би имао разлога да с^ом³/₄ н^иμ^оолико турских речи остави у грчкој транскрипцији, и то не случајних речи, него баш неколико речи које значе службеничка и војничка звања, као и три лична имена. Јасно је да је то био неки систем. Ми мислимо да је Константин за свога припремног рада, "школовања", у Турској турска имена и звања научио да пише грчким писменима. Па се то показало и у овом његовом тексту. Међу тим речима има особито једна на којој желимо да се зауставимо. У 36. глави Константин говори како је цар нешто наредио "τηυρεησματωβη". Из каснијег текста видимо да се та личност по занимању назива θετρεησματ је у првом случају уствари пољски наставак -ωβη за датив сингулара. Већ по претпоставци Ј. Лосја тај и такав наставак није могао да допише пољски преписивач, јер он није био никако вичан грчком писању. Види се то по томе што је грчка слова лоше преписивао, очевидно их је прецртавао. То све најбоље показује завршна реч Τελλος. Он није знао шта та реч значи, а није био сигуран да је добро прочитао прво слово, па је на маргини додао: "Finis, можда Σελλος?". Значи да је реч θετρεησματ с пољским наставком -ωβη) била тако написана и у тексту с којег је овај преписивач преписивао. Да ли је то могао бити српски текст? Свакако да не. Да је био текст српски и у њему грчким писменима написана она турска реч, датив сингулара не би могао имати онај наставак. Значи да је онај датив сингулара написан грчким писменима био саставни део пољскога текста. А то би такође говорило да је Константин писао на пољском и да су нама познати пољски текстови само преписи, а не и преводи са српског.

За ову нашу тврдњу говорио би и онај већ спомињани десетерац: "jeden wiedzie, a na drugim jedzie".

Како је могао постати овај десетерац у пољскоме тексту? Ми не мислимо да га је Пољак могао написати, јер он не би себи допустио да начини ону већ спомињану граматичку грешку, коју су каснији преписивачи исправљали, него би место "jeden wiedzie" написао "jednego wiedzie". Међутим, ако примимо претпоставку да је Константин своје дело писао на пољском, онда би и ово било разумљиво и могло би се овако објаснити. Константин је осенао у ушима ритам нашега десетерца. Можда је многе ствари из свога дела он раније препричавао, односно рецитовоао или можда гуслао у десетерцима. Кад је пак то исто писао на пољском, њега је понео десетерац толико да је начинио чак и граматичку грешку. Према томе, такав десетерац могао је пачинити само Србин пишући пољски, а никако Пољак преводећи било какав текст са српског на пољски.

То су наши разлози за тврдњу да је Константин Михаиловић своје дело писао на пољском. Ми можемо зажалити што нам чињенице намећу такво мишљење, али не

мислимо да је и тиме ма шта изгубљено, јер је то само једна истина више о Константину Михаиловићу.

О овом издању

Када нам је пре двадесет и неколико година професор Станоје Станојевић препоручио да преведемо дело Константина Михаиловића, рекао нам је и како да поступимо при превођењу, тј. да не правимо обичан превод, јер је сваки превод и тумачење, него да дамо превод који ће бити по могућности чист пренос речи, дакле до најдаљих могућих граница дослован превод, који би послужио највише томе да наши историчари, уз помоћ тог нашег превода, могу сами да читају и анализују Константинов текст. Зато се овај наш превод не сме читати као обичан и самосталан превод, него само као помоћ при читању текста оригинала. Ми смо се старали да наш превод да слику оригиналног текста, да се текстуалне неповезаности у оригиналу виде и у преводу, да се бесмислице у оригиналном тексту (јер и њих има) одбију и у нашем преводу. То се није увек могло постићи, али се ипак у највише случајева постигло.

Што се тиче пољског текста, ту смо дали потпуно без икаквих измена текст који се и како се налази у издању Јана Лосја. И варијанте су дате онако како су код њега штампане. Као што ће читаоци одмах и сами запазити, те варијанте су у већини случајева ортографске природе. Тада смо их остављали да читалац помоћу њих види какав је био начин писања појединих преписивача. Друге су варијанте оне које мењају смисао основног текста. Кад год је било могуће, преводили смо тада одвојено и варијанте. Оне су каткад такве да се тек помоћу њих може ухватити прави и правилан смисао неке реченице. Надамо се да ће неке напомене бити корисне читаоцима пре но што приступе читању самога текста и превода.

Мада је најстарији пољски рукопис Z најпотпунији и у сваком погледу најбољи, у њему понекад изненађују нека места која показују скоро потпуну непажњу или неукост преписивача. Они каткад преписују текст тако да он губи скоро сваки смисао. При превођењу старали смо се да та места таква и остану, тј. као бесмислице, јер бисмо иначе могли нетачно представити саме текстове. Нека таква карактеристична места морамо овде навести и истаћи, да би се схватило у којем правцу та погрешна преписивања иду. И како би се овим нашим преводом требало служити.

Дајемо само прегршт таквих примера.

На крају XXI главе читамо овакав текст:

"A temu też wszystkie w więzienie Cesarzskie przypuszczono" (тј. А тада су сви исто тако у царску Тамницу пуштени), што нема никаква смисла. У текстовима КРА међутим место оног "w więzienie" стоји "więźnie". И смисао се мења овако: "А тада су исто тако сви царски сужњи пуштени".

У глави XXII, у претпоследњем пасусу стоји: "co się nam nigdy nie stawało od przodków" (тј. што нам се никада није дешавало од наших предака) - што нема никаква смисла. По тексту К видимо да би ту требало да буде место "наших" "ваших", што би имало много више смисла, а још најбоље ће одговарати ситуацији оно што читамо у текстовима Р и А, где је написано "од твојих".

У првом пасусу XXXII главе стоји ово: "wstąpił sam Cesarz na pierwszą jedną nogą" (тј. стао је сам цар на прву једном ногом). У К ту читамо "napierwszej" (тј. најпре), што такође не одговара много читавој мисли, а зато у текстовима Р и А имамо на томе месту "na jego piersi" (тј. на његове груди), што је једино правилно и сасвим разумљиво. - Претпоследњи пасус XXXVI главе почиње по Z овако: "A w tem żałował Cesarz jednego Greka" (тј. и у томе је пожалио цар једнога Грка), што нема смисла. Међутим, текстови КРАW имају на томе месту глагол "zawołał" (тј. позвао је), што једино може бити тачно. - У првом пасусу XXXIX главе стоји ово: "jeno sama dwa w ipem gniazdu" (тј. и то само ова двојица у другом гнезду), што према контексту очевидно нема смисла. Текстови КРАW имају на томе месту: "w jednym gmachu" (тј. у једној згради). - У првој реченици последњег пасуса XLV главе текст Z има и ово место: "a działa z inemi potrzebami od morza odciągnąć" (тј. а топове с осталим прибором да одвуку од мора), што нема никаква смисла према осталом тексту. Објашњење нам дају међутим текстови К и А који на томе месту имају "od muru" (од зида) уместо "od morza", а текст W "od muru" (од зидова), што је понајбоље. - У VII глави Z има и ово место: "Michał burzący dusze" (тј. Михаило што руши душе). Текстови пак КРА имају на томе месту "biorący" (тј. што односи), што је свакако тачно. - Глава XXI завршава се овом реченицом: "A tak się ta szczęsna fila dokonała" (тј. и тако се овај срећни тренутак завршио). Текстови КРА имају на томе месту "bitwa" (тј. битка, бој), а L и M имају "wojna" (тј. рат), што једино може имати смисла, а никако она "fila" (тј. тренутак) из текста Z. - У првом пасусу XXI главе читамо и ову реченицу: "kazał zasię nazad wozu korać" (тј. наредио је да се кола назад копају). У тексту К имамо на томе месту не глагол "korać", него глагол "sofać" (тј. повлачити, враћати), а у текстовима Р и А имамо "nawrucić" (тј. окренути), што све има смисла, док "korać" из Z нема никаквога. - Ситнијих омашака има пуно. Неке од њих је лако опазити, али неке могу да буду и сметња добре разумевању текста. Тако ће скоро сасвим обично бити кад место "ten" (тј. овај) стоји "tam" (тј. тамо), или место "choża" (тј. болесна) стоји "chowa" (тј. чува), или "jedno" (тј. само) место "jezdne" (тј. коњанике), или "cesarzow" (тј. царева) место "czasuw" (тј. времена), "nic nie wiedząc" (тј. не знајући ништа) место "nic nie wiedział" (тј. ништа није знао), "doświadczając" (тј. искушавајући) место "do Zweczaju" (тј. у Звечаж), "pułtorem przymierzu" (тј. примирју и по) место "po

wtyrem przumierzu" (по другом примирју), "zakoliarz" (што не значи ништа) место "za kołacz" (тј. за колач, за награду).

Каткад су тешкоће много веће. Тако се дешавало да је за једну реченицу требало једној речи тражити прави облик у једним рукописима, а за другу у другим да бисмо како тако ухватили прави смисао бар по варијантама. Ево само једног примера за то. У XXXIX глави, око средине другог пасуса, налази се оваква реченица: "wwiązawszy gdzie się zachowa". Ово ни на који начин не би могло да се разуме, па ни преведе. Текстови PAW место прве речи имају "wyjąwszy" (тј. изузевши). Али ни то није довољно да се текст добро разуме. Међутим текст W има место "gdzie" (тј. где) - "gdy" (тј. када). И тек тако комбинован текст може дати неки смисао. То би се онда могло реконструисати као "wyjąwszy gdy się zachowa" што би се превело са: "осим ако се понесе (покаже)".

Да су преписивачи текста Z свој посао обављали са врло мало пажње сведоче нарочито њихове транскрипције имена. Чини нам се да је много већи број имена написан рђаво него добро. Зато је за свако име у тексту Z потребно тражити прави облик у другим текстовима. Само кад су имена у питању, ту је тешко рећи кога треба кривити: преписиваче текста Z или можда оног преписивача са чијег су преписа они преписивали? А на то је тешко одговорити. Једно је ипак важно и сигурно: првобитни Константинов текст није био тако рђав у томе погледу да би се могло претпоставити да су то његове грешке. А ево зашто тако мислимо. Чешки текст M, као што је показало испитивање J. Лосја, старији је од текста Z. А у њему су имена скоро потпуно добро преношена. На ово скрећемо пажњу и свима онима који се буду служили овим текстовима Константинова дела.

Иако смо уверени да је Константин Михаиловић ово своје дело писао на пољском језику, оно има вишеструку важност за нас. Најпре као историјски извор. То је несумњиво и јасно. Онда као пресек наше народне традиције у једном одређеном тренутку. Затим као књижевна творевина једног од "наших на страни". Ми о тим писцима такође морамо водити рачуна. Поготову кад су у питању овако стари периоди наше књижевности, која нема на претек књижевних дела, и још кад је у питању овако значајно књижевно дело. Најзад, за нас је дело Константина Михаиловића важно и по језичком материјалу који нам пружа. Показали смо већ нешто тога материјала кад смо говорили о губљењу гласа х. Тај материјал би нам могао послужити за сигурније одређивање старости ове појаве у нашем језику. А то је важно. Таквог материјала немамо много на другим местима. Или га имамо врло мало. Можда би се у Константинову делу нашло понешто и за питање речника нашег

народног језика. А још више за синтаксу нашега језика XV века. Константин је, пишући на пољском, мислио на српском на простом српском језику, па је већ готове српске реченице преносио на пољски. Тако се бар нама чини. Ту бисмо се онда срели са српском народном реченицом, које некамо код наших писаца тога времена или је имамо врло ретко, зато што су писали наученим вештачким језиком, који је свакако имао такву и синтаксу. Тиме би Константинов текст добио улогу и при проучавању синтаксе нашег језика. У то не сумњамо. Али све то показаће - надајмо се - касније студије. Дело Константина Михаиловића треба тек проучавати, оно то у сваком погледу заслужује, па ће се онда видети шта нам све може пружити.

Ђорђе Живановић

Напомене

- [1] Gazeta Poranna 1840, br. 32 (додатак).
- [2] Jocher Adam, *Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce III*, 263.
- [3] Tygodnik Literacki 1840, br. 8; Orędownik 1841, br. 43.
- [4] Wiszniewski M., *Historya literatury polskiej*, IV, 1842.
- [5] Orędownik Naukowy 1843, br. 16, str. 128.
- [6] Trębicki Władysław, *Uwagi pad wydaniem warszawskim Pamiętników Janczara. Biblioteka Warszawska 1845, III*, 229-296.
- [7] Maciejowski W., *Piśmiennictwo polskie od czasów najdawniejszych aż do roku 1830. 1851, I*, 362.
- [8] *Rozprawy Wydziału historyczno-filozoficznego PAU, XL, 1900, 282-6*, као и у књизи *Studja geograficzno-historyczne, 1925, 129-134*.
- [9] Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор. 1933, XIII. 203-205.
- [10] *Pamiętniki Janczara (Kronika Turecka Konstantego z Ostrowicy). Rozprawy Wydziału Filologicznego PAU. 1912, LI, 1-72*.
- [11] Нав. дело, стр. 51.

- [12] Archiv für slavische Philologie 1913, XXXIV, 279-281.
- [13] Časopis Muzea Královstvi Českého 1912, LXXXVII 424-454.
- [14] Časopis Muzea Královstvi Českého 1912, LXXXVII 424-454.
- [15] Pamiętnik Literacki 1913, XII, 351-354.
- [16] Kwartalnik Historyczny 1913, 365-370.
- [17] Przegląd językowuch zabytków staropolskich do r. 1543. Kraków 1915, 300 - 301.
- [18] Slavia 1923-4, II, 310-326.
- [19] Slavia 1922, I, 144.
- [20] Korbut G., Literatura polska, 1929, I, 104.
- [21] Pamiętnik Literacki 1952, XLIII, засебан отисак, стр. 1-31.
- [22] Историја Срба, 1952, II, 376.
- [23] Прилози за књижевност, 1933, XIII, 203-205.
- [24] Радонић Ј., Ђурађ Кастриот Скендербег и Арбанија у XV веку. Споменик САН ХСV, 1942, 234-235.
- [25] На ком је језику Константин из Островице писао своју хронику. Прилози за књижевност 1934, XIV, 174-180.
- [26] Историја Срба, 1952, II, 376.
- [27] Łoś Jan, Pamiętniki Janczara. Rozprawy 1912, LI, 55.
- [28] Slavia 1923-4, II, 310-326.
- [29] Litertura polska I, 104.
- [30] Pamiętnik Literacki 1952, XLIII, засебан отисак, стр. 1-31.

- [31] Historia Polski. Pod redakcją T. Manteuffla. Warszawa 1958. 1-2, 190-192.
- [32] Jireček J., Rozprawy z oboru historie, filologie a literaturu. Ročník první. 1860, str. 1.
- [33] Гласник СУД, 1865, XVIII (I), стр. 30.
- [34] Историја Срба 1952, II, 376.
- [35] Časopis Muzea Království Českého 1913, LXXXVII, 204.
- [36] Динић Михаило, Из Дубровачког архива. Издање САН. 1957, I, 88.
- [37] Łoś J., Pamiętniki Janczara. Rozprawy LI, 51.
- [38] Miklošich Fr., Monumenta serbica, 1858, стр. 144.
- [39] Хаџи-Васиљевић Јован, Драгаш и Константин Дејановићи и њихова држава. Београд 1902, стр. 46.
- [40] Мишковић Јован, Косовска битка, с картом и плановима. Београд 1890.
- [41] Гласник ДСС, 1862, XV, 278.
- [42] Гласник СУД, 1866, XIX, 13.
- [43] Историја Срба, 1952, II, 376.
- [44] Станојевић Станоје, Лична имена и народност у Србији Средњег века. Јужнословенски филолог, 1928/9, VIII, 151-154.
- [45] Радонић Јован, Критовул, византијски историк. Глас САН 88, 1930, 74.
- [46] Jorga N., Geschichte des osmanischen Reiches. II, 30. Исто тако и код Јиречека у Историји Срба, I, 378.
- [47] Историја Срба, 1952, II, 297.
- [48] Годишњица Николе Чупића 1884, VI, 234.

[49] Некоји подаци из мађарске литературе за датирање наше народне поезије, Прилози проучавању народне поезије, 1937, IV, 27-35.

[50] Ćirlić Br., нав. дело, стр. 20-21.

[51] Przegląd językowych zabytków staropolskich do r. 1543. Kraków 1915, 300-301.

[52] Urbańczyk Stanisław, Zarys dialektologii polskiej. Warszawa 1953, 22.

[53] Прилози за књижевност 1934, XIV, 174-180.

[54] Łoś J., нав. дело, 63.

Константин Михаиловић
Јаничарове успомене или турска хроника

Описивање догађаја који се тичу турског питања од Константина сина Михаила Константиновића, Рашанина из Островице, којег су Турци узели у јаничаре

Јаничарове успомене или турска хроника

Предговор

Прва глава: О различитим паганима и о Алији Мухамедовом помоћнику

Друга глава: О Мухамеду и о Алији, његовом помоћнику[13]

III глава: О њиховој служби божјој и о храму[24] њиховом

IV глава: О другоме храму Гемарак, што ће рећи задушном (по Тефиру, то јест о њиховој проповеди)

V глава: О другој проповеди или о вери и о Мухамеду

VI глава: О њиховим поганским зборовима[63]

VII глава: Како Турци називају анђеле, пророке, рај и пакао

VIII глава: О турској праведности (а и о њиховој неверности и лукавству)

IX глава: О прецима турскога цара

X глава: О владавини Османовога сина по имену Мустафе

XI глава: О Аладину сину Мустафину

XII глава: О Мурату сину Аладинову

XIII глава: О Султану сину Муратову

XIV глава: О грчкоме цару и о Мурату сину Султанову

XV глава: О божјој казни због грехова наших, што се збило код Срба или Рашана

- XVI глава: О ономе што се збивало у српској краљевини**
- XVII глава: Шта је било са Стеваном, првим деспотом рашким**
- XVIII глава: О држави великога кана и о римским царевима**
- XIX глава: О великом кану и о Мурату сину Бајазитову**
- XX глава: О владавини цара Мурата и о његовој срећи**
- XXI глава: Како је краљ Владислав кренуо на Мурата с деспотом**
- XXII глава: О цару Мурату, шта је с њим после било**
- XXIII глава: О краљу Владиславу, шта му се после с Турцима десило[216]**
- XXIV глава: Како је Јанко војвода (после три године) кренуо на Турке**
- XXV глава: О владавини цара Мухамеда, сина Муратова**
- XXVI глава: Како је цар Мухамед преварио грчкога цара**
- XXVII глава: Како је Мухамед деспота преварио помоћу примирја**
- XXVIII глава: Шта се деспоту десило или догодило од губернатора Јанка**
- XXIX глава: Како је цар Мухамед заузимао Београд**
- XXX глава: Како је Мухамед преварио деспота Димитрија Морејског или Ахајског помоћу примирја**
- XXXI глава: Како је кренуо на трапезунтског цара преко мора**
- XXXII глава: Како је Узунхасан побегао Мухамеду преко Еуфрата, (који као да тече из раја, како о њему људи причају)**
- XXXIII глава: О влашком војводи, господару доње Молдавије**
- XXXIV глава: О примирју краља босанскога**

XXXV глава: Како је после годину дана Мухамед поново дошао у Босну

XXXVI глава: О великом турском благу, како је цар наредио да се преброји.[444]

XXXVII глава: Како су се ова два брата по очевој смрти борила међу собом[463]

XXXVIII глава: О поретку који је у турској земљи

XXXIX глава: О уређењу царскога двора

XL глава: О боју и о турској припреми

XLI глава: Какав би морао бити поход на Турке и какво уређење[546]

XLII глава: О турским брзим кољаницима[575], које зову акинције

XLIII глава: О сарахорима, као што су код нас најамници[590]

XLV глава: О мартолозима или о војницима[594]

XLVI глава: О уређењу турскога јуриша

XLVI глава: О хришћанима који су под Турцима

XLVII глава: О турском размножавању

XLVIII глава: Како се цар показује својим дворанима на двору

XLIX глава: О јединству краљева пољских с угарским

Напомене

Почиње описивање догађаја који се тичу турског питања од Константина сина Михаила Константиновића, Рашанина из Островице, којег су Турци узели у јаничаре.

Предговор

Сви народи који се управљају по светом крштењу[1] благословеног господина нашега Исуса Христа, верујемо и исповедамо једнога господина бога створитеља неба и земље у три лица: оца, сина и светог духа и Тројицу једину и неразделиву, која влада на вјеки вјеков. Амин. У име оца и сина и светог духа. И по Христу нашем називамо се хришћанима у славу господина бога нашега. И зато се, поштована света Тројице, молимо твојој светој милости. Помози својим хришћанима и одврати[2] проклету погану[3]. Амин.

Прва глава:

О различитим паганима и о Алији Мухамедовом помоћнику

Погани који су примили закон Мухамедов различити су: Аргини, Персијанци, Турци, Татари, Бербери, Арабљани и неки црнци који немају на лицу огњених знакова, сви ови Мојсијеве књиге држе, а управљају се према проклетом Алкорану, у којем је Мухамед свој закон написао, а верују у једнога бога створитеља неба и земље. Они имају један велики празник (пре жетве), који зову Брунк бајрам, а за њега сваки (човек) пости месец дана, свакога целог дана ништа не једући нити пијући, све до звезде. Али ноћу месо једу, воду пију, колико пута ко хоће, све до дана. А исто тако кад наступи нови месец, они богато светкују, благујући три дана. Али ипак вина не пију, нити имају икаквог кваса. Милостињу раздају. Неким робовима скраћују године (робовања), а оболеле[4] на слободу пуштају, и то нарочито велика господина. Гозбе приређују[5], шкопце (овнове), јарце и камиле кољу, месо, хлеб, свеће, новац бога ради удељују. Ко год наиђе, било хришћанин, било поганин, свакоме милостињу дају. На гробовима обављају ноћна клањања[6]. Пале лојане свеће. Мирисима окаћују за душе умрлих[7].

А када сам питао погане зашто лојане свеће пале, зар не би боље било да пале воштане свеће на гробовима умрлих и у храмовима, одговорили су да богу треба да се приноси на жртву брав а не мушице. - И рекли су ми: "Како се теби чини? је ли то добро или није?" Одговорио сам им: "Ако је Мухамед једно добро уредио, онда је и друго".

Други је (њихов) празник, који бива у јесен, онај који зову Кичик бајрам, као кад би рекао Мали празник. За овај се добровољно пости. Али и за овај онако светкују и милостињу раздају као за први. У недељи празнују петак као[8]. Јевреји суботу, или хришћани недељу, говорећи: зато то светкујемо што је бог у петак створио човека.

Обрезују се. Свињско месо не једу. У тих пет прописа се слажу с Јеврејима, али ни у чему другом. По обрезивању називају се Бубромани (хотећи да буду бољи него хришћани) или Јевреји. Бубромани значи избрани људи у вери. И сматрају хришћане за грешан народ зато што признајемо и хвалимо свету Тројицу, говорећи: нема три бога, већ један. А због тога су Бубромани хришћане прозвали ђаурима, што ће рећи грешници и заблудели[9]. А хришћани опет називају Бубромане поганима због њихових нечасних дела, о којима нисам хтео овде да пишем. Јер поганин значи (да је неко) окрутан, нечовечан, да је као нечисти пас[10]. Они би хтели да буду добри, па како мисле тако и говоре. Али неко може рећи: зато греше што немају добрих учитеља који би их учили и који би њима управљали. Они би могли добри бити кад би хтели. Али би таквоме учитељу свакако било лакше и корисније[11] да сипа нешто у продерану врећу, него да таквим простачким народом[12] управља.

Друга глава:

О Мухамеду и о Алији, његовом помоћнику[13]

Имао је Мухамед једну сестру коју су назвали Фатима. А ову је био дао Алији, своме помоћнику, за жену онда када је своју веру ширио и на тај начин је учио и проповедао као да је био намислио да осуди Христову веру. Јер је он стварао своју веру према свету, водећи рачуна о томе да су људи више склони светским стварима него стварима божанским. И на тај начин који год су његовим путем ишли и његовој науци следовали (тим је обећавао блаженства светска, велика господства и богатства), те је хвалио и за добре људе сматрао. А који су му се противили, њих је Алија на различите начине мучио; овога Алију погани сматрају за пророка, као и Мухамеда, говорећи да је био моћан и силан муж. А имао је, веле, сабљу, коју је називао Зулфикари, ванредно оштру и тако тврду, како они причају, да у шта год би Алија њоме ударио, било у гвожђе или у челик, све је пред њом било као паучина. А други причају како је његова жена била велика чаробница, па је она својом вештином стварала такву оштрину овој сабљи. Живео је тако[14] Мухамед у својој злости 45 година[15] веру своју проширујући. Затим лежећи на самртничкој постељи, позва читав свој збор и нареди им: "Да ми погреб приредите[16] и да крај мене[17] будете спремни док не ускрснем. Држите се чврсто моје заповести и не дајте се заводити, јер сам вас правој вери научио. Будите моји избраници божји у Израилу[18]. А мој погреб приредите у Медини, Алију мога слушајте, јер ћу ја у судњи дан ускрснути и повешћу вас тамо где ћемо се сви радовати. Будите (сви) међу собом љубазни, један према другоме будите праведни. Робовима опраштајте године робовања, јер нисте богови да бисте их до смрти у ропству држали. А тиме ћете се умножавати[19], јер видећи праведност вашу сваки човек ће се вас држати и ваше ће се науке придржавати". После Мухамедове смрти Алија је с великом тугом појахао до стене Горменђи хотећи из истинске жалости да уништи своју сабљу и удари у стену да се читава зарила у стену. Кад виде Алија такво чудо, што раније о својој сабљи није знао, овако јој

проговори (према њиховој вери): "Зулфикари, престани, да то не би било против бога". А потом је живео после смрти Мухамедове девет година. Последње године, лежећи на самртничкој постељи, скупивши сав збор погански, опомињао је да се чврсто држе Мухамедове заповести[20], јер је вера његова изнад свих других вера (боља) и "зато мучите ђауре где год можете да не би они вас мучили. А тражите их у њиховим домовима; то је боље него да их у својим домовима чекате". А кад је опазио да му се самртни час приближавао, наредио је да узму његову сабљу и да је баце у морску дубину. И причају поганици: када[21] су ову сабљу бацили, три дана се на томе месту море буркало и ковитлало у жалости за Алијом. И зато поганици имају мале књиге чувајући их при себи као светињу, које називају хамаили, а особито их имају у рату, као и код нас јеванђеље, и носе их под пазухом, а на њима је сабља Зулфикари насликана; причају да им је од велике помоћи у боју, а ма коме да се на те књиге закуну, свакоме ће чврсто одржати реч. Али постоје и друге књиге, лажне, које се приправљају од комада венецијанског сапуна; коме хоће главу да смакне, тима[22] се куну[23] на књиге од оног сапуна приправљене, које су налик на праве; коме тако учине, не треба се у здрављу више надати, како се било десило краљу босанскоме (као што ће о томе бити говора даље).

III глава: О њиховој служби божјој и о храму[24] њиховом

Турски храмови имају мале и велике округле куле, а око њих балкон; и погански свештеник за дан и ноћ седам пута излази[25] на кулу и виче, ставивши један палац у једно уво, а други у друго, из свега гласа, што најјаче може, говорећи ове речи на своме језику: "Лај лаха ила лах", што значи: Бог богова, Мухамед је божји посланик, услиши ме, боже богова.

Сваки поганин," кад чује ово позивање, пошто има увек воде крај себе, кад опере удове своје унакрст, одлази у храм да клања. Прва молитва је у два часа после поноћи, коју називају Темцит намази, друга је у свитање, коју називају Сабах намази. Трећа је у трећи дневни час, коју називају Кушлуг намази, четврта је у подне, коју називају Олеј намази, (пета је после подне, називају је Икинци намази), шеста је кад сунце зађе, коју називају Акшам намази, седма је у трећи ноћни час, коју називају Јаци намази. А ових седам молитава ниједан поганин неће пропустити, нити ово умивање, па био у храму, или код куће, па чак и на путу, чим дође време, иде на воду и умива се онако како је горе речено; пошто сађе с пута, клања онако како је прописано колико клањања треба да буде у којој молитви. А ако неко хоће да начини више клањања, то је у његовој доброј вољи. А ако би неко, док клања, био нечим укаљан, онда му ово умивање не важи[26], већ се мора поново умити, а после тога обавити клањање. Макар кад би неко био у купатилу, опет на сваки начин[27] без таквога умивања не може бити, јер је то умивање код њих као код нас

крштење. А ако би се за кога уверили да у богомољу нерадо иде, ухвативши га, вежу га за лествице (пред храмом где највише поганика у храм иде; сваки к њему прилази и грди га речима, а када тако постоји на лествицама), бива после тога пуштен и мора на сваки начин, хтео не хтео, да буде добар. А исто тако ниједна женска глава у храм не иде, нити вина пије (нити пак квас какав имају). А (жене имају нарочито заклоњено место у храмовима, где никакав мушкарац не може ући. Квас никакав не пију, а) за коју би се уверили (тј. да је то чинила), она би била кажњена од добрих жена.[28] Зато ниједан прави Турчин вина не пије (а за кога би се то открило, страшно би био кажњен). Дворани, службеници и господа неки пију (неки ништа)[29]; а особито кад у рат иду, никада уопште нико не пије вино, јер је Мухамедова заповест: ако би ма ко вино пио, па би у то време био убијен, он би на вјеки у паклу био. Али пак хришћани (неки) који с Турцима путују слободно са собом возе вино и пију га без икакве сметње, а још их поганици снабдевају[30], када им (га је више) потребно, да увек вина имају. Поганици овакав обичај имају: ма где се у храм возили (или ишли) клањања ради, увек на себи чисто одело имају, а када би на њима каква мрља била, у храм с њом неће ући (нити ће клањати. Исто тако ни у обући коју обично носи у храм с њом неће ући), већ кад дође до храма, оставља обућу на уобичајено место, па тако уђе у храм, јер је тако читав под чистим теписима застрт, и сваки стане на своје место, један поред другог и клања. А сви њихови храмови су бели као папир. И нема тамо никаквих воштаних свећа, само према исходу сунца две лојане свеће, а међу њима у три реда нагоре доста запаљених лампи. А у средини је сто, као катедра, и ступивши на њега младићи читају Мухамедов Алкоран гласно (код њих у храму не певају, већ само Алкоран гласно читају), а сви остали, седећи на теписима, пажљиво слушају. А после тога ступи свештеник, којег називају Мадин, и који има у руци сабљу, на трећи степенник, па дели благослов[31] и говори: "Вера Мухамедова је изнад свих других; молите се за све душе и за оне који против каура ратују. А кад их спазите како путују назад својим (путем)[32], укажите им почаст и поклон, целивајући им руке и ноге. Бићете сви учесници тога рата и Мухамеду ћете се умилити. Јер нам је свемогући бог дао сабљу да се бранимо и да кауре уништавамо".[33] А после тога погледа[34] нагоре к небу и погладивши браду, одлази напоље из храма, пошто је похвалио бога. А каквог просјачења[35] нити расправа[36] нема било у храму било пред храмом (што би се тицало каквих послова). А у највишем[37] храму има само три свештеника који имају уговорену плату од онога што [38] је храм основао. Зато што је код Турака овај обичај: народ за храм ништа не даје, него ко га заснује, тај га и потребама снабдева. Цар, или неки великаш, или богати трговци оснивају храмове, а у свакоме су по три свештеника: један сабљу држи, други на кули стоји (уместо звона, како је раније написано), трећи храм уређује са својим помоћницима. А тако то бива у њиховом најглавнијем храму који се назива Дромамечит где се сав народ скупља, а особито у петак после подне. А имају међу собом тај обичај[39] као што је парохија".

IV глава: О другоме храму Гемарак, што ће рећи задушном (по Тефиру, то јест о њиховој проповеди)

Постоји други њихов храм који зову Гемарак, као кад би рекао задушни, у њему убогима милостињу, јело деле, а свакога петка у подне проповедају у -томе храму да њиховоме језику. Па тако ни ја нисам њихове проповеди пропуштао да бих сазнао о чему проповедају, а према чему се владају, и нисам могао друго разабрати, већ да сами против себе проповедају, не могући то да разумеју или не хотећи.[41] А вероватно им господ бог не да да разумеју. Христову доброту Мухамеду приписују, а своје неваљалство на хришћане пребацују. Ту проповед називају тесфир, а проповедника тесфирди, који када на сто ступи, најпре почиње овако да говори њиховим језиком: "Ајдемон Алах онере зе писиден тобон стафирба. Амин, амин", што ово значи: Боже помози, а затим реците: сви се одричемо свега злога. Амин амин. Затим је реч била о Господу нашем Исусу Христу, а после овога је овако говорио њиховим језиком[42] о Мухамеду: "Есе раха нах Махомет росулах", што ће рећи: Исус је од духа божјег, а Мухамед је божји посланик: а што је воља Мухамедова, то је воља Христова: Мојсије пророк је старији (брат Исусов, а Исус је старији) брат Мухамеда пророка, пред Мојсијем се море било растворило, а Исус пророк је мртве из гроба ускрсавао; а над Мухамедом пророком стене су се подигле[43] онде где је он Богу клањао. Јер је Мухамед последњи пророк и не може га пред Богом ниједан пророк превазићи.[44] Поганици хришћане називају каурима, а Јевреје (Чивутима, као кад би рекао мрцина. Исус се узнео на небеса, зато су га ђаури назвали богом, а) Чивути су хтели да га убију и да га распну на крст због његове велике светости и силних [45] чуда која је чинио на земљи. Бојали су се тога Чивути да за њим не пођу и да се к њему не обрате сви онако као ђаури, називајући га богом. Хотећи да га ухвате, тражили су га да га после мучења распну на крсту. Пред овима је Исус ушао у једну кућу (а познајући јеврејску рђавштину, узнео се из те куће) на небеса. А кад су Јевреји онде (тј. у кући) нашли једнога човека који је био налик на њега, у тој кући су га ухватили и бацили на муке, распели га на крсту, а поред њега два разбојника. И тако ђаури говоре да је Исус био бачен на муке и распет на крсту. Али ви не верујте томе: Исус је био такве светости да га се нико скоро није могао дотаћи, а камоли да би га могао ухватити и бацити на муке. А када се Исус био узнео на небеса, приступили су к њему анђели, па поздравивши га и узевши га међу се, водили су га по највишем небу, показујући му божанску славу. Пошто се Исус находао по небесима, кренуо је с анђелима к небеским вратима, као да је хтео да сиђе назад на земљу; намисливши нешто у себи, рече анђелима: "Заборавио сам на једноме месту обућу[46] (овде на небу)". И вративши се тако Исус (од врата) по обућу[47], остаде у небесима, и биће онде до судњег дана. А када дође судњи дан-, -тада ће Исус сићи на земљу и говориће ђаурима: "Ви сте ме богом назвали". А Чивутима: "Ви сте ме хтели бацити на муке и распети, и зато сви идите у вечни пакао и онде ћете бити на вјеки". И ово је крај проповеди. Господе Исусе Христе, сине бога живог, теби се (ми хришћани)

молимо, смилуј се на нас и избави нас од вечних мука[48], и опрости грехе наше да бисмо могли твоју свету милост видети[49] и у хвали твојој веселити се с тобом на вјеки.

V глава:

О другој проповеди или о вери и о Мухамеду

Друга проповед, која је оваква и коју свештеник на њиховом језику овако говори:

Чули сте у прошли петак проповед како се Исус узнео на небеса и тамо остао, и зашто није хтео да остане с ђаурима ни с Чивутима; разлог томе је већ раније речен. Али Мухамед, павши[50] на некакав вихор[51] није хтео због нас остати на небесима, јер нам је дао реч да с нама остане на земљи, а како је у својој доброту дао реч, тако је с нама овде и остао. А када дође време, устаће из мртвих с нама и повешће нас са собом у рај. И зато пазите да његову заповест извршуете. Бубромани, придржавајте се тога пажљиво, не имајте зависти међу собом, као што ђаури имају, јер је то за њих обично[52]. Ђаури један другоме ништа добро не желе[53]: брат брата, пријатељ пријатеља ће покрасти, један другога ће издати, сматрајући да ће му бог помоћи; продаће за новац свога ближњега, пије вино и једе хлеб и весео је због тога, прождире месо своје и крв своју, хвалећи се[54] да му је добро успело[55]. А то је добро познато вама који с њима у рату бивате. Али то весеље ће се претворити у жалост и тугу. Бубромани, пророк Исус је ишао ка Цимбумбареку или ка Јерусалиму. А кад је био међу виноградима, спопаде га жеђ и он уђе у један виноград тражећи воде, (а онде нађе један прекривен врч начињен од глине пун воде; узевши га напи се ове воде) која је, иако је била чиста, била горка као пелен. И рече Исус овоме врчу: "Реци ми како је то да имаш у себи воду чисту а горку, рђаву за пиће?" Одговори врч: "Једна је игла украдена и продата за новац. А овај новац је доспео међу други новац за који сам ја купљен". И зато, гледајте[56], мили Бубромани, како је мала крађа велики грех. А кад се светоме пророку то јавило, како би имало тада богу да буде тајна? Зато будите међу собом милостиви, један другоме не чините неправде ни крађе, а ако би неко нешто нашао, нека врати и не скрива. Дај нека се виче једанпут, двапут, трипут, па ако се не јави онај чија је ствар, разделите, молим вас, убогима а за себе то никако не присвајајте. У ђаурске баште не улазите, јер је то окорео народ, а ако (му) што у башти узмеш, проклињаће те без престанка, а неће опростити, позивајући бога на освету. Зато поданицима ђаурима не чините неправде. А ако би неко нешто узео у буброманској башти, макар се срдиле, ипак опраштајте, да би вам од господа бога опроштено било. Не гајите дуго гнев један против другога, као камила. Робовима и ропкињама одређујте године (тј. робовања) према њиховом веку. А ко би хтео роба дуго да држи не одређујући му године, суседи не треба то да трпе, јер он није бог па да себи потчини читав век његов. А када постану слободни, помажите им да би ипак имали чиме да почну своје издржавање, зато да би се буброманска вера ширила. Мухамед је с нама остао на земљи. А када дође

судњи дан, сви ће људи помрети, а исто тако и анђели. Највише небо има четири круга.[57] А када дође то време, тада ће наредити господ бог четворици анђела: "Држите чврсто сваки за свој круг". (А када се чврсто ухвате за свој круг[58] сви), умреће као да су заспали. Али ће одмах у томе трену бити поново живи и хвалиће бога на вјеки. И ту ће анђеоло Михаило затрубити у трубу и одмах ће сви људи ускрснути. А Мухамед ће устата као да се пренуо иза сна[59], и отреше са своје браде прашину, и рећи ће: "Елхем до лахи Јаратим а Дамин као кад би рекао"[60]: захваљујем теби створитељу својем. Амин. А тамо ће[61] дакле Мухамед поћи са свима Буброманима пред бога и станувши, рећи ће крупним гласом: "Велика хвала, свемогући боже, твојој Јединствености на вјеки вјеков. Амин". А тада ће рећи бог Мухамеду: "Ти си ми служио и добро си се владао са свима својима, па зато поћи с њима у вечни рај и ту се радујте на вјеки вјеков". Завршивши ову проповед, говори читавоме народу [62]: "Молите се за матере, за очеве своје и за оне који ратују против ђаура, и хвалите бога. А тада сви, подигавши очи нагоре и обема рукама погладивши браде, пођоше из цркве напоље.

VI глава:

О њиховим поганским зборовима[63]

Свој збор зову Бахт, као кад би рекао расправа. Јер тај обичај негују међу собом учењаци и редовници, а одређују дан расправе пред највишим достојанствеником после цара. Због тога су у оно време[64] када сам ја био у Турској приредили расправу пред Махмут-пашом, јер мора међу њима бити моћан достојанственик, а један међу њима бива највиши редовник, којег зову Салих. Овај почиње говор овако: "Мухамеде,[65] помози и расветли разум својим редовницима[66] који теби подражавају". Затим почну расправљати, један против другог, говорећи највише о пророцима; једни признају господана нашега Исуса Христа за пророка, а други за натпророка,[67] а трећи веле да је у судњи дан он највиши пророк поред Бога створитеља неба и земље. А господ бог је од оног времена како је настала хришћанска вера изабрао осам стотина камила, које су као некакви невидљиви духови; ови ходају сваке ноћи и бирају рђаве Бубромане из наших гробова, а затим бирају добре ђауре и носе их у наше гробове.[68] И тако ће стати добри ђаури с нашим буброманским збором, а рђави Бубромани ће стати"[69] с ђаурским збором судњег дана пред богом. И говори им: "Гаури дунвардур имани јактури", (као кад би рекао): хришћани имају веру, али дела немају. А зато ће Бубромане Мухамед повести у рај, а Исус ће наредити хришћанима да иду у пакао; Мојсије ће се тужити на Јевреје да му нису били послушни.[70] А споменути Салих је међу овим учењацима као побожан човек и указују му велику почит. Овај[71] је овако говорио:

"Илија и Енох су обојица с телом и душом у рају (а пред судњим даном треба да умру). Али је Исус и телом и душом на небу; он је једини који неће умрети смрћу, него ће

на вјеки вјекова бити жив. Мухамед је бивао душом и телом на небесима али је зато увек остајао с нама на земљи". А после су се почели расправљати: један овако, други онакој а много је ствари било међу њима. А узвикнувши, почели су један на другога књигама циљати да сам помислио да ће се потући.

Али Махмут-паша им је наредио да ћуте и да престану са том препирком, па је према обичају наредио да им се донесе да једу и дата им је вода да пију, јер они вино не пију. Потом, пошто су се најели богу су хвалу исказивали, молећи се за душе живих и мртвих и за оне који (хришћанима приређују пакости и) против хришћана ратују. Али да не бих развлачио, овде нисам написао ни десети део од онога што се дешава у тој препирци.

VII глава:

Како Турци називају анђеле, пророке, рај и пакао

Светога Духа називају Рухулах, као кад би рекао божји дух, душу зову цан, анђеле фериштелер Михаила - Микаел Цан алици, као кад би рекао: Михаило што руши[72] душе, Гаврила - Џебраил, Рафаила - Рафаил рај - ценетић пакао - иси халвети муке - скунђе, судњи дан - кијамет гини, пророка - пеамбар, (Мојсија - Муса пеамбар), (Давида - Дауд пехамбар), Соломуна - Сулејман пеамбар, Господа нашега Исуса Христа - Есе пеамбар, ђавола зову фегитар.[73]

VIII глава:

О турској праведности (а и о њиховој неверности и лукавству)

У сваком случају велика праведност влада међу поганицима. А праведни су међу собом а исто тако (према свима) својим потчињенима, како хришћанима, тако Јеврејима и свима који су под њима[74], јер цар сам о томе води рачуна, како ће се о томе шире испричати; има исто тако неких њихових потчињених који им данак дају али зато владају у својим земљама као влашки војвода. Иако се према овима праведно поступа, ипак то бива увек са незгодама, јер им се, тобоже без царскога знања, помало штета наноси, а када тужба[75] дође, наређују им да траже свуда по градовима, па ако што нађу негде, да им буде враћено, али (други), пошто се натраже, јадници одлазе ожалашћени[76] кући. Тако исто ни њихов пасош никоме не помаже: јер имају овакав обичај: кога хоће да погубе, даду му пасош, а када се врати[77] па неко буде нешто говорио, дају му одговор: "Дао сам (ти) пасош стојећи али нисам седећи, (или сам ти дао седећи), а нисам (ти) дао стојећи" и тако се изговарају да би у својој неплеменитости остали у праву. Коме се пак закуну на књиге од сапуна, као што је раније описано, то никоме (ништа) не одрже, а исто тако и у другим заклетвама, само ако могу од некривице[78] кривицу[79] начине, да би само своје

неваљалство испунили. Дарове дају не из милости већ ради царске славе, јер постоји овакав обичај међу Турцима: ниједан погански посланик од великих достојанственика не може[80] се показати цару без дарова сем ако би нека тајна ствар била; а цар увек жели да се свима свиђа оно што се њему самоме свиђа.[81] И зато такви дарови не чине се из љубави, него за хвалу.[82] Ако пак цар с ким мир или примирје начини, то одмах после мисли да га прекрши и када с једним склопи савез, тада с другим води рат и свој им потчињенима ће увек наћи кривицу а у томе се Лукави, као у круг врте[83], да би увек хришћани били уништавани[84], као што ћемо о томе испричати даље; а који су с њима чорбу јели, морали би им (добро) месом платити[85].

IX глава:

О прецима турскога цара

Турски цареви зову се Османовићи, јер је Османова владавина била[86] први почетак. Осман је био (син некаквог човека по имену Шиха) кмет лакога[87] рода[88], поганин, али изврстан домаћин, имао је тридесет плугова, и орао је и сејао по њиховом обичају, имао је много радника[89] а ус то камиле, коње биволе и свакојакe стоке, сем свиња. Његов шатор је био начињен од чохе, који зову алтан, он је лети хладан а зими топал; па је тај шатор наредио да се разапне[90] у пољу међу радницима, па је ту у пољу имао и кухињу, а када је време дошло да је већ јело било готово, имао је велики црвени барјак, па је наредио да се обеси[91]; кад би радници овај видели, ишли су да једу како његови радници, тако и други[82], свакоме је било слободно. Ову покрајину су називали Ак јази, као кад би рекао бело писмо. А недалеко од ове била је друга покрајина, по имену црно (писмо), која има један дворцац. У томе дворцу живела је једна госпођа по имену Каравида или Чарновида, удовица. И прохтело се Осману да разоноде ради појаше самдруги у ону покрајину да разгледа дворцац. А кад је дојахао у град под тврђаву, људима је мило било што га виде, јер су слушали о његовом газдинству, па глас допре и до госпође. И пошао је Осман да се шета око двора забаве ради. Видећи из дворца да около лута човек у таквом грубом[93] сељачком кожуху, госпођа нареди да га због тога полију помијама и пошао је Осман поливен (помијама) тужан у град, а свима људима је било жао због нанете му увреде. Захваливши се, он појаха кући (а стигавши кући) и нареди послужи да припреме сто и двадесет коња и камила па на тој стоци да носе жито на продају у ону покрајину у којој му је таква увреда учињена; наредио је исто тако да спреме педесет храстових батина и да (их) ставе у вреће са житом, јер је знао да никоме није допуштено[94] да уђе[95] у град с оружјем. Дошавши тада до онога места, легао је на ливаду[96] с оном робом као трговац. И допро је глас (до)[97] госпође Каравиде како је Осман приспео са житом и да га хоће да продаје; она је наредила да се купи и у град доведе.[98] А Осман колико му је (за то) дато, за толико је (на тргу) дао; наредио је педесеторици момака, које је био за то припремио, да сваки узме на раме врећу и да носи у дворцац, па шта им је наредио [99] да то чине. Осман

је ишао напред, а они за њим. А кад су већ били у граду, госпођа Каравида, угледавши га, назва га из подсмеха малим Османчићем. Али када су момци (за њим) са врећама дошли, видевши да је време, нареди да проспу жито из врећа и да се брзо лате штапова, па да бију на све стране само ако би им се ко хтео одупрети. И пошто тако Осман освоји овај град, нареди да се госпођа Каравида баци с највише куле а према своме имену, како га је била прозвала, даде ономе граду име Османчић. И отада је почело владање турских царева[100] све до овога времена.

Х глава:

О владавини Османовога сина по имену Мустафе

Мустафа, син Османов[101] узео је био кћер једнога великог господара из Анатолије и оставио му је за живота читаву земљу Анатолију зато што није имао ниједнога сина[102], већ само ту ћерку. А Мустафа је освојио нешто земље која је била под другим поганицима.[103]

ХИ глава:

О Аладину сину Мустафину

После Мустафе остао је његов син Аладин. Овај је први измислио (дворске) пешаке, које је звао јенићехаје, као кад би рекао нови дворани. И дао[104] им је да носе беле капе а нико други није смео да их носи на глави, као и данас, осим дворана. Али им није давао никакву плату, осим помоћи. А они никоме ништа нису плаћали, само кад им је наређивано, онда су увек пешке били спремни код двора. Овима је и градове настањивао, дајући им добру помоћ да би се могли издржавати. Има таквих и данас две хиљаде али за ових царева[105] су веома бедни, а све своје (тј. ствари) носе на магарцима. Овај исти Аладин задобио је неке добре градове и покрајине. А имао је сина по имену Мурата, и овај је владао по Аладину, оцу своме. (И овај је био трећи).

ХИИ глава:

О Мурату сину Аладинову

Мурат син Аладинов освојио је један град који се зове Бруса и читаву земљу Анатолију (и Персију). А исто тако је друге пешаке измислио, јер што је већи господар, то му више људи треба; ове пешаке називају азапи, као код нас пешаци; градови их припремају, а цар им у рату плату даје, свакоме за десет дана златник, (а старијем[106] за

пет дана један златник), а њиховом војводи свакога дана златник. А када је потреба, наређује се свуда по градовима (да се обиђе), колико који треба да опреми азапа. По Мурату остао је његов син по имену Султан. (Овај је био четврти турски цар).

ХIII глава: О Султану сину Муратову

Султан син Муратов освојио је од Грка нека места и земље, а особито славни град Ницену. Овај Султан је измислио да одабира хришћанску децу[107] да их васпитава и сав двор њима да настањује и све градове своје. Ове васпитанике називају јаничари, као кад би рекао нова војска. А касније ћемо о царскоме двору шире испричати. После Султана остао је други Мурат. (Овај је био пети цар).

ХIV глава: О грчкоме цару и о Мурату сину Султанову

Грчки цар, лежећи на самртничкој постељи, поверио је сина свога, мало детешце, Кантакузену да га подигне на ноге, а исто тако је и читаву грчку земљу поверио његову старању, да се (о њој) брине док дете не би постало довољно мудро. Али када је већ млади цар дорастао (до потребних година), Грци су хтели да га подигну на власт, Кантакузен ту ствар није допуштао, хотећи да узме сам власт, а кад је (Кантакузен) видео да је не може добити[108] позвао је себи у помоћ турскога цара Мурата и допустио му да се на ову страну пребаци преко мора у грчку земљу против његовога господара, и овај, превезавши се преко мора на ову страну ниже Галипоља без сметња, с помоћу Кантакузеновом освојио је најистакнутију[109] тврђаву коју називају Дарданели: тада Галипољци, сазнавши да су се Турци превезли на ову страну, одмах бежаху готови и кренуше на њих, (све је живо хитало) како је ко могао, али у великом нeredу; мислили су да ће Турци пред њима морати побећи.[110] Кад Турци видеше тај неред, уредивши се, на стремен (тј. на блиском одстојању) су их дочекали[111], а кад су се сударили, одмах су предњу линију победили, а после тога се позадина разбежала. Тада су Турци, (јурећи) за њима, продрли чак у место Галипоље и заузели га. Цар Мурат, закључивши примирје с грчким царем, крену на бугарскога цара. Расрдивши се на Кантакузена, Грци су наредили да буде каменован. Цар Мурат, пре но што је стигао до[112] бугарске земље, заузео је два града: један се зове Согалник, а други Димотика и вратио се назад преко мора у Анатолију, посевши оне градове (које је освојио).

XV глава:

О божјој казни због грехова наших, што се збило код Срба или Рашана

Српски краљ који се звао Милутин, од рода првога српскога краља Уроша, дао је био да се ослепи син његов по имену Стефан. (Овај је пак по смрти оца својега прогледао некако с божјим допуштењем[113] и имао је исто тако сина по имену Стефана). Овај његов син скупивши војску, кренуо је у бугарску земљу на цара бугарског по имену Димитрија и приспео је до једне воде (тј. реке) у бугарској земљи која се зове Искар и улогорио се с ове стране (са) читавом војском. Доспео је исто тако бугарски цар са свом својом силом. Обојица су били богобојажљиви; и почео је бугарски цар с оне стране (воде) уз велике трошкове да гради цркву у име Спаситеља, а краљ Стефан је (с ове) стране воде почео не жалећи новце, други градити Мајци божјој.[114] А зидајући ове цркве, спокојно[115] су међу собом преговарали без проливања крви. Ове цркве и до дана данашњег читаве стоје. Син српскога краља, скупивши војску без очева знања, пребродивши преко оне воде, удари на бугарског цара и победивши (читаву) војску (његову), њега самог ухвати и доведе оцу своме, краљу рашкоме.

Видећи краљ (рашки) тако неплеменито дело сина свога, врло се растужио, примио је цара веома уљудно, а када су били за ручком, посади га краљ изнад свиће, као што припада цару. А ту је дошао краљевски син (пред њега), држећи у руци буздован[116] и рекао оцу своме: "Није право да непријатеља свога изнад себе[117] посађујете". А онда удари цара буздованом да је на месту умро. Сневеселивши се веома, отац даде да га с почашћу одвезу до гроба[118] у граду који се зове Трново и назад се[119] врати тужно у српску земљу, не хотећи да заузима бугарско царство због тог недостојног дела које је од његовог сина потекло; после тога су дошла господа бугарска (тражећи и) молећи (краља) да их прими и да буде њихов господар. Краљ то учини, а син, бојећи се оца својега, оде у арбанашку земљу, мада му отац ништа зло није смишљао, краљ је тада отишао у један град који се зове Звечан, а син његов (тако у земљу крадомице - тј. дође - да нико о њему није знао и) прокравши се до ложнице, оца својега[120] удави. Краљ је сахрањен, као што је и било право, у манастиру који се зове Дечани. А после њега (онај) је син његов Стефан био краљ српски и цар бугарски, али је његова владавина била у великом немиру због његових неблагородних дела. Зато је послао изасланике патријарху, митрополитима[121] и калуђерима у Свету Гору реда светога Василија, (тражећи и) молећи у име господа бога да се за њ моле и да му саветују какво би покајање имао да прими. Они су му одговорили: "Не можемо ти други савет дати, већ се врати господу богу и испаштај за грехе своје а што сам себи учиниш, захвалније (ће бити) богу и корисније души твојој него да наређујеш[122] да се зидају цркве или да се многе молитве читају; јер господ бог је милосрдан према онима који га (искрено љубе и) позивају.[123] Чувши од духовника такве ствари, цар оде у онај манастир где је лежао његов отац, горко плачући и кајући се;

дошавши до манастира (на триста стопа), дао је да се намести (чист) крст покрај пута, а сам је (ишао и) пузао на голим коленима све до очева[124] гроба, плачући, ридајући и говорећи: "Опрости (ми, мој) мили господару оче". Видећи господа такву жалост, подигоше га (и изведоше напоље) и нису му дали више да долази тамо. За то покајање саградио је тридесет манастира великих и малих и увек је живео у великој побожности и дајући милостињу.[125] Његов отац је после девет година проглашен за свеца[126] и многа чуда чини све до данашњег дана; видећи то, поганици оставише овај манастир на миру.

Његов син (који га је удавио) потом је умро, а после њега је остао син његов Стефан Урош, који је рђаво управљао царством: због греха оца његовога господ бог му је одузео разум, јер напустивши верне заслужне слуге он се приклонио новим и невернима, који су га пак прозвали[127] Луди Урош. Такође је био дао двојици браће читаво царство бугарскога цара и био је такав обичај у овим земљама да ниједан човек осим цара, краља и кнежева није носио црвене чизме; а цар Урош је дао овој браћи црвене чизме: видећи они ове ствари[128] и традицију[129] бугарске земље, успротивише се цару; а кад им је поручио да к њему дођу, овако му одговорише: "Дао си нам црвене чизме из којих нас нећеш (брзо и) лако извући"[130], а усто је и бугарска земља била њима наклоњена због дела царскога оца. А после тога времена турски цар Мурат је дошао и опсео Једрене.

И дошле су вести у рашку земљу цару Урошу Лудоме да је опседнуто Једрене. Овај се с великом силом спремао против Турака да спасава Једрене, а кад је дошао у земљу Константинову, он се утабори на пољу Жеглигову; ту виде у сну као да је дошао анђеол к њему и узео сабљу из његових руку и дао је Турцима; а кад он виде такво чудо, остао је тога дана с војском на томе пољу, а сам оде једноме пустињаку усред гора, причајући му о томе виђењу и исповедавши му се, рече: "Бојим се очинскога греха". Одговори му пустињак: "Грех оца твога показаће се на четвртом колелу", јер није хтео да га растужује. И тако је право од њега[131] цар кренуо ка Једрену да га спасава. А кад је био четири миље од Једрена, онда су она два брата којима је био поверио бугарско царство против свога господара прешли Турчину и њему су се покорили. Мада је цар Урош имао велику силу, господ бог му је разум одузео. (Он није гледао на непријатеља, већ само на своју силу). Турски цар кад виде у војсци његовој велики неред, одступивши од вароши, са свом силом је кренуо на њега и поразивши (његову) стражу, кренуо је (даље) све до војске, и тако је затекао Уроша под шатором, где је био и убијен[132]. А сва остала (његова) војска потучена је до ногу, па се ово место и до дана данашњег зове Рашко уништење. После су она два брата, који су били против свога господара, били богато обдарени од турскога цара[133] по њиховој заслуги, јер је дао да им се главе одсеку.[134] И тако освојивши Једрене, читаву бугарску земљу је заузео (без икакве сметње, али је тамо ипак остао један кнез).

XVI глава:

О ономе што се збивало у српској краљевини

Српска краљевина после краља Уроша претворила се[135] у кнежевину, јер су себи изабрали[136] за господара кнеза Лазара, који је имао сестричину краља Уроша по имену Милицу. И тако су му једни били наклоњени, а други не, као што се и данас свуда збива не само међу световним људима него и међу духовнима, а где год слоге нема, ту ни на који начин не може бити добро.[137] Кад чу дар Мурат да је кнез Лазар наследник свога господара у српској краљевини, скупивши војску крену на српску земљу, на Косово Поље, а кнез Лазар, не оклевајући скупивши такође војску, дође на оно место и утабори се према цару на другој страни на Смагову крај реке Лаба. И тада је започео у среду (на дан) светога Вита веома жесток бој и трајао је све до петка.

Господа која су била наклоњена кнезу Лазару борила су се јуначки и верно[138] крај њега, али други, гледајући кроз прсте, посматрали су битку, а због ове невере и неслоге (и зависти рђавих и неваљалих људи) битка је изгубљена у петак у подне. (И ту је) Милош Кобила (витез кнеза Лазара) убио цара Мурата. И тада је исто тако убијен његов син Мустафа, али је други његов син Бајазит[139] остао на царском престолу. Ту је исто тако ухваћен кнез Лазар близу једне цркве Богородичине, по имену Самодрежа, и на томе месту је постављен висок стуб сазидан[140] као знак хватања кнеза Лазара. А крај њега је био Крајмир, војвода топлички, и много друге господе је на томе месту побијено. А неверници, пошто су се нагледали боја, остали су као издајници, што им касније није добро било, јер после кратког времена, бирајући[141] једног по једног, цар је све дао поубијати, говорећи: "Кад сте своме господару били тако неверни у његовој невољи, то исто бисте и мени [142] учинили". Ту је доведен кнез Лазар и војвода Крајмир пред Бајазита. Цар Мурат, отац његов, као и брат Мустафај лежали су обојица на носилима. И тада је рекао Бајазит кнезу Лазару: "Ето видиш како леже на носилима отац мој и брат мој. Како си се смео одважити да се њему успротивиш?" Кнез Лазар је ћутао. (Рече) војвода Крајмир: "Мили кнеже, одговарај цару, јер глава није као врбово стабло да по други пут израсте". Тада кнез Лазар рече цару: "Веће је чудо [143] како се отац твој смео одважити да нападне српску краљевину. А кажем ти, царе Бајазите: да сам то раније знао што сада очима видим, морао би и ти на трећим носилима лежати. Али је сам господ бог тако изволео учинити због грехова наших. Нека буде воља божја". У томе је цар Бајазит наредио да посеку Лазара[144] а Крајмир, измоливши то од цара, клекнувши држаше skut под главом кнеза Лазара да не би на земљу пала. А кад она паде на skut, приљубивши ову главу уз своју главу, рече: "Заклео сам се господу богу: где буде глава кнеза Лазара, ту и моја мора лежати". А онда је и он посечен и обе главе су пале заједно на земљу.

У то време донесе један јаничар главу Милоша Кобилица и баци је пред цара (поред оних двеју глава) говорећи: "Царе[145] ово су главе твојих најстрашнијих непријатеља".

Онда су Рашани или Срби који су били крај цара Бајазита измолили тело кнеза Лазара и однели у један манастир који се зове Раваница и тамо су га сахранили прогласили за свеца. Победивши, цар Бајазит је остао на Косову Пољу и на овоме бојишту начини знак онде где је његов отац убијен:[146] на четири стуба начињен је свод[147] оловом покривен, који и данас стоји. А ставивши у мртвачке сандуке свога оца и брата, посла их у Брусу, где је била њихова сахрана.

И тако се овај несрећни бој завршио због невере злих људи. Цар Урош и кнез Лазар, два господара који су се верно борили за веру хришћанску, (за кратко време) од поганика (убијени, са овога света) одоше.[148]

XVII глава:

Шта је било са Стеваном, првим деспотом рашким

Цар Бајазит је владао по оцу своме Мурату (и био је седми цар турски), пошто је заузео српску краљевину; кнез Лазар славнога спомена имао је једнога сина по имену Стевана и две кћери: једна се звала Деспина, а друга Мара. Цар Бајазит је узео себи за жену сестру Стеванову Деспину и дао му је земљу с ове стране Мораве све до Дунава. А овај Стеван је био први деспот српске или рашке краљевине, а господару Вуку је дао земљу звану Ситница; овај је имао другу деспотову сестру Мару. Овај Вук је имао сина по имену Ђурђа. Потом је цар Бајазит, скупивши војску, кренуо с деспотом у Угарску преко Саве; пошто се тамо напљачкао, напалио, наубијао, вратио се назад и превезао се на ономе месту где је данас Београд, јер у то време још није био основан.[149] А овај први турски поход био је на Угарску за цара Сигисмунда или мало пре њега.

Цар Бајазит се тада превезао преко Дунава и рекао деспоту, шураку своме: "Деспоте, остани овде и сагради град себи на овоме месту; нећу те дирати и опомињем те да имаш много непријатеља на нашем двору; па ако те буду[150] преко посланика позивали, не долази к мени; ја те ево овако остављам да би своју главу сачувао". Захваливши, деспот остаде и поче зидати град Београд, који и данас постоји.[151]

У то време стиже посланство[152] цару Бајазиту из Анатолије с вешћу да је велики кан по имену Демир (или Тамерлан), господар татарски, дошао с великом силом у персиску земљу. Чувши то, цар крену против овога и узе са собом Ђурђа, деспотова сестрића, и своју жену Деспину и крену преко мора, преко Анатолије у Персију под једну планину коју називају Звезда. А тамо је и велики кан био приспео, где су се тукли четири дана и победио је велики кан цара Бајазита (до ногу, а њега главом ухватио. Ђурађ је умакао рањен. Тада је доведен пред кана цар Бајазит), коме је наређено да седи далеко према њему; наредио је исто тако да се доведе и Деспина, његова жена, којој је кан

наредио да стоји пред њим и да му вино служи. А то је зато учинио да би се цар Бајазит једно и да више не води са собом жену у рат. Није му хтео[153] ништа учинити,[154] већ га је хтео са читавим његовим народом послати у његову земљу.

Цар Бајазит видећи како његова жена служи овога[155] у великој тузи[156] сам се отровао својим прстеном јер је имао камен тако чудне моћи да му је, док га је имао на руци, био од велике помоћи у разним стварима, али када је кога хтео да умори без бола, онда је припремао онај камен тако да је из себе испуштао отров (или је под каменом имао отров у прстену). И тако узевши овај прстен у уста, пошто га је подржао један часак, умро је. Видећи велики кан тако зло дело, да се сам отровао, рече на свом језику: "Ја кан бат дик гјенди смаки мистур", као кад би рекао: "Чудан човек, што се сам уморио; ја сам га хтео пустити да иде часно своје дому и жао ми је што се тако гадно заразио".[157] А онда, отпремивши ваљано сав његов народ и Деспину, наредио је да је отправе натраг у Брусу, у земљу. Тако се завршио овај турски рат с великим каном.

XVIII глава:

О држави великога кана и о римским царевима

(Имао је у то доба Тамерлан пешака шест стотина хиљада људи, а коњаника четири стотине хиљада). Велики кан је господар татарски и престоница је његова у великом граду који зову Хајтај или Чататач; лежи ка северу од истока сунца. Господар је он велики и слободан а из старих времена; некада за старих времена (његов предак) је био заузео много земаља на западу[158] сунца па и данас постоје знаци онде где је био: велике хумке на пољима, које је он наредио да се насипљу. Римски цареви су из давнине[159] владали читавим светом од исхода до запада сунца, док није дошао цар Константин Велики. Он је уступио"[160] Рим светоме оцу папи Силвестру, а сам се кренуо у арбанашку земљу ка једноме месту званом Драч, саградивши га, није му се свидело ту да живи и оде[161] у Грчку (јер је и сам био Грк)[162] ка месту које је називано Бизант и сазида знаменити град; све оне красоте које су у Риму биле наредио је да се начине и изнео је са собом сву римску силу, одведавши седам господара који су у то време владали Римом. И из њихових домова увек је један био цар и називали су се Палеолози, као да речеш: старославни.[163] Тада каквог су облика били у Риму домови ових господара такве је наредио да им се саграде и у Бизанту и дао је име овоме граду Стамбол, као кад би рекао: царска престоница, али га данас зову Константинопољ. (Наредио је да га зову нови Рим, због величине и облика Рима, али су га људи назвали Константинопољ, то јест Константинов град). А читаву македонску земљу назвао је по Риму Романија.

У оно време долазили су[164] цареви у Рим као господари моћни од стотине народа,[165] јер је још света црква била јединствена. Потом (после нем-х сто година)

јединство се било изменило после цара Лава. (Тада су дакле) папа и Римљани изабрали себи цара Карла франачког, а потом су бирали себи царева[166] од немачких кнежева, као што је и данас тај обичај; (и отад) се хришћанско царство почело љуљати и унижавати [167] према једном писму које вели: "Тешко теби, седмоглави, јер ће од тебе свако зло произилазити". А "седмоглави" значи Рим, јер је из њега седам домова изишло, као што смо раније писали. Мухамед, видећи такву неслогу међу хришћанима, крену на персиску земљу, састављајући поганицима веру и у томе уместо римског цара подиже (поганина) султана (који је у оним крајевима владао и постави га) у једном месту које називају Мисир, као што и сада влада, а биће све док бог буде хтео султан или жолдан (тј. плаћеник),[168] а ипак моћ великога кана у овим земљама над њима влада (на истоку сунца).

Грци причају о цару Константину као да је он[169] био један пастир и једно стадо, као што пише у јеванђељу, јер је он био ослободио хришћане и уништио поганско незнабоштво.[170] А други пак говоре да суђенога дана треба да буде други пастир и једно стадо, што тако треба разумети да судњег дана треба да буде судија син божји (који ће судити живима и мртвима). Али ће[171] бити два стада и два пастира. Једно стадо у небеском краљевству, а пастир овога стада син бога живог, а друго стадо ће бити у вечном паклу, а његов пастир је ђаво. А према збивањима садашњих времена тако изгледа да ће тешко бити да буде један пастир и једно стадо, а ако господ бог не би на друкчије изменио, онда ће Грци остати већ у (вечитом) ропству,[172] јер се поганици множе, јереси разне настају, па хришћанству много шкоде, јер нема тих који би (веру) бранили и распрострањивали, осим пољског краља Олбрахта, који је (у ово време) знатне губитке претрпео у људима[173] своје државе, и то свакако из разлога што се старао о својим ближњима (рођацима) (и бранећи хришћане) против поганика за мир и слободу хришћанску. А свети отац папа седи с духовницима спокојно у Риму, не мислећи ништа о томе, а исто тако и римски краљ у немачким земљама гости се са својим витезовима, да се у Турској о њима ништа не зна, јер се ничег не лађају против поганика.

И зато папа и краљ римски ако буду дуго посматрали ово насиље и проливање хришћанске крви, свакако ни сами неће бити довољно безбедни јер они би - као руководиоци читаве вере, од којих читаво хришћанство зависи - могли с божјом помоћу (пропалу) хришћанску ствар подићи и освојити од поганика, престоницу римског царства, која је била у Цариграду.[174] А како би то могло бити, испричаћу нешто касније о томе с божјом помоћу.

XIX глава:

О великом кану и о Мурату сину Бајазитову

Турски цар Мурат (трећи, а осми цар турски), син Бајазитов (после смрти оца свога владао је и) морао је великоме кану данак давати зато што је оца његовога био победио. Велики кан је, назван њиховим језиком цихан шах, као кад би рекао: господар читавога света; и наложио је био цару Мурату да му да сваке године сто хиљада дуката, али му је после овај данак опростио да би што преданије[175] ратовао против хришћана, а уместо тога наредио му је да даје хиљаду ђебади[176] коњских прекривача зимских, и хиљаду прекривача летњих. И на тај начин је велики кан био у миру са царем Муратом.[177]

XX глава:

О владавини цара Мурата и о његовој срећи

Цар Мурат је владао после Бајазита оца својега, начинивши савез с деспотом Стеваном, а затим је освајао[178] деспот Београд и после тога је дуго живео (а деспот је као самостални господар или кнез). Са царем Зигмунтом је добро живео,[179] долазећи у Будим кад год би по њега послао и дао му је дом у Будиму, у којем је дому за краља Матије боравио острогонски архиепископ; потом је деспот Стеван, лежећи на самртничкој постељи, дао своју земљу своје сестрићу Ђурђу, а Београд је дао цару Зигмунту и умро је на пољу које називају Главе, а одатле је однесен у манастир који зову Ресава, где је сахрањен.

После његове смрти постао је деспот његов сестрић Ђурађ Вуковић и предао је Београд цару.

(Тако је тада Београд) под угарску круну добровољно потпао. Потом је турски цар Мурат узео деспотову кћер по имену Мару и тражио је од деспота да му с њом пошаље и свога сина Гргура; и посла сина свога Мурату и у ономе страху[180] затражи деспот од цара да му допусти да без сметње зида манастир што му цар допусти и зарече се да му неће сметати, а усто му допусти и себи сигуран град да зида, заричући се да ће све то верно и ваљано одржати. Поуздавши се у царево обећање, деспот зидаше Смедерево; када Мурат чу да деспот зида град, пре но што га је овај потпуно доградио и намириницама снабдео[181], одмах је наредио да се деспотов син Гргур, његов шурак, баци у тамницу и наредио је да се одведе[182] у град Димотику, а сам је кренуо с војском да опседне Смедерево. Када деспот чу да је цар кренуо, остави свога другог сина у Смедереву, а сам оде у Угарску краљу Владиславу, брату пољског краља Казимира (славног спомена). Дошавши цар је опколио опсео и глађу освојио град Смедерево, а кад је сина деспотова ухватио, послао га је другоме брату у тамницу (у онај исти град). И тако је освојио читаву

рашку земљу (са свима градовима и Смедерево му се добровољно покорило и предало се радије Турцима него Мађарима, као што ће се о томе ниже испричати).

Стигавши у Једрене цар Мурат нареди да се обадва деспотова сина пошаљу у тамницу на море у град који се зове Токат, а сестра њихова, Муратова жена није им могла ништа помоћи, послао је такође гласника, потајно да његова жена о томе не зна да обојици изваде очи; а кад је она ово сазнала, пала (му је к ногама) молећи и преклињући да тако много не хита (говорећи му): "И тако су твоји сужњи и заробљеници; и после ћеш моћи да учиниш што будеш хтео". Цар је одмах послао (гласника) да се то не изврши, али гласник није могао тако брзо да стигне, те су им очи извађене.[183] Када је цар сазнао да се тако силно пожурио с (том) ствар![184](онај коме је то било наређено), послао је по њега гласника[185] и наредио да се и њему очи изваде.

XXI глава:

Како је краљ Владислав кренуо на Мурата с деспотом

Угарски краљ Владислав, од рођења божјег хиљаду четири стотине четрдесет прве, скупивши војску кренуо је јуначки на турскога цара Мурата, а с њим је кренуо такође деспот Ђурађ Вуковић и тако су један другоме дали реч да се без боја не разиђу. Прошли су тада тако[186] кроз читаву рашку земљу и кроз Бугарску, а близу места Пловдива турски цар Мурат је приспео[187]

и затекао их у брдима, не дајући им да дођу до Пловдива[188]. Ову планину називају Златица, а други је називају Железна Врата. А када су били зашли између брда у једну долину, ту су их сусрели царски јаничари, не дајући им да дођу до Пловдива, јер је тамо чиста равница. Када је видео краљ Владислав да не може проћи, наредио је да се кола назад вуку[189], јер се нису могла окренути[190]. Вративши се без штете, краљ Владислав је назад кренуо ка месту Софији, а како је већ била јесен, а он није могао ту остати преко зиме, спаливши место, кренуо је назад у рашку земљу.

А када је приспео у место Пирот, до краља Владислава су допрле вести да је турски цар приспео у Софију, која је била спаљена. Тада је наредио деспоту да остане назад и да лагано за њима иде са својом војском. А он је тако ишао[191] очекујући битку; а кад су приспели до планине зване Куновица, а краљ Владислав је већ био приспео до те планине, допрле су до деспота вести да Турци с веома великом силом иду за њим; вративши се тада деспот против Турака, очекујући их, обавестио је краља: "Ови Турци с великом силом за нама крећу, па зато све пешаке крај кола остави а сам са читавом војском к мени похитај". Али пре но што је краљ приспео већ је била почела битка с Турцима (која је била тако жестока да су сви Турци били до ногу потучени, а њихови највиши заповедници једни

побијени, други похватани)[192]. А један царски пријатељ, који је с њима био уместо цара, ту је убијен и све до данашњега дана стоји знак на његову гробу у градићу Тајанице. А одатле краљ Владислав, победивши поганике, без икаквих губитака весело крену у рашку земљу и приспе на поље Добригић, хотећи ту у рашкој земљи преко зиме остати а на лето опет с бојом помоћи да крене на Турке.

И ту дође посланство од турскога цара, да му оне заробљенике, оне заповеднике који су били заробљени, преда. А он ће пак деспоту вратити Смедерево са свима градовима и читаву земљу рашку, а исто тако и оба сина његова, Гргура и Стевана. (Онде је био заробљен и један турски хетман по имену Карамбег, па је за овога цар дао петнаест стотина[193] златника). Посаветовавши се с деспотом и другом господом, краљ Владислав прими од њега овакав предлог[194] и цар је послао једнога великаша Балтаоглуа, као кад би се рекло секирин син, те је овај по наредби царевој предао Смедерево деспоту и све градове; доведена су[195] и оба слепа сина. А тада су исто тако сви у царску тамницу[196] пуштени. Деспот Ђурађ, заузевши читаву земљу своју одмарао се онде с краљем и са читавом војском четири недеље, имајући у изобиљу свега и свачега; затим је краљ с весељем[197] отишао у Угарску, као победник над поганицима; начинио је с њима примирје на седам[198] година. И тако се завршио овај срећни час[199].

XXII глава:

О цару Мурату, шта је с њим после било

Турски цар се стидео што није био у овоме више описаном боју. Оставивши царство и читаву владавину сину своме Мухамеду услед велике туге, он сам оде[200] у калуђере, који се називају дервишлер; ови су као овде код нас монаси; њихова богомоља назива се медреса, као што је код нас манастир; и они имају овакав пропис: иду наги и боси, а немају на себи ништа друго осим јеленске коже, или од каквих других звери. А понеки имају одеће од тканине, по њиховом обичају прављене. Опасују се железним ланцима унакрсно, гологлави иду, расплодне удове имају оковане у железно, огњем се пеку по рукама и бритвама се секу, а у чему иду у томе и спавају, не пију вино нити икакво пиће, никад немају ништа за обед, увек испросе, а што им од ручка остане, убогим за собом раздају, а исто то чине и за вечеру. И никад немају ништа своје, већ само иду по градовима као занесењаци[201], а свакога дана о вечерњој молитви играју, ходајући у круг, ставивши један другоме руку на раме, климајући главама и ногама поскакујући и вичући из свег гласа: Лаи лаха ила лах, као да рекнеш: бог је до бога и бог богова, и врло брзо се окрећу и исто тако веома вичу да се далеко чују, као кад пси лају један дебело, други танко, а ову њихову игру називају сама, и сматрају је као велику светост и побожност; а у тој игри толико се занесу, да вода (или зној) с њих потече а пена из уста,

као од бесних паса, а од великог премарања падају један за другим, и пошто се тако преморе, сваки иде[202] у свој брлог[203].

Цар је тада био отишао у ове калуђере, сматрајући да није достојан да буде цар кад није сам лично при томе[204] био. Муратов син Мухамед, имајући оца у манастиру[205], сам се потпуно забио у шуму, гонећи звериње и мислећи на лов; али на царском двору је такав обичај да се свима дворанима плата мора издавати на свако тромесечје без изузетка, а (тада) је међутим пропуштена плата за два тромесечја. Кад дворани видеше овакав неред[206] и царски нехат, побунивши се опљачкаше домове највише[207] и најбогатије госпде из царског савета, да ниједан господин није остао пред њима у Једрену; граду међутим нису учинили никакву штету, скупивши се после тога пошли су тамо где је млади цар био у лову па су савету његовоме, који је био с њим[208], опљачкали све шаторе, те су сви пред њима морали бежати куд је ко знао, осим младога цара, који је к њима сам дошао с великом тугом, не знајући шта се то збива и (није знао) шта је био разлог томе. И овако их поче[209] питати: "Моји мили јагањци, шта се то десило и из којег разлога"[210]. Одговорише му: "Срећни господару, десило нам се од твога савета оно што нам се никада није дешавало од наших[211] предака, зато изволи сазнати да те за господара не желимо имати док је твој отац жив". И обрекао им је да ће одмах по свога оца послати и да ће им читаву плату исплатити, па им је још плату повећао свакоме по пола новчића на дан, те је ова за четврт године дошла свакоме по златник и пола орта преко[212] плате; и тако је на тај начин она буна била умирена.

Затим је послано у манастир по цара Мурата да без одлагања дође, јер јаничари никоме неће да буду послушни док је он у манастиру. Кад је он чуо за овај немир, нареди јаничарима: "Ако ме волите, припремите ми чист хладњак[213] и ја ћу у њега без устезања доћи". То је цар зато учинио јер се бојао каквог лукавства, а никоме није толико веровао као јаничарима. А шта су то јаничари - испричаћемо касније. Кад чуше јаничари поруку свога господара, одмах полетеше у шуме с великим весељем најмљујући кола да би зеленило[214] навезли. И разивши тако шатор припремили су господару своме чисто зеленило[215]; и дошао је цар на оно место које је (пред градом) било припремљено. Ту је дошао исто тако и његов син Мухамед са свом њему потчињеном господом. Поздравивши цара молили су да им ову грешку опрости, а он сину своме и свој другој господи рече: "Опраштам вам то, али, драги сине, сачувај себи јаничаре, јер је то твоје добро и читаве државе твоје". И тако се заврши царско монаштво и морао је поново цар бити и људима управљати.

XXIII глава:

О краљу Владиславу, шта му се после с Турцима десило[216]

Краљ Владислав је имао прилике с турским царем Муратом за седам година а кад видеше духовна господа (као папа и кардинали) а исто тако и световна како је краљ срећно први пут с поганицима прошао, наговорише га да се примирје с Турцима не одржи. И тако су звездознанци посматрајући планете, и витезови[217] пијући вино, и Јанко, Матијин отац, који је био намесник (угарске круне), уверили краља у то да ће га срећа пратити против Турака. И стога се поче краљ Владислав спремати на Турке лета господњег хиљаду четири стотке четрдесет и четвртог и посла гласника деспоту да се спрема на поганике.

Чувши ову поруку деспот Ђурађ се веома[218] растужи и посла пријатеља свога Димитрија Крајковића, знаменитог великаша, краљу с овим речима: "Милостиви краљу ја сам се ослонио на прву реч твоју, на којој си ме последњи пут оставио да без мога савета ништа нећеш против поганика предузимати. Не знам какав ти је ту савет дат те нећеш на то да се осврћеш[18], већ се тако нагло без потребе спремаш[219] на поганике. И зато знај да ти сада ни на који начин не могу бити спреман, јер добро знаш да сам уништenu земљу узео[220]. Морам некоје градове поново зидати и намирницама снабдети. Зато те молим да се сада оканиш тога рата све до онога времена[221]. Јер се за оно време припремам у част твоју с педесет хиљада јунака. И хоћу своју стару главу крај тебе да полежим, а још више, чиме год будем могао желим теби да помогнем својим благом, што данас учинити не могу. И саветујем твоју милост да се сада овога рата оканиш а у оно време ја ћу бити вођ, као што сам и први пут био, и с божјом помоћи довешћу до тога да над поганицима победу извојујеш".

Када је то чуо краљ Владислав, свакако је хтео да послуша његове савете[222], али војвода Јанко, будући поред краља, насмејавши се, обрати се посланику речју пре од краља и рече: "Господине Димитрије, твој се господар радује што је јевтино прошао, па зато тако саветује". Димитрије одговори: "Мој господар верно и поштено краља саветује, а ни на тебе исто тако не тече и не капље, па ако се то твојој милости не свиди, Господу Богу ћемо то препоручити". И тако је краљ ову поруку преко Димитрија послао, говорећи: "Ако у овај рат кренем, прво ћу до вас свратити у Смедерево, али не на дуго[223], а тамо ћу се њим разговарати о свим стварима".

Кад саслуша деспот ову поруку, поче за краља припремати чисте и одличне шаторе као што приличи господину, али изнад свих једну велика скупоцену икону је припремио златом и бисерјем извезену[224], исто тако чисте коње и пуно других ствари које спадају у дарове. После тога дакле краљ Владислав са читавом својом силом стиже до Београда да би се превезао преко Дунава, а из Београда је онда стигао деспоту у Смедерево, а ту је

пред градом[225] боравио, имајући свега у изобилју, све док се читава војска није пребацила преко Дунава. И би обдарен краљ од деспота горе описаним даровима, а к томе с педесет[226] хиљада дуката. И молио је краља жалостивно да с тим иде кући и да се окани тога рата, али Јанко, који је ту био, одговори му: "Господине деспоте, не може друкчије бити, већ се мора ићи на поганике[227]. Погледа краљ деспота, а деспот опет њега. Видећи да друкчије не може бити, већ само како је Јанко рекао, опростивши се разиђоше се тужно, јер је Јанко имао више власти него сам краљ, а више је себи желео краљевство него коме другоме. И зато је деспоту тако замерио што су тако добро били један с другим.

Кренувши тада, краљ Владислав је одатле ишао долином поред Дунава ка месту Видину, које је наредио да се опљачка и попали, а одатле је кренуо веома далеко кроз Турску све до поља Варне близу Црнога Мора. Турски цар Мурат је исто тако ту приспео и састаше се обе силе: хришћанска и поганска, а битка започе у понедељак[228]. На почетку је хришћанима ишло срећно и добро, и другог и трећег дана. Сви су коњаници погански били потучени до ногу тако да је на бојишту био остао само сам цар с јаничарима.

Кад су видели јаничари да је зло, пронашли су једно место међу кланцима[229] под планинама или међу дубоким јаругама и обрасло крупним вресом, тако да наши нису могли видети ове кланце. Јаничари се дали у бегство, чувајући цара међу собом, да им не би отишао, а кад су наишли међу кланце, разместили су се по њима и покрили се вресом (и травама); а то је било предвече. Кад је Јанко то видео, наговорио је краља да на њих са својом војском крене (и ту славу стече), јер су људи потучени, па да част стекне.[230] тада краљ без одлагања право на њих крете; спутивши кациге, прихвативши се копаља, брзо су к њима у трку јурили,[231] хотећи да их брзо коњима погазе и униште, видећи да су све пешаци. И хитајући тако, не видећи јаруге, падали су у њих[232] тако да су се сви (јарци) њима напунили; а онда прискочивши к њима јаничари су их тукли и убијали како су хтели. Краљ Владислав је ту остао у томе кланцу, а војвода Јанко (не спасавајући га), кренуо је назад без икакве сметње (имајући десет[233] хиљада својих људи), јер су Турци били потучени до ногу и није било никога ко би их гонио. (Турски цар је због те победе био више тужан него весео - и говорио је да не би био рад по други пут такву битку да добије).

О краљу хришћани ништа нису знали где се део, а поганици исто тако нису знали да је био у оном јарку. Много је поганика[234] и његових слугу ту остало; јаничари су исто тако многе од њих похватили а после су стали побијене извлачити[235] из онога јарка, тражећи новац и одело с њих пљачкајући. И један јаничар набаса на краља, не знајући да је то био краљ; где му је било Бухрикадер.[236] Угледавши тада дивно оружје, на кациги перјаницу с дивном[237] омањом копчом, отсече му главу, онако с перјем и кацигом

однесе пред цара и бацивши је пред њега рече: "Срећни господару, ово је глава некаквог твог знаменитог непријатеља". Цар одмах посла по сужње који су били ухваћени да кажу чија би то глава могла бити; а било је неких заробљеника коморника краљевих и запитани одговорише да је то одиста краљева глава. (Неке слуге, гледајући краљеву главу)[238] с великом су жалошћу викали и плакали, а цар је одмах с великом радошћу наредио да се свима сужњима главе посеку, а краљеву главу, извадивши је из кациге, нареди да одеру и ову кожу мирисним травама с памуком да напуне, да се не би кварила, а косу је наредио да рашчешљају и мирисом уреде тако да је била налик на живу, а наредио је да је ставе на дрво и да је носе по свим његовим градовима и да вичу како му (ми) је господ бог дао да победи свога непријатеља. А они који су ову главу носили тако су били обдаривани од велике господе и од грађана да је сваки од њих по неколико стотина златника добио. Краљ Владислав је имао једну црвену а другу црну,[239] па су због тога цареви дворани ову боју неколико година носили као знак оне победе. Његова коса је била густа, груба и црна. Потом је цар, кад је дошао у Једрене, ову главу послао султану а онога јаничара који је главу био одсекао[240] учинио је знаменитим војводом и дао му је доста коња и новаца, тако да је овај био велики господин; и многи други су веома богато обдарени. И тако је прошао овај турски цар - монах.

XXIV глава:

Како је Јанко војвода (после три године) кренуо на Турке

А када је већ прошло оних седам година примирја, које су били начинили с царем Муратом, Јанко војвода је лета господњег хиљаду четири стотине четрдесет и осмог упутио поруку деспоту, позивајући га да с њим крене на Турке. Одговори му деспот: "Ти добро знаш да смо били начинили примирје с турским царем за седам година и цар је обрекао да нам за тих седам година неће сметати, а ни ми њему. А ти си наговорио славнога спомена краља Владислава да Турцима (не) буде одржано примирје и кренули сте на њега без мога савета и без мога знања. А ја као онај који тако брзо није могао бити спреман, морао сам не ићи с краљем, а како сте тамо прошли свима је то земљама[241] познато. А мени је због тога веома жао[242] а нарочито оних времена. И зато, господине Јанко, господине губернаторе, знај да ти не обећава да идем на Турке без краља. Па зато најпре учините да краља са собом имамо, а ја сам спреман са свима другима[243] уз краља да идем без поговора. А ако и поред овог мог савета кренете на Турке, памтите да ћете ме се сећати онде где мој савет неће бити од помоћи[244]. Чувши ову поруку губернатор се насмејао на њу и рекао: "Ако ми бог помогне да победим поганике, наћи ћу вас у Смедереву". На ове речи је деспот одговорио: "Нека иде с милим богом, а шта он нама мисли, то му, боже, дај у његово крило".

Потом је послао губернатор деспоту поруку да га слободно пропусти[245] кроз своју земљу чак до Косова Поља, који је одмах по читавој својој земљи наредио да га слободно пропуштају[246] и да му онакву добру вољу указују као њему самоме, што је наредио у име своје милости. После тога је дошао губернатор са свом својом силом на Косово Поље и ту видећи моћ и велику силу турскога цара овакво му писмо написа: "Царевић немам ти ја тако много људи као ти и мада их мање имам, знај доиста да су добри, постојани, честити и јуначни". Цар је одговорио Јанку: "Јанко, ја више волим да имам пун тоболац обичних стрела, него шест или седам[247] позлаћених". Почео је бој у четвртак ујутру и тукли су се[248] све до суботе предвече[249]. Погански коњаници били су до ногу потучени, али су се потом прибрави. Видећи то губернатор се окрете на дворане, али је тамо био потпуно потучен тако да је сам други једва утекао[250] у планине, а други су сви на бојишту остали, који су потучени до ногу. Цар Мурат је наредио да се све главе на гомиле слажу. И тако је победнички отишао с Косова Поља и тако се завршила ова несрећна жалосна битка.

Губернатор је стигао у другу покрајину по имену Загорје (у којој је био) господин Белмужевић Стефан и Јанко је изведен пред њега,[251] а он га је довео (деспоту у Смедерево. Обдаривши га деспот га је пустио на своју несрећу) у Угарску. Као што се каже: зломе никада добро не чини; и имао је после тога деспот много неприлика[252] од турскога цара што га је пустио из земље, јер да је био знао о њему да је у Смедереву, одмах би га опсео, и зато га деспот није хтео дуго држати крај себе, да не би цар сазнао. Онда је дакле Мурат умро после две године,[253] а тада је његов син Лићухамед постао цар а то му је лако било, јер није имао ниједног другог брата, (а други веле да је имао, али је наредио да се убије).

XXV глава:

О владавини цара Мухамеда, сина Муратова

Цар Мухамед је после тога срећно владао по Мурату, оцу свом. А био је веома лукав и помоћу примирја је преварио кога је могао; и о вери се мало бринуо[254] а кад би га ко због тога корио, намах би скочио (од њега) као бесан. И послао је деспоту жену оца свога Мурата своју маћеху, његову (деспотову) кћер по имену Мару; отпремивши је поштено, дао јој је две покрајине: Топлицу и Дубочицу и начинио је с деспотом овакав савез: докле год је он жив и његов син Лазар, никад им није хтео сметати[255] и осигурао је себи да му шаље за његове потребе петнаест стотина коња и да му сваке године даје данак петнаест хиљада златника, на шта је све деспот пристао и много је од тога учинио. Када су то чули Рашани, били су противни, јер су знали да овај савез цар неће одржавати и поручили су деспоту да с овим савез не чини, "јер он или хоће тебе да превари, или кога другог (да победи), а кад некога другог победи онда ће одмах на нас заратити", што је била истина. И

што је с деспотом начинио савез да би био осигуран. Деспот је одговорио својим поданицима: "Морам то учинити све до времена док не буде краља у Угарској", јер Јанку није веровао.[256] И из овога узрока је настао овај савез.

Начинивши примирје с деспотом Мухамед је после тога начинио и с грчким царем да га верно и поштено одржава за петнаест година; после овог примирја кренуо је на једног поганског кнеза који се звао Караман, стародревни[257] господин и знаменити, а неки су (говорили) били[258] да је био потомак краља Дарија, па заузевши неке његове тврђаве и градове, запосео је и вратио се у своју земљу. (Земљу овога кнеза називају Караманија, то јест Цилиција).

XXVI глава:

Како је цар Мухамед преварио грчкога цара

Цар Мухамед, скупивши војску, правио се као да хоће да крене на Карамана и узео је са собом мајсторе, дрводеље, фарбаре,[259] коваче, кречаре, друге разноврсне занатлије са свим алатом који је коме био потребан; кренуо је ка пролазу (пристаништу) Свети Ђорђе, као да је хтео да се ту над Цариградом превезе преко мора са читавом војском и тражио је од цара грчког да му да лађе[260] за превоз. А приспевши, утаборио се на морској обали на пролазу крај Светога Ђорђа, пет италијанских миља над Цариградом, и наредио је мајсторима да размере, јер је хтео ту град да зида, а сам је одмах почео да коси камење. (А кад видеше други да цар не ленствује, сваки је камење носио),[261] дрва и све потребе за зидање; и није се кренуо с онога места читаве две године, све док град није био завршен; а ниједан човек није знао намеру његову шта је хтео с тим градом да предузме. Кад су видели то Грци, почеше се спремати да му овај град не даду. Чувши то, он посла поруку њиховом господару уверавајући да то није било против њега: "Овај град зидам за ваше и наше добро, јер се трговци много жале како се силна[262] злочинства дешавају од Каталана на Белом и Црном Мору. И зато ја хоћу то да спречим да би се трговци бавили својим послом.[263] Чувши поруку грчки цар и Грци нису знали шта треба да раде; сматрали су да примирје треба одржавати И тако су оставили[264] цара да доврши[265] град. Али су Грци стално о теже мислили: чим би се цар повукао, како би они одмах град опсели и запосели.[266] Они су тако мислили, а турски цар друкчије.

И тако Грци, ослонивши се на поганско примирје, ничему[267] се нису надали и тако су били сигурни да су Турци ишли у град и из града, а Грци су исто тако (ишли) у њихову војску без сваке сметње, пијући, једући, добар живот[268] водећи а тако је то било све до онога времена када је цар завршио[269] град, који и данас зову Јенихисар, (веома моћан и сигуран град, где се благо турских царева чува). У то доба још турски цар на мору није имао никаквих људи[270] при себи; наредио је тада да се начини тридесет дивних лађа у

шуми четири италијанске миље од морске обале, а неки који су о томе знали сматрали су да цар прави лудост, говорећи да се тако нешто није десило, да би их могао превести до мора без штете, а особито зато што је брдовито било. Поручио је тада цар деспоту да му отпреми петнаест стотина коња[271] према уговору, говорећи да би хтео, пошто је завршио град, да крене на Караманову земљу. Деспот отпрати једнога војводу Јакшу Брежичића, поочима оних Јакшића који су у Угарској били и посла с њим петнаест стотина коња, не знајући царску намеру. Завршивши град, цар, не говорећи ништа никоме своме нити страном, нити отказујући примирја, пусти [272] коњанике ка Цариграду да туку, убијају свакога кога би само где срели све до самих опкопа. (Цар је потом приспео са свом својом силом, Цариград опсео). Било је такође (у то доба) у граду много Турака, који о томе нису знали, а ови су тамо били побијени од грађана. Приспевши са свом својом силом цар је опсео Цариград, који зову Стамбол, као да кажеш царски престо. Они људи који су били послати од деспота (међу којима сам и ја био), чувши да је цар Цариград опсео (хтели смо се назад вратити), али опоменути (од некаквих људи да се никако не враћају, говорећи нам) да им је свакако наређено да би их морали уништити (по царској наредби) ако би се вратили, те су морали ићи ка Стамболу и помагати Турцима у освајању; а свакојако по нашој помоћи никад не би био освојен.[273]

Кад смо приспели пред Цариград, пустили су нас ту да се одмарамо пред Једренском капијом, а пошто смо ту (недељу дана) остали, тада је цар чудно и не жалећи трошкова довео лађе, чему се читав град и војска дивили. И то на овај начин: начињен је прокоп уз брдо, који је доле гредама обложен и лојем дебело намазан а к томе су свакој лађи чиста једрила[274] нарочито направљена; подстави ваздушна једрила горе, свих тридесет лађа ишле су једна за другом као по води са заставама, бубњима; из топова се пуцало, а у то време је битка била заустављена због великог чуда (ових лађа): лађе које су вукли по суви људи пешице, биволи, све до мора. Видећи тако опремљене лађе Грци су хтели спречити, да не би могле бити доведене до мора, али у томе ништа нису могли успети. И тако је Цариград био освојен и са сува и с мора. И има један морски залив широк око две дужи[275] међу Цариградом и међу Галатом или Пером; преко тог залива наредио је турски цар да се начини мост на чамцима, а тако је био уређен да су преко њега могли коњаници јахати.

Остали су тада Турци крај града осам недеља, тукући из великих топова који су тако рушили да су зид били срушили за пола дужи.[276] Стамбол је велики град,[277] има одличне, дебеле и високе зидове и густе куле, те њега турски цар не би освојио да није било подле издаје. Због величине града грчки цар (није) могао имати тако много људи да би зидине поседнуте биле како је то потребно, па зато су на ономе месту где је био зид срушен, царски јаничари у јуришу убили грчкога команданта којем је то (место) било поверено. А кад је глава била поражена, онда су се и други, уплашени, морали

повући[278], а ту су их јаничари, осоколив се и јурећи по зидовима, убијали и сва је царска сила навалила у град, тукући, секући по улицама, у кућама, црквама.

Грчки цар је имао у граду на тргу хиљаду пешака, али не могући тако брзо да приспе на оно место где је био зид пробијен[279], јер су се Турци већ били појачали, бранио се с њима јуначки, одбијајући поганике тако дуго док нису сустали, па је ту на месту убијен, (а и ови сви крај њега). Главу њега погинулог одсекао је један јаничар по имену Сарилес, донео је и бацио пред цара говорећи: "Срећни господару, ево ти главе најжешћег непријатеља твога". Запита цар једног грчког сужња, царевог пријатеља по имену Андреју, чија би то глава могла бити. Одговори му: "То је глава цара Драгаша, господара нашега". А тада цар обдари овога јаничара коњима, новцем, дивним хаљинама и красним шаторима и дао му је агидинско војводство и Анатолију. Тако је освојен Цариград због подлог неверства и лажног примирја поганичког.

С друге стране морскога залива налази се други град Галата или Пера, град велики и добар; они су били с турским царем начинили примирје на овај начин: ако би заузео Цариград, онда би му сви морали бити потчињени. И када је тако освојен (Цариград) и мушке главе све посечене осим деце и жена, који су сви раздељени међу поганицима, Галаћани (видећи да је Цариград заузет) донесоше кључеве цару, и тако их је оставио на миру, а отишао је ка другим градовима и местима и освојио их је без муке, јер су му се сви жалосно покоровали. Одатле је отишао у Једрене и припремивши[280] се ту кренуо је у рашку земљу (на деспота), не отказујући му примирје.

XXVII глава:

Како је Мухамед деспота преварио помоћу примирја

Турски цар Мухамед, начинивши примирје с деспотом да му до смрти његове и његовог сина Лазара никада не смета и да га се верно и поштено држи, како је раније писано, држао га се дотле док није заузео Цариград. Јер га је само зато и био начинио да би му било згодније да се тога лати (да Цариград заузме). Али чим је Цариград заузео, одмах је друге године, не отказавши деспоту примирја, кренуо на њега у рашку земљу са читавом својом силом. Чим то Рашани чуше, обавестише деспота: "Турски цар[281] креће на нас веома силно. Шта треба да радимо? Ми смо већ (раније) били говорили да ће нас турски пас преварити и зато знај да је ово наша замисао:[282] пре но што би дошло до тога да жене наше и децу на наше очи хватају и разграбљују за поганике, радије хоћемо своје главе да изложимо и хоћемо с њима да се бијемо. И зато гледај да нам помоћ доведеш кога год највише можеш; ми имамо на Ситници једну војску, а у Дубочици или на Кислини другу, па зато у овој ствари не оклевај".

Одговорио им је деспот: "Не могу тако брзо имати људе, јер у угарској земљи нема краља Владислава[283], који би ми радо у томе био на помоћи, зато се свега тога оканите, јер ако се покорите турскоме цару, ја ћу вас, тако ми бога, с божјом помоћу ослободити. Када је дошао цар Мухамед у Константинову земљу на једно поље које зову Жеглигово, на граници рашке земље, чувши о људима који су били на Ситници и о другима у Дубочици или на Кислини, остао је онде четири недеље, не знајући шта да чини, на које људе да се окрене, тада они који су били на Ситници ударише јуначки на његову војску и потукоше и побише много Турака као и знамените турске госпoде[284]. После тога сам цар, дошавши са читавом својом силом, порази их крај једне планине коју називају Трепања. Причали су Турци да откад памте нису слушали о таквој бици од тако мало људи, и с таквом великом силом[286], говорећи да би цар био до ногу потучен да су се били сви састали[285]. А овако су једни поражени, други су потучени, а остали су се разбежали, и само је господин Никола Скобаљић са својим стрицем на колац набијен.

Одатле[287] је цар кренуо и опсео једно место које зову Ново Брдо (то јест) Сребрна и Златна Планина и заузео га је[288], али помоћу договора по којем им је обећао да ће их оставити на њиховим имањима и да им младе жене и младеж (неће) пљачкати. А кад се место покорило, цар је наредио да се затворе капије и да се оставе отворена само једна врата. Када су Турци дошли у место, наредили су свим домаћинима да сваки са својом служинчади, с мушком и женском чељади изиђе кроз врата из места на ров, остављајући све своје благо у кућама. И то су ишли један за другим. А цар, стојећи пред вратима, бирао је младиће на једну страну, а женску чељад на другу страну, а мушкарце исто тако на ров на другу страну, (а жене на другу страну)[289], па који су међу њима[290] били најистакнутији, наредио је да се ти сви посеку. А остатак је наредио да се пусти у град и никоме није било забрањено да буде на своме имању[291]. Младића (које је изабрао) било је по броју триста двадесет, а женске чељади (лепше) седам стотина[292] и четири; женске главе је све раздао међу поганике а младиће је узео себи за јаничаре а послао их је у Анатолију, преко мора, тамо где их чувају. И ја сам исто тако био тамо у томе месту (Новом Брду, ја, који сам ово писао), био сам узет са двојицом браће моје (и терали су нас већ Турци којима смо били поверени), (а кад су нас водили, пазили смо на то) и где год смо зашли у велике шуме или у планине, ту смо увек мислили да побијемо Турке, а сами[293] да побегнемо, али ипак, зато што смо били млади, то нисмо учинили[294] само што сам ја са деветнаест другова побегао ноћу из једнога села званог Самоково и гонили су нас по читавој оној покрајини, а кад су нас похватили, повезали су нас и мучили, вукући нас за коњима и чудо је да су у нама душе оставши[295], а после тога (кад су нас већ довели) зајемчили су за нас други[296], а к томе (за мене) два моја брата, да више то нећемо чинити и тако су нас мирно водили чак преко мора.

И одузео је (турски цар) деспоту читаву рашку земљу све до Мораве, оставивши му (само) оно што је од Мораве до Смедерева; и стигавши у Једрене узео је себи међу

коморнике осам дечака од оних који су (били) доведени (из рашке земље), а ови су се договорили тако[297] да убију цара кад буду на ноћној стражи, говорећи међу собом: "Ако овога турског пса убијемо, онда ће читаво хришћанство бити ослобођено, а ако нас похватају, онда ћемо бити[298] мученици пред господом богом", А кад је већ дошла њихова ноћна стража, сви су били припремљени, и сваки је имао нож при себи. А кад је требало да цар иде у спаваћу собу, тада је један од њих по имену Димитрије Томашић. изишао од њих као подли издајник и рекао је цару шта је требало да се деси. Цар је наредио да их одмах похватају и да их доведу пред њега и видећи код свакога нож питао их је: "Ко вас је на то навео да сте се смели на то одважити, а мени о глави да радите?" Одговорили су му: "Ни због чега другог, већ због велике жалости наше[299] за нашим оцевима и пријатељима нашим милим". Онда је наредио цар да се донесу кокошија јаја и да се у вреломе пепелу угреју да се што могу јаче препеку и распале, па узевши[300] (их) из пепела, наредио је да се свакоме од њих по једно јаје привеже испод колена да би им се жиле упалиле и згрчиле, а онда је дао да се на колима возе у Персију, не дајући им да скину јаја све док се сама нису охладиле; а после годину дана је опет наредио (да их доведу к њему, а видећи да од њих нема ништа, наредио је) да их побију. А неки од нас, узевши преко ноћи њихова тела, сахранили смо их крај пуне цркве коју називају Не види сунца.

А цар је онога (дечака) који га је обавестио учинио великим господином на своме двору, али га је потом (таква) тешка болест спопала, коју називају сушица, да се био сасушио све до смрти. А поганско име његово било је Бајдар. А то је господ бог био допустио због његове неплеменитости и неверства, и од тога времена Мухамед није хтео да има у својој спаваћој соби ниједнога рашког дечака. Од оних других дечака дао је да се (неким) мушки знаци[301] посеку[302], од којих је један умро. Турци овакве називају хадумлкар као кад би рекао ушкопљеници и ови царева жене чувају (и код њих су као коморници за послуживање).

XXVIII глава:

Шта се деспоту десило или догодило од губернатора Јанка

А после тога је био помор у Смедереву, па је зато деспот одатле отишао на планину близу Београда и тамо је становао разапевши шаторе[303], док би прошла зараза, а мало је људи имао са собом. Ипак је имао при себи сина Лазара; послао је овога Јанку угарском губернатору а исто тако Михаилу Силађију, који је владао у Београду и тражио је од њих да ту може слободно отпочинути; они су му лажљиво и неверно обрели свечано га уверавајући да је могао становати безбедно и дању и ноћу док му се буде свидело, "и у чему год би нас потребовао, ми ћемо ти радо учинити"[304]. Ослонивши се на њихова обећања, деспот је отпустио од себе своје дворане и одмарао се ту безбедно не старајући

се ни о коме. А после две недеље Михаило Силађи је изишао из Београда с неколико стотина коња и ударио на деспота ноћу и одсекао му два прста на десној руци и ухватио га, а његов син Лазар је отишао. Однели су тада деспота у Београд а тамо су израчунали[305] да им да сто хиљада златника и морао им је оставити као јемство своју жену по имену Јерину, а сам је отишао у Смедерево да би ту суму припремио. А обећао је да ће тај новац дати неком витезу који се звао Галван. И тако Галван, имајући неколико стотина коња у одреду, приспео је ускоро у Смедерево по новац, који му је одмах издат. А Рашани, жалећи свога господара скупили су се били без знања деспотовога и његовога сина Лазара и кренули су против Галвана и срели су најпре његов одред, потукли га до ногу а после тога су и Галвана убили. Узевши новац, отишли су, а нико није знао куда су се дели. Чувши Владислав за тако неплеменит поступак угарског губернатора Јанка и његовог шурака Михаила Силађија, било му је жао тога, а исто тако и цељскоме кнезу, који је имао деспотову кћер. И тако је краљ Владислав наредио да деспотова жена буде пуштена без икаквог нападања, и пуштена је. Онда су Рашани молили деспота да им (ову кривицу) опрости што су узели онај новац без његовог наређења[306], који је у овој ствари био строг. И тада су краљ Владислав и цељски кнез допринели да им буде опрошћено и они су донели читаву суму у целости и вратили је деспоту, који ју је хтео послати краљу Владиславу, али је овај није хтео узети, говорећи: "Ја немам никаква права на тај новац". Али због тога му је деспот ипак послао на дар педесет хиљада (златника), а за то му је краљ био дао неки двор у Угарској.

И тада се због таквих дела губернаторових десило много свакога зла, јер је кнез цељски убијен од Јанковог сина зато што га се Јанко бојао због деспота[307]. А град Смедерево заједно с другим градовима после смрти деспотове и његовога сина Лазара дођоше у руке краљу босанскоме Томашевићу, који је био ожењен кћерју Лазаревом. Али је за одбрану био веома слаб, бојећи се турскога цара. А Рашани су, због губернаторовог непоштења, радије желели да Смедерево падне Турцима у руке него Угрима, а када би се све с добром вољом радило, никада не би Смедерево пало у поганске руке[308]. Јер сваки господар више себи стекне племенитом добротом, него рђавштином[309], претњом.

А узмите за пример краља Матију како је много за собом оставио због своје жестоке борбе и силног трошка. Да је био половину оних трошкова које је против хришћана употребио[310] против поганика окренуо, отерао би био све Турке назад преко мора и стекао би велико и славно име од исхода до захода сунца, и од господара бога велику награду и част од људи, јер би га хришћани на вјеки спомињали, а поганици би пред његовим именом[311] дрхтали. Зато упамтите, кад хришћани међу собом воде борбу, све се мери пред господом богом и пред свима свецима и пред људима. А знајте да су[312] ови поганици смели и јуначни не сами по себи, већ због неслоге наше и ми им нашом мржњом (и заједничким непријатељством) дајемо победе.

XXIX глава:

Како је цар Мухамед заузимао Београд

Цар Мухамед, чувши о ономе поступку што је учињен према деспоту од стране угарскога губернатора Јанка, видео је каква је неслога међу хришћанима, скупивши војску, кренуо је ка Београду и намислио је да преведе пешаке преко Саве на другу страну и да их утабори покрај Дунава и тамо да се снажно укопа[313] и топове да постави[314] да не даду Угрима да притрче граду, али су га одговорили неки људи говорећи: "Срећни господару, не чини то, јер ти није потребно". А потом су пак[315] Угри приспели и утаборили се крај Дунава и отуда их је долазило у град колико је било потребно. И то је била једна царева жалост, што су га од тога одвратили, а друга, и то врло велика била је што је његов највиши[316] господин по имену Караца-паша био овако убијен: стајао је у заклону поред великих топова и посматрао је, а тобџија је ударио из великог топа у зид, па је један камен, одскочивши од зида назад, ударио Караца-пашу, највећег господина после цара, у главу, и овај је после неколико дана умро. Трећа жалост је што је цар хтео још две недеље да туче зидове, али га је Смаилага одвратио да то није више потребно, и то верујући јаничарима, јер је он био од цара постављен за највишег[317] (команданта) над њима. Послушавши цар његове савете, наредио му је да јуриша, (и тако су јуришали), тако да су већ[318] били у граду, и ту је јаничара (рањених) пописано четири стотине и неколико; било је исто тако и нешто убијених. После тога смо видели јаничаре како беже[319] из града, а Угри су их тукли, убијали, секли, и ту их је исто тако нешто остало, а други су се разбежали. И тако су дакле зидови били поседнути с више (људи) него раније. Четврта жалост догодила се цару крај топова, јер су кола, конопци, сандуци (?) и друге потрепштине које уз топове иду, сложени на једну гомилу, били прекривени једном настрешницом[320], па је то запаљено преко ноћи и све је изгорело у пепео, да су само голи[321] топови остали. Цар је наредио да се неки шатори оставе, а сам је кренуо као да је хтео да бежи, зато се на ове шаторе полакомили они из града, као што да би се увек дешавало, јер су излетели из града на шаторе и скупљали су их. Кад су Турци видели да су се пешаци удаљили далеко од града да би скупљали шаторе, окренули су се коњаници на њих хитро, па тукући (секући), навалили су на њих, и то све до опкопа а Смаилага, бојећи се да му цар не спомене онај савет када је већ цар, поразивши пешаке који су били излетели, отишао даље, вративши се и хотећи некакво јунаштво да учини, не би ли (поново) могао доћи у царску милост и ударио је међу пешаке крај опкопа, и ту је убијен. А то је била највећа жалост поганика што им господ бог није дао да заузму Београд.

XXX глава:

Како је Мухамед преварио деспота Димитрија Морејског или Ахајског помоћу примирја

Мореја је (грчка) земља лепа и богата, сва морем опкољена, осим једнога места где се море није саставило. На томе месту зидови нису били сигурни[322]. Деспот Димитрије[323] био је рођени брат некадашњег грчког цара Драгаша (Константина), који је у Цариграду убијен[324] и [325] имао је примирје с Турцима за десет година и имао је да им даје данак сваке године по двадесет хиљада дуката. Када је Турчин освојио рашку земљу, а Београд се одбранио од њега, вративши се из Београда, у реду се кренуо на деспота Димитрија Морејскога, а када смо већ били недалеко од Солуна, крај једнога места које се зове Серез, ту су приспели деспотови посланици, носећи данак цару, а он није хтео од њих данка узети, нити им одговорити, већ одмах отпреми Махмут-пашу, а с њим[326] двадесет хиљада коњаника осим његове властите војске, да пре заузму зидине но што би биле поседнуте, да одмах јуришају не би ли га могли заузети. И отпремивши овако ове људе, он тек онда одговори[327] посланицима да кажу своме господару да од њега неће данка и да сам он к њему иде и нека се брани како буде могао[328]. Потом је ишао право у Мореју и пре но што су посланици морејскога деспота приспели до Мореје, зид је већ био заузет[329]. А када су посланици по други пут дошли с данком цару, он га је узео и овакав им је одговор дао: "Идите и реците шта видите, да сам намислио с вашим господаром сам говорити, и то не узмогнем ли ове године, онда друге", Кад приспе тада цар до Мореје, најпре нареди да се разруши онај зид све до темеља, а недалеко одатле био је један град на брду и звали су га Крф: па пошто није могао с топовима да се изведе на брдо под град, наредио је да се тамо повезе[330] бакар[331] пред град до цркве светога Николе, па су тамо излили четири топа за рушење и с њима је освајао град. Освојивши га, кренуо је ка Патрасу, где је свети Андрија бивао, а потом ка једноме граду који називају Леондари, и тамо је деспот морејски приспео, имајући мало људи са собом, јер се није надао[332] да ће од цара бити тако преварен. И поразио му је потпуно шест хиљада коњаника. Онда се цар кренуо и опсео Леондари и освојивши (га), све је најамнике посекао[333], а тако је учинио и у другим градовима[334]. Оставивши у њима посаду, вратио се натраг. А када смо приспели до места које се зове Ливадија, недалеко од Негропонта, дошли су посланици из Негропонта цару с даровима[335]; давши му дарове, показаше му потом велико, дебело коњаничко копље и тојагу исто тако гвоздену (дебелу), говорећи овако: "Царе, ако можеш овим копљем и овом тојагом руковати, онда можеш и Негропонт освојити". Расрдивши се, одговори им цар: "Узмите натраг копље и тојагу и реците својим господарима да то добро чувају, па кад им буде потребно да се тим копљем и тојагом бране". И зарекао се: "Ако Негропонт освојим и нађем то дрво с тојагом, свима ћу им ноге поломити[336] "том тојагом". А одатле је кренуо у Једрене, своју престоницу, и тамо је боравио преко зиме, а идуће године је одмах с пролећа кренуо у Мореју на деспота Димитрија. Стигавши до деспота да заузме град[337], убијао је, (људима) кости ломио и

друге је свирепости чинио бесни турски пас. А то иће радио зато да му се људи у граду не би смели противити; а свакојако ипак није могао те године читаву земљу освојити, већ је морао трећи пут да крене на Мореју, а кад је стигао, опколио је Димитрија у једном месту[338] које називају Мисистра. Ту се деспот морао Турчину предати на милост и немилост и само је тако остао у животу, и послао га је цар одатле с његовом женом и са читавом његовом послугом у Једрене да га тамо чека. А сам је узео у своје руке читаву земљу морејску; посевши градове, оставио је тамо једнога господина по имену Балабанага, учинивши га војводом, да влада. Па ипак Коринт није могао освојити, јер је град велики и чврст на морској обали. Затим је цар отишао у Једрене (па кад је тамо приспео), дао је деспоту Димитрију једну велику покрајину у грчкој земљи крај мора и град који се називао Енос, велики и богат. Ту је приспела и вест да је деспот Ђурађ рашки умро, и поручи цар (његову) сину Лазару да завлада земљом, говорећи[339] да му неће сметати све до смрти. Онда смо кренули на једног поганског кнеза по имену Исмаил бега преко мора у град назван Синопа; освојивши град и читаву његову земљу, узео је са собом овога кнеза у Једрене и дао му је једну покрајину у бугарској земљи и град Станимаку. И дошла је вест да је кнез Караман, који је раније био споменут, умро. Цар без оклевања крете у његову земљу и заузео је целу, узевши је у своју власт. И ту рече Мухамед: "Кренуо бих да покорим султана и сва његова места, али се бојим бога, да света места не окаљам. Зато се морам тога оканити, јер су тамо она места где је господ Христос ишао и остали пророци: Мојсије, Давид а исто тако и Мухамед". И одатле је кренуо назад у Једрене.

XXXI глава:

Како је кренуо на трапезунтског цара преко мора

Трапезунт лежи као и Синопа с оне стране Црнога Мора (далеко ка истоку сунца). Трапезунтска земља је планинска и велика, са свих страна поганицима настањена: све су Татари, као што су велики хан[340], и Узунхасан, Џани бег Гиреј; ови татарски владари радије су хтели да имају као суседа трапезунтског цара него турског, мада је био њихове поганске вере[341]. И зато, полазећи на Трапезунт, велику смо муку и невољу видели[342] од Татара и Грка, јер више Трапезунта поред великогана је једна (грчка) земља, велика и силна по народу једног господара у којој је таква слога да јој ниједан поганик ништа не може учинити[343]. Ову земљу називају Ђурђистан, као да кажеш: народна сила. И она зависи од трапезунтског цара (али ипак има посебног господара). И кретали смо с великом муком ка Трапезунту, и то не само војска, него и сам цар, једно због даљине, друго зато што нас је народ нападао, треће - због глади (и несташнице), четврто - због високих и великих планина[344], а усто још због (неких места) блатних и мочварних јер су кише падале стално свакога дана тако да је пут био (од коња) изгацан, (па је било блато) коњима до трбуха. И тако смо с великом муком приспели на једну планину близу трапезунтске земље, и силазећи с ове планине надолу, пут је био искварен и излокан. Сам

цар је имао сто кола својих (осим друге господе); знајући тада да војска због кола није могла никуда, јер су се сва кола била у блату заглибила[345], наредио је да се кола исеку и изгоре, а коње је раздао, свакоме ко је само хтео (да узме), а онај товар који је имао на колима[346] сав је натоварен на камиле, јер је цар, према причању народном бојећи се рђавих путева, повео био са собом осам стотина камила. И одатле смо ишли с планина на планине[347] и догодило се на једноме месту да се једна камила од товарних[348] камила срушила с пута на страну с планине и то са сандуцима који су се потпуно поломили и ту су се кесе у којима су били златници на броју шездесет хиљада све биле просуле. Али јаничари, који су се ту били задесили, стали су чувати исуканих сабаља да нико не би онај новац узимао док не дође господин који управља благајном. И тако се због ове камиле сва војска зауставила, јер никаквог другог[349] пута није било, а у то време је силна[350] киша падала. Кад је дошао цар, запитао је зашто војска стоји[351]. Кад су му испричали[352] шта се догодило, одмах је цар наредио да оне златнике скупе, и то ко год само (хоће и) може, само да се војска не задржава[353]. Добро је ту било онима који су ту (близу) били, јер су неки доста добили. (И ја сам се исто тако при томе задесио, али касно; већ су сви златници били где је требало да буду, само је црна земља остала, јер ко је могао скупљао је и с травом и с блатом, отимајући један другоме[354]).

И тако је уопште, док се нисмо пребацили, невоље било доста, јер се земља била ту раскала[355] као тесто. Цара су јаничари на рукама носили (због клизаве земље) све до равнице, а камиле с благајном остале су на планинама. Тада је замолио цар јаничаре да се тога посла лате и да камиле преведу доле и морали смо с великом муком назад да идемо узбрдо и целе ноћи смо се мучили с камилама док их нисмо превели. И ту је цар остао тога дана на одмору[356] и дао[357] је јаничарима педесет хиљада златника да међу собом разделе, а јаничарским сатницима је повећао плате: који су раније имали златник на четири[358] дана (њима је дао на два дана златник), како је без грешке и данас, јер што цар на своме двору одлучи, то увек без промене остаје.

Са овога места послао је цар две хиљаде[359] коњаника ка Трапезунту, који су тамо поражени и побијени сви до једнога, тако да од њих никаквих вести нисмо могли имати, па"[360] је сам цар кренуо са читавом својом силом, где смо[361] видели[362] тела побијених како леже. И[363] опсео је Трапезунт, јер је сто педесет[364] лађа великих и малих дошло у помоћ Црним Морем с великим топовима и освајао је шест недеља Трапезунт уз веома велике трошкове, докле га није освојио. И трапезунтски цар му се морао покорити на милост, и овога је послао"[365] у Једрене, а сам је заузео читаву трапезунтску земљу. Имајући тада тако много лађа на мору и велику војску при себи на суву, цар Мухамед је хтео да крене на раније описаног грчкога краља. А кад је чуо да је међу њима велика слога, оставио их је на миру и кренуо се назад ка Једрену, купивши младеж како мушку тако и женску. Шта се пак десило трапезунтскоме цару испричаћемо касније. А када смо приспели (назад) до једнога места које називају Никсар дошле су

вести од Алибега, смедеревскога војводе јављајући: "С божјом помоћи смо победили ђауре а Михаила Силађија смо заробили". Цар је одмах наредио да се Михаило Силађи чува у Цариграду све до његовог доласка. Затим кад је стигао, наредио је да га посеку а (пре тога) цар се не знам из којег разлога био расрдио на Алибега, тако да је требало да буде посечен, али пошто је тако хришћане победио, вратио се у милост како је и раније био (и за срџбу му је опростио).

XXXII глава:

Како је Узунхасан побегао Мухамеду преко Еуфрата, (који као да тече из раја, како о њему људи причају)

Узунхасан је татарски владар на чију је земљу кренуо турски цар и пошавши из града Брусе утаборио се на пољу названом Петнозалан. А Узунхасан је упутио једног Татарина, службеника свога, ако може негде какву[366] незгоду[367] турскоме цару да причини. Тада овај Татарин ступи у службу[368] код Махметпаше, највећег господина после цара. И кад смо се одмарали на томе пољу, увече је изишао Махметпаша из свога шатора са два коморника у шетњу, а онај Татарин је вребао на њега, имајући у рукама лук са стрелама[369], па дочекавши га, или из страха или због колебања[370], стрелјао је, али[371] рђаво, те је ударио Махметпашу под само чело међу очи[372], и овај одмах паде а коморнићи уз вику појурише за њим и ухватише га, а ујутру рано рекоше цару шта се Махметпаши десило. Дошавши сам к њему[373], цар је плакао тако му је било жао овога. А онда је наредио да онога Татарина доведу пред њега везаног и поставио га је наузнак на земљу, па је наредио да му донесу две запаљене[374] дебеле воштане свеће, па кад су се највећма распалиле, стао је сам цар на прву[375] једном ногом и окренуо је свеће надоле (пламеном) да би восак с пламеном капао на његове очи[376] све дотле док му нису морале испасти. Онда је наредио целату да му два комада коже одере преко целих леђа све до рамена; и читаву недељу дана је био жив, измишљајући му сваки дан нове муке[377], и[378] оставили су га крај пута те су га пси појели.

Кренувши потом цар је ишао право у Узунхасанову земљу, а Махметпашу су пешаци морали носити[379], док се није излечио. Приспевши у ову земљу освојио је неколико градова, а ми смо пак приспели у један његов град, врло утврђен, који они називају Карахисар, то јест Црни град. А одатле смо стално ишли за Узунхасаном, не би ли се где хтео зауставити за битку; а ишли смо ка Еуфрату[380]; то је велика и широка река као Дунав, тече на север и улива се у Црно Море као и Дунав.

Кад виде цар да се с њим не може огледати[381], упути к њему једнога лудака, који му је био добро познат, и на тај начин (га поучи да пред њим говори) као да је од цара побегао, а да се сам цар дао[382] у бекство[383], као да хоће с војском да бежи[384].

Прешавши овај лудак преко Еуфрата, дође до Узунхасана, и овај га поче питати шта син Отоманов хоће да предузме. Одговори овај: "Срећни господару, не предузима ништа друго, већ само хита да из твоје земље изиђе, јер су ђаури силно продрли у његову земљу, па зато ако би против њега хтео да предузимаш што, сад ти је време, док не зађе у планине". Мислећи Узунхасан да је тако, отпреми свога сина по имену Мустафу самога[385], а сам одмах за њим крете са читавом својом силом. А кад је чуо цар да креће за њим, окренуо се против њега. Мустафа (једнооки) поче се ту с њиме тући, све док Узунхасан није приспео и тукли су се два дана док Узунхасан није савладан. Мустафа је ту убијен, сви су царски коњаници ту потучени до ногу, а да није било јаничара и сам би цар био заробљен или убијен. Окренувши се својој војсци рекао јој је Узунхасан: "Нисам знао да је турски цар с коњаницима према мени тако слаб би од али је с пешадијом мој господар, а особито у планинама". И вративши се у томе назад, кренуо је у своју земљу, а исто тако и турски цар у своју.

А кад смо били на једној планини званој Каги, стајао је тамо цар читав дан и с те планине се видела друга врло висока планина коју називају Бабил, а под планином велика варош Бабилонија, у којој је велика[386] и висока кула, али се на три дела преломила. Један стоји а два леже онде ка западу сунца; људи причају у овој земљи да та два дела што леже представљају два минула века овога света, а трећи што стоји представља последњи век. Од овога града тече Еуфрат.

С те планине кренуо је цар ка једноме острву на Црном Мору ниже Синопе, и на томе острву град Мисистра покорио се њему. Посевши га, приспео је на једно поље, пред погански град названи Ангора. А зауставивши се на томе пољу, погледао је назад на своје дворске пешаке, то јест јаничаре и свидело му се што лепо у строју иду, па рече: "Кад бих могао имати десет хиљада јаничара, дао бих за то много". А један стрелац од оних пешака који иду најближе уз цара, стојећи крај њега, рече: "Срећни господару, не само десет хиљада, него би и двадесет хиљада добро било да имате". Машивши се у хазуку, где је имао при себи златника, цар му даде сто златника за ове речи. А одатле крену у Брусу, а превезавши се код Галипоља преко мора, приспе у Једрене у своју престоницу.

XXXIII глава:

О влашком војводи, господару доње Молдавије

Драгул, војвода влашки, имао је два сина, старији се звао Влад, а млађи Радул. А обојицу је дао цару Мухамеду на његов двор (да му служе); после је умро. Кад чу цар за смрт његову одмах старијег сина Драгуловог обдари новцем, коњима, доламама, дивним шаторима, као што доликује господину и отпрати га с пуно почести у влашку земљу да влада наместо оца свога под условом да сваке године долази к њему и да му се јавља, а

данак да даје као што је и раније био даван. А његовог млађег брата оставио је на своме двору.

И овај Влад је долазио два пута једно за другим на двор царски, а после није више хтео да долази за неколико година, те цар посла по њега једнога господина којем је било (име) Хамзабег.[387] А кад је к њему приспео у град који се зове Браила, није му се хтео јавити, већ је наредио својим службеницима да царског посланика задрже (код себе), док се он назад не врати. Отишавши тада[388], скупио је војску, а то је било зими, те је Дунав био замрзао; прешавши тада преко Дунава по леду са читавом својом војском у царску земљу ниже Никопоља, пустио је људе да пљачкају убијају како Турке, тако и хришћане по селима, по градићима (отвореним), и починио је велику штету цару, а наредио је да се свима - како мртвима, тако и живима - поотсецају носеви, па их је послао у Угарску, хвалисајући се да је толико Турака уништио колико је тих носева било. Потом је приспео у Браилу царскоме посланику, а посланик ништа није знао шта се десило; тада је наредио да се посланик ухвати са свима његовим пратиоцима, којих је било четрдесет[389] и послао их је у једну веома утврђену тврђаву међу водама названу Куриста. И најпре је царског посланика Хамзабега дао да се набије на колац, а око њега све пратиоце његове.

Потом су дошле вести турскоме цару шта је све учинио Драгул - јер су по оцу и њега тако називали. Тада је цар послао по његовог брата (млађега Драгула), а кад је приспео у двор, тада су два највиша господина из царскога савета, једноме је име или презиме Махмутпаша, а другом Исакпаша пошли[390] њему усусрет и узели га између себе, па су га повели цару тамо где је цар седео на своме престолу[391]. А кад је дошао, уставши цар га је узео за руку и посадио га поред себе на други мало нижи престо с десне стране и наредио је да се донесе плава златоткана одећа и да му се обуче, затим је наредио да се донесе црвена застава и дао му је, а уз то новце, коње, шаторе, како доликује господину и отпратио је одмах с њим четири хиљаде коњаника напред ка Никопољу да га тамо чека, а сам не одуговлачећи, (скупивши војску) крете за њим.

А кад смо били у Никопољу, на обали Дунава, кад ал' с оне стране[392] Драгул војвода се био такође с војском утаборио зато да би пречио превоз, онда цар рече јаничарима овако: "Мили моји јагањци, што је моје то је исто тако и ваше, а особито благо моје; дајте ми савета, јер то ви треба да кажете, како бих се могао на ону страну превести против непријатеља мога". Одговорише му: "Срећни господару, нареди да се спреме лађе, па ћемо преко ноћи за то главе заложити да бисмо се пребацили на ону страну". Тада је цар наредио да им даду осамдесет великих опремљених лађа и других потреба: пушке, топове, кумбаре, лумбарде. А када је већ била ноћ, поседали смо на лађе и пустили смо се брзо[393] низ воду, тако да се нису чула ни весла ни људи. И превезли смо се на другу страну за стотине стопа ниже од места где се њихова војска налазила, па смо се ту укопали топове наместили, великим штитовима[394] смо се окружили, а и кољем смо се окружили

густо зато да нам коњаници не би могли ништа учинити. А после су лађе прешле на другу страну[395] ићи све су јаничаре пребациле к нама.[396]

Уредивши се тада, кренули смо лагано на војску с кољем, великим штитовима и топовима, а када смо се већ близу до њих привукли, зауставили смо се, топове смо наместили, а за то време[397] они су нам двеста педесет јаничара побили из топова. Видећи на другој страни овакву битку, цару је било веома жао што са својом војском не може бити на помоћи[398] и био га[399] је обузео велики страх бојећи се да му не побију све јаничаре (јер се сам цар још није био пребацио). Када потом ми видесмо да нас тако много гине, брзо смо се припремили[400] па како смо имали сто двадесет топова, одмах смо учестано почели из њих тући тако да смо (читаву њихову војску с бојишта одагнавши, па смо се сами) потом прегледали и боље опремили. Цар је пустио друге пешаке, које називају азапи, као што су у нас пешадинци, да се к нама што могу хитније возе, а Драгул, знајући[401] да не може спречити превоз, кренуо је даље од нас а после се сам цар са читавом својом силом превезао и дао нам је одмах тридесет хиљада златника да их међу собом поделимо а к томе[402] све јаничаре који нису били[403] слободни учинио је слободнима, па да своја имања после смрти дају коме они хоће.

А одатле смо кренули напред у влашку земљу за Драгулом, а његов брат је био пред нама; и мада је војвода влашки имао малу војску, ипак нас је било страх и веома смо их се чували, окружујући се сваке ноћи кољем, и нисмо се сачували[404] јер[405] ударивши на нас ноћу, тукли су, убијали људе коње, камиле, шаторе пљачкајући[406] неколико[407] хиљада Турака су побили, а цару су велику штету нанели, а[408] други су Турци пред њима бежали[409] јаничарима, али су их јаничари тукли, убијали, гонили од себе, да не би били од њих смлавлени. А после су Турци довели неколико хиљада Влаха, које је цар наредио да их секу напола. Кад видеше Власи да се (с њима) зло дешава, одступили су од Драгула и приступили његовоме брату. А он је отишао у Угарску краљу Матији, па га је Матија морао бацити у тамницу и бацио га је због његових сурових дела која је починио. Тада је цар, давши[410] земљу брату његову, отишао, а после[411] су Турци почели причати цару како су пре тога тешке борбе биле у Влашкој, и да је Турака много погинуло од њих па зато треба о томе добро размислити. Одговорио је цар Мухамед: "Док Власи држе Килију и Београд, а Угри рашки Београд, дотле их не можемо победити".

Приспевши у Једрене, цар одмах крете ка Галипољу, узевши јаничаре са собом, а тамо се укрца у ратне лађе, које називају мауне, галије, галаце, берганте и друге различите. Узео је са собом исто тако топове за рушење и прангије које бију у висину и бацају камење на градове, и отпутовао је на острво Митилену, тамо где је светога Павла змија била[412] ујела. А зато је тако брзо (приспео) да би на Митилени онога господара стигао, да се не снабде људима. Приспевши тада, одмах је опколио и тукао топовима и прангијама

веома жестоко, док га није освојио, али помоћу уговора који није одржао, јер је сву службу која је тамо била дао посећи, па и самога господара.

Заузевши сва места и посевши градове, кренуо је назад у Једрене (а кад је приспео), послао је посланство краљу Матији у Угарску, јер[413] Матија још није био крунисан, да с њиме примирје начини, јер се с те стране највише бојао. А кад је примирје начинио, окренуо се на кнежеве арбанашке и покоравао је једног за другим врло лако зато што је један посматрао док је други покораван.

Само се један одбранио од њега, који се звао Скендер Ивановић,[414] овај је био још као младић узет међу јаничаре за цара Мурата и на све цареве послове је био затворио очи зато да би се могао у своју земљу назад вратити кад стекне[415] царску милост. А десило се тада да је цар једном рекао: "Скендере, тражи од мене које хоћеш војводство, даћу ти га". А овај је молио да му да Иванову земљу, не говорећи да је био Иванов син, и цар му је дао, и завладао је њоме, осим градова али је после јаничаре који су били у градовима некако преварио и удаљио, а сам је завладао њима. Потом их је цар Мурат под њим опет освајао, али му ништа није могао учинити. А исто тако га је и Муратов син Мухамед морао оставити до смрти, јер је ономе ко познаје њихово (уређење и) положај врло лако да се брани од Турака. И тако се Мухамед, освојивши читаву[416] арбанашку земљу[417] осим Скендерове, врати у Једрене, а ту су били дошли посланици од босанскога краља Томаша и тражили су примирје.

XXXIV глава:

О примирју краља босанскога

Тада је краљ Томаш тражио од цара Мухамеда примирје за петнаест година, а уто је цар послао по људе, да сви буду готови и да дођу у Једрене, и нико није знао куда ће се с тим људима окренути. Тада су босански посланици морали чекати одговор, не знајући шта се дешава све дотле док читава војска није била готова.

И тако сам се десио ја[418] у једној засвођеној одаји у којој је било дворско благо, и то зато што је моме млађем брату била поверена та одаја да одатле никуда не одлази. И тако пошто му је тешко било (самоме), послао је по мене да к њему дођем[419], а ја сам без одуговлачења пошао[420] к њему. А одмах после мене (два господина) саветника царска Махмутпаша и Исакпаша, пођоше[421] исто тако у ону одају, и то само њих двојица. И скочивши[422] мој брат ми рече то, а ја пак, не могући учинити[423] да ме не виде, остао сам сам међу сандуцима а кад су дошли, мој брат им је простро ћилиме. Сео[424] један поред другога и почели су се саветовати што се тиче босанскога краља. Рече Махмутпаша: "Шта да радимо? Какав одговор да дамо босанскоме краљу?" Одговори Исакпаша: "Ништа

више, него му дајмо примирје, а сами се кренимо за њима, јер иначе босанску земљу не бисмо могли[425] освојити, јер је земља планинска, а к томе ће имати угарскога краља у помоћи, Хрвате и друге господаре, и тако ће се осигурати да му се после ништа неће моћи учинити. Па зато дајмо им примирје, да би могли отпутовати у суботу, а ми ћемо за њима кренути у среду све до Ситнице близу Босне. А нико неће знати куда ће се одатле цар окренути." И пошто су тако своје саветовање углавили и изишли да оду цару, и ја сам изашао за њима.

Сутрадан рано ујутру утврђено им је било да се примирје потпуно и верно одржава за петнаест година. И отишао сам сутрадан, у петак, у њихов стан и рекао сам им: "Господо драга, имате ли с царем примирје или немате?" Они су одговорили: "Захваљујемо господу богу, јер смо добили све што смо хтели". А ја сам им рекао: "Тако ми бога, велим вам да ви немате никаквог примирја." Старији је хтео од мене више да сазна, али му није дао млађи, мислећи да ја збијам шалу. И питао сам их: "Којега ћете дана поћи одавде!" Они рекоше: "Ако бог да, у суботу ујутру". А ја им рекох: "А ми ћемо за вама, ако бог да у среду све до Босне. Ово вам доиста[426] говорим да бисте добро запамтили".[427] (А они се на то засмејаше). И ја сам отишао од њих.[428]

На оном истом саветовању међу оним пашама закључено је било ово: чим цар изиђе из Једрена, одмах да буде посечен трапезунтски цар. И тако се одмах и збило: ми смо кренули на пут у среду, а цар је у петак погубљен, а ми смо ишли све до Босне и приспели смо до једне земље босанскога кнеза[429] који се звао Ковачевић, и изненадно нападнут покорио се цару, и (цар је) потом наредио да се овај погуби а онда је кренуо у краљевску земљу и опколио је најпре град Бобовац; са собом није имао топова, те је наредио да се одмах под градом лију и овим топовима је освојио град. А посланици који су путовали по примирје (ту смо их нашли и) говорили су са мном сећајући се[430] оних ранијих ствари али је већ било касно.

Пошто цар поседе град, кренули смо ка Јајцу, а због брзине послао је напред Махмутпашу са двадесет хиљада коњаника не би ли могли краља Томаша негде изненадити у којем граду, јер је чуо да никаквих пратилаца нема при себи. А он, знајући већ о Турцима, мучио се јадник и ноћу и дању не би ли могао што је могуће брже скупити што људи. И тако је дошао у град звани Кључ, хотећи да ту мало у подне отпочине. Али су уто наједном Турци приспели (у овај град) и око града су јурили, не знајући[431] да је ту краљ Томаш био, док не истрча из града један лупеж и не исприча Турцима за колач да је краљ у томе граду. Кад то чу Махмутпаша, опколи град, а сутрадан наговорише краља (да изиђе) из града доле, заклињући се на књигама од сапуна како његовој глави ништа неће бити. Потом је цар Мухамед стигао у Јајце, пред којег су довели краља самдруга (с другим његовим пријатељем). Кад видеше тада војници који су били у граду да је њихов

господар сужањ, покорише се (Турцима). И посевши град, цар нареди да се краљ самдруги посече, а онда заузме читаву његову земљу.

Посевши град,[432] кренуо је назад у своју престоницу, а мене је био ту оставио[433] у једном граду званом Звечај, недалеко од Јајца и дао ми је педесет јаничара за посудање града и плату за пола године за свакога, а и других Турака сам имао (око) тридесетак за помоћ. А кад је цар напустио земљу, краљ Матија је, не оклевајући,[434] с јесени стигао у Босну и опколио је Јајце, а исто тако и Звечај, у којем сам ја био. А Бошњаци, који су се били Турцима покорили и (ипак) с Турцима били[435] у граду и у вароши, утврдили су се у једној кули на којој је била истакнута турска[436] застава. И утврдивши се тако (покорили су Турке и) бацили заставу доле, а Турке су тукли. Видећи то, Угри приступише хитро и смело оној кули, и ушли су у варош па су се и у вароши утврдили. Турци су побегли у град и затворили се.

А краљ Матија је остао ту осам недеља нападајући их, а другу војску је послао с топовима ка Звечају, нападајући га; зидови су на овоме граду били веома слаби, а к томе су били тако рушени да смо увек ноћу радили, поправљајући их поново, и тако смо се дуго држали док најпре град Јајце би освојен, и кад га Матија заузе по уговору, крете ка својима у Звечај и ми смо се морали покорити; и тако колико год је било Турака на Јајцу и Звечају мало их се у Турску вратило, јер је Матија желео да их има при себи. А ја сам хвалио господу бога што сам се часно (из тамнице) вратио међу хришћане.

Освојио је тада Матија Јајце и Звечај, а у то време Босном је управљао један војвода Мухамед Мумјатовић, а уместо њега у Јајцу његов чиновник по имену Јусуф Харамибаша, а овај је био остао код краља Матије са мном и с другим Турцима.

XXXV глава:

Како је после годину дана Мухамед поново дошао у Босну

Цар Мухамед, чувши шта се збива у Босни, после годину дана кренуо је назад, освајајући градове, а немајући топова са собом, наредио је да шаљу тамо по њих,[437] и тукући из ових срушио је био све зидове (Јајца), а после тога је почео јуришати, а царска застава је већ била на зиду, све док се један пешак из града није почео с једним јаничаром тући о заставу.[438] А тако су се држали,[439] да су обојица[440] пала с града доле и убила се.

Видећи цар њихово јунаштво, да су се варош и град од њега одбранили,[441] наредио је да се одмах[442] топови довуку до воде коју зову Врбас, близу вароши и да их тамо баце где вода са стене пада, да их нико не може извући, па је одатле кренуо даље и више

се тога није лаћао. И одлазећи у своју земљу покорио је једног босанског кнеза (и његову је земљу освојио). Чувши о опседању Босне, краљ Матија се кренуо против (Турака) у помоћ, али кад је сазнао да се цар већ повукао, вратио се назад. И тако је Јајце остало неосвојено.

А после тога је Мухамед[443] освојио Негропонт и запито је за ону гвоздену батину (коју су му донели), па кад је није нашао, наредио је да им се ноге пребију, да би своју (злу) заклетву испунио (коју никада није одржавао, јер је био издајница, а о заклетви или о вери мало се старао).

XXXVI глава:

О великом турском благу, како је цар наредио да се преброји.[444]

После ових борби наредио је цар Мухамед Титрек-и-Синану[445] да преброји све благо и товар његов, [446] да би му могао рећи колико хиљада људи и за колико година би могао издржавати за готов новац, немајући никакве помоћи ни од земље, ни од прихода. Титрек-и-Синан је према царскоме наређењу за четири недеље све то пребројао и рекао цару говорећи: "Срећни господару, можеш издржавати за десет година 400.000[447], и да им платиш потковице и ексере, то јест читаву плату и штету." Али он[448] то није тако разумео, да може сваке године толико много издржавати, него за десет година, сваке године по четрдесет хиљада[449] па би свега било четири стотине хиљада. И тада рече цар: "Још нисам господар, јер те земље које држим све су туђе а то је (мислио)[450] о онима које је био од хришћана силом освојио с оне стране мора.

А у то време чуло се да сам папа са читавим хришћанством иде на Турке. И тада цар, бојећи се[451] да му се све хришћанске земље које је био освојио не успротиве, позвао је преко гласника најстарију господу по својој земљи да (се код њега скупе па када су к њему) дошли саветовао се с њима говорећи: "Чујемо да каури хоће на нас веома силно да нападну; шта на то кажете? Па саветујте ме, јер ја могу издржавати за десет година четири стотине[452] хиљада људи". Ови му одговорише: "Срећни господару, кад имаш толико много, крени на њих у њихову земљу. Боље ти је (да идеш к њима), него да их код куће чекаш". И наредио је[453] цар да се донесе велики тепих (дајући им) као пример и да се пред њима распростре, па је (скоро) у средини наредио да се стави јабука и задао им је овај задатак: "Може ли ко од вас узети ову јабуку не стајући на тепих?" И расправљали су међу собом мислећи како јабуку да узму не стајући на тепих, како би то могло бити. И није нико од њих могао да се досети томе. И сам цар, приступивши тепиху, ухвати обема рукама ивицу тепиха и свијајући га пред собом ишао је напред за њим, док не дохвати јабуку, па онда поново рашири тепих као што је био и рече господи: "Боље је кауре мало помало откидати, него у њихову земљу кренути зато што смо у опасности. Јер кад нам

тамо мало не би пошло за руком[454], онда би нам се све земље успротивиле". И рече један господин по имену Есе-бег Авранезовић: "Срећни господару, одавно причају о томе римскоме попу као да креће на нас са читавим хришћанским светом[455]. Па кад би чак[456] и на свињи јахао и тада би већ давно код нас био. Па зато, шта сте започели то и радите, не осврћући се на каурске вести". И тако су похвалили и његову реч и царев пример.

И у томе је пожалио[457] цар једнога Грка хришћанина, према којем је био милостив, по имену Томаша витеза и рече му: "Како ви мислите о вашем римском попу?"[458] Овај му одговори, говорећи: "Срећни господару, ми сматрамо да су до оног самог једног папе који се звао Дамазус све папе биле светитељи, а после њега ниједан".[459] И рече цар: "Сви сте ви (заједно с вашим папом) заблудели и зато, Томашу, прими Мухамедову веру, јер је истинити него ваша". На то Томаш умукну, а то се збивало у Једрену на новом царском двору. Цар Мухамед, обдаривши господу, отпусти их кућама.[460]

Зато знајте да је турски цар веома несигуран, а Турци се веома боје тога да се хришћанство не би побунило и навалило на њихову земљу, јер кад би то видели (робови) хришћани, који су под њима (у ропству), сви би им се као и хришћани успротивили,[461] јер сам много пута од њих слушао (да се тога веома боје), те молимо господа (Јога да то да).[462] А после тога је цар Мухамед умро и сахрањен је у Цариграду, а после њега су два сина остала, једноме је име Џем султан, а другоме Бајазит.

XXXVII глава:

Како су се ова два брата по очевој смрти борила међу собом[463]

Синови цара Мухамеда Џем султан и Бајазит водили су борбу међу собом о царство неколико година. Џем султан је био изгнан из земље, а Бајазит је постао, султан, који сада влада.[464] Овај га икакав рат није предузимао, јер није имао с ким, зато што је његов отац био читаво хришћанство у оним крајевима покорио под своју моћ осим угарске и пољске краљевине. Али је ипак освојио Кафу на Црном Мору с оне стране, а у влашкој земљи Килију и Београд.[465]

А код Турака постоји овакав обичај: кад после цара остану два брата па међу собом воде борбу[466], ко се пре склони у двор међу јаничаре, овај (с њиховом помоћи) царство добије, али му зато[467] склоњена блага (не дају док један од њих царство заузео, какво је једно над Цариградом[468] пет италијанских миља у тврђави Јенихисар,[469] као да кажеш у Новом граду. Па кад би неко од браће[470] хтео нешто од блага да узме, никада неће дати ниједноме, а тврђава је сигурна и довољно снабдевена онако као Т[ред непријатељима[471] и одговориће свакоме од њих који би хтео да дође до блага: "Срећни

господару, док међу собом водите борбу.» ниједноме неће бити ништа издато". Али када већ неко од њих седне на царски престо (без сметњи другога), тада онај коме је тврђава поверена, узевши кључеве, цару ће их донети, од града и од читавог блага. А цар, обдаривши га, поново ће му кључеве поверити[472] да онако управља како је раније за давних (времена) било.

XXXVIII глава:

О поретку који је у турској земљи

Прва је ствар и ред у турској земљи[473] да цар све градове у свима земљама својим сигурно држи у својој руци, поседајући их јаничарима или својим васпитаницима, не дајући ниједног града ниједноме господару[475]; ако би нека варош била ограђена и град у њој, цар га држи посевши га својим људима. А ове јаничаре који су у граду сам снабдева, да не би имали потреба[476] кад би били опкољени; вина нити икаквог другог пића у граду немају. А за друго време осим опсаде сваки живи има своју плату. Плату им из царскога двора дају за сваку четвртину године потпуно без грешке, а дају им исто тако и једно одело годишње. А у граду је овакав поредак: постоји један који над свима управља, којег зову диздар, као да кажеш командант места; други је после њега чиновник којег зову ћехаја, као кад би рекао управник, после њега су потом буљукбаше, као да кажеш десетари, а ако би био већи град, онда је више на њему дворана и немају никаквих других прихода осим плате. Диздар за сваки дан има пола златника, ћехаја - за четири дана златник, десетари - на осам дана златник, а остали пак на десет дана златник, од тога морају живети и не смеју дирати царску залиху, осим кад би били опседнути. Исто тако сами морају ноћу пажљиво стражарити, а кра; капије увек да буду два вратара, а капија исто тако увек да затворена буде, осим капицика;[477] ако ко иде надоле или нагоре, никога неће пустити без проверавања. А ако би била каква прешна потреба па би требало да војвода уђе у град да прегледа какав недостатак, тада не може доћи с много људи, јер га неће пустити, већ само[478] са четворицом или петорицом.

А овако се градови царски снабдевају, а исто тако и читаво царство турско, од највишега до најмањег: био богат или сиромашан, сваки у царску руку гледа, а цар пак све даље снабдева, свакога према његовом достојанству и заслугама. И тако ниједан господин нема по томе обичају ништа своје наследно. Мада нека велика господа имају своја наследна (имања), али не много; и зато кад би им цар одузео (имање), а могли би[479] при себи да задрже своју послугу, живе тако све до царске помоћи, јер цар узме једноме кад хоће, а да другоме (коме хоће), а онај којем одузме, одлази на двор и проводи годину или две на двору. Цар опет одузме од другога и да томе. А таквих којима одузимају и другима дају има на двору око двеста и зову их мазул. И зато им цар увек помаже новцима те имају међу собом такав обичај да се ни о чему не брину, говорећи међу собом: "Ако бог да

здравље цару, даће ми друго[480] боље". А разлози су зашто им имања одузимају и другима дају јер :[481] ко неправду чини убогим, томе наједноме неће бити опроштено, већ (чим цар сазна), одузима од њега и даје другоме; други разлог: ко царску службу занемарује,[482], јер је свакоме наређено како ко има да служи с чиме.

Постоји исто тако обичај у Турској да кад ко има синове а постају одрасли он их узима са собом у рат и представља их на царском двору. Тада (цар) даје свакоме од њих онолико колико има отац, и још[483] више, а никоме без разлога ништа неће одузети. А ово је лична царска контрола да сваке године шаље четири господина из свога двора на четири стране своје земље да посматрају да се негде некаквоме убогоме човеку не чини неправда од његовога господара. Тада ова господа имају право да кажњавају на смрт, одузимање имања, како ко заслужи. А ова господа посланици прозвани су хајфсоруци, као кад би рекао ислеђивачи насиља. А кад већ дођу у своје покрајине, тада нареду да се по местима виче да они којима се некаква неправда чини дођу к њима. И уредивши тамо све ствари, одлазе[484] назад на царски двор (и бивају) обдарени.

Исто тако постоји обичај: кад би дворанин царски путовао или ишао по својој потреби некуда, па би се десило да буде убијен на било који начин, тада онај који га је убио,[485] ако би био ухваћен, главу без милости губи, а читава она покрајина где се то десило без икаквог оклевања мора положити две хиљаде у царску благајну, а то зато што то нису спречили. А велика господа имају тако велики страх од цара[486] да кад би и најнижи[487] царски дворанин некоме нешто наредној овај то одмах мора извршити, бојећи се царева. А царски дворани где било да дођу (мало или много), свуда им почаст указују по селима и градовима, а то све из опрезности.

XXXIX глава:

О уређењу царскога двора

А на царскоме двору овакво је уређење[488] и царски савет је највиши и најглавнији над читавом његовом силом. И што они учине (или одлуче), то (ће све бити) учињено. Турци их зову везирлер или пашалар и таква саветника има само два. А то цар зато чини да не би себи задавао бригу[489] са великим [490] саветом, не знајући чију најпре[491] да послуша, а на чему да се заустави. Постоји на двору исто тако тај обичај да ниједан паша нити иједан чиновник ништа ново не установљава, да се не би управа двора колебала, већ како је израније из стародавних времена уређено тога се (и данас и свакад) држе и на томе остају. Царски савет се никада не саветује крај цара, већ од њега далеко, и то само ова двојица у другоме гнезду,[492] али ако је то напољу, онда имају разапет нарочити шатор,[493] који називају танишик чадири, као кад би рекао шатор за саветовање. А други шатор је велики, где се цар показује на пољу, а зову га шепира. Позвавши ту познате људе

преда се, питају свакога где се шта дешава, па кад чују, све то напишу што је ко пред њима рекао. А после њих двојица[494] међу собом расправљају, па што је (и што се учини) најбоље II важије, то износе са собом пред цара. Па тек кад цар сам размотри то и кад се посаветују заједно на чему треба да се остане, закључивши потпуно саветовање, одлазе[495] од цара и наређују што је потребно, а цар се сам о томе стара.

Кад год упадну у (коју) земљу и народ покорје, тада царски писар одмах за њима иде и што год је дечака, све у јаничаре узима, а за свакога даје пет златника и шаље преко мора (у Анатолију, где их васпитавају). Таквих дечака бива око две хиљаде. А ако од непријатељских људи не би ништа[496] добио, онда у његовој земљи који год су хришћани и имају дечаке од њих узимају у свакоме селу, одредивши колико које село може дати највише, да би ипак број био увек потпун.[497]. А ове дечаке које из своје земље узима зову чилик, и после своје смрти сав свој иметак може свако од њих остављати коме хоће. Али оне које узима [498] од непријатеља зову пенцик; ови после своје смрти не могу ништа оставити, већ све прелази цару, осим ако се тако понесе и заслужи да буде ослобођен,[499] тај може дати после своје смрти коме што хоће. А на ове дечаке што су преко мора цар ништа не троши, већ их они, којима су поверени морају издржавати и потом отправаљата куда се нареди. Онда их узимају на лађе, оне који на то пристају, и тако се возе[500] и вежбају да се у рату туку и на мегдану. Отада се већ цар о њима стара[501] и плату им даје. Одатле бира за свој двор оне који су извежбани и плату им повећава. Млађи старијег мора слушати, а који поодрасту и дођу до мужанског узраста, те даје на градове (за стражу), како је већ[502] писано.

А на двору јаничара бива око четири хиљаде, међ којима је овакав поредак: они имају над собом хетмана, којег зову ага; то је велики господин: има плату десет златника на један[503] дан, а његов управник златник за сваки дан; сатницима (дају) на два дана златник, десетарима на осам дана златник, нижима[504] на десет дана златник. Исто тако имају плату од цара сви њихови синови који престану да буду дечаци. А ниједан[505] дворанин кад нешто себи допусти или скриви, не бива кажњен одузимањем плате, већ смрћу. А ипак ниједног дворанина не смеју кажњавати[506] јавно већ потајно, због других дворана да се не би побунили. Исто тако ниједан јаничар нити њихов десетар не сме јахати на коњу, осим самога хетмана и његовог управника. Све је то исто тако међу њима уређено[507]: једни су стрелци, који стрељају из лукова, други су стрелци (што из пушака или) из топова[508] (бију), неки из малих пушака, неки из великих пушака лучница, и свакога дана морају се показивати с оружјем пред својим хетманима. И даје свакоме сваке године златник на лук, а уз то доламу, кошуљу, велике гаће начињене по њиховом обичају од три лакта платна и кошуљу од осам.

Има цар исто тако на своме двору шест стотина Татара коњаника који имају над собом два хетмана, зову их гариблар субашлари, и сваки под собом има триста (људи). А

овима је име гариб јигитлер, као кад би рекао сиротиња у служби. Њиховим хетманима (дају) по два златника на дан, неким другима по златник и по, неким по златник, неким по половину па све до орта, а осим ових сиротана никога другог на царски двор не примају, јер су сви ови васпитаници. А од тих васпитаника бира шездесет одличних дечака[509] у једну чету и зову је солак, а њиховог хетмана солакбаша; његова плата је свакога дана један златник, а ови пред царем иду с луковима. Друга дворска чета је шест стотина[510] капиџија, два су хетмана над њима, зову их капиџи башлари, сваки под собом има по стотину људи. Ови јашу на коњима. Плата њиховог хетмана је за сваки дан два златника, а другима на шест дана златник. Трећа дворска чета вишега реда изабрана је исто тако од оних васпитаника, они исто тако јашу на коњима. Има их шест стотина, два хетмана имају над собом, зову их улуфеџи бешлари, сваки има по три стотине људи под својом управом њихова плата је два и по златника за сваки дан, а осталих за четири дана златник; ову чету зову устлафаџир. Четврта чета (од ових васпитаника) још је виша и зову је сулах-дарића има их триста, њихов хетман је сулахдарбаша, за сваки дан има три златника плате, а други пак златник, златник и по, два. Њихов посао је да воде коње под царем, када је потребно, неке падне тек за годину дана или за годину и по једанпут да води (или за две године). Пета чета је и највиша, зову је спахи оглани, као кад би рекао господарски синови, и ови на коњима јашу као господа; има их триста, њиховог хетмана зову спахилар субаша пет златника има за сваки дан, а други по два, по два и по, (и по три и по), како ко заслужи, а ови имају ту дужност да иду за царем где нареди са сабљом, а исто тако с луковима, опасавши се, и са стрелама.[512] Неке испадне да једанпут на годину дана носи (или за две године), сви су они коњаници и сироти и сви (трпећи кишу или снег) заједно морају ноћу лежати око цара и чувати ноћну стражу[513] ћутке, па била киша, био снег или зима, сваки мора на своме месту остати; сваке ноћи их је педесет а понекад сто, када је потребно. И нико се не мора старати ни о какво оружје, све то цар снабдева шта коме припада према његовоме достојанству,[514] био он пешак или коњаник. А исто тако је и служба на коњу према њихову обичају.

А оне што јело[515] носе зову чешнегирлер; има их осамдесет, њихова хетмана зову чешнигир баши, његова плата је два златника на дан, а других по златник, по пола. Коморника има педесет, зову их их огланлари, њихова хетмана кихтер баши, он има на сваки (дан) два златника плате а коморници по пола златника, имају такође довољно хране, као и за коње. Цар исто тако сам има хиљаду слободних коња из године у годину под својим седлима, и ове раздају, кад је потребно, са седлима и с опремом, а особито кад је велика битка. А коњушара има двеста, који коње надгледају, а имају такође своје коње (нарочите) од цара; сваки има на осам дана златник, а највиши њихови господари се зову мехтербаше и имају на дан два златника.

Има такође шездесет изабраних камила које носе царско благо; свака камила има шездесет хиљада у сандуцима. А има четрдесет других које носе кухињу и провијант.

Других има исто толико које носе шаторе (или царске чадоре); ове[516] исто тако носе трубачке шаторе[517] и њихове све потребе, и носе четири велика бубња[518]: једна камила носи два друга друга два; зову их кош, у које бубњају само кад је велика битка. А оних[519] других (бубњева) великих и малих има много. А оних камила које носе оружје има триста. Зато што немају никаквих кола, да не би с њима закашњавали када у рат иду.

Оружара који оружје чисте и праве има шездесет и сви су коњаници; њиховог мајстора зову џебеџибаши; он има на дан златник, а други на осам дана златник а то тако увек из године у годину. А оних пак који разапињу царске шаторе има шездесет, зову их мехтерлер, сви су коњаници, њиховог старешину зову мехтербаша, он има на сваки дан пола златника, а други на осам дана златник. Има исто тако дванаест изабраних засамарених животиња[520] које његову постељину и кревет носе, као и новац који треба да му је при руци, као његово лично благо; а ових камила што то носе има четири стотине[521] дванаест[522], још нешто празних, кад би се некој нешто догодило, да би на њено место била друга. (И тако) оружара (и) оних који разапињу шаторе, онда оних који негују камиле, куvara, трубача има на броју триста двадесет коњаника; а свих је две хиљаде и четири стотине педесет. Дворских јаничара пешака има три хиљаде и пет стотина и нешто више. (И тако је број пешака и коњаника царских дворана око шест хиљада).

XL глава: **О боју и о турској припреми**

(Овакав је борбени ред код Турака највише за одлучну битку): Застава царских има четири, које припадају двору. Једна[523] је бела златним словима писана, и она је изнад свих, јер означава да је ту читава царска сила, и зову је алем-исанџак, то јест застава читаве силе. Друга је застава црвена - дворске коњице. Трећа је зелена и црвена, четврта жута и црвена, и ове су јаничара дворских пешака. И кад год се развију те четири заставе ту је и цар међу својим дворанима. (А војска царскога двора) на овај начин (се уређује): дворски коњаници (стоје) поред њега[524], пред њим јаничари, за њим камиле, а око њих свуда јарак (се начини и бедем); испод јарака велики штитови су у земљу побијени (сабље су исто тако врло оштре и припремљене и друго ратно оружје је богато опремљено, па би се зато и наши морали исто тако добро припремати), око јарака[525] свуда је насут бедем нагоре, и на овом (бедему) свуда су густо побијени кочеве, и пушкарнице су за топове (начињене), да би се могло гађати из пушака, и постављају[526] над великим штитовима копља и друге одбранбене ствари[527] које су потребне, густо стоје, гађање из лукова врло је густо.

Цар пак осим свога двора има две војске: једна је анатолиска (с оне стране мора), друга румелиска.

А поред овог царског укопавања с десне стране су се други пешаци названи азапи, то јест пешадинци, исто тако укопали и кољем окружили, као и први, само што (увек) таквих припрема немају. А ових је двадесет хиљада и зјени кехајми. За њима исто тако камиле и коњи (иду), што на њима носе потребне ствар и ови азапи су скупљени из Анатолије, с оне стране мора. Постоји такође и господар анатолски којег зову Анатолији беглербег, као кад би рекао анатолски господар над господарима и уз њега сви су коњаници анатолски. (Под њим је) двадесет војвода и сваки има своју заставу од цара дату; крај њих има педесет субаша и сваки стоји поред свога војводе, колико којем војводи припада. А ових коњаника бива на шездесет хиљада. (Сваки војвода а нарочито паша, има свој одред, и то близу један до другог).

А опет с леве стране с ове стране мора је један господар над свима господарима, који има своју заставу и свој одред. Зову га Урумили беглербег, господар над господарима највиши после цара а уз њега је осамнаест војвода сваки са својим одредом и са својом заставом[528], и тако у реду стоје као што је и раније речено[529]. Уз њих је пак субаша око четрдесет, и сваки стоји уз својег војводу, колико којем војводству припада. А њихових коњаника бива на седамдесет хиљада), (који су с ове стране мора) и сарахори, о којима ће се даље говорити.

А поред цара с леве стране такође су други пешаци азапи, бива их око двадесет хиљада, и они су с ове стране мора скупљени, то јест из Румелије и исто тако су се укопали и кољем опколили, као и они на десној страни. И кад цар нареди неким коњаницима да приступе у битку, тада без оклевања одлазе и туку се уз велику вику и бубњање. Царски бубњари исто тако бубњају[530] да је међу њима тако велика вика и бука као кад би се земља тресла (или да неки гром бије. А тада) к њима шаље цар дворане на оклопљеним коњима да би посматрали ко ће какво јунаштво починити[531] и ко се како држи у борби. А сваки овај држи у руци буздован или палицу[532] (соколећи без присиљавања[533] на борбу, а зову их чауши), а где год су они, као кад би био и сам цар, па их се (зато) сви боје, јер кога они похвале, свакоме ће бити добро, а кога покуде пред царем, тога невоља снађе. Њиховог хетмана зову чаушбаша. Такво је уређење турско при одлучним бојевима. Сам цар никуда не иде, него је увек међу јаничарима док се борба не заврши.

И онда када против овакве поганичке силе хришћанска сила крене, као што је кренуо краљ Владислав на Варну, па се био тако против њих[534] поставио с колима да се около окружио, а међу колима су све били пешаци, а на десној као и на левој страни све су били коњаници; и зато су увек хришћански коњаници побеђивали турске коњанике, док се

после сами не упропасте, хитајући без опрезности на царске дворане. Тако се и војвода Јанко на Косовом Пољу сам био сукобио (и упропастио): поразивши коњанике, похитао је на царске дворане (нагло и био је поражен). Зато знајте доиста: ко год би хтео с турским царем[535] одлучни бој да бије, морао би друкчији поредак да има него што су имали други, и тако би га могао с божјом помоћи потући до ногу, јер они имају једну слабост, о којој ни сами не знају[536], али ја то добро знам, јер сам то добро видео; јер[537] њихови пешаци на бојишту не могу дуго издржати, зато што се за то нимало не припремају, већ сматрају да увек подједнаку срећу морају имати.

Још[538] једна ствар није њима сигурна, јер кад би само једном царски јаничари били потучени до ногу и остали на бојишту, турски цар се никада не би могао повратити да би се негде хришћанима супротставио[539], јер кад би ову војску изгубио, онда би му се све хришћанске земље које је он освојио успротивиле и морао би бити изагнат преко мора. Још један је недостатак међу њима: кад би хришћани њихове коњанике поразили, да не хитају на чело јаничара, него одостраг, гађајући огњеним стрелама камиле, које би овако престрашене огњем полетеле на читаву војску и све би јаничаре смлавиле, а с друге стране тукући из топова из табора (пустити на њих густу паљбу). Они се тога никад нису досетили[540], али ја сам то пробао на једној камили, и распитивали су се о томе, али нису знали" ко је то учинио, а то се било десило у влашкој земљи. А тако је велики страх међу њима кад чују да хришћани на њих хоће силно да крену јер сами (добро) знају кад би једном[542] изгубили битку и били поражени, као што је раније речено[543], да се никако[544] не би могли повратити, како је то и сам цар раније говорио[545].

ХЛI глава:

Какав би морао бити поход на Турке и какво уређење[546]

Али како разум уређење[547] чине силу[548], то[549] кад се будете спремали на Турке, треба да се чувате да се оптерећујете[550] оклопом, да немате дебела коњаничка копља, велике пушке, тешке дизалице (и да их не узимате), већ да све ствари за рат и за одлучан бој правите себи (лаке), чиме бисте могли без оптерећења владати. Јер су Турци таквим уређењем у великом преимућству. Ако га гониш, онда ће ти утећи[551], а ако он тебе гони, онда му нећеш умаћи; Турци и њихови коњи[552] су због лакоће увек брзи, а ми смо увек због тешких[553] коња и оптерећења оклопом лењи, јер док имаш много на глави, тежак ти је дух, а к томе не чујеш и свуда добро не видиш, па рукама и самим собом због тежине оклопа не владаш. Јер се неки тако припремају, у потпуни тежак оклоп, као да би га неко имао освајати седећи на њему с камом; међутим добар човек чиста и јуначна срца треба да се бори. Боље је њему да боју приступи тако да може часно, кад је потребно, да одступи и да буде здрав и да понова започне што мисли него на једноме месту да погине ставши као олован.

Исто тако добро знамо да се и Татари тако припремају као и Турци за битку, и не дају Турцима да их околом заобиђу, нити да км с бока приступе, већ се морају тући челом у чело, а лице у лице управљајући, да би (ипак) свако дошао у битку; и Татари су исто тако на својим коњима брзи као и Турци, а к томе су јуначни и издржљиви, и имају велико преимућство што се тако[554] припремају као и Турци. Јер Турцима не помаже такво уређење; а зато су Татари често односили победу над Турцима, а хришћани никада а особито не у одлучној бици, и то зато што допуштају да наоколо буду опкољени и да се с бока к њима приступи.

Кад виде опкољене људе и њихово припремање, Турцима је наређено[555] од цара да (више) гледају коње а не[556] људе. Приступивши с обеју страна с копљима и сабљама и другим различитим оружјем да коње туку и рађавају[557], (а после тога им с људима лака[558] битка бива), и зато се свако мора чувати оптерећења од оклопа, што ћеш лако и" сам разумети, јер кад тако оптерећен из било којег[559] разлога сјашеш, без помоћи сам не можеш поново да узјашеш. А у таквој бици се не нађе увек (такав човек или) слуга (па макар и) господину, да би му могао помоћи. И тако ко год би хтео да започне[560] с Турцима борбу, морао би да напусти сав данашњи обичај и да се придржава овога што смо више споменули и народ такође да за то има и учи. (Исто тако је значајна и потребна ствар да сви пешаци буду с копљима[561], јер је корисније[562] него мач[563]. За то је исто тако потребан добро припремљен[564] народ). И на тај начин би могли с божјом помоћи однети победу над турским царем.

Међутим то све од краља зависи[565], јер он мора да буде обазрив ратник, и најпре самога себе, а после читаву војску мора ваљано[566] припремити и то особито[567] против поганика. Добро је да тада краљ буде међу пешацима, имајући при себи неколико десетина[568] изабраних јунака на коњима, и одатле сам никуда да не иступа, сем кад би била (велика)[569] потреба. Јер краљ се мора разумно држати и у силној[570] безбедности се чувати, пошто његова рана или каква болест велику забуну изазива у војсци, као што кад је глава болесна, читаво је тело клонуло. Зато се сва господа и обични витезови морају о томе бринути, да не тако снажнога, већ више мудрога и вештога краља бирају, а кад таквога буду имали, да га чувају као зеницу у оку, не дајући му да рукама ратује без потребе.

Ис-го тако је потребно краљу да има при себи неколико десетина изабраних људи на оклопљеним коњима, који би се, одлазећи од њега међу одреде, показивали витезовима и опомињали их у краљево име да се јуначки боре, као кад би сам (краљ) био при томе. И тако би једни одлазили а други долазили да би краљ увек знао шта се где[571] збива као што турски цар има при себи своје чауше. И да ови такође буду тако ваљано опремљени[572] да би непријатељи, кад би видели, мислили као и други да је ту сам краљ

и да заповеда, (да би им се срчаност и одважност смањивала). А ако би се неке од њих[573] у томе некаква незгода десила, да (одмах) други на томе месту буде.

Видећеш тада[574] да турски цар не може тако велику војску скупити за одлучни бој, као што говоре о његовој великој сили као да нема броја његовим људима, што не може бити; јер сваки господар хоће да зна (број оних) које има да би њима могао (и умео) добро управљати. А колика је опет целокупна турска војска већ је (више) речено.

XLII глава: О турским брзим коњаницима[575], које зову акинције

Турци своје брзе коњанике зову акинције, то јест текући, и они су као кишни пљускови који падају из облака[576]. А од ових пљускова велике поплаве настају и брзи потоци што се преливају преко обала, и што год дограбе, све носе са собом, али не трају дуго. Исто тако и турски брзи коњаници као и кишни пљускови (нити трају) нити се задржавају дуго, али докле захвате, све покупе[577], опљачкају, побију и униште тако да за много година ту петао запевати неће.

Турски брзи коњаници су добровољни и од добре воље иду на поход, своје користи ради. А други Турци их зову когмари, то јест овчари, јер се од (оваца и) друге стоке хране, а коње гаје за то да би их некуд на поход[578] позвали; (тада) су готови и није им потребно наређивати, нити икакву плату им давати, нити им штету накнађивати. А ако неко неће сам да иде на поход, он тада неке друге позајми своје коње наполице; па ако што награбе и донесу (сматрају да је добро, а ако ништа не донесу онда) овако говоре међу собом: "Нисмо имали[579] добити, али имамо велико задужење (то јест отпуштење) као и они који сами раде и војују против каура, и то зато што их опремамо". И што год ухвате или добију, како људе тако и жене, осим дечака, све за новац продају, а цар сам за дечаке плаћа. Ови брзи јахачи имају такође међу собом командире које зову дајдирир.

Постоје исто тако и војводе од цара установљене по свима покрајинама. Најпре против хришћана: војвода смедеревски и његов помоћник војвода крушевачки против Угра, а против Влаха војвода никопољски и његов помоћник војвода видински; против Хрвата и Карантанаца врховни војвода босански и његов помоћник војвода ситнички. И тако је даље по покрајинама све поседнуто. На мору је пак против Каталана и Италијана војвода галипољски и његов помоћник војвода корејски. (Ове војводе) или санџакбегови посматрају све покрајине и знају шта се у свакоме краљевству дешава. А кад који од њих улучи време да може назаробљавати људе, тада шаље посланика цару, молећи за поход на каурске земље. Пошто саслуша изасланство, цар им допушта, а посланици, имајући допуштење, не оклевајући, одмах наређују да се виче по градовима, именујући војводе и

покрајине, хвалећи им тај поход, говорећи: "Бићете одведени у богате покрајине и доста ћете закупити[580] мушке и женске чељади и свакојакe друге хране". И онда брзи коњаници (или козаци) чувши о тако хваљеноме походу и позивању, радују се подврискујући[581] и одмах се опремају и крећу на уречено место, тамо где је сам војвода. И тако их војвода, дочекавши их, снабдева чамцима[582] и другим потребама, које су за то нужне и уредивши тако све ствари, заповеда свакоме за шта ће ко бити употребљен. И превезавши се тако, креће у хришћанску земљу водећи их (војвода) све до онога места куда је намислио.

Кад приспеју, наређује им да се пребаце на друге брже коње, јер сваки од њих два коња има, једног води, а на другом јаше[583]. А они коњи на којима су прво јахали[584] остају на томе месту, јер има других Турака за то да ове коње гледају, док се они натраг не врате; а дају им за осам коња златник. И води их војвода мало даље и ту им наређује да ништа не оклевају и одреди им дан докле ће их чекати, па ударивши у бубањ који зову таламбас, пушта их, и настаје таква гунгула од њих, јер се међу собом гурају, јер свако хоће да буде напред а неки падају и с коњима и ту остају. И разлете се сви куд ко зна[585], палећи убијајући, пљачкајући и чинећи свако зло.

Војвода наређује да се на томе месту мали шатор[586] разапне, имајући са собом неколико[587] изабраних људи, и то на добрим коњима и чекају их ту. А брзи коњаници к њему воде, носе са свих страна. Али војвода, дочекавши их према првом наређењу, пљачку (или плен) сав шаље напред. А ко закасни, тај онде остаје, (а сам војвода назад остаје), па уредивши одреде, иду лагано, очекујући (за собом) непријатеље. А ако би их непријатељи, гонећи их силно, сустигли, окренувши се гада, сукобили би се с њима; ако битку не могу добити, онда наређују да се најпре[588] побије све робље (или плен) (како) стари људи, (тако) и младеж, а онда се сами распрсну као ветар.

И тако им нико ништа не може учинити, али кад би их неко негде у тешким горама или при великим водама, или на некаквом мочварном месту сустигао, ту би их могао поразити, кли кад би људи били готови и кренули (брзо) ка ономе месту где пале и пљачкају, с мало људи велику би им штету причинили, јер се они тада (распуцају и растуре, а тада се такође) највише боје, и велики их страх обузме, јер су расути. И тако би их с мало људи могао неко тући[589] све до самога места где војвода таборује, па се ни сам војвода не би смео зауставити, (мислећи) да је велика сила, (јер не би умицао самдруги). Ето тако се брзи коњаници спремају на нас.

XLIII глава:

О сарахорима, као што су код нас најамници[590]

Сарахори су као код нас најамници (или плаћеници), а они су такође из (броја) добровољних брзих коњаника јер цар кад чује да се велика хришћанска сила креће на њега или било каква велика војска[591], тада наређује да се виче по градовима[592]: "Ко хоће да прима плату, биће му давана". И тада брзи коњаници одлазе цару и дају им на коња златник за четири дана, па их од тога времена не зову брзи коњаници, јер више нису добровољни, већ сарахори, а плаћају им за сваки месец, јер њихова служба не траје дуго. Њихово оружје је: сабља, штитови[593], копље, понеки од њих имају панцире. А цар их држи при себи док су му потребни, а онда - исплативши их - отпушта их. А бива их око двадесет хиљада (у одлучном боју. Стоје крај (цара) с леве стране од јаничара, (како је то више) описано).

XLV глава:

О мартолозима или о војницима[594]

Мартолози су хришћани, а особито на крајинама[595] бивају, и они добијају плату на коња златник за осам дана. А плата им се такође даје за сваки месец (свакоме) (без закашњења), као и сарахорима, али њима служба траје докле ко хоће. Оружје имају исто као и сарахори. Ако ко хоће више да има, то је у његовој вољи. Има исто тако и неких хришћана слободних, који не дају никоме ништа, а никакву плату не добијају. Зову их војници. Ови цару служе и празне царске коње воде, где је потребно. Мартолоса и војника има на неколико стотина.

XLVI глава:

О уређењу турскога јуриша

Турски цар заузима вароши и градове не жалећи трошкове зато да не би ту остајао с војском дуго (јер се пешаци не снабдевају намирницама, а коњаницима коњи одлазе, камиле и мазге, а у то време би је могао поразити са свежом и уједначеном војском с божјом помоћи. И пре но што би имао да опкољава или заузима он припреми велико изобилје свих ствари. Топове исто тако не возе увек са собом особито не велике за рушење, и то зато што су тешки и тешко се возе, или накупе међу камиле пуно и изобилно свега; а кад приспеју под који град који хоће да освајају, ту излију велике топове, а и праха имају изобилно), најпре из топова разбивши и разрушивши[596] зидине варошке или градске, док му се чини довољно. А кад види да је време да се пусти на јуриш, тада

најпре нареди да се виче по читавој војсци да се коњи, камиле и сва стока с паше догна до војске, (а то зато да им не би, док се они око јуриша замајавају, какви непријатељи коње похватили), а кад се то изврши, онда наређује да се по други пут по читавој војсци огласи, одређујући дан јуриша (да би се сви припремали), а најрадије бирају себи петак. И оглашујући тако именују при томе дарове на овај начин: ко заставу изнесе на зидине, томе војводство обећавају, а ко за њим уђе - субаштво (то јест староство или под војводство), трећем шерибаство[597], а другима пак новац, не назначујући суму, раздајући к томе различите хаљине[598]. А што год тада спомену, све се без грешке изврши (и испуни), па било да варош заузму, било да је не заузму. Онда пак оглашују за саме вечерње или с вечери свуда по читавој војсци[599] да се густо натичу запаљене лојане свеће свуда по војсци, тако да (издалека) изгледа као да звезде густо на облацима[600] сијају; (а то је знак сигурног јуриша). И зато се те ноћи и сутрадан[601] спремају за јуришање преко дана[602] све до вечери.

А преко ноћи пак иду ка ономе граду са свих страна ћутке, истиха прилазећи опкопима, носећи пред собом заклоне од плетеног прућа и лествице снажно опремљене да би могли ићи с обеју страна лествица и одоздо и одозго[603]. А јаничари пак иду ка ономе месту где је зид пробијен (или зидине) и приступивши порушеноме месту, чекају (ћутке) све док се не почне дан показивати. А тада најпре тобџије почну гађати[604] из свих топова. Пошто се топови испуцају, онда јаничари врло брзо јуре на зид (по лествицама), јер за то време грађани пред топовима (честом паљбом) одступају, а кад виде јаничаре на зиду, окрећу ' се к њима и туку се заједно с обеју страна. И ту јаничари миле соколећи једни друге, а уз то иде (с бокова) врло густо стрелњање из лукова (из пушака), јер им (други) додају још пуцњаву и велику лупу од бубњева и од људске вике. И ова битка траје такође један часић а највише два. А надвладају ли за то време хришћани поганике, онда већ лагано слабе и малаксавају Турци, а хришћани се ојачавају. И тако тај јуриш траје до подне и даље не може трајати, јер муницију испале, а понеки људи (бивају) побијени, неки рањени, а сви се заморе.

Кад види цар да (јуришем) не може победити, наређује им да одступе од града, а топове с осталим прибором да одвуку од мора[605] и да натоваре на кола. Скупивши[606] рањенике наређује да се пошаљу напред[607], а сам на томе месту остаје до ноћи, а у ноћи пак са читавом војском одлази, да на њих не би из вароши или из града викали. И зато увек начини заседу, ако би ко из града ишао[608] да (их гони и да плен узима и да) се може некако над њима осветити. И зато се народ који се налази у градовима мора (веома опрезно и)

пажљиво држати, да не изјахује и не излеће из града било како[609]. Јер ако се од њега град или варош једанпут одбрани, за дуга времена неће Турчин на њега нападати. Који пак (од Турака у јуришу или у бици) осакаћени буду било како у руку.) У ногу, свакога тога ће

цар снабдети добрим намирницама све до његове смрти. (А рањенике исто тако све даје да се излече и опораве, свима који год су исто тако ма шта јуначки извршили, свакоме дају шта је ко заслужио). И такав је облик (или уређење) турскога јуриша.

XLVI глава: О хришћанима који су под Турцима

Хришћане (Турци) зову каури, а свима који су под Турцима цар зна број, колико их има у свакој земљи. Цару дају данак на сваку годину по четрдесет аспри (које Турци зову акчан: четрдесет) њих чини један златник; сваке године прими цар тога много стотина хиљада. А који год може да зарађује новац, тај даје златник на годину, осим деце и женских глава[610] и осим других прихода, који му долазе у његову ризницу на мору и на суву и од сребрних гора (и других ствари). Ови исти хришћани дају и својим господарима под којима су и које зову тимарерлер половину царскога данка, а к томе десетак читаве своје летине или хране. Рад никакав не дају[611] ни цару нити икаквоме господару, нити (на њега) иду.

А када царска војска иде (кроз његову земљу), нико не сме преко усева прелазити (или кварити какву ствар), нити какву штету начинити, нити као захвалност узети што од кога, па макар тако мало било да не би стајало ни новчића. Турска господа се тога (чувају) и неће прогледати кроз прсте један другоме, јер неће да се сиромашнима штета чини (како поганицима, тако ни хришћанима). А кад би неко кокош једну из захвалности узео, главом плати,[612] јер цар жели да сиромашни буду на миру. Хришћани исто тако морају опремати за царем много хиљада товарних грла или коња, храну да то тамо продају за свој рачун, по којој цени им се одреди праведно, не чинећи им штете. И тако све држе по томе уређењу (како је било од прастарих времена тако и до данашњега дана).

Тако се било десило за цара Мурата да је једна жена била тужила једнога азапа да јој је на двору (у дворишту)[613] узео млеко и попио. Цар је наредио да га ухвате и да му разрежу трбух (и да гледају) има ли млека у желуцу, јер то није признао онај тамо;[614] [(и нађено је оно млеко у њему), али да није било нађено, то исто се имало десити жени. И тако је јадни војник изгубио главу, а жена млеко. А то се десило кад се ишло од Пловдива ка Черномеру.

XLVII глава: О турском размножавању

Турско размножавање је налик на море, које никад не надолази, нити се смањује (и никад у миру) не бива, (већ се на различитим местима узбуркава, њишући се овамо и онамо). А исто тако ни поганици никада мира немају, увек се (буне и) колебају. Јер мада се у једној покрајини утиша, ипак у другој о обале заплъускује. Где је морска вода густа и слана у неким покрајинама со од ње праве, а ипак ако чисту воду не зачиниш делом слатке, со не може бити; исто тако све воде, лутајући по свету овамо и онамо слатке бивају и добре, и за све ствари потребне и корисне, а када у море уђу[615] и помешају се с морском водом, сва доброта и сласт њихова се губи и постају као и друга морска вода густа и слана. И Турци су налик на то: никада нису у миру, увек воде борбу из године у годину из једних земаља до других, а ако негде начине примирје, то је због њихове користи, а у другим покрајинама све зло (изводе или) чине, људе узимају, заробљавају, а што не може ходати - убијају. И то се дешава много пута годишње :[616] десет до двадесет хиљада хришћана доводе међу поганике, па помешавши се, сви се покваре као и речне воде у мору, јер напустивши веру своју, поганску примају. И кад тако пређу[617] гори бивају такви хришћани[618] него прави поганици. И тако све то служи њиховом размножавању: док једни ислужују други су ислужили и друге доводе, а неки се о томе старају (и друге доводе) да воде, како их никада не би бивало мање, као што им је Мухамед наредио.

А поврх тога оних који се сваке године добровољно потурче није мали број, као што се било десило у Галати да је један чувени калуђер светога Бернардина својим неваљалством довео био једнога доброг човека да изгуби живот, јер су га Турци без кривице дали да се спали а његова жена је остала удовица. Онда је овај калуђер примио Мухамедову веру а Христову погазио, а ону удовицу је од поганика испросио. И тако су му је дали против њезине воље, а потом је пак више него четрдесет морнара[619] Каталанаца примило поганску веру. А ипак поганици нису хвалили поступак овог калуђера.

И тако се Турци множе, што се по томе може видети, јер они[620] узимају људе, а не стоку. А ко им то може забранити, јер они кад покупе све, брзо назад одлазе; и пре него што су хришћани спремни, они онде бивају где треба да буду. А ако би за одбрану од тога хтели чувати људе, била би већа штета и губитак;[621] (јер) док змији главу не разбијеш дотле нећеш од ње бити сигуран. И мада ће понекад њихова коњица бити поражена, ипак то није никако крај, свакако ће се поново вратити.[622] Осталог се можете досетити.[623]

XLVIII глава:

Како се цар показује својим дворанима на двору

Турски цар има овакав обичај: на својем двору показује се дворанима у два дана[624] у недељи, и ту сви дворани морају бити, стојећи далеко околу. А ту се исто тако приказују и посланици откуда год били, носећи дарове, па пошто се прикажу више на двор не долазе, сем кад би (опет) хитна потреба била. И тако чекају одговор.

А цар се зато мора показивати, јер кад тога показивања не би било, онда би дворани могли имати некакву сумњу и бојазан да му се некаква незгода десила и да се неко други на престо попео пре него његов син. Па кад би и болестан био, ипак зато дворани хоће да знају о његовој болести.

Царска имена на турском језику: једно је бујукбек, као кад би рекао велики господар друго - хункјар то јест турски кнез, треће - мирза, то јест сила, четврто - султан, то јест цар, а по претку своме зове се Османоглу, то јест хетманов[625] син. Неки га зову падишах, то је као име над свима именима, а то име њему не припада већ само богу, Јер они бога зову јергок јарадан падишах (као кад би рекао земље и неба) свемогући створитељ.

XLIX глава:

О јединству краљева пољских с угарским

Угарски краљ Владислав и пољски краљ Олбрахт јесу два брата која леже под једним срцем, од једне крви потекли. Имајући тако велику силу (било би заиста божја казна и велико и нечувено чудо) кад се не би осмелили да нападну турскога цара и да се не освете за такво проливање хришћанске крви и за уништење народа, а особито њихових предака.

А свакако је добро познато било да докле год је Степан влашки војвода држао Килију и Београд у својим рукама пољска краљевина је седела у миру као иза штита. И док исто тако угарски краљ држи у својим рукама рашки Београд, угарска земља је сигурна. Јер Дунав, Сава и Тиса, Драва, ове четири реке су као затвори.

Али би зато требало Београд, као кључ угарске краљевине, држати, у великој пажњи. Јер поганици не спавају, јер је краљева дужност да се о свима поданицима стара и да их увек опомиње и брани. А за то нема другог правилнијег пута него братска слога и јединство и љубав свих хришћана да би од поганичке руке били ослобођени.

Не као краљ Матија, који је оставио поганике, а рат водио против хришћана. А очевидно[626] су узрок томе били свети отац папа Павле Други и цар римски (Фридрих, обојица славни спомена), јер су довели до тога да Матија води борбу против Чеха (проглашујући их за јеретике краљ Матија славног спомена), па кад ове није могао победити (и себи покорити), окренуо се на аустријску земљу против римскога цара. И тако је међу хришћанима била борба а поганици су своју силу умножавали, јер под застором вере хришћане лакомство и празна хвала воде многим рђавим стварима.[627]

Телос[628]

Ова хроника писана је најпре руским писмом године 1400. од рођења Господњег.

Напомене

[1] светој вери.

[2] осуди.

[3] РАL имају после предговора главу: Први почетак Турака...

[4] заслужне.

[5] чине.

[6] ноћивају; ноћну стражу чувају, клањања обављају.

[7] мртвих.

[8] као у првој недељи петак светкују, милостињу дају као.

[9] одбачени.

[10] говеда или нечисти пси.

[11] корисније би било.

[12] него таквим људима.

[13] РАL имају овде додаток на почетку.

[14] тада.

[15] РА 45 година, а према некима 34, а према другима 40 и седам стотина (А шест) година је своју науку раширио (А ширио).

[16] ваш гроб нека буде поред путева.

[17] зато да бисте поред мене.

[18] будите нови изабрани божји Израил; бићете божји вољени нови Израил.

[19] јачати.

[20] Мухамедове вере.

[21] где.

[22] тада.

[23] наређују да се закуне.

[24] храмовима.

[25] улази.

[26] смета.

[27] тада.

[28] за коју би се уверили (да је то чинила) убројена је међу слободне жене и морала је страховати за главу.

[29] исто тако неки иду у храм а неки не иду.

[30] заштићују.

[31] ђаволски благослов.

[32] из рата.

[33] мучимо.

[34] погледају.

[35] жагора.

[36] расправе, посла, жртве.

[37] у сваком.

[38] ко.

[39] храм.

[40] У РА долази овде опширнији додаток.

[41] верујући.

[42] овим речима

[43] раствориле и преносиле га.

[44] просветлити.

[45] великих.

[46] башмаке, као да су биле некакве сандале или ципеле (?).

[47] сандале.

[48] избави нас из руку непријатеља твога светог крста.

[49] вољу испуњавати.

[50] Мухамед је исто тако три пута Бурака бинип (појахавши Бурака — коња) био на небесима, као кад би рекао нашим језиком: севши на некакав вихор.

[52] (јер то њима) служи.

[53] један другом не иду на руку.

[54] хвале се.

[55] успева.

[56] пазите.

[57] има четири краја; на четири краја ће се зауставити.

[58] крај.

[59] живахно.

[60] то јест.

[61] тамо ће достојанствено.

[62] људима.

[63] о њиховим зборовима учењака или доктора и монаха и о њиховом расправљању о својој вери.

[64] за оно време.

[65] овако о Мухамеду.

[66] присталицама.

[67] над пророцима, за натпророка.

[68] у свима пољским рукописима ово место је покварено, а у К испуштено; у М читамо: „бирају рђаве Бусромане из наших гробова и носе их у каурске гробове, па опет бирају добре кауре и носе у наше гробове”.

[69] устати.

[70] нису хтели бити.

[71] Тај исти Салих.

[72] што односи.

[73] У PAL овде је опширнији додатак.

[74] под њиховим заповедањем; потчињени.

[75] с тужбом.

[76] не узевши ништа, са жалошћу.

[77] њима дође; опет ће бити упропашћен.

[78] од невиних.

[79] криве.

[80] не сме.

[81] турскоме цару ништа се више не свиђа него даму се од велике господе част и поштовање заједно с даровима пружају.

[82] такви дарови међу хришћанима и поганицима не показују љубав, већ једино поштовање.

[83] цар ... лукаво иде као у круг.

[84] мучени.

[85] наградити, платити и вратити.

[86] била и јесте.

[87] грчкога.

[88] врсте или рода.

[89] радника за сејање и крчење шума.

[90] имао разапет.

[91] кад је овај био изнесен.

[92] не само да су његови ишли, него и туђи; туђи.

[93] убогом.

[94] слободно.

[95] иде.

[96] на ливаду.

[97] речено.

[98] донесе.

[99] им нареди.

[100] владање за папе Бенедикта године 1500 а нешто касније за папе Јована 220 је умро; L даје друге датуме: за папе Бенедикта лета господњег 630, а 18. године цара Ираклија; и биће до воље божје.

[101] Потом је Отоман умро, а после његове смрти његов син по имену Мустафа.

[102] порода.

[103] над својим суседима, својим блискимима, и овај је био други турски цар.

[104] наредио је.

[105] времена (у ово време).

[106] старијима.

[107] људе.

[108] до тога доћи (није могао).

[109] најпре једну.

[110] побећи или отићи.

[111] разделивши се на стремен и дочекали их.

[112] освојио.

[113] вољом.

[114] Мајци божјој у храм уведеној.

[115] о миру (су међу собом расправљали).

[116] буздован или штап.

[117] међу се.

[118] с почашћу однесу до гроба.

[119] одмах се назад.

[120] ту га; оца свога је задавио. Његов отац је проговорио рекавши: „Чује небо, небо чује земљу: отац ме је ослепио а син ме је задавио”.

[121] митрополиту.

[122] да ти наређујемо.

[123] траже; искреним срцем траже.

[124] оца свога.

[125] с великим милостињама.

[126] подигнут и за свеца држан.

[127] називали.

[128] почаст.

[129] приврженост; тада поданици.

[130] скинути.

[131] овога пустињака.

[132] и убио га је и много других око њега; и ту је био убијен и много других поред њега.

[133] цар их је обдарио.

[134] дао их је посећи.

[135] скупљајући.

[136] дошла на.

[137] присилити.

[138] не може бити слога.

[139] јуначки, верно и поштено; снажно, верно и поштено.

[140] ... значи ово: небеска муња...

[141] велики мермерни стуб.

[142] у мојој невољи.

[143] већа је то ствар.

[144] главу кнезу Лазара.

[145] Срећни господару.

[146] као спомен на погибију оца и брата свога.

[147] стуб.

[148] ишчезоше.

[149] сазидан.

[150] будем (позивао).

[151] PAL имају овде већи одељак којег нема у другим рукописима.

[152] вест.

[153] није мислио.

[154] (никакво) зло учинити.

[155] другога.

[156] из велике жалости.

[157] уморио.

[158] истоку.

[159] најпре.

[160] оставио.

[161] кренуо је.

[162] у грчку земљу, јер је и сам био Грк.

[163] зову се на грчком језику старословци.

[164] дошли су.

[165] Израза "po stu ludu" (од стотине народа) у другим рукописима нема.

[166] цара. "

[167] преносити.

[168] султан, нашим језиком назван жолдан (шибеник).

[169] за његове владавине.

[170] идолопоклоништво; идоле,

[171] али ће ипак.

[172] онда ће Грци остати невини.

[173] у људима и храни; претрпео је у људима од Турака у влашкој земљи; претрпео је у људима у Влашкој; претрпео у људима и храни својој.

[174] која. је била Цариград.

[175] силније.

[176] дивних.

[177] PAL имају овде већи одељак којег нема у другим рукописима.

[178] дозидао; опремио.

[179] веома су добро међу собом били.

[180] (у оном) пријатељству.

[181] опремио нити снабдео.

[182] однесе.

[183] гласник није могао тако брзо да стигне чак ономе коме је било наложено, те им је очи извадио похитавши из чисте рђавштине; гласник без одлагања, брзо јашући и мењајући коње, није могао овоме да стигне. Већ су им биле очи извађене. Из неке пакости овај поганик је похитао.

[184] похитао., да им је очи извадио.

[185] тога поганина.

[186] заједно.

[187] похитао.

[188] до града Пловдива.

[189] повлаче; Враћају.

[190] јер се даље без штете не би могла вратити.

[191] то чинио.

[192] посечени, похватани.

[193] пет стотина; шест стотина.

[194] L овде даје већи додаток, којег нема у другим рукописима.

[195] донесена су.

[196] (царски) сужњи.

[197] весело.

[198] до седам.

[199] бој; рат. L овде даје већи одељак, којег нема у другим рукописима.

[200] ступи.

[201] M још додаје: Зато је био цар отишао у калуђере говорећи да није достојан да буде цар кад није био у томе боју.

[202] иду.

[203] M потом пак, повративши се из овог лудачког замора, иде сваки у свој брлог.

[204] у боју.

[205] M додаје: будући млад, оставивши јаничаре у Једрену.

[206] закашњење.

[207] одличније.

[208] саветницима (његовим) који су с њим били.

[209] узе.

[210] због чега сте се тако побунили.

[211] ваших; за твојих

[212] (преко) старе.

[213] зеленило; хладњак.

[214] зеленило и липље.

[215] зелени хладњак.

[216] о краљу Владиславу како је по наговору папе Евгенија и Јанка свога војводе и друге духовне и светске госпoде, прекршивши примирје, кренуо на Мурата, па је тамо поражен и убијен.

[217] ласкавци.

[218] не памтиш.

[219] журиш.

[220] како сам уништену земљу узео под своју власт.

[221] до времена док траје примирје; до времена када ће се завршити примирје.

[222] на његовом савету да се заустави.

[223] у малом броју.

[224] скупoцен, са сликама унутра, златом и бисерјем извезен (тј. шатор); најскупoценији бисерјем, златом, сликама, унутра извезен.

[225] на ветру.

[226] пет стотина

[227] нећемо код куће лежати, већ хоћемо да се кренемо на поганике.

[228] ПА имају овде опширнији додатак

[229] долинама

[230] Кад виде то Јанко да су се јаничари поред кланца наместили, потпуно је упропастио краља својим саветом да би потом сам у краљевини заповедао.

[231] у скоку је к њима јахао

[232] и хитајући тако; гурали су се једни за другима да би што пре на њих ударили, и тако су дошли на оне јаркове и тамо су једини за другима у њих упадали.

[233] 30 хиљада.

[234] господе

[235] бирати.

[236] Кукрихадер, као кад би рекао грбави одрпанац, Кукри, као кад би рекао грбави човек.

[237] скупоценом.

[238] Кад су је неки видели.

[239] имао је на своме двору једну боју црну а другу црвену.

[240] донео.

[241] земљопоседницима.

[242] Због овог је и данас свима веома жао.

[243] с мојима; са својима.

[244] кад вам мој савет у то време неће изгледати користан.

[245] да му да (swoidrang — ?) и слободно кретање.

[246] да буде помаган.

[247] него неколико.

[248] и трајао је.

[249] до суботњег вечерња.

[250] отишао.

[251] и ту је Јанко био ухваћен и изведен преда њ.

[252] велику незгоду.

[253] РА имају овде већи додатак.

[254] бринуо, али је ратник био знаменит и срећан; задату веру никоме није одржавао.

[255] никад им није сметао.

[256] не верујем.

[257] старославни.

[258] говоре.

[259] зидаре.

[260] људе.

[261] почео носити.

[262] велика.

[263] (да би трговци) могли (своју) робу (возити).

[264] нису хтели покретати; оставили на миру.

[265] дозида (до краја).

[266] а кад га освоје, до темеља да га сруше или да га поседну.

[267] за одбрану (се нису спремали).

[268] имање (имајући);

[269] дозидао (до краја).

[270] лађа.

[271] хиљаду и по коњаника.

[272] посла.

[273] свакако нашом помоћи мало се Турцима помогло.

[274] лепак; игле; ваљци; подметачи;

[275] на двоје се дели.

[276] за (једну) дуж.

[277] Р и нешто раније А — имају опис Цариграда.

[278] кад видеше тада други његови команданти., уплашивши

[280] наоштривши се.

[281] Турчин.

[282] наша мисао.

[283] Ладислава, који је био после краља Владислава.

[284] побили су их многе, па су и турска господа добила своје.

[285] особито с великом силом.

[286] заједно састави.

[287] Потом.

[288] које му се потчинило.

[289] мушкарце одвојено у-прокопе с једне стране, а њихове жене иза њих засебно.

[290] мужевима.

[291] (на имању) штете.

[292] 1700.

[293] господару.

[294] али то нисмо смели, јер смо били млади.

[295] остале.

[296] други младићи.

[297] и ови младићи, договоривши се међу собом, имали су

[298] или ћемо постати.

[299] Нико други већ велика окрутност твоја и неисказана жалост наша коју имамо;
нико други него велика жалост наша.

[300] извадивши.

[301] удови.

[302] одузму.

[303] шатор.

[304] обричући ласкаво и неверно, свечано га уверавају да ће ту бити безбедан и дању и ноћу докле год се њему буде свидело и још више су га уверавали: „За што год нас будете молили, радо ћемо за вас учинити“.

[305] (су) га задржали.

[306] преко његове воље и наређења.

[307] од Јанковог старијег сина Владислава, Матијиног брата, којег је за то дао краљ Владислав посећи, а и сам је убрзо отрован умро. А краљ Владислав ухвативши Матију узео га је са собом у Чешку; будући тамо у тамници, убрзо је после тога постао краљ.

[308] не би добили Турци.

[309] пакосном.

[310] онај трошак окренуо.

[311] за име (његово).

[312] Зато су сада.

[313] закопавши се.

[314] поставивши.

[315] одмах.

[316] највећи

[317] старијег

[318] пре него што су.

[319] Потом су почели јаничари да беже.

[320] на једну гомилу били су сложени под настрешницом

[321] сами.

[322] Кад су видела грчка господа да се турска моћ умножава, начинили су били зидове од једне морске обале па све до друге, али не особито сигурне и снабдевене. Ту земљу пак зову Пелепонез. Све од воде до воде начињен је зид, али не сигуран.

[323] А у тој земљи владао је Димитрије деспот, или да се каже (друкчије) господар оне земље. И овај.

[324] (се) изгубио.

[325] Овај деспот.

[326] са

[327] даде одговор.

[328] како најбоље може.

[329] опкољен.

[330] подигне; довезе.

[331] туч.

[332] не надајући се.

[333] наредио да се посеку.

[334] као што је у другим градовима чинио.

[335] недалеко од Негропонта или Евбеје, где је било најславније место Халкидија (Халкида); људи ове земље били су веома борбени, па хотећи тада као да поплаше Турке, послали су своје изасланике к њему с даровима.

[336] наредићу да (им) се пребију.

[337] освајајући градове.

[338] до Мореје смо стигли, због чега смо доста муке имали; пре него што смо деспота Димитрија стигли и опколили у једноме месту; — до Мореје приспети, а ипак смо ту доста муке имали док смо деспота Димитрија опколили у једном месту које зову Миситра.

[339] обећавајући.

[340] Cham (стално тако у ова два рукописа).

[341] мада с Турцима исте вере.

[342] предузели.

[343] употребити због слоге и доброг уређења.

[344] због великих и непролазних планина.

[345] под гором заглибила.

[346] све ствари са благом са кола.

[347] с планине на планину.

[348] ваљаних; на којој је био део царскога блага.

[349] другог осим тог.

[350] велика.

[351] зауставио се и питао шта је разлог задржавању.

[352] (је) чуо.

[353] да само војсци не буде сметње.

[354] У М је к томе још додато: „као што при томе бива“.

[355] била веома лепљива; житка.

[356] ради отпочинка.

[357] даровао је.

[358] три.

[359] двадесет хиљада.

[360] тако да је.

[361] к Трапезунту и ту смо.

[362] посматрали.

[363] Потом је онда цар.

[364] сто педесет хиљада.

[365] и послао га је.

[366] некако.

[367] збрку у походу.

[368] дошао је и јавио за службеника.

[369] и неколико стрела.

[370] из случаја, те је несмело.

[371] па ипак.

[372] под пазухо, захватајући мало тела.

[373] дошавши к њему од велике жалости је.

[374] запаливши их.

[375] најпре; на његове груди.

[376] топио му је врео восак на очи.

[377] измишљајући му увек нове и нове муке; у суровим мукама.

[378] потом су га.

[379] (су) носили.

[380] стигли смо чак (до Еуфрата).

[381] састати.

[382] цар назад одлази.

[383] на обалу.

[384] са читавом војском.

[385] јединог, једноокога.

[386] врло широка.

[387] Хамзабег, који је владао над царским ловцима.

[388] Утом је отишао.

[389] 45, тридесет.

[390] изишли.

[391] месту или престолу.

[392] с друге стране.

[393] зато.

[394] скоро смо се,

[395] док се нису.

[396] јаничари сви превезли и к нама пребацили.

[397] а ипак док до тога није дошло.

[398] није могао помоћи.

[399] нас.

[400] к њему приспели; пребацили (смо се); опремили (смо се).

[401] видећи.

[402] потом је.

[403] пре тога нису били.

[404] их се бојали.

[405] потом.

[406] секући; секући да су.

[407] до неколико; сто хиљада.

[408] тако да су.

[409] побегли.

[410] поверивши.

[411] а у то време.

[412] св. Павле из потопа испловио и змија га.

[413] а.

[414] Ђурђе Скендерберг друкчије Кастриот, Скендер син Иванов.

[415] и имао је.

[416] покоривши све кнежеве.

[417] арапске земље.

[418] А у то време десило ми се да сам ушао.

[419] да с њим седим.

[420] дошао.

[421] дођоше.

[422] угледавши их.

[423] изићи.

[424] и ту су сели.

[425] нећемо.

[426] као сигурну ствар.

[427] а памтите ове моје речи и сећајте их се, јер сам ја исто тако хришћанин као и ви.

[428] Затим сам од њих отишао.

[429] господина.

[430] сетили су се са мном.

[431] али нису знали.

[432] је (тј. земљу)..

[433] а ја сам био од њега остављен.

[434] одмах; најбрже.

[435] становали.

[436] краљевска.

[437] наредио је да се ту излију; наредио је да се ту лију.

[438] пешак из града појурио је по заставу; пешак се борио с једним јаничаром, тукући се о заставу.

[439] тако су се држали; тако су се обојица добро држала.

[440] заједно.

[441] да су град и варош тако бранили да им није могао ништа учинити.

[442] потом.

[443] Има на мору острво Евбеја, на коју је цар кренуо и

[444] када је бројано.

[445] једноме господину по имену тетреик синан.

[446] сва блага, товар његов.

[447] четири пута сто хиљада; четрдесет хиљада.

[448] цар.

[449] четрнаест хиљада.

[450] а то је говорио о онима.

[451] И бојао се.

[452] четрдесет.

[453] Тада је наредио.

[454] имало не поћи за руком.

[455] са свим хришћанима.

[456] Али кад би већ.

[457] позвао.

[458] папи.

[459] колико је лапа било, сви су били светитељи.

[460] у њихов стан.

[461] сви би од њих отступили и хришћанима се окренули.

[462] изволи дати. Освојио је исто тако дванаест краљевина у Малој Азији, то јест Понт, Битинију, Кападокију, Пафлагонију, Цилицију, Памфилију, Лџкију, Карију, Фригију и Хелеспонт или Мореју. — А има овде дужи одељак.

[463] имали распру међу собом.

[464] влада и владао је; већ је за моје време онда владао.

[465] а у Угарској Београд.

[466] па би водили борбу; онај.

[467] свакојако ниједноме од аих.

[468] А то је читаво благо цариградско.

[469] то јест нови двор или град; има веома сигуран и тврди град, који је Мухамед био сазидао кад је Цариград освајао.

[470] А када би који царски син.

[471] Неће га дати ниједноме, јер ће град тако чувати као пред непријатељем.

[472] вратити; поверити.

[473] На сваки начин је добар поредак и велики ред у турској земљи, а прва је ствар.

[475] за своје не даје.

[476] да би имали све потрепштине.

[477] капицика за излазак.

[478] осим.

[479] могу ли.

[480] друго имање.

[481] први разлог.

[482] занемарује; а ко тада рђаво служи или (службу) занемарује, томе ће цар службу ускратити и имање одузети.

[483] или други пут.

[484] Прегледавши то, враћају се.

[485] од кога је убијен.

[486] и царска претња.

[487] највиши.

[488] такав ред и поредак; управљање.

[489] претрпавао (бригама).

[490] јаким.

[491] (чије) питање.

[492] у једној згради.

[493] у нарочитом шатору.

[494] сама двојица.

[495] разилазе се

[496] толико.

[497] потпуне две хиљаде.

[498] узимају.

[499] да се тако понесе да буде ослобођен.

[500] уче.

[501] их снабдева.

[502] више.

[503] сваки.

[504] другима.

[505] ниједан; сваки; ваљан.

[506] погубити; погубљивати.

[507] Има међу њима још овакав ред.

[508] великих пушака.

[509] одличних коња, дечака; одличних дечака.

[510] двеста.

[511] под собом.

[512] с луковима и стрелама да носе, опасавши се; сабљу, лук и стреле да носе; опасавши се.

[513] бити у реду.

[514] (према његовој) служби.

[515] храну или јело.

[516] ових има сто и оне.

[517] ствари.

[518] А имају исто тако и четири велика бубња.

[519] Али.

[520] камила.

[521] четири хиљаде.

[522] двадесет.

[523] Прва.

[524] цара.

[525] јарка.

[526] остављају.

[527] (друго), оружје.

[528] сваки са својим одредом; а имају исто тако дужа копља него наша, скоро за лакат, а то зато да би наше могли дохватити, а да сваки сам стоји и своју заставу држи.

[529] први.

[530] међу њима су исто тако и царски велики бубњеви.

[531] показати.

[532] топуз.

[533] јуначки и храбрећи; соколећи коњанике га борбу.

[534] Турака.

[535] с Турцима.

[536] недовољно добро знају.

[537] а то је да.

[538] Одавде па до краја главе у ПА је друкчије: И зато док је њихово људство на бојноме пољу свеже, не треба се на њих било како журити, јер кад је у њима велика страха и правичност (приправност), морају веома јуначни бити и назад не могу ступити. — (Даље иде као у горњем тексту).

[539] смео супротставити.

[540] не досећају.

[541] али нису могли сазнати.

[542] једанпут; ипак; само једанпут.

[543] као што сам раније рекао; као што је раније речено.

[544] некако; никако.

[545] Овде се у С налази додаток о походу на Богдана Једнооког.

[546] На почетку ове главе у РА налази се додаток.

[547] разум и ред.

[548] и зато кад разум и саветовање све (уређују).

[549] знајте.

[550] оптеретите.

[551] лако утећи.

[552] турски коњи.

[553] великих.

[554] исто тако.

[555] Турци имају то наређење.

[556] него,

[557] секу; а не рањавају.

[558] лакша.

[559] ни из каквог.

[560] води.

[561] с вилама.

[562] врло потребне и корисне.

[563] него ишта.

[564] (потребно је) имати разуман и навикнут и извежбан (народ), као што Турци имају.

[565] зависи, и да се не ослања на хетмане.

[566] добро.

[567] најпре према господу (богу), затим.

[568] неколико стотина, ако хиљада не би било.

[569] знатна.

[570] великом.

[571] у војсци.

[572] Као што и турски цар чини и при себи има такве људе које шаље до одреда, опомињући их да ови буду тако ваљано припремљени.

[573] оних изасланика.

[574] Знајте исто тако.

[575] брзим коњаницима или козацима.

[576] с облаком.

[577] попале.

[578] пут.

[579] Ако немамо.

[580] доста ћемо накупити свакојаког блага, довешћемо.

[581] потскакујући људима.

[582] ће доћи; седи сам..

[583] стигли.

[585] хоће.

[586] татори.

[587] неколико стотина.

[588] редом.

[589] могли би их нападати тукући их, могао би их тући нападајући их.

[590] У А нема целе главе.

[591] исто тако када хоће да скупи своју војску да буде већа него што је била.

[592] по читавој његовој земљи.

[593] чисте сабље.

[594] К и А немају ове главе.

[595] у пограничју.

[596] наређује да се разруше.

[597] а другима опет друга достојанства.

[598] и другу одећу и различите дарове.

[599] да сутрадан посте, па пошто пропосте читав дан, када пак вече дође.

[600] над облацима; на облацима.

[601] или и цели други дан.

[602] приређују себи свуда гозбе, уживање. А кад се довољно наједу и напију, тада се—грлећи се и љубећи—опраштају један од другога, као да више никад један другога неће угледати, и тако остају.

[603] с обеју страна, а други и одозго и одоздо.

[604] пуцати и густо тући на зидине.

[605] од зидина.

[606] Пописавши.

[607] да се иде с њима напред ради неге.

[608] излетео.

[609] или да излеће; јер су скоро на тај начин Турци заузели Никопол: гонећи грађане, ушли су за њима у град.

[610] два златника годишње осим депе и женских глава.

[611] нису дужни.

[612] (главу) изгуби.

[613] на путу

[614] војник.

[615] се улију, упадну.

[616] сваке године.

[617] примајући поганску веру велича је: а многи.

[618] за хришћане; хришћани који су постали поганици.

[619] Угра.

[620] тако се поганство јача, као што је о горе споменутом мору речено, а то можете и сами знати да Турци.

[621] ако више људи на то чуваш, хотећи да их одбраниш, претрпећеш већу штету и губитак.

[622] Док змији главу не разбијеш, дотле је све гора. Тако и ви ако их кадгод прегазите и потучете, ови ће исту онакву штету причињавати као и раније.

[623] Остало можете разумети.

[624] два пута.

[625] Отоманов.

[626] Нажалост.

[627] И тако су хришћани били мучени, а поганство се свуда ојачавало, а успомена на покојног краља Матију прошла је као звук звона.

[628] На маргини: Finis, можда [грч.] Селос.

Примери текстова, допуна и прерада из XVI века

Из рукописа С

Из текста W

Из рукописа М

Из текста L

Из текстова Р и А

Из рукописа А

Рукопис S

Из рукописа С Крај IV главе

Есе росулах Махомет росулах, као кад би нашим језиком рекао: Исус је од духа божјега, а Мухамед је божји изасланик, и што је воља Мухамедова, то је воља Исусова. Пророк Мојсије је старији брат пророка Мухамеда. Пред Мојсијем се море растворило, а пророк Исус је мртве из гроба васкрсавао, а над пророком Мухамедом се кретала стена онде где се богу клањао; јер је Мухамед последњи пророк, и њега ниједан пророк не може пред богом превазићи. Погани називају хришћане Каури, а Јевреје називају Чивути, као кад би нашим језиком рекао иструли. Исус се успео на небо зато што су га Каури назвали богом, а Јевреји су га хтели мучити и распети на крсту због његове велике светости и због његових чуда која је чинио на свету. И бојали су се Јевреји тога да људи не пођу за Исусом, као што су то Каури учинили, називајући га богом, рђави Јевреји су хтели да га ухвате, вргну на муке и да га распну на крсту. И ступио је пред њима у кућу; и кад виде Исус јеврејско рђавство, узнесе се из тога дома на небеса. А Јевреји су нашли у ономе дому једнога човека који је био налик на њега, ухватили га, вргли на муке и распели на крсту, и то поред два разбојника.

Каури причају да је Исус био бачен на муке и да је био распет на крсту. Не верујте ви томе, јер је Исус био тако свет да га се ниједан човек није могао дотаћи, а камоли да би га могао ухватити или бацити на муке. А кад се Исус био узнео на небеса, приступили су к њему анђели, поздравили су га и узели га међу себе и водили су га по највишем небу.

Исус је кренуо с анђелима назад ка небеским вратили, као да је хтео назад на земљу да сиђе, и рекао је анђелима: "Оставио сам тамо на једном месту белу сандалу или опанак". И тако вративши се Исус по сандалу, остао је већ на небесима и биће тамо све до судњег дана; а када дође судњи дан, тада ће Исус сићи на земљу и говориће Каурима; "Ви сте ме хтели бацити на муке и распети на крсту, зато идите у вечни пакао". И тако се завршила поганска проповед.

Из текста W

Књига трећа. Опис некојих устројстава и питања војног поретка у Турској из Хроничице Константина сина Михаила Константиновића, Рашанина из Островице, којег су Турци заробили па је био јаничар. Преведена с латинског на пољски.

Овај Рашанин, како је сам о себи писао, најпре је био отправљен од рашанског деспота у помоћ Мухамеду, турскоме цару према уговору, с другима, којих је било 1500 (коњаника). Онда је оне године кад је турски цар Мухамед рашански земљу освајао био ухваћен и дат у јаничаре. Онда му је Мухамед поверио један град названи Звечај у рашанској земљи, кад је овај град угарски краљ Матија освојио од Турака, онда је и овај Рашанин ухваћен и допао је међу хришћане године 1462. И после је живео међу хришћанима све до времена краљевања Владислава у Угарској и Олбрахта у Пољској, браће рођене. И писао је ову хроничицу онако како је ствари својим очима гледао. Овај је дакле поредак и војно устројство у Турској било за цара Мухамеда, који је заузео Цариград и који је освојио многе друге земље, и за његова оца Амурата, који је био поразио пољског и угарског краља Владислава код Варне године 1444.

Из рукописа М Из XVIII главе

Јер нема оних који би бранили и штитили, осим његове светлости пољскога краља Албрехтаић који је претрпео значајну штету у људству и материјалу радећи и чинећи напоре непрестано против погана, бранећи хришћанство, а свети отац папа седи мирно у Риму с духовницима, не бринући се ништа о томе, а и цар или краљ римски гостећи се у немачким земљама са својим витезовима. У Турској се заиста мало чује о њиховој славној светлости, јер се ничега не лађају против погана. Зато свети отац папа и глава читаве вере хришћанске и најсветлији краљ римски ако још дуго буду посматрали овакво насиље и проливање хришћанске крви, могу то добро с божјом помоћи поганицима бранити, јер од њихових величанстава све то зависи да хришћанство подигну против поганика, да престоницу славнога царства освоје и читаво хришћанство с божјом помоћи да ослободе. Престоница римскога царства је у Константинопољу, који се зове на грчком језику

Стамболи а на турском Стамбол, као што ће се о томе шире испричати, ако би како и када имало да дође с божјом помоћи до те победе над поганицима.

Из XLVII главе

Турско или поганичко размножавање је слично мору, које никад не надлази нити одилази и таквог је својства да никад нема мира, увек је узбуркано: ако се на једноме крају утиша на другоме о обале заплъскује. Морска вода је груба и слана. У неким крајевима из ње ваде со, али зато ако у морску воду не додаду један део слатке воде, со не може бити начињена. Тако исто и све воде које по свету кући лутају тамо амо воде су слатке и добре и корисне за сваку ствар, а кад се у море слију и помешају се с морском, свака њина сласт и доброта пролази, а постаје опора и слана као морска вода.

И Турци имају исто својство као и море: никада мира немају, стално воде борбу, из године у годину, из једних земаља у друге, па ако негде учине примирје за своју корист, у другим крајевима ђаволи коло воде, заробљавају народ, а ко не може ићи, убијају, и то се дешава много пута сваке године по неколико хиљада догнају и доведу добрих хришћана међу поганике; када се помешају покваре се, као што смо раније рекли за воду, заборављајући своју добру веру хришћанску, примајући веру поганску величају је и много гори постају такви хришћани кад постану поганици него прави рођени поганици.

Глава XLIX

О јединству њихових величанстава најсветлија и високо рођена два краља.

То би била велика несрећа и велико и нечувено чудо када краљ угарски и чешки и краљ пољски, два брата што су лежала под једним срцем своје матере, који од једне крви проистичу, и који имају тако велику силу, не би напали турскога цара и кад не би осветили такво уништење људско и проливање хришћанске крви и своје претке. А добро је познато да је пољско краљевство остајало на миру као иза штита док је Стефан војвода молдавски или влашки држао Килију и Београд. Исто тако док угарски краљ држи рашански Београд у својој власти, угарској земљи ће добро бити. Јер су Дунав, Сава, Драва и Тиса, те четири реке, као преграде, а Београд је као кључ угарскога краљевства. Зато је потребно Београд пажљиво чувати, јер поганици не спавају, па зато хришћанство а особито славно краљевство треба да буде пажљиво и своје поданике да заштићује. А добар је пут за то да могу с божјом помоћи сами своје земље да одбране и да ослободе читаво хришћанство ако је у слози.

А не као краљ Матија, славног спомена, који је оставио поганике, а водио је рат против хришћана. По несрећи су свети отац папа Павле и римски цар Фридрих, обојица славног спомена, били исто тако за то криви, јер су краља Матију потстакли на то да води рат против Чешке, огласивши је за јеретичку земљу. Кад краљ Матија, славног спомена, није могао да је савлада и покори, обратио се римском цару у аустријској земљи. И тако су хришћани били мучени, а поганици су се свуда распрострањивали а спомен на покојног краља Матију прошао је као звук звона.

Из текста L Из главе VI (управо V)

Турски оче наш: Учитељу, ми се молимо теби, нека буде теби част на висинама од свих створења и поколења; о теби, Учитељу, мислимо који таму градиш и осветљаваш, нека буде теби хвала и част на висинама. Ми те то, поколење из Сарсина, признајемо, живи боже, пред тобом читаво поколење пада на колена, у тебе, Учитељу, полагамо ми једину живу веру, јер си ти, боже, све ствари створио, пакао, таму и светлости зато нас, госпде, уведи усрдно у своју светлост. Амин.

Из главе XXII (XXI)

И саопштили су цару да ће то учинити. А кад су тако уговорили да је турски цар вратио деспоту Смедерево и Голубац, та два града, и два деспотова слепа сина, уступио му је исто тако неколико хришћанских места за оног сужња, зета свога, а усто је још имао да плаћа краљу много злата и сребра сваке године. А кад је тај уговор начињен између краља и цара, цар је први дао јемство да ће га поштовати а онда је рекао и краљу да и он да јемство. И запитао је краља и рекао: "Киме ћеш ми овај уговор јемчити?" А краљ му одговори: "Највишим хришћанским свештеником, то јест папом". Цар га није хтео примити као завет, већ рече: "Је ли то онај који је прождро римско царство, и вас све хришћанске краљеве прождире? Краљу Владиславе, па ти имаш верног и истинског бога; обећај ми пред твојим богом да ћеш се држати овога примирја. А ако ми, обећавши пред богом, то не одржиш, онда ћу ја, узевши твога бога у помоћ, завојштити на тебе и однећу над тобом победу, јер твој бог воли правду". И тако је краљ Владислав с деспотом и војводама и са свом угарском господом стегоношама учинио завет на Светом писму и због тог уговора су били радосни с обеју страна.

Онда се папа са својим кардиналима расрди великим гневом што је осрамоћен од поганичког цара. Посаветовавши се с кардиналима, с бискупима и са читавим својим збором, посла кардинала Јулијана угарском краљу Владиславу и свој другој угарској

господи да краљ тај договор и то примирје по милости божјој, као и по мојој папинској, и по милости читавога хришћанства турскоме цару никако не одржи, да ћу ти такву помоћ дати, а од оног завета који си учинио, моћи божјом и својом, као и моћи свих кардинала, арцибискупа и бискупа разрешујем те и дајем разрешење од греха и свима другима који су с тобом тај завет учинили. И да никако друкчије не чиниш, него што можеш брже да кренеш против њега, а когод с тобом пође, па ако би у том боју и пропао, тај ће бити ослобођен свих паклених мука и биће спасен.

Тада краљ Владислав, скупивши опет људство, колико је највише могао имати, крете опет против турскога цара и посла му писма с отказом примирја. Кад изасланици дадоше ова (тј. писма) цару, он се веома зачуди томе и рече изасланицима: "О краљу, млада ти је памет, кад тако мало цениш она обећања која си учинио своме праведноме богу. Зато му тако реците: да хоћу да узмем у помоћ његовог праведног бога и хоћу против њега да ратујем; верујем да ће ми против њега помоћи". И тако цар скупи веома силну војску против њега и настаде бој, те цар порази хришћанску војску и оног Јулијана папског легата, тако да их је мало умакло.

Из главе L (XLIX)

Тако је међу хришћанима разједињеност и неслога била разлог многим злу. Поганици су за то време ојачали, као што су о томе други писали, јер много пута под изговором и под видом праве вере и истинске вероисповести лакомост и ташта похвала воде хришћане многим злим стварима, а свака проклета зла ствар има уза се некакав вид доброте, што сваки побожан човек ако размисли у себи, може познати.

Писао сам овде доста широко с помоћу божјом о многим и различитим стварима, а још бих с божјом помоћу хтео краљевском величанству да пружим ваљану и добру поуку, како би могао однети победу над турским царем, а тиме би од господа бога свемогућега добио вечну награду и од читавог хришћанства част и хвалу, од изласка до заласка сунца (тј. од истока до запада) велико и славно име. Онда би се рекло да су ови краљеви по милости самога бога настали и да су обдарени великим именом које је веће од имена Александра Великог, а исто тако би се хришћанска жалост и туга претворила у радост и весеље, а поганичка пак радост и ликовање у тугу и жалост.

Из текстова Р и А

(Ова се места налазе исто тако у тексту L).

Турска хроника. Први почетак Турака је од Татара, који су лета господњег седам стотина педесет и петог изишли са севера из загорске земље планине Кавказа међу Аламе, Колхе и Јермене, прешли за краља Пипина до Франака преко Понта, Кападокије, прешавши у Персију, а са Сараценима су тако дуго ратовали да су им Сарацени морали обновити персиско краљевство, које су били ови Сарацени уништили за цара Граха са својим вођем Мухамедом. И тако су Турци после примили Мухамедову веру. А онда око лета господњег 1300. један војник великога кана, татарскога цара, због неке срамоте или неправде, јуначан и врло смео, сакупивши око 40 коња(ника), изјаха из Татарије у планине и стене кападокиске; задржавши се ту, он околни народ потчини себи и освоји један град, у којем господарицу звану Каравиду уби, а сам ту становаше и владаше. Његово име било је Хотман, а од тога времена ето тога Хотмана турски цареви се називају Отмановићима.

Глава II

Био је Мухамед родом из Арабије, а други веле из Персије. Отац му је био незнабожачки поганин, а његова мајка је била од измаилског или јеврејског рода; а после смрти његових родитеља био је ухваћен и продат једном знаменитом човеку Измаиљанину по имену Абдемонаполу, код којег је одрастао и потом га је поставио да води рачуна о роби, јер је био младић леп и лукав, а у незгоди довитљив.

Код тога човека је свраћао исто тако и Сергије апостата или залутали отпадник од вере хришћанске, учитељ несторијанског отпадничког учења. Тај Нестор је био цариградски владика који је међу њима проповедао заблуду како је господ Исус прави човек, а не бог. то од тога је Сергија монаха Мухамед (научио) лажну веру, коју је он потом својом лукавошћу и чаробњачким учењем неописано проширио. Јер кад је његов господар Абдемонапол умро без породе, он узео његову жену а своју господарицу, с којом је добио благо и велико имање, и владао је у земљи арапско, коју је од римске силе отцепио и поразио је војсковођу римскога цара Ираклија, који је пре тога Кодруса, персиског краља, (с његовом војском) поразио. И тако је он своју веру најпре у Арабији проширио.

Глава III

Турци исто тако посте сваке године један месец и једну целу недељу не једући и не пијући ништа преко дана, али кад сунце зађе, једу све што зажеле и пију. Празнују исто тако Ускрс за успомену (на оно) кад је Аврам хтео свога сина да жртвује богу.

Глава VII

Мухамеда зову Мухамед росулах - божји изасланик, Јер се он божјим изаслаником називао када је Арабљане и Персијанце обраћао у своју веру, Стари завет, тј. Мојсијеве књиге, признавао је, и пророке, и за деву Марију је говорио да је била девица; за Нови завет, тј. за јеванђеље је говорио да није истинит спис. Својим следбеницима је наредио да се увек боре, и зато им је обећао да ће владати на свету, забранио је да се пије вино, допустио је да свако може имати највише четири жене, а милосница колико ко може. Господа Исуса је сматрао за великог пророка, говорио је да су Стари и Нови завет једно, онима који у њега верују обећао је рај, а који не верују - пакао, забранио је по цену живота да се с хришћанима расправља о његовој вери, али је место расправљања наредио да се она брани сабљом. Од хришћана је такође примио крштењем Сергију је наредио да се крсти, а од Јевреја, који празнују суботу (одвајајући се), и од хришћана, који недељу (празнују), наредио је у свом закону да се петак празнује. Књиге у којима је написао своју веру називају Алкоран, где прича доста бајки и лажних ствари; сматра да постоји један бог, свету Тројицу не признаје; говори да је он створење светога Духа.

Овај Мухамед је (у Арабији) са Сараценима, који су први његову веру примили, помагао римскоме цару Ираклију против персиског краља. Али кад му Ираклије за то не учини довољно, онда они с Мухамедом заузеше град Дамаск и сириску земљу, поразивши војсковође с Ираклијевом војском, победивши Персију; исто тако су и Египат и град Александрију заузели. Сви су ови људи примили Мухамедову веру, а онда су опет Сарацени заузели знамените градове Антиохију и Јерусалим. И тако се ето борбом вера Мухамедова проширила, а Мухамед је у Мошеји, у једном персиском граду, сахрањен у гвозденом сандуку као светац.

Глава XVII

И тада је Бајазит, скупио војску против Марка, бугарскога кнеза, светећи се за смрт свога оца. Јер је овај кнез помагао у борби кнезу Лазару.

И дошао је на оно исто поље на којем је његов отац Мурат био убијен. И ту је бугарскога кнеза са читавом бугарском и српском војском поразио и убио. Онда је лета господњег 1376, прешавши босанску земљу, (стигао) у угарску, и албанску земљу и Влашку, па је ратујући много робља и људи изагнао у Турску, а онда је одмах освајао грчку земљу, Цариград је опсео. Цариградски цар, не могући се одупрети, побегао је францускоме краљу Карлу VII, којему је свога брата, смелог младића кнеза Јована бугарског послао с војском и много друге господе француске и особито с петорицом: први је био Гвидо господар тремолски, други кнез артезиски, трећи господин Јован Бечки, четврти кнез de Cusі, пети кнез из Дина.

Када су се тада, дошавши у Угарску, састали с угарским краљем Жигмундом, који је потом био цар, и кад су кренули заједно преко српске земље против Турака, деспот српски им је допустио да прођу преко његове земље; идући успут су неколико пута Турке помало побеђивали, док нису дошли до Никопоља, и ту су се нешто задржали освајајући га. А за то време цар Бајазит, скупивши још већу војску, из Цариграда је кренуо против њих. Никопољ су Турци славно одбранили.

Онда су се Французи кренули против Турака, али неразумно и несложно. Краљ Жигмунд их је опомињао да не нападају без угарске војске, као и Срба и Немаца. А они су мислили да им је краљ пакостан због победе. И тако, не чекајући краља, сви господина Бечког, који је био стегоноша, наговорише да нападну на Турке. Ту су се сви јуначки бацили на Турке и многе су тако победили да су мислили да су већ све побили, и већ су се почели радовати. Када је сам цар Бајазит велику војску од шездесет хиљада коњаника, као рогати месец, окренуо роговима к њима. Причали су они који су потом из тога боја умакли или који су били избављени из турскога ропства, да је турска војска, или тај одред, била као млад месец, а обухватио је по ширини као седам италијанских миља. А било је тада Турака на триста хиљада, док је хришћана било једва осамдесет хиљада, а међу овима је било око двадесет хиљада коњаника.

Тада је почела ова војска да опкољава француску војску. Хришћани су се јуначки борили с Турцима и многе су победили али су на крају од величине били опкољени: ту су Турци господина Бечког убили, а другу раније споменућу господу су похватили и друге француске племените витезове око триста за откуп.

Краљ Жигмунд и рашански кнез, кад видеше пораз, и да су и последње друге војске се распрснуле, једва су Дунавом лађом побегли. Цар Бајазит је Јована, брата францускога краља, с петорицом највише господе, сачувао, а све остале је наредио да се поубијају, а сам се вратио да осваја Цариград и био би га освојио, али је у то време дошла вест из Анатолије да је велики кан по имену Демир или Тамерлан, велики татарски господар, стигао с великом силом у персиску земљу.

Глава XIX

Овај кан је био родом из Парта, веома борбен, велике снаге тела и духа. А био је прво прост човек, па онда хетман код Парта, те је тако блиске народе око себе: Татаре, Хибере, Албане, Персијанце, Међане потчинио својој сили. Исто тако је био заузео Месопотамију и Јерменију. Његова војска је боравила у шаторима као у вароши, у којој је било веома много улица, разноврсних занатлија и обиље ствари за продају. Онда је турскога цара поразио, па почевши од Танава, велике татарске реке, све велике градове је као Смирну, Антиохију, Себалту, Триполи, Дамаск освајао, опљачкао, попалио све до Египта, до којјега није дошао због пустиња и мочварних предела, али је ипак султана краља египатског победио и отерао иза Пелуцијума.

А кад је варош Капли хтео да освоји, он је прво послао у варош татарске трговце са обиљем робе, као што су самуровина, куновина и друге скупе коже, да ову робу јевтино продају. А кад они људи видеше да је то тако јевтино, свако је тада куповао за све што је имао. А кад трговци донесоше новац за оне коже, он тек онда варош опседе. А то је зато учинио да људи благо не би закопавали. Онда је освојио ову варош и коже је назад узео. А када је кадгод коју варош опседао, првога дана је имао бео шатор, другога црвен, трећега црн. А то је значило: ако су му се првога дана људи или варош покорили остављао их је здраве на њиховим имањима. Ако су пак другога, онда је наређивао да све посеку или коњима погазе. А ако му се ни трећега дана не би покорили, онда је наређивао да се и варош спали. Оставио је после себе два сина, који су се међу собом борили о власт и тако се њихова држава није проширила.

Глава XXIII

Тада је најпре, кад су се сударили, изјахало петнаест хиљада Турака у белом оделу, а онда и много у зеленим везеним (тј. оделима), који су на коњима имали златне и сребрне ланце. Било је ту шта да се види: злата, сребра, бисера драгог камења на сабљама, на ланцима, свилених одела, златотканих материја и доста друге скупocene одеће. Било је Турака с прекоморским људима на стотину хиљада, а хришћанске војске било је четрдесет хиљада, осим пешадије из Пољске, Чешке и Моравске. Била су три разлога тога пораза, а сви опасни, и сви су од хришћана долазили: први је што Ђеновљани, пошто су крај мора где је море уско пет дужи, довезоше Турака скоро десет хиљада, узимајући од сваког човека по златник. Друго, што венецијански кардинал Фрациско, који је имао да брани превоз, није га добро бранио, а кад га није одбранио, није на време опоменуо хришћане. Трећи разлог је: кад су хришћани чује за велику турску силу, хтели су да одступе на место згодније за одбрану, особито краљ и кардинал Јулијан, али их је Јанко одвратио. А и кад

су турски коњаници били поражени, краљ је одмах ударио на јаничаре, Јанко није спасавао краља, већ је од њега отишао.

Глава XXIV

Тада је после две године умро цар Мурат у Једрену од велике срџбе и од жалости што нису могли да покоре једино кнеза Скендера из албанске (земље) и његов град Кроју, који је раније био на његовом двору, али се после од њега отцепио и умео је да му се одупре. Цар Мурат је владао тридесет и једну годину, а умро је лета господњег 1450.

Глава XXVI

Цариград је велики град: у обиму има тридесет и две италијанске миље, а има у себи седам брежуљака и знамените грађевине, велике цркве међу којима је црква (св.) Софија највећа, поред које су саграђене знамените школе, а зову их Философије. Данас се у тој цркви држе коњи. Овај град Цариград је на три рога: два рога је море окружило, а на трећем су два зида велике куле, опкопи и веома велики бедем, на другом месту су и три добре куле, а према мору исто тако зид и куле, црква св. Софије.

Глава XLII (XLI)

Поука и савет овога састављача, витеза и некада јаничара турскога, какав би требало да буде поход хришћана на Турке, и на који начин краљ или господар треба да заметне бој с Турцима и с божјом помоћу дан победи. Ако разум и (добра) управа савлађују сваку силу, па ако је то у свима стварима, онда је тако на сваки начин и у боју, зато треба знати да сва сила турска лежи у јаничарима, па су зато многи краљеви турску војску победили, али јаничаре нису могли, него су пак од њих побеђени били. И зато турски цар јаничаре чува у позадини за последњу потребу, и сам се међу њима налази. Исто тако се не треба упуштати у борбу против Турака с мало људства како је то много велможа чинило, па су од Турака били поражени. Зато је турски цар Јанку био одговорио да више воли пун тоболац обичних стрела, него пет или шест позлаћених. Јер нека је и најбоље људство, а мало, велико га покова.

Такав је био краљ Александар Велики, краљ македонски, који је, кад је видео једнога војника већ у годинама и прозоблог, устао и посадио га на топло место где је сам седео да би се огрејао, а тиме је побудио велику љубав витезова према себи. А исти је такав био и Јулије, први цар римски, који је својом добротом и дарежљивошћу одржао власт над

целом римском државом. И зато су ова двојица били борбенији и срећнији од свих других, па је турски цар Мухамед наредио да се њихови подвизи и животи изложе на његовом језику, те их је често читао, волео их је и њиховим делима подражавао. Мада се краљ не мора излагати опасности да се лично бори, ипак је врло потребна ствар да он лично пре почетка боја или у које друго време најпре добро све витезове наговори и да их љубазно подсети на сигурна и материјална обећања, обећавајући свакоме дарове од највећих све до најмањих и на тај начин смелост и јунаштво, вољу и љубав према себи развија и проширује у читавој војсци, тако да нико не би жалио да стави на коцку живот за свога господара И као што сунце на свету све ствари обасјава, развија и окрепљује, тако и сваки краљ способношћу свим својим људима додаје смелости и подстиче их.

Из рукописа А

Глава XXXVI

Лета господњег 1463. Видећи страх својих поданика због побуне хришћанске госпде против њих, позвавши најистакнутије витезове к себи, одржа им говор овим речима: Увек сам желео и желим, драги моји витезови, да оне земље које су моји преци сами у заједници с другима на витешки начин задобијали заједно с вама одржавам, за које ја с правом не страхујем мање него и ви. Тврдим вам да сам ја вас исто онако поштовао као и ви мене са чиме сам не само живео, већ и живим на овоме свету, па и вама свима, као и вашим потомцима, за које сам ја све незгоде предузимао увек тако да је с божјом помоћи свуда било и јесте наше где је мој коњ копитом згазио; а и што бих имао много да набрајам поред којих је сабља наша стварала време и усто јунаштво, које се краљевство - молим вас - одупрло вама, када неки народ није био побеђен од вас, или који се нису бојали ваше силе пре него што су је упознали? Зато вас сада питам, какав је то нови необичан страх међу вама, те сте се тако силно преплашили, те сте чули о тако лењим и ништавним хришћанима што се скупљају против вас? А то је све Скендербег својим лукавствима извео. Хоћете ли малом хришћанском народу без борбе да уступите оно место које су нам наши преци оставили напорним трудом својим? Учинили бисте велику радост и хвалу непријатељима својим. А шта мисле, да ли бисте онда били безбеднији у Азији? Који би вас онда краљ примио, који већи народ, кад се цео свет тако охлади (тј. према вама) и намрзне вас? Где има на свету тако лудих људи који би говорили да ми туђе земље снажно држимо наносећи неправду људима, а своје властите не? Јер нам је пророк рекао од бога: где год нога твојега коња крочи, то ће бити твоје, јер људи на свет нису донели ништа своје лично, све ствари су свих силних људи. Бог је господар свих ствари; отворивши поље, све је ствари ставио напред па ко их добије силом, то је по његовој вољи; онда с његовом вољом држимо све што смо када под њом добили као силни људи. Зато вас опомињем, славни витезови и моји драги другови, не бојте се непријатеља, нарочито онога чију снагу никад нисте упознали, да му не би тиме већа одважност

постајала, већ посаветовавши се ваљано и без страха стављајте на себе сигурно оружје против пијаних и лењих хришћана, не осврћући се нимало на то што их је много и што су побуњени, не сумњајте у исход битке; али упознајте обичаје тих људи, да су гадни, троми, бојажљиви, сањиви, лењи, навикнути на необично уживање кад су трезни; без јастука не умеју да спавају, без раскалашности весело не може бити, као и без јакога (вероватно пића) без пијанства не уме да влада, само речима ратују, не делом, немају никаквог поретка војног, нити знају какве занате, коње само за псе негују; ако ли хоће да имају добре коње за витешку потребу, морају их набавити од нас. Не подносе глад, хладноћу, врућину, рад, опомену, иду пода се, са женама једу, на високом седе и леже у топлој; једу и пију много, а хладно се боре, чега ви, најдражи витезови, немате; не жалите живота и рана, мало спавајте и то без јастука, на тај начин ћете се васпитати да читаву вечност (?) издржите; земља вам је сто, клупа и лежај, зато неће бити ничега грубог, напорног, тешког што вам се неће учинити сувише лако и ситно, тако да се због овог ваљаног обичаја не само нећете никога бојати, већ и не можете. Нека онда к нама дођу, глагољиви хришћани ће од нас исцењкати грчко краљевство. Одавно су се за то спремали, али им се не хита, сигурно се сећају битке код Варне или Базилеје, али они мада и изгубе битку, теше се својим причама, говорећи о свом неуспеху овим речима: неједнако је било, онај нас издао, због неслоге су Турци савладали краљеве Турци су узели краљевство, напали су на нас не обавестивши нас. А и не говоре, што би било праведно, да је бог с тим народом, да од нас имају силу. Верујте ми, моји најдражи витезови, промениће они смешни борбени дух, доста је њима победе кад подстакну на себе непријатеља, јер код куће имају шта да раде међу собом: код њих свако хоће да буде господари а нико да слуша; ретко би ко био само кнежић; ратују међу собом узајамно: помози ти мени данас, а ја ћу теби сутра. О личном се више старају него о држави, хвалисави су, свадљиви, у правима упорни, све на дуго одлажу, на адвокате преносе своја добра; као ратник никакав је, као занатлија - никакав, код њих се одређује вредност не према достојанству, него према имању. А што је најгоре, послушности нема никакве, од које зависи свака витешка ствар, отуда нема дисциплине, залили су (отуда) злочинства, убијање, насиља, разбојништва, а имају много ствари. Писао је исто тако нама онај бестидни Скендербег, да њихову веру примим, заслужио би од бога казну, јер то не видим. Писао је исто тако да њихов највиши владика креће с великим народом на нас, застрашујући нас. Тога владика римскога они зову и поштују као ми калифу, али само устима показују хвалу, а не руком, али их се не бојте: кад би и било тако, смејте се њиховом послу, мислећи на то да оно што они немају довољно ви код куће имате у приправности. Поврх свега само место ће вас силно свуда одбранити, зажалиће потом због своје намере, неће вам проћи друкчије, него ће се коњи, храна, јуначки народ, оружје и свега у изобиљу добити већ сада, како сам видео по небеским знацима, јер сам за младости добро изучио ту науку, и постаћемо господари читавога света, а ово садашње њихово окупљање против нас потпуно ће пропасти, а што се тиче Скендербега, нашега бегунца, њега ћемо искоренити из земље наше с његовим потомством, а ако га добијем живог, сву ћу суровост показати на његовом телу. - Кад је то изрекао Мухамед, сви

завикаше: Учинимо (?) као што чујемо, одржаћемо веру и послушност. И потврдили су то заједничким заклетвама. - Освојио је исто тако 12 краљевстава итд.

Глава ХЛІ

О поретку и припреми за бој и о великом боју турске војске, и број њен и савет хришћанима (за борбу против те поганске силе.

Први одред стоји пред уређеном војском, који за борбу приправљају делисмаке, а ових има пет до шест хиљада, ови показују очајничко срце, и то је код њих самоубилачки одред. 6000. Затим је други, где је анадолски беглербег, прекоморски заповедник држећи десно крило, и има под собом војвода или судија 20, од којих сваки има своју заставу, а поред њих је 50 субаша, сваки стоји поред свога. Овај заповедник има свега људи 60.000; од ових људи прави резервне одреде и овим војводама се наређује да воде борбу како напред, тако и са стране, према потреби. Јер Турци напред праве веома велико чело да би сваку војску опколили.

Онда романски заповедник с ове стране мора држи лево крило на челу: и њега називају беглербегом; има под својом командом 18 војвода и 40 субаша; сваки војвода са својим одредом стоји под својом заставом, коју је цар дао. Овај заповедник има под собом 70.000 људи, исто тако их дели на чело и на резерве, као и онај који је на десном крилу. Онда иде царски двор на овај начин: стоји свита госпoде, паша и других царских чиновника; са својим одредом стоје под својом црвеном заставом 6000.

Затим јаничари, солаци пред царем имају две заставе: једна је зелено-црвена, друга је жуто-црвена; ови имају сабље и мале пушке, 1200.

Онда стоје око цара дворани плаћеници са десне стране, а они мањи с леве; имају своје црвене заставе с грбом царским нацртаним златом, 3000.

А где стоји сам цар с пашама својим и с другим чиновницима, који се о његовом здрављу старају, стоји велика бела застава, златом насликана. А те заставе називају алам сенџак, застава све силе. Око цара стоје солаци пешаци с луковима и сабљама 700.

За царем стоје азапи аземоглани (ваљда рекрути); то су исто тако стрелци пешаци, које шаљу из разних вароши, како прекоморских, тако и с ове стране мора, 20.000.

Поводни коњи, топови, камиле и све друге ратне потребе, онако како се о првој ствари писало. Има исто тако један заповедник, којега зову Михалоглу, он води предњу и задњу

акенђију или козаке; он држи предњу, бочну и задњу стражу; овај и мегданције води, а људи има под својим заповедништвом мање или више 50.000.

Како је султан Селим ступио на власт после Бајазита свога оца и како је дуго владао.

Султан Бајазит је био борбен и јуначан, али је више ратовао преко мора, он је ваљда први почео освајати влашку земљу и освојио је од ње две најбоље тврђаве: Београд и Килију, и земљу подољску је неколико пута освајао све до Лавова; с њим су најпре почели пољски краљеви преговарати о примирју, био је цар 31 годину. Онда је имао сина веома суровог. Најпре је ратовао против свога оца Бајазита, али није имао успеха. А онда кад му је отац умро, био је цар 9 година, 9 месеци и 9 дана. Био је веома суров човек, велики ратник; он је освојио веома много египатске земље, исто тако и персиске, само господ бог није дуго на свету држао његову суровост и њега, те се још није био окренуо на хришћане али тако говоре: кад би дуже живео, како је био борбен, суров и срећан, онда би био сав свет освојио и своје синове је све осигурао; само је онога Сулејмана један паша био дао да се сакрије (или одгаји) међу Јеврејима, да о њему није могао ништа сазнати, док му скоро пред смрћу није рекао за њега онај исти паша, по којег је послао; умро је пре но што је дошао к њему. Султан Сулејман је по оцу својем Селиму царевао - тако за њега говоре - мање или више педесет година, и како је он био срећан, борбен, у примирју са сваким сталан, он је освојио мало египатске земље, што је пре њега остало персиском краљу којег називају Кизил-паша, освојио је веома много тврђава и вароши и читаву његову земљу на 80 миља. Овај је угарског краља Лудвика поразио због издаје његових Угра; овај је угарску земљу почео да осваја почевши од Београда па све до Будима, а исто тако и босанску земљу, српску и хрватску. У угарској земљи освојио је већу половину најбољих и најлепших градова, као и сада ове године 1566. На крају свога живота кренуо је на Угарску, водећи са собом 500.000 људи, Турака јерусалимских, анадолских, прекоморских, румелиских, Татара, Влаха и Молдаваца. У угарској земљи је велику штету причинио све до Кошица, попалио је, врло много људи је поубијао, како младих тако и старих, две главне тврђаве од Немаца је освојио, скоро на самртничкој постели Сигет и Ђулу. Умро је онде у војсци, у граду 11. септембра; о његовој смрти нико није знао, тако је наређење оставио после себе, да се није знало када је умро. Турци су и даље водили рат, све док његов син Селим није стигао у војску. Како ће се потом написати о његовој војсци и владавини, јер такав цар, и тако срећан и тако дуго на престолу никада раније није био, и не дао бог да њихову владавину и мудрост окрене господ бог на хришћане, они би били уништени. Овај је исто онако као и његов отац дао своје синове да се отхрањују, а само је ваљда онога једнога оставио, и то га је врло чврсто чувао у Анадолији, и то је његов најстарији син.

Опис војске турскога цара Сулејмана, који је кренуо из Цариграда у Угарску године 1566, у понедељак дана 29. априла.

Ово свако треба да зна: када Турци не крену да ратују на мору у марту, а на суву у априлу, онда се њихове силне војске те године не треба бојати, већ само чаркања. А Татара се опет, особито близу њихових граница, највише треба чувати за свакога пуног месеца.

Мада је било много разлога које је тај Сулејман, турски цар, сматрао као неправде од стране хришћанског цара Максимилијана, али су ове две највеће, због којих је у старости својој морао да крене на Угарску с великом богобојажљивошћу и страхом. Један разлог је што му цар Максимилијан није хтео давати уобичајени данак од остатка угарске и аустријске земље, то јест сваке године по тридесет хиљада у злату. Други, што је и сам био велики астролог, па је разумео из планета да је те године имао да умре: више је волео у војсци са славом, него у Цариграду због метежа и штета које су обично јаничари правили после смрти свакога цара.

Прва војска, која је преко мора под Спјол-пашом поред босанске земље (ишла) и која је морем и сувим ишла на 30.000, они су велику штету чинили у италијанским земљама.

Друга војска с Арсланбег-пашом ишла је поред Дунава до немачке војске, прибављајући језике, ње је било 15.000; овај паша је на стражи изгубио једнога бега са три хиљаде људи, што је допустио Зрињскоме да поквари мост на Дунаву, и овога је цар дао посећи.

Трећа војска ишла с Пертев-пашом под Ђулу, које је било 30.000; и освојио је Ђулу.

Четврта војска је ишла с Краљевићем на Токај, које је било и с Турцима 15.000, и нису освојили (град).

Пета војска је ишла под Ахметом султаном, сином прекопског цара, које је било 15.000, а Влаха с њом 10.000; ови су ишли, палећи, штету чинећи, све до Кошица; ова војска је додавала храну и помоћ Пертев-паши код Ђуле и краљевићу код Токаја.

Онда је цар ишао с војскама својим у оваквом поретку ка Сигету: најпре је прекоморски заповедник са 60.000 Јерусалимљана, Анадолаца, Бармажинаца ишао напред држећи се десне стране.

Романски заповедник је био на левој страни, имајући 70.000 људи оних с ове стране мора.

Онда је ишао цар са својим двором у оваквом поретку: напред је јахало 3.000 спахиоглана, као новчани одред.

Други одред је био духовника, они их називају самахи (дервиши), са гласним призивањем бога; ишло их је 500.

Трећи одред је био цариградскога паше, 300 коња.

Четврти одред буљук-баше јаничарских коњичких официра (капетана), 300 коња.

Пети одред је чауша тимарлара, платежних дворана, коња 3000.

Шести је одред од 12.000 јаничара.

Седми је одред јаја-паша, официра који су над солацима, коња 100.

Онда је јахао јаничар-ага и солаци-паша, заповедник јаничарски који командује солацима.

Онда су јахали имбреор-баше, коњушари.

Онда су јахали капиџи-баше, поткоморници.

Онда су јахали дефтердар-баше, хазнадари.

Онда су јахали кади-аскери, заповедници кадија или судија.

Онда су јахали чауши, који с писмима језде, којих је било 300.

Онда су јахали чауш-баше, дворски заповедници мањих дворана.

Онда су јахали сифахилер-баше, заповедници владаревих синова.

Онда су јахале две паше саветници: Мухамед-паша и Мустафа-паша.

Онда је јахао велики Мухамед-паша.

Онда су јахали чауш-баше, заповедници плаћених дворана. Свих тих дворских чиновника с пашама било је у свити 3000.

Онда је пред царем ишло 700 солака пешака са луцима и сабљама; иза ових солака је јахао сам цар, око њега је ишло 100 лакеја фаика.

За царем су ишли ичоглани, младићи силиндари, они што под царем коња воде и ратне ствари чувају ченери, трукчаши, адџемоглани, млади јаничари, други азапи пешаци, који су из градова оправљени, онда поводни коњи, камиле, топови, прах, шатори, једни напред пред њим, а други назад за починак, за њим су вожени велики и мали бубњеви, (онда су ишли) трубачи, слуге за чување коња, за камиле, кувари, оружари, оружје, благајна, провијант и друге ствари потребне за битку, Грци, Срби, Бугари што путеве поправљају; свих ових људи с акинџијом, што су назад ишли и јахали за њим - причало се - било је 50.000. Великих топова за рушење 100, малих пољских 500, његових личних коња 15.000, камила 3000. Има исто тако један командант, који под својом командом води предњу акинџију, или козаке, који иду о свом трошку (? - на своју штету); тога команданта називају Михалоглу; свих тих људи има понекад мање или више 50.000; овај и мегданџије води.

Свега је читаве ове војске Сулејманове триста хиљада, седамдесет и три хиљаде и осам стотина (- 373.800), рачунајући у то и царева коња и камиле. Погинуло је тада Турака у Угарској 50.000. Његов син Селим је по очевој смрти дошао из Анадолије у ову војску са 3000. Хришћани су изагнани из Угарске и са онима који су побијени преко сто хиљада, освојена су два главна града: Сигет и Ђула и неколико других малих.

Године 1565. Николај Бжески, будући посланик код тога бившег цара у Цариграду, видео је стуб који се с неба спустио у рукавац морски између Цариграда и Галате месеца јула, дана 5, који је ишао, спајао се од неба па све до овога рукавца, па онда тим рукавцем све до царског двора и онде је пред двором царским пао у тај рукавац, па у Црно Море, убио је неких двеста људи, сужњева који су продавани на галијама како из Црног тако и из Белога Мора.

Овај исти Миколај Бжески, будући посланик године 1566, идући из Угарске за турском војском, видео је велику штету у њиховим коњима, камилама и у мазгама, да почевши од угарске земље па све до Цариграда трима путевима није било на стреломет места где не би лежале мазге или камиле. У Цариграду, кад је овај цар Селим хтео да се увезе у престоницу, јаничари га нису пустили, што им није хтео исплатити одавна уобичајену награду и претукли му две највиђеније паше, док сам Ахмет-паша, зет покојног Рустем-паше, онај што је изненада измолио своје код јаничара, те су цара пустили у његову престоницу, обећавајући да ће им све бити плаћено. Усто је у то време у Цариграду била велика глад да су се Турци крај пећи ножевима клали за хлеб, коњи су репове себи скубли од глади и људи су их бадава напоље давали да их узме ко хоће.

Исте те године у месецу августу, будући у Влашкој задржан 14 недеља од Александра, влашкога војводе, видео је оне људе који су долазили из неколиких села онде у Влашкој да се жале пред овим истим војводом како се усред преподнева огањ спуштао с неба на њихове домове и палио их. Исте те године била су два земљотреса у Влашкој и у Турској. Овај Миколај Бжески потом је био пуштен из Влашке од двојице посланика пољскога краља Бистшиковског и Клеофаса и од трећег посланика султана Сулејмана, турскога цара. Отуда је овај исти Миколај Бжески по краљевом наређењу отишао право у Цариград као посланик код овога цара, јер је пре тога био отправљен покојном Сулејману, цару турскоме.

Исте те године у децембру месецу прекопски цар са 40.000 људи ратовао је против Подоља и Волиња по савету истог овог војводе влашкога и опсео је био у Мјендзибожу Миколаја Сјењавског, војводу украјинског с његова два сина, с Миколајем и Рафалом, који су се с помоћу божјом од њега одбранили, али је ипак велики плен извукао и преко триста села спалио.

Исти овај Миколај Бжески, исте те године путујући из Турске преко молдавске земље у Угарску, будући у Угарској код угарског краљевића Јануша Другога, помирио га је с војводом молдавским Петром Мерћом (Скјерћом?).

Овај исти Миколај Бжески, допутовавши из Турске на скупштину у Пјотркову пошто је извршио посланство, био је потом послан с Абдичаушем, изаслаником турскога цара, да прегледа подољске и волињске земље и (да види) оне штете које је био починио прекопски цар са четрдесет хиљада Татара. Обишао је читаво пограничје, а турски изасланик је од Мјендзибожа од њега кренуо ка Камјењецу пред Татаре, који су били сви ударили на Барбез.

Путујући из овога изасланства, овај Миколај Бжески по заповести његовог величанства краља помирио украјинског војводу Миколаја Сјењавског, који је био крунски хетман, с влашким војводом Александром.

Чланци кратки али потребни за почетак ратовања.

Први чланак, да свака краљевина, а особито хришћански господар не почиње рат све док му се не да велики разлог.

Други, да најпре благајну снабде, колико људи може издржавати и до којег времена.

Потом трећи, да се за заповедника посаветује, ако га нема, који би био *bene peritus* (добро обавештен) о оним крајевима где се има рат почети.

Четврти, да сам заповедник, како он мисли, бира себи командире и да им сам дужности означава, а командири да себи узимају другове, а ниједном командиру нити другу да не даје велику пратњу, због послушности и изабраних људи.

Пети, да тај заповедник, чим попише људе, крене с људством у логор, и да им онде изнесе шта треба да знају о поретку и да их поучи о добром владању. Онда, почевши од логора (да крене) у име божје на непријатеља и да тамо срећу окуша, како време испадне, или код градова или на бојном пољу.

Шести, распоредивши службу, посевши градове, страже пољске (поставивши - ?), треба разместити људе и пазити на то да се не улеже и распусте, јер се војник у рату не гоји (?). А највећа и најпотребнија је ствар у војсци да буде послушности, које друкчије не може бити, већ само ако има довољно новца, јер ако би се нашли, распустио би се *quoties toties* с њима логор. А у којој војсци нема дисциплине, узалуд ће се с њом ићи на непријатеља, јер господ бог неће помоћи.

Седми; постоји исто тако обичај међу витешком господом да се њих мало саветују о ратним стварима, само двојица с монархом: главни заповедник и казнац, а у ... да не буде, већ само главни заповедник, јер *pluritas principum*, а у томе је неслога, закашњавање потреба и велика опасност за сваку војску.

Осми: људи пешаци с ватреним оружјем како за рушење тако и пољским и ручним, припадаће главном заповеднику, који зна колико и од којих ће узети против непријатеља и како да их употреби, да се војске у кретању не забављају узалудним пуцањем и да не троше; па ипак путовање и рат захтевају снабдевеност *t in dubio* и сувом храном, коју новцем називају, ње је највише потребно.

Опис турског напада код Сигета године 1566. дана 25. јула.

Кад је приспео султан три је војске распоредио недалеко од града, а сам је био мало даље с четвртом на брду с којег се могло видети кад су шта оне три чиниле. Најпре је наредио да се дрвима и земљом затрпа опкоп или река која иде око града, али што су затрпали преко дана, то је преко ноћи вода почистила. Потом кад је видео да му то лукавство није могло ништа помоћи, наредио је да се довезу три хиљаде кола вуне и наредио је да се начине велики цакови, па је на једном месту реку зајазио. А онда је после тих цакова наредио људима да се спремају за јуриш. У томе Сигету је био један врли

господин Никола Зрињски из хрватске земље, имао је тамо при себи спремних људи 8000 јунака Хрвата и Угричића.

1. У први јуриш је послао 40.000 људи, који су веома силно јуришали, али су разбијени ватром из оруђа; мало их се вратило.

2. Послао је на јуриш 50.000; тада је веома много врлих Турака погинуло; оно што је остало вратило се.

3. Јуриш 60.000; исто тако нису ништа учинили, ових је такође много погинуло.

4. Јуриш 70.000. Ни ови ништа нису учинили.

5. Јуриш 80.000. Ни ови ништа нису учинили.

6. Јуриш 250.000, послао је анадолског пашу; овај је доста јуначно јуришао и веома много је људи ту изгубио, ништа нису учинили, али је из стреха од цара наредио да се о њему прича да је ту убијен. Цар се веома забринуо што је видео тако много побијених људи. После овога јуриша Никола Зрињски је опоменуо своје и замолио их да се жестоко и верно бране, јер ако помру, вечну ће славу и своје душе послати господу богу.

7. Јуриш 360.000 људи и с другим пашама, којима је строго наредио да се њему не враћају, ако хоће своје главе да сачувају, да тај град заузму. Пре но што су кренули на јуриш, водили су преговор с Николом Зрињским, опомињући да с добром вољом преда град ако хоће да остане жив и здрав, и дарове су му обећавали. На то он ни на који начин није хтео да пристане. Ових је људи ту много изгинуло, а највише дворана, које они називају кармима, који су људе на јуриш гонили; с великом штетом морали су одступити. Весер-паша са осталима није смео да изиђе пред цара; он је пустио о себи глас да је ту убијен. Цар је од бриге себи браду чупао.

8. Јуриш, послао је двеста педесет хиљада људи с Калучи-пашом; ови су људи ишли на јуриш с великим молитвама и узвицима; тамо су се мештани већ били поделили пажљиво бранећи и чувајући Немац Угре, на Угра Немца (?). Насули су били три велика брда, с којих су људи палбом веома шкодили граду и тамо је Никола Зрињски опасно погођен, али су ипак с великом штетом одступили и ту је онај Калучи- Паша убијен.

Кад је цар сазнао, од велике бриге и јадиковања трећега дана је умро; кад је његов коморник опазио да је умро, рекао је најглавнијем паши, који је цареву смрт с другим пашама вешто затајио. А тамо кад је Никола Зрињски лежао јако рањен, онда су се они људи у граду почели плашити, скупочена одеда и хаљине спаљивали су наред град,

сребром, ланчићима, драгуљима су набијали топове и тиме на Турке пуцали. Жене своје су неки другови један другоме убили, а један врли Немац је под један свод докотурао три бурета праха и ушао је под онај свод с оним женама, ту је онај прах запалио и оне госпође су ту изгинуле. После цареве смрти паше су се међу собом посаветовале да ли још да јуришају или да одступе. Један од њих дао је овај суд или савет: боље је још за царева живота да се пође на јуриш, издајући строгу наредбу од цара; или ћемо ту помрети, или ћемо освојити Сигет. Онда су се са читавом војском кренуле паше, узевши по 4000 људи под своју команду, а у граду су пак на капије топове довукли и капије отворили. Поганици су силом превладали, скоро су на топове ишли, са свих страна су гађали оне што су били у граду, само 25 ако је свега побијено. Николу Зрињскога један јаничар је био крио до трећега дана, али кад је видео да је на самрти, одрубио му је главу и дао врховноме паши, те су је по војсци носили. Онда су је послали другој војсци код Будима. Одатле су је послали хришћанскоме цару са изасланством од цара, мада је био умро. Тако је до овога жалоснога мира дошло због казне божје; отишли су потом Турци из Сигета, посевши га, месеца децембра, с великим губитком људи и коња, камила и мазги, али то не вреди колико наши, јер су поред побијених изагнали сто хиљада хришћана.

Јединоме богу нека је хвала и слава. Амин.

Рукопис S

Кратак и сигуран опис реда и поретка на двору турскога цара.

На двору турскога цара и у читавом његовом савету постоје само два најистакнутија господина, који се о свему саветују све уређују и наређују што год дође само на двор, а тиче се цара. Ту господу зову башалар, а у присуству царевом ни о чему се не саветују, већ мимо њега све одлучују, па тек готову ствар односе цару. И никад ова господа, нити иједан други паша ни чиновник не уређују ништа ново нити изванредно на двору и у држави турскога цара, већ је све и сав поредак онакав какав је био раније, увек га задржавају подједнаког.

Исто тако турски цар се о томе увек брине да се свакад негује извештан број младе деце и хришћанских ухваћених дечака, две хиљаде, да се добро вежбају и снабдевају, а то чини зато да би од њих постали јаничари увек спремни итд. И када Турци упадну у какву непријатељску земљу и покупе људе, одмах њима одлази царски писар и све дечаке узима од њих, дајући за свакога по пет златника ономе чији је. А онда их шаљу преко мора у Анадолију да се гаје и вежбају. А ако таквих дечака не би могло бити колико је потребно из непријатељских земаља, онда цар удара намет на сва села и варошице, а хришћани они које има у својим државама дају извештан данак у крви, тако да из сваког села морају дати цару извештан број дечака. И те такве дечаке називају ојлик, а оне пак које узимају из

непријатељских земаља називају пендик. А ови ојлици имају ту слободу да по својој смрти могу ствари и имаће своје уступити и дати коме хоће, што пендцима није допуштено да чине, већ све њихово после смрти узимају за цара.

Јаничара бива на царскоме двору увек око четири хиљаде, над којима је честит заповедник и богат господин којег називају ага, који свакога дана има своју службу, од цара има десет златника, а његов маршал златник. Постоје међу њима сатници или капетани, од којих сваки има сто јаничара под својом командом; а ови имају од цара за два дана златник. Одвојено су исто тако и десетари, којима плаћају на осам дана један златник, а свима другим јаничарима плаћају на десет дана по један златник и одело им годишње дају. Само јаничарски синови који од дечака одрастају, имају плату од цара.

Ниједан јаничар нити њихов десетар не може јахати на коњу у царском двору и у рату, већ само њихов заповедник и заповедников заменик. Међу јаничарима су сви стрелци, једни из лукова, други су веома вични малим пушкама, јер се сваке године морају показивати пред својим заповедником и вежбати. А свакога дана свакоме јаничару дају од цара по златник на лук или пушку и хаљину, кошуљу, одело, осим плате, то јест уговореног новца.

Исто тако на двору турскога цара има шест стотина Татара коњаника, а имају над собом два заповедника, које називају гариблар субашлари, а ове саме Татаре Турци називају гариб јигитлер, то јест сиротани. Свакоме њиховом заповеднику дају од цара на дан по два златника, а другима по један и по, по један златник, по пола златника, а неким дају по орту дневно. А од ових Татара и васпитаника царских бирају увек за царски двор шездесет изабраних младића, који иду пред царем с луковима и називају их солаци.

Исто тако има двеста вратара над којима су честита два заповедника, које називају капицибаше. Ови исто тако пред царем на коњима јашу, а сваки дан им плаћају по два златника. А другим њиховим капицијама по златник на шест дана.

Исто тако од васпитаника царевих има на двору царском шест стотина коњаника, које називају улуфецилер, над којима су два заповедника, које називају улуфецибаше, а ови имају за сваки дан два и по златника, а други улуфецилер на четири дана златник.

Исто тако (има) триста сулухтара чијег заповедника називају сулухтарбаша, а има за сваки дан три златника, а други његови сулухтари два, један и по, један златник, како који, дневно. А ови имају ту дужност да под царем коња воде кад би било потребно, да буду спремни, што им ретко запада, јер се свакоме то деси једва једанпут годишње.

Исто тако има на царскоме двору триста господских синова које називају спахиоглани, што на коњима пред царем јашу, а њиховог заповедника називају спахиларбаша, који има за сваки дан по пет златника а други спахиоглани по три и по, по два и по и по два златника на дан. Њихова је дужност да носе сабљу, лук и стреле за царем куда он нареди. А свима заједно (је дужност) да око цара увек чувају стражу тихо, без икаквих узвика и да крај цара буду сваке ноћи по педесет, а каткад и по сто на стражи.

Исто тако има осамдесет младића што носе јело, које називају цеснегилер, а њиховог заповедника цеснегирбаша, којему дају по два златника на дан, а осталима по један и по и по један златник.

Исто тако има педесет коморника које називају ичогланлари, а њиховог заповедника киптербаша, који има на сваки дан два златника, а коморници по пола златника и довољно хране за себе и коње.

Исто тако царских коња празних са царским седлом има хиљаду, које у случају потребе дају од цара са седлима и оружјем онима којима је потребно. Коњушара за ове коње има двеста, од којих сваки има на осам дана златник. А њиховог заповедника називају мистербаша, који има на два дана златник.

Исто тако има шездесет изабраних камила које носе царску благајну у сандуцима; а у сваком сандуку има шездесет хиљада златника. Других камила за царску кухињу има четрдесет, а усто других четрдесет које носе царске шаторе ч трубачке инструменте. Других камила има триста, оне носе оружје. Две су камиле што носе два велика бубња, које називају кош; у њих се лупа само кад је велика битка.

Исто тако оружара, који јашу поред цара и оружје чисте и праве, има на двору шездесет; њиховог мајстора називају ђебендзибаша, и овај има на дан по златник, а остали његови оружари на осам дана златник.

Исто тако оних што разапињу царске шаторе има шездесет, а зову их матерлер, сви су коњаници. Њихов заповедник зове се метлербаша, који има пола златника за сваки дан, а остали на осам дана златник.

Исто тако има дванаест камила изврских што носе постељину, лежај и постељне ствари цареве. Свега царских камила што носе царске ствари има четири хиљаде и нешто више, осим празних, које бивају даване на она места на којима која угине.

Исто тако има оружара оних што разапињу шаторе што се старају о камилама, куvara трубача триста двадесет. Исто тако свега коњаника има две и по хиљаде, јаничара три и по

хиљаде и више. Дакле, на царском двору, осим занатлија итд. увек се налази око шест хиљада крај турскога цара.

Каквих чиновника има у градовима турскога цара.

Ниједан град турски цар не даје никоме у наследство, већ их поседа својим јаничарима и под својом руком држи, а сам јаничарима из своје благајне сваке године плаћа и снабдева их свима (потребама) итд. А у свакоме граду постоји један који је старији од свих, као командант града, којег зову диздар; после њега је други као заменик његов, кога зову ћехаја, а други су као десетари, које зову буљукбаше.

Диздару (се плаћа) за сваки дан пола златника, ћехаји на четири дана златник, а осталима на десет дана златник. Цар градове не снабдева, сем за опсаде, а одела даје годишње оним јаничарима што су у градовима. Исто тако у великим главним градовима бивају санџак-баше, велика господа, који свима заповедају и друге градиће снабдевају.

Поредак или уређење војске турскога цара за одлучну битку укратко описан.

Војска турскога цара је тако уређена да сви коњаници, који су на двору царском, стоје поред цара на левој страни. Поред двора стоје људи коњаници чисти, који станују с друге стране мора од хришћана, на исти онај начин.

Најважнији господин у Романији, то јест у оним земљама што су с ове стране мора, којег зову румели беглербег, као кад би рекао господин над господом после цара, стоји поред царскога двора, а поред њега осамнаесторица госпде, као војвода, са својим одредима и заставама. Поред њих четрдесет субаша са својим људима, а тих коњаника из Романије, то јест с ове стране мора, које називају романска војска, бива на седамдесет хиљада.

На десној страни је пак најважнији господин господар Анадолије, којег зову анадоли беглербег. Напред поред њега стоји двадесет паша, као војвода, сваки са својим одредом и заставом. Поред њих пак педесет субаша са својим људима. А ови људи се зову анадолиска војска, који су сви с оне стране мора, а бива их шездесет хиљада коњаника и више. Ето тако стоје коњаници.

Пешаци пак на овај начин: напред према цару стоје на левој страни пешаци још више него они коњаници о којима је већ написано, који долазе из оних земаља што су с ове стране мора, то јест из Романије, које зову азапи, и ових бива на двадесет хиљада. За њима

су камиле и коњи на којима носе потребе и друге ратне ствари. Око њих је свуда опкоп и бедем. На врху бедема је доста побијених чврсто у земљу густих, оштрих гвоздених кочева, а међу кочевима су пушкарнице, с којих се може безбедно гађати из пушака и топова; крај опкопа су пободени у земљу велики штитови.

На десној пак страни стоје на исти начин пешаци с оне стране мора, то јест из Анадолије, које исто тако зову азапи, као кад би рекао пешаци, и исто тако је око њих бедем и опкоп, као и код оних што стоје на левој страни. Иза њих су исто тако камиле и коњи, на исти начин постављени; и бива их исто тако око двадесет хиљада.

Међу овим људима, који стоје с обеју страна, стоје тек јаничари у своје поретку, пешаци, људи чисти, изабрани извежбани, јуначни. Међу њима у средини налази се и сам цар с неколиком својом господом пашама и чаушима, то јест са дворанима извршним и знатним, јер сваки има коња одвојено припремљеног с оружјем, и то зато да би их по томе сви познавали, да су то они царски дворани које цар шаље на обилазак међу своје друге људе, да људима добру наду развијају, да их подстичу на борбу и да воде рачуна о томе како се ко понаша, и да о томе дају цару извештај. Иза јаничара су царске камиле, коњи, а око њих су свуда опкоп и бедем, гвозденим кочевима, штитовима, копљима, пушкама итд. веома добро снабдевени. Јаничари су једини с дугим пушкама са шипкама, с луковима и с добрим и приправним сабљама, а из пушака гађају веома брзо.

Царских дворских застава има у војсци четири. Прва је бела, златним словима исписана, и та је најважнија. Зову је аламсанцак, као кад би рекао застава читаве царске силе и ова стоји крај цара. Друга је црвена, која стоји међу дворанима коњаницима. Трећа је зелена и црвена и ове се налазе међу јаничарима. Четврта је жута и црвена. А где год су ове четири заставе, тамо је увек и сам цар. Мада у царској војсци има доста бубњева, ипак царска велика бубња има само два, од којих се велика лупа диже, да се скоро земља тресе, у које ударају само кад је велика одлучна битка.

Поред сваке војске турскога цара има непописаних људи око двадесет хиљада, који иду добровољно, без икакве плате и ајлука, за своју пљачку и корист, а Турци их зову ахандије. Ови људи ратују на козачки начин, јер веома брзо упадају у непријатељску земљу, пале, пљачкају, убијају, све што год могу да дограбе, а никако се не баве заузимањем градова или тврђава, гледају само плен и корист за себе, а што добију, носе војсци и за новац продају по закону коме хоће само дечаке никоме не могу продавати, већ само цару, и све потребе војсци добављају.

А кад Турци хоће хришћанске земље да пустоше, а из њих да покупе људе, храну и друге ствари, онда ове људе пуштају на овај начин. Најпре нареде да се огласи по царским земљама да је цар допустио да Турци упадну у ту и ту земљу, из које могу много људи,

како мушкараца, тако и женскиња, коња, волова итд. да покупе. И одмах се ахандије спремају чим чују то с великом похлепом и радошћу, једни ради користи, други да би се одужили богу - јер они сматрају да је богоугодно дело мучити и убијати хришћане. И онда се одмах добро приправе за то, јер увек на то чекају и припремају се одавна, па се скупе на извесном месту, одређеном од паше или војводе тога места. А паша, припремивши све потребе које су за то потребне, креће с њима до оне земље у коју треба да буду пуштени. А дошавши на границу, наређује им да појашу одморне добре коње, а да оне на којима су путовали оставе, јер сваки од њих са два коња од куће полази. Па одредивши им време када се морају назад на то место вратити и докле ће их ту чекати, наређује да се удари у бубањ, који зову таламбас, и пушта их да воде борбу.

А они одмах с треском и у великој гомили јуре, тако да се сами међу собом гурају и тискају с коњима, те падају и на месту остају, па ... разлетевши се по неколико стотина, по неколико десетина, пале, убијају, пљачкају све што само могу. А војвода или паша, разапевши на ономе месту шаторе, имајући крај себе неколико стотина ваљаних изабраних људи, чека их до онога времена које им је одредио. А када дође одређено време, сав плен који је њему из напада послат испред себе шаље кући, па се сам с онога места креће и одлази и никога у то време не чека, већ лепо уредивши људе што су крај њега, за пленом иде лагано, остављајући стражу за собом. А ако за њима иде потеря, или пак ако би је могло бити, окреће се, чека и води борбу. А ако увиде да битку не могу издржати, онда наређују да се сав плен посече, побије, како старе људе тако и младе, а сами беже као ветар или муве, онако како им нареде њихови заповедници или командири, које имају међу собом извежбане, које зову дандирери.

Има још у војсци турскога цара коњаника, службеника, који добровољно иду у рат, а за новац служе цара; сваки од њих четири дана за златник (служи), које Турци називају сарахори, а стављају их крај оних коњаника што долазе преко мора, из Анадолије, или из Романије, а чим месец дана одслуже, одмах им плаћају, јер њихова служба не траје дуго. Чим цар опази да му нису потребни, наређује да се распусте. А таквих људи бива око двеста хиљада, који се на исти начин као и они зову ахандије. Бирају их од најзаслуженијих и најнаоружанијих.

Усто у војсци турскога цара постоје нарочити коњаници и погранични хришћани, које Турци називају маргалузи, који исто онако као и они горе описани сарахори служе, само што им мање плаћају, тј. на осам дана по златник свакоме дају, а бива их по неколико стотина.

При војсци турскога цара налазе се још и нарочити слободни хришћани, који никоме никакву порезу не дају и ни од кога опет никакву плату немају и ништа не узимају, већ онако иду за војском. Турци их зову војницима, а ови, хотећи да цару учине услугу, воде

празне царске коње где треба, и служе чиме могу, и раде што би се примити могло, да би затим могли ући у какву царску послугу. Ових исто тако бива неколико стотина, а постављају се у поретку поред коња, камила.

Куда војска царска кроз царску земљу пролази, нигде никакву штету, како у храни тако ни у било каквим другим стварима, сиромашним људима, како Турцима тако ни хришћанима, не чине царски људи, па макар то и једну пару стајало. Јер турска господа тако опомињу на то, да никако неће прећутати нити прогледати кроз прсте оне ко би какву штету учинио сиромашноме човеку, већ одмах строго кажњавају свакога, главу му одрубљују. Јер када се цар крене са својом војском и пође у хришћанске земље, морају хришћани опремити с њим довољно свакојаког провијанта и хране, да би војска увек имала од њих потребе за новац (купљене), према ваљаном и праведном закону а по староме обичају.

У каквом поретку и на какав начин турски цар пушта своје људе на јуриш.

Турски цар с великом опремом и трошком и с великом силом градове и вароши осваја, јер пре но што почне освајати, он припреми свега у довољној мери. Мада са собом нема увек великих топова за рушење, због тога што се они тешко превозе, ипак свуда има велику количину хране и свега што уз то иде. А кад опази да су му потребни топови, одмах наређује да се онде у војсци или крај града и вароши лију.

Што год помисли да осваја, тако се унапред за то припреми да би могао брзо да заузме, јер Турци нерадо дуго јуришају и с војском на једном месту дуго остају, већ све брзо и силом освајају, а ако не могу освојити за неколико јуриша, одлазе даље и врло нерадо опробавају срећу више са таквим местом које раније нису могли освојити. Исто тако Турци нерадо губе време на освајање многих градова и вароши, већ само оних који су на пролазима, путевима, а без којих не може да освоји оне земље које намерава, а тада освајају с великом преданошћу и ватреношћу.

Најпре се старају да зидове варошке или градске могу да разбију и поруше из топова, којих имају у великом изобиљу. Онда, кад направе рупу, а виде да је њихово време дошло, нареди цар да се огласи по читавој војсци да се коњи и камиле и сва стока догнају до војске и да се тако обезбеде да се не би онда, када се сви људи забаве јуришем, коњи и камиле погубили. А када се то одмах с галамом уради, нареди да се огласи, исприча и означи дан јуриша, и наређује да за тај дан сви буду спремни за јуриш. А обично, мал' те не увек, за то бирају петачни дан, као свој празнични дан. Онда опет наређује цар да се огласи да ће свако ко би год за јуриша што добро учинио бити обдарен, и набрајају и назначују оглашујући дарове какве цар обећава да да за коју услугу на овај начин: ко

заставу на зидине изнесе, напред томе пашинство као да кажеш војводство (назначује), ко за првом заставом уђе, томе субаштво, и тако одређује даље једнима извесну суму новаца, другима одела. А што год спомену то без пропуштања све одмах и на месту дају, па било да град или варош освоје или не освоје.

А када дође вече тога дана, оглашују по читавој војсци да сутра сви људи посте и да буду спремни за јуриш, што сви радо чине, и читав сутрашњи дан не једу, а кад вече дође, тек онда приређују себи обилне лепе вечере и целе ноћи се госте међу собом, грлећи се, љубећи се, опраштајући се један с другим тако као да се више неће видети. А онда намештају лојане запаљене свеће по читавој војсци веома густо да се светле као звезде. Јер то чине из своје побожности и то је код њих увек сигуран знак јуриша.

Сутрадан целога дана исто тако разговарају међу собом, једу, пију, колико је потребно, али не сувише, све до вечери. А тек ноћу, лепо се уредивши, крећу ка вароши или граду, ћутке, веома тихо, напредујући помало ка опкопима и зидинама градским, носећи са свих страна са собом плетене штитове, вешто и веома чврсто уплетене, тако да из њих могу с доње и горње стране излазити лествице. А јаничари, привукавши се колико могу ближе право ка ономе месту где су зидови разлупани или срушени, утишавају се сви што више могу, и остајући на својим местима чекају дан. А када почне дан свитати, одмах све тобције почну тући из свих топова зидове, што могу јаче и гушће, да би отерали људе са зидина, кула итд. А чим се паљба заврши, јаничари полете са лествицама и са другим ватреним оружјем и спремом иду ка граду или вароши и тукући се онде јуначки, уз велику вику, у гомили помажући једни другима, пробијају се у град или варош на чудан начин и у огромно великој маси, пуцајући веома густо и у страну, и напред, и увис, тако да у оној хуци, треску бубњању, баруту и прашини и не зна свако где се налази. И ако се у томе хришћани у граду или у вароши добро снабдеју и ако се бране тако јуначки да не допусте јаничарима да се до њих пробију за један или највише за два сата, онда већ даље слабе, малаксавају и престају, и морају лако, са страхом и губитком веома много људи да одступе, и напад не могу да издрже даље од поднева, јер им већ више не може достајати џебане, кад је сву истроше и онда морају да одступају веома уморни, рањени и малаксали.

После напада цар одмах наређује да се топови и друга оруђа одвуку од зидина, а малаксале и рањене све, и убијене које могу пронаћи, наређује да ставе на кола и наређује да се с њима иде напред да би се обезбедили погребни, а сам остаје на томе месту до вечери, па тек преко ноћи одлази са читавом војском, остављајући за собом део људи зато да на њега или на плен не нападну људи из града, или ако би због користи излетели неопрезно, да их они људи, који ће се онде близу сакрити, побили итд.

Затим ако је ма који Турчин обогален, тада цар наређује да га снабдеју храном и свима потребама, да му до смрти буде добро и да не трпи оскудицу. Исто тако наређује да

се сви рањеници пажљиво лече о његовом трошку, а свакоме, па ма ко био, који је што јуначко учинио, наређује да се да оно што му је обећано без одуговлачења, веома правично и уз похвалу његовог јунаштва.

При заузимању градова или вароши употребљавају Турци исто тако чудна лукавства; па ипак они једино у множину људи и у изобиље своје полагају сву наду и поверење и веле: боље је имати пун тоболац обичних стрела, него неколико особитих и позлаћених то јест, боље је имати много простих људи, него мало лукавих и ваљаних.

Кад освајају градове или вароши Турци марљиво, на разне и чудне начине гледају ако би могли помоћу издаје или каквим другим договорима и уговорима да узму градове или вароши а кад их узму, ретко и скоро никада не одржавају оно што обећавају и на шта дају реч. Јер они примирја, заклетве, уговоре све одржавају донде док виде да је то за њихову корист и да им је добро, а ни с ким неће да се спријатељују, сем са оним за кога мисле да ће бити послушан и користан докле они и како они хоће.

Прерада из XVII века

Из рукописа Ј Додатак II глави.

О Мухамеду постоји оваква традиција код оних хришћанских народа, чега сам се наслушао од једног јерменског патријарха, док сам становао у Цариграду крај Сулиманастира, то јест крај воденог манастира (овај манастир зато називају водени што има под црквом воду, до које треба по степеницама ићи, и она је мало слана и горчкава али је тако силна, да ако је се болесник напије, онда (болест) излази или јаким знојем или *per inferiora Iosa*, што сам и сам искусио године 1610). Овај је причао да постоји један манастир на једној гори у арапској земљи светога Василија, где је отац овога Мухамеда био манастирски поданик, и послуживао је онако како му је наређивано. С временом како је Мухамед одрастао, већ га је заступао у послуживању и пасео је манастирске камиле. Шетајући се једанпут, старешина онога манастира опазио је над заспалом Мухамедом некакву повећу сенку, мада је дан био врео и било је сунце. Посматрао је то чак неколико пута, и то не више сам, већ су и друга браћа видела, сматрајући да је то имало да буде нешто зло, јер је у то време био никакав и шугаве главе, чега и сада има много међу Турцима. Довели су га до тога, обећавајући му да га ослободе манастирске службе као и његова оца, да им да писмену потврду на себе, да касније, ма у каквој срећи био, неће пропустити да им чини добротинство. Допустио је Мухамед, али како није умео да пише, упитао је како би то требало да се уради. Наредили су му тада да замочи целу руку у мастило, добро и лепо направљено, (које тамо не праве тако као овде) и да стави на белу хартију уместо привилегије, што он учини.

Много тамошњих људи тврди да тај печат постоји све досад у ризници турских царева, сачувана као Мухамедова светиња и често се препиру Јермени и Грци. Јер Јермени себи приписују овај печат, а они (други) опет себи, јер обе стране имају сигурне доказе. Грчки калуђери калагури не дају никакве дације, а Јермени ни на који начин не пристају да продаду. Мухамед је дакле код Турака велики пророк и изасланик божји и тако верују да је бог у седмом небу на некаквој таблици давно био означио, најпре да ће створити човека, затим да ће на свет послати Исуса великог пророка, затим да је у последње време имао да пошаље Мухамеда свога последњег изасланика. Кад виде Луцифер (којега зову Ихлис), којем је једином било слободно да борави у оним палатама седмога неба, понесен завишћу, до каквог је достојанства имао да дође створени човек, договоривши се с неким друговима својим, почеше се противити вољи божјој, због чега господ бог расрђен нареди анђелима да га са свима друговима његовим збаце с неба, одакле је седам година летео до земље, а седам година испод земље, а онда се седам година молио под земљом да би му бог допустио да изиђе над земљу. Шта је потом радио има о томе велика књига, у којој има тако много чудних бајки, да се човек мора смејати и чудити како много узимају из

Светога писма за своје бајке свога лудачкога Алкорана. Узимају тврдњу из петнаесте главе јеванђеља по Јовану, које неки њихови учени беседници читају на арапском. Где пише: послаћу вам утешитеља који ће вас поучити свему и који ће говорити о мени; они те речи, које су речене о светоме духу, преносе на неплеменитог Мухамеда, као Мехмед ефендија, један њихов ваљан свештеник, то јест беседник, који је (ту - ?) становао и Давадпашаду је к мени често слао и кад је требало да држи беседу јавну, онда би увек научио неколико речи из јеванђеља на латинском неколико на грчком, а знао је такође халдејски, који је језик он називао јеврејским. Мене је често молио да слушам његове проповеди, и ја сам био неколико пута, кад је много читао и тумачио из арапских јеванђеља. Христа је честито спомињао, само је грдио што га хришћани називају богом. Када је имао да говори оне сентенције, од којих је унапред по неколико речи научио, чинио је велику смелост и правио се као да чита хришћанске књиге које је имао и показивао је све што зна и тако је тим обмањивањем покретао народ да много верује у његову ученост и у вештину у разним језицима, и кад би им наредио да главом разбију зидове цариградске, верујем да би учинили то. Понекад је доказивао говорећи бог је преко Мојсија дао нашим прецима књиге зване таурат којима су сви следовали све до доласка великог пророка Исуса и духа божјега; кад је овај донео такође собом књиге с неба послате од анђела, сви су за њим пошли због чега су се Јевреји љутили и хтели су Исуса да убију, али нису могли, јер им је он снагом својом умакао, а они позваше (ухватише) једнога Јеврејина и место Исуса разапеше. После њега, као што је обећао да пошаље дошао је Мухамед пророк изасланик божји, за којим треба већ као за последњим пророком ићи, јер уступајући један пред другим, овоме нашем су место оставили, а већ после њега ниједан није дошао, нити ће доћи, јер кад Исус пророк буде кнез, то јест судија судњега дана, онда ће Мухамед стајати с десне стране заузимајући се за своје присталице, а за оне који би се нашли у великом злу, за њих ће Фатима, Мухамедова сестра, а жена Алијина (велика чаробница), рашчупавши косу, изићи и пасти судији под ноге. Кад судија опази њену жалост, стидећи се више од ње, наредиће свима да иду у рај. У небо, које је божја престоница, ништа окаљано неће ући. У рају ће сва уживања бити за добре, о овим раскошима много глупости пишу. Ето тако је овај врли беседник поучавао овчице. Онда је после умро и оставио је седам жена, жалосних робиња с децом осам а без деце тринаест. Дobar пастир. Само четвртину те књиге сматрају за истину.

Рукопис N.

Први одељак. О почетку отоманских царева и њихове породице.

Иако многи летописци и много оних који су исписивали хронике или разне историје различито описују почетак турски, откуда су се створили и како су у ове крајеве дошли, ипак ни ја нисам пропустио да напишем оно што знам од самих поганика. Отоман, то јест Осман, био је простога радничкога порекла и орући земљу бавио се домаћинством у

Азији, у области коју зову Ак Јази; био је татарскога порекла. Имао је овај Осман од свога имања велико богатство: тридесет плугова му је излазило на поље; камила, коња, бивола и друге марве имао је доста. Његов је шатор био начињен од абајлије, који је зими топал, а лети хладан. Разапевши овај међу радницима својим у пољу, кад би дошло време јелу, он би подизао црвени барјак, дајући радницима знак да је време јелу. Ако би пак који од туђих радника дошао к њему, и тога би љубазно примио и нахранио, зато су му ови људи били веома наклоњени и добро о њему говорили. У томе истом крају живела је једна удовица спахиница, која је имала свој добар дворцац и велику посаду, где се десило Осману да је навратио и проборавио неколико дана код ових људи (који су поштовали његово добро понашање и били су добро знали његово господарство, па су га радо примили). Кад је о томе сазнала, господарица онога места је желела да га види. Наговорени Осман тада пође да прегледа дворцац, а како је био у грубом кожуху за рад, није се свидео господарици и наредила је да га полију помијама кроз прозор, назвавши га потсмешљиво мали Османчић, а кад тамошњи људи видеше како је нагрђен, веома су га жалили. Осман је такође веома предано мислио о томе како ону увреду да врати господарици. Дознавши тако једанпут да је жито у ономе крају на цени, наредио је да се на педесет коња натоваре цакови са житом, а у сваки цака да се стави добар штап, јер према обичају онога краја никога с оружјем нису пуштали у град. Дошавши тада Осман сам до онога места, заустави се испод дворца да би га могли видети; кад га је видела и сазнала о одличном житу, господарица је наредила да се погоде; он пак, пошто је пазарено у граду, није хтео да држи велику цену. Возећи онда оно жито у град, наредио је својим људима, кад уђу у град, да стоваре цакове с коња, да поваде брзо оне штапове из цакова, будући с оружјем, да побију људе без оружја; учинивши то, заузео је град пре но што су се људи скупили, па онда узевши ону госпођу, оддевши је на највишу кулу, наредио је да је баце доле, а град је по своме имену назвао Османцик. Ето од тога Османа почела је породица отоманских царева, која још досад влада.

Додатак.

Овај град Османцик и сада постоји у Азији у караманској земљи недалеко од града Токата. Она кула с које је спахиница бачена има нарочитог чувара и увек се лепо чува. Овог Османа спомиње Кромер књига, 21 око године 1300, лист 235. Исто тако и стари Бјељски (спомиње) овога Османа како је изгнаник од својих Татара око године 1430. Она област Ак Јази била је недалеко од Иконије, вароши Аугурије.

Други одељак. О царевима који су владали после Отмана.

Мустафа, син Отманов, узео је био кћер једнога бега из Азије, који није имао другог потомства, па је своју кћер са свом земљом коју је држао дао Мустафи. Овај Мустафа је

отео исто тако део земље од неких поганика у Азији. После њега примио је власт његов син Аладин, који је први измислио пешадију названу јенићехаје и дао им је ознаку, беле капе, које није смео нико други да употребљава, (као што ни данас није свакоме слободно да носи исте завоје). Ови нису давали никакве дације, само су били спремни на сваку заповест. Исто тако нису имали никакву плату, јер су имали своја имања, само су храном снабдевани; овима су у то време поседали градове. Било их је две хиљаде, али за ових царева сада то су људи никакви, а све своје имање носе на магарцима. Овај Аладин задобио је неке покрајине које су биле под суседима. Мурат, син овога Аладина, узео је варош Брусу и читаву анадолску земљу. Овај је измислио другу пешадију, и назвао је азапи, јер што је већи господар утолико му више људи треба. Ову пешадију вароши снабдевају, а цар им само плаћа у логору свакоме на десет дана један златник, а њиховим старешинама на пет дана златник, а њиховом војводи свакога дана златник. А када је то потребно, онда наређују варошима да их снабдевају, колико којој запишу. Мурат је имао сина Султана, и овај Султан син Муратов је освојио од Грка неке вароши, а особито славну варош Никену. Овај Султан је измислио да одузима хришћанску децу, да их васпитава, вежба, да њима поседа свој дворца и своје градове, а дао им је назив јеничари, то јест нова војска.

Додатак.

У турским хроникама овога Мустафу не спомињу, већ после Османа стављају првог Урхана а после Урхана Мурата Првог, којег овде Рац ставља као Аладиновог сина. Овај исти Мурат је заузео Брусу предајом и поразио је деспота бугарског, рашанског и српског краља, ухватио их је и посекао. Овога је један Србин, којег хронике зову Биловићем, покорио се добровољно, љубећи цара у руку, ханцаром га је пробуразио на Косову Пољу; од тога времена хришћанским изасланицима држе обе руке кад прилазе цару да га поздраве или да се опросте. Султан Урхан је измислио да се носе завоји, јер су пре тога Турци носили црвене калпаке; и јенићехаје, које овде Рац спомиње, претворили су се у грубе сељаке, јер су хришћански робови постали углађени, и тако их је веома мало остало у Азији; овде с ове стране мора на њиховом месту су други и они ће се поставити на своје место. Азапаи сада бива онолико колико их наметну варошима највише их употребљавају за морску флоту, зато што у недостатку веслача, морају и они вући, као што се било десило кад је Халил паша био морски заповедник; наишавши на неколико бродова и на лађу кнеза савојског једног веома тихог дана, овај се дуго с њим гањао, док није заробио кнежевску лађу. Онда су на неколико галија, којих је свега било 37, побили из топова веслаче, тако да су не само азапи, већ и други Турци морали скочити за весла и веслати, иначе не би учинили ништа лађи, јер је била велика и наоружана добрим топовима. Јаничари сада поштују тога султана, који их је најпре створио и измислио им јаничарску капу, различиту од других, какву не сме нико сем њих да употребљава и носи; називају је кече хазрети-султан, то јест капа коју је пронашао и облик јој дао свети султан.

Трећи одељак.
О Мурату Првом, како је био позван у Грчку.

Грчки цар, видећи да му се ближи смрт, учини старатељем своје једином и недораслом сину Кантакузена, једнога од своје господе, желећи да сину читаву државу врати кад овај одрасте. Кад је пак дете одрасло, хтели су Грци да му управа буде предата што Кантакузен није допуштао, већ је сам желео да добије царство. А кад је видео да су друга господа против тога, узео је себи у помоћ султана Мурата и допустио му је да се превезе на ову страну Грчке. Превезавши се овај без икакве сметње, заузео одмах једну тврђаву названу Дарданеле, а кад ово сазнаше галипољски становници не чекајући друге, а потцењујући Турке хтели су их отпудити од оне тврђаве, али Турци, имајући о томе добар извештај од Кантакузена, добро су се припремили, Галипољце су поразили и саму варош Галипоље су заузели. Грци расрђени за то на Кантакузена, камењем су га убили. Султан Мурат, задобивши Галипоље, одмах је учинио примирје с Грцима и пошао на бугарског краља, који у то време исто тако није био у пријатељству с грчком господом; не дошавши ипак до Бугарске, узели су Грцима два града, па посевши их добро, вратише се у Азију.

Одељак четврти.
О Бајазиту султану, названом Илдирим, и о његовој бици с великим ханом Тамерланом.

Велики хан татарски названи Тамерлан господар је велике моћи. Његову престоницу називају Хајтај или Хехатач, лежи на северу; за давних времена његова војска је прелазила многе покрајине, од чега има знакова и до дана данашњег велике могиле по пољима, које је наредио да се насипљу. Када неколико анадолских господара овоме хану добегоше са жалбом против турскога цара Бајазита (како их, а да му нису дали никаква разлога, гони из њихових земаља а ове им силом отима, хотећи као други Александар Велики да освоји цео свет), обећали су да ће рађе њему да се потчине и да га слушају, као непокореноме владару. Велики хан се сажали на њих, и дође с великом војском пред турски град Сивас; дошавши, заклео се у Алијино име да се неће назад вратити док не одузме све од Бајазита и не врати онима којима је неправда учињена. Кад о овоме сазнаде, султан Бајазит хучно пође против њега и сукобивши се у караманској земљи, три дана су се тукли а четвртог дана је био потучен до ногу. Ту је његов син Мустафа погинуо, а сам је био заробљен са својом венчаном женом и са свим богатством. Држећи га хан у тамници, једанпут је посматрао његову охолост, јер је био уображен, па је наредио да се доведе његова жена и друге жене што су крај ње биле, а самог Бајазита да поставе близу везаног у кавезу и наредио им је да њему у инат (што му је био охоло одговорио на писма кад му је писао за Карамановог сина), ставши пред њега, њему и његовим људима точе пиће. Кад Бајазит ово

виде, постаде веома тужан и оборивши главу доле, није хтео на то да гледа, говорећи: "Није у реду нити је пристојно да човек тако чини, особито ако је силан, коме нико не може наудити". Кад Тамерлан ово чу, сажали му се на њега, и наредивши да се жене изведу, наредио је да овога самог доведу из кавеза к њему и људски је с њим разговарао. Међутим, паше што су побегле из битке, изабрале су себи за господара његова сина названог Емирсулејман, којег је Али-паша Везер одвео из битке и у Једрену устоличио; други син султан Мехмед, имајући петнаест година, становао је у граду Амазији. Трећи син Муса и четврти Иса посвадише се међу собом, уби овај онога и дошавши у Брусу, Муса онде заседе; а кад ово сазнаде Емирсулејман, пође у Брусу, а Муса, не чекајући овога побеже у Караманову земљу, за којим се нададе Емирсулејман, али онај не чекајући, уз помоћ неких људи оде у влашку земљу. Кад румелиске војске ово сазнадоше, све пристадоше уз Мусу и отпратише га у Једрене. Овај је после убио свога брата Емирсулејмана. Али се ни Муса није преседео на миру, јер неке паше видећи да је био неспособан да влада, послаше преко мора у град Амазију по Мехмеда, а Муса, бојећи се овога, посео је добро море да се не би могао превести на ову страну; али оне исте паше што су желеле Мехмеда, послаше тихо изасланике цариградскоме цару, молећи и дајући велике дарове, да допусти да се Мехмед превезе изнад Цариграда, што цар учини. Кад ово сазнаде Муса, он побеже у српске горе, где га ухвати један од његових, и доведе Мехмеду, и би задављен.

Додатак.

Бајазит Илдирим је исто тако најпре решио да се задављују млађа браћа прворођеноме; после њега је потврђен други закон Фетва, да ниједан султан нема венчане жене, већ да станује само с робињама, и то због оне срамоте коју је нанео Тамерлан Бајазитовој жени, зато сада кад турски цар иде у рат, не узима са собом најбоље султаније, то јест оне које имају потомство; с њим су само друге две или три за намештање постеле. Тамерлан је оставио тушта и тма знакова свога боравка у овим крајевима, јер је веома много људи од њега остајало на оној страни Дунава, у добручким пољима; сви Татари су његови остаци, и зато тамо ретко бога при каквој прилици спомињу, већ само Алију и кад тамо неко за нешто моли не треба да моли у име бога, јер неће ништа добити, али ако брзо каже: "Ако Алију волиш, учини ми то", одмах ће радо учинити. И овде у нашим крајевима познаје се да су били ови Тамерланови људи, јер је 1628. нађен код Потпиљича у пољу новац с натписом Тамерлановим, у лонцу, и од овог новца је један у облику шестака и мени био дао г. Адам Липски, тарногорски староста, када је уважени господин украјински војвода Љубомирски тукао Татаре код Господарског Ушћа и Ислам Гиреја, султана, учинио сужњем године 1629, који се и сада чува. У турским хроникама се различито пише о овом Бајазиту, јер нису хтели да људи знају ову његову срамоту од Тамерлана, али оне свађе, које овде Рац спомиње, које су његови синови имали међу собом, широко су описане.

Одељак пети. О Мурату Другом и његовој срећи.

После деда Бајазита ступио је на владу турски цар султан Мурат, који је, мислећи већ о Цариграду, начинио примирје с деспотом Стеваном, који је потом кратко време живео; овај деспот је с царем Зигмунтом био добро и долазио је у Будим кад је хтео. Зато му је цар дао у Будиму кућу, у којој је за краља Матије становао арцибискуп острогонски. Потом је деспот на самрти дао Београд цару Зигмунту а своју државу је предао својој сестрићу Ђурђу, али ускоро потом турски цар је отео Угрима Београд. Овај султан Мурат је био узео за жену деспотову ћерку по имену Мару; у томе пријатељству деспот је оспремил сина Гргура са својом ћерком цару, а цар је обећао да му неће сметати у његовој држави и у зидању манастира, који је деспот већ био започео; још му је поврх тога допустио да себи сазида један сигуран град, после чега је осигурани деспот зидао град Смедерево; када турски цар ово сазнаде, пре но што га је завршио и храном снабдео, наредио је да се деспотов син Гргур, његов шурак, баца у тамницу и да се одведе у град Димотику, а сам је потом кренуо с војском на Смедерево. Кад деспот то чу, оставивши у Смедереву сина Стевана, брзо је отишао у Угарску, краљу Владиславу. Турски цар, дошавши под Смедерево, измучивши га глађу, заузео га је потом, а другог сина деспотовог Стевана, који је тамо у граду био, бацивши у тамницу, посла другоме брату. После овог напада султан Мурат завлада читавом рашанском земљом и градовима, а вративши се у Једрене, цар нареди да се оба сина деспотова одведу у тамницу преко мора у град Токат; о томе њихова сестра и жена Муратова није знала. Потом поганик посла тихо у Токат (наређење) да се обојици очи изваде. Када се то разгласило, молила је с плачем за њих, омекшан њеном молбом, цар посла у трку да се не учини то, али је већ било сувише касно, па ипак је наредио да се и ономе што је био за то послат очи изваде, а деспот, будући крај краља Владислава, оплакујући синове и државу, стално је молио краља да му помогне.

Онда је лета господњег 1441. угарски краљ Владислав, скупивши велику војску, јуначки кренуо на турскога цара Мурата. Био је с њим и деспот Ђурађ Вуковић, који су се зарекли да се без битке с Турцима неће разићи. Ишли су тада заједно преко читаве рашанске и бугарске земље, све до близу вароши Пловдива. Тамо их је турски цар пресрео у горама и није им дао да пређу ка Пловдиву. Те горе, у којима су се среле војске, зову Златица, а неки их опет зову Гвоздена Врата. Кад виде краљ Владислав да проћи не може, наредио је да се назад вуку кола, јер је било тешко обрнути (их) без штете у теснацу. И вративши се тако, пође ка вароши Софији, а већ је то било у јесен. Не могући онде да остане преко зиме, врати се назад у рашанску земљу, спаливши варош, али кад су дошли до вароши Пирота, дојури ухода, јављајући краљу да је цар дошао у Софију, спаљену варош. Онда је краљ наредио деспоту да са својом војском остаје позади. Када су тада дошли до планине зване Куновица, а краљ је већ био у половини планине, уходе су јавиле

деспоту да Турци иду за њима, због чега деспот, јавивши одмах краљу, замоли да остави пешаке крај кола, а да сам с коњаницима похита; али пре но што је краљ приспео, већ је битка с Турцима била почела, па пошто је краљ појача, Турке до ногу потуче. Ту је убијен један (заповедник) који је у тој војсци био на царском месту; његов гроб се све досад налази у варошици Тајанице. Победивши тако краљ Владислав поганике, весео крете у рашанску земљу, хотећи онде да остане преко зиме, а на лето пак с божјом помоћи да се окрене против Турака, али кад су дошли на поље Добригич, пристигли су изасланици турскога цара и молили за ону своју господу који су били сужњи, обећавајући да врати деспоту читаву рашанску земљу Смедерево и друге градове, као и оба сина, Гргура и Стевана. Посаветовавши се с деспотом и с другом господом, краљ Владислав прими то изасланство. После тога је турски цар послао једнога господина, по имену Балтаоглуа, да врати Смедерево и сву рашанску земљу деспоту; довели су исто тако и оба слепа деспотова сина, а потом су пуштени одмах и сви царски сужњи. Одузевши тада краљ Владислав рашанску земљу од поганика у начинивши с њима примирје са заклетвом на осам година, врати се весело победнички у Угарску.

Турски цар, стидећи се што није био у тој невољи, напустивши потом царство и предавши га Мехмеду, своме сину, ступи у ред дервиша, који имају такво правило да наги и боси ходе, оденувши се у јелењу или срнећу кожу. Други имају према своме обичају хаљине од абајлије, гвозденим ланцима се опасују унакрст, брију главу, расплодне удове носе оковане месингом или гвожђем, огњем се пеку, бритвама се режу, не пију вино нити икакву киселину, за ручак просе, а ако им што остане, раздају у име бога, за вечеру исто тако ништа своје немају, већ по местима скитају, као луде. Свакога дана о вечерњу играју идући у круг, ставивши један другоме руку око врата, климајући главама, поскакују и веома гласно узвикују: Ла Илла Илла Аллах; ово њихово викање различитим гласовима далеко се чује; ову игру зову самах, коју сада трају као светињу и као веома добру службу божју; у њој се тако силно муче, да чак с неких пена тече. У овај ред је цар отишао, сматрајући да није достојан царства што није лично био у бици.

Муратов син султан Мехмед, имајући оца међу дервишима, сам је кренуо у шуме да лови звериње, занемарујући сваку власт. Овога су јаничари ружно примили и пошто су имали задржану плату за више од пола године (јер тамо на сваку четвртину године дају плату), бацили су се на дворе везира, али вароши нису починили никакву штету. Онда скупивши се у гомилу, кретоше младоме цару тамо где се ловом забављао и похватили су крај њега сву господу саветнике; сам цар, не знајући разлог буни, у великом страху изиђе к њима говорећи: "Мили јагањци, шта вам се десило и зашто то чините?" Одговорише му: "Десило се то, срећни господару, због твог рђавог савета и што се за ваших предака никад није дешавало; зато знајте, док је отац ваш жив и док ће бити жив, вас нећемо да нам будете господар". Онда им даде реч да ће одмах послати по оца и да ће им плату дати у року од три дана; а да би се што пре утишали, повећао им је плату по пола аспре дневно.

Кад је о томе јавио оцу у Иконији, како јаничари неће никоме да буду послушни док је он жив, и да треба што брже може да дође, написао је тада Мурат, као лукав у тој ствари, као издајство (?), наредио је јаничарима: "Ако мене воле и желе да дођем, нека ми на једном месту начине богат хладњак". Кад то чуше, јаничари радо и с великим весељем одјурише у шуме да припреме зеленило. Разапевши потом леп шатор, украсивши оним зеленилом велики трг, чекаху радосно. Дошао је онда на оно место султан Мурат, дошао је за њим исто тако и његов син Мехмед са свом господом, молећи милосрђе и да им ову кривицу опрости, што је он учинио, говорећи: "Опраштам вам то, али се тога други пут чувајте. Ти, сине, сачувај и поштуј јаничаре, то је твоје добро и читаве твоје државе". Тако је султан Мурат поново морао да буде цар.

Додатак.

Султан Мурат је постао био дервиш, то јест редовник; ових правила они имају четири, а свако правило има своје нарочите празноверице и глупости. Јер једни иду боси, без панталона, у искрпљеним мантијама, с високим и пљоснатим капама од абајлије, уоквиреним унакрст нечим зеленим. На мантијама су скутови исто тако зелено опшивени; ни у церемонијама се не слажу с другима. Друго правило је што приплодне удове затварају у некакво гвожђе или пак месинг, заветују се да буду чисти и поштују и друге церемоније различите од других. Треће правило је што косе пуштају, ништа не говоре, или ретко, забављају се фрулама, свирајући на њима жалосне мелодије, људе забављају, снове тумаче, измишљајући говоре разне песме и одржавају исто тако неке церемоније калуђерске од других различите. Свако од ових правила има свог претка, којег спомињу с поштовањем, у извесно време обилазе њихове гробове. Овај ред, у којем је цар био у Иконији, има старешину и к њему одлазе и зову га хазрет-и-мевлана, а сами се по његовом имену називају мевленилер; ови су ту постављени напред и они одржавају сама, то јест морење тела скакањем, вртењем, потскакивањем, хукањем, да чак понекад падају и онесвешћују се; дешава се да и умиру, а ко на тој церемонији умре, сматрају га за светитеља и с великом церемонијом га сахрањују, дотичући се његова тела; потом похађају његов гроб. Међу женама има такође такав ред; имају исто тако старешину, која њих исто тако има; ради молитава се скупљају код ње, а она им приповеда, а све слушају, онда исто тако обављају сама, то јест замарају се на исти начин као и други, али је мало међу њима таквих које би баш из верског жара тамо ишле, већ једна ради друге, јер су тако заљубљене једна у другу, да мушкарац никад не може тако заволети као оне међу собом,[1] тако да до лудила долазе; много се излажу опасности једна за другу, а свака од ових која уме да се захвали, одбацујући временом ово, човека се хвата, и тако као што су мушкарци Содомљани, тако су и жене. Таква су правила у Турској.

Одељак шести.
О краљу Владиславу и његовој бици код Варне.

Краљ Владислав је имао примирје с турским царем на осам година а кад видеше господа духовници као и световњаци да је краљ први пут срећно прошао с поганицима, наговорише га да с Турчином не буде одржано примирје. А исто тако и звездознаници, гледајући на своје кругове а и витезови пијући вино. А Јанко, Матијин отац, будући војсковођа, убедио је краља у то да ће срећно и успешно ратовати против Турака, и отад се поче краљ Владислав спремати да крене на Турке лета господњег 1444, а посла и деспоту да му помогне друштвом против поганика. Чувши ово изасланство, деспот Ђурађ се веома растужи и посла краљу свога пријатеља Димитрија Крајковића, знатнога господина, с овим речима: "Милостиви краљу, ја сам се ослонио на твоју прву реч, са којом си ме био оставио да без мога савета нећеш ништа предузимати против поганика; не знам какав је то савет, кад нећеш да водиш рачуна о томе и тако изненадно без потребе хиташ да нападнеш поганике, и зато знај да ја сада ни на који начин не могу бити спреман, јер знаш добро да сам опустошену земљу добио да владам и морам неке градове поново зидати и провијантом снабдети. Зато те молим да сада овај рат оставиш све до оног времена када ћу се и ја спремити за твоје поштење са педесет хиљада људи, а ја сам спреман главу своју да положим за тебе и са чим будем могао из моје ризнице, хоћу да помогнем, што сада не могу учинити и саветујем твојој милости да се тога рата оканиш. У оно време ја хоћу да будем вођ, као што сам и раније био, и при томе с божјом помоћи хоћу тако да поведем да однесеш победу над поганицима". Када је то краљ Владислав чуо, хтео је његов савет да послуша, али војвода Јанко, будући крај краља, засмејавши се, рекао је: "Господине Димитрије, види се да је твој господар јевтино прошао, зато саветује да се манемо поганика". (Одговори Димитрије): "Мој господар верно саветује краљу, а од тога ни ти нећеш имати користи". Наредио је тада краљ деспоту преко Димитрија говорећи: "Ако пођем у овај рат, бићу код вас у Смедереву с мало људи, па ћемо се ту поразговарати о свему ваљано. Кад деспот ово чу, припремао се да дочека краља како ваља са шаторима, с провијантом, с оделима и изврским палатама, од којих је једна била унутра веома украшена сликама, златом и бисерјем извезеним искићена, усто је припремио лепе коње и много других ствари да обдари краља. Затим је краљ Владислав са свом својом силом стигао до Београда, а одатле је дошао у Смедерево деспоту и стајао је пред градом, будући свакојак добро расположен, док се војска пребацила преко Дунава. Даровао је деспот краљу, поред осталих поклона, педесет хиљада дуката, молећи веома при томе да с тим иде назад. Али Јанко, претекавши краља, рече: "Не може већ да буде друкчије него да се креће на поганике". Погледа тада краљ на деспота, а деспот пак на краља, јер је Јанко имао више власти него краљ и био је пакостан на деспота што је с краљем добро живео. Кренувши се тада, краљ Владислав је ишао поред Дунава до вароши Видина, и наредио је да се опљачка и спали; одатле је пролазио далеко кроз Турску до поља званог Варна, које лежи близу Црнога Мора. А тамо је приспео и турски цар Мурат, а кад се састадоше две

ратничке силе, хришћанска и поганичка, почела је битка у понедељак која је трајала три дана, за хришћане тако срећна да је сва коњица поганичка до ногу била потучена, а на бојном пољу је остао само сам цар с јаничарима; а кад јаничари видеше своју пропаст, већ су били почели да одлазе, држећи међу собом цара али кад видеше једно место под гором, која је била с леве стране бегунцима,[2] клисурасто и с дубоким удолинама, око којих је било велико жбуње и вресовина, зауставили су се међу њима, и накидавши одмах вресовине, позаклањали су нека места, а већ је било предвече. Мислећи да се јаничари више не могу спасти Јанко је наговорио краља да са својим пуком сам на њих удари ради личне славе, што је краљ без оклевања и учинио, видећи да су све били пешаци, па побацавши копља, брзо су јахали, хотећи их коњима разбити и погизити, не познајући нимало оне јаруге, у које су једни попадали, а друге су јаничари побили стрелама. Тамо је и славни краљ Владислав остао у ономе кланцу, а Јанко војвода је без икакве сметње назад умакао, јер није било никога ко би га имао гонити бог против поганика, наћи ћу вас у Смедереву". А деспот је одговорио: "Нека иде с милим богом, а како он нама мисли, тако нека му господ бог да". Послао је потом губернатор (поруку) деспоту да га пропусти безбедно преко своје земље на Косово Поље, што је деспот учинио, наредивши да се разгласи да се свуда према губернатору показује добра воља као њему самоме. Кад се онда састаше војске на Косову Пољу и кад губернатор виде у цара велику силу, написа овакво писмо: "Царе, немам ти тако много људи као што их ти имаш, али колико их је, сви су добри и јуначни". Одговори му цар: "Јанко, ја увек више волим да имам пун тоболац обичних стрела, него само пет злаћаних", И почела је битка у четвртак ујутру, а завршила се у суботу пред вечерњем. Поганичка коњица је већ била скоро поражена, али је губернатор похитао на јаничаре; тамо је поражен да је једва с неколико људи утекао у покрајину коју зову Загорје, где је Стеван Самошевић био господар. Овај је довео губернатора деспоту, али деспот, бојећи се турскога цара, није га дуго држао код себе, већ га је обдарио и пустио слободно да иде у Угарску на своју несрећу; а већ одавно веле: "Не чини зломе добра". После две године умре турски цар а његов син Мехмед постаде цар.

Одељак осми.

О Мехмеду Муратову сину и о заузимању Цариграда.

Цар Мехмед је по оцу свом Мурату срећно владао; био је веома лукав, па је и за примирја преварио кога год је могао, о вери се мало бринуо, а кад га је ко због нечег коррио одмах би скочио као помаман. Овај је послао деспоту жену свога оца Мурата, маћеху своју, и његову девојку, Мару, отпремивши је поштено и дао јој је две покрајине: Топлицу и Дубочицу и начинио је с деспотом доживотно примирје. А његов син Лазар никад није смео да смета. Изрекао је такође цар да му дају данка петнаест хиљада златника. Свему овоме деспот се покорио и изишао је томе у сусрет. Кад то чуше Рашани, нису одобравали деспоту, јер су знали да цар ово примирје неће одржавати и послали су деспоту (поруку)

да с њим никакво примирје не прави, јер он хоће да превари или тебе или кога другог; ако победи, онда ће брзо бити код нас. А све је то било истина, јер је он зато начинио с деспотом примирје да би био од њега сигуран, а деспот је одговорио својој господи: "Морам то учинити привремено, јер Јанку не верујем". А ево како је било то примирје. Начинивши примирје с деспотом, начинио је одмах и са грчким царем на петнаест година, да га потпуно и верно одржава. Пошто је начинио ово примирје, кренуо је на једнога кнеза, којег зову Караман, стародавног и моћног владара, неки говоре да је то био потомак Дарија персиског краља; одузевши овоме неке градове и вароши, вратио се назад. Потом је цар Мехмед скупио велику војску и пустио глас да креће на Караманову земљу, а скупио је са собом свакојаким мајстора, дрводеља, зидара, ковача, кречара са свакојаким алатом какав је којем занату потребан и кренуо је ка Светоме Ђорђу, показујући као да хоће изнад Цариграда да се превезе преко мора с читавом војском у пристаништу Свети Ђорђе, пет италијанских миља изнад Цариграда. Кад онамо стиже, заустави се на морској обали и одмах нареди мајсторима да премере град и сам поче носити камење; кад ово видеше остали, латише се такође ношења. Наредио је да се друга ствар спрема што је могуће брже и није се кренуо од онога места док град није већ био завршен. Кад видеше то, Грци му хтедоше не дати овај град; кад он то чу, посла њиховоме цару и замоли да не буде против тога, "јер ће тај град бити за ваше и за наше добро, јер је велика жалба од трговаца како се велика злочинства дешавају од Каталана на Црном и на Белом Мору. А ја хоћу то да спречим, да би трговци могли водити своју трговину". Кад грчки цар чу ову поруку (јер су изасланици и Грци сматрали да ће им се примирје држати) пустише тако цара и оставише га на миру да заврши град, али су свакако мислили, ако би цар брзо одступио, онда би они имали вољу да град опседну и поседну. Али они овако а турски цар друкчије. И тако Грци, ослањајући се на поганичко примирје нису се ничем надали. Тако су били сигурни да су Турци пролазили у град и из града, а Грци нису никакву сметњу правили њиховој војсци, пијући, једући и будући у великој сигурности, а кад цар заврши град, назва га Јени Хисар. А тада још турски цар није имао уопште људи при себи и наредио је онда да се гради у шуми тридесет галија, четири италијанске миље од морске обале, а неки који су за то знали, сматрали су да цар глупо ради, говорећи како није могуће да их може по суву превести до мора без штете а особито зато што је брдовит крај био. Тада је цар поручио деспоту да му пошаље хиљаду и пет стотина коња (тј. коњаника) према уговору, говорећи да хоће, пошто је завршио град, да крене у Караманову земљу. И тако је деспот отпремио једнога војводу Јакшу Брежичића, оца оних Јакшића (који су били у Угарској) с оних хиљаду и пет стотина коња, не знајући каква је намера царева. А цар, пошто је довршио град, не говорећи никоме своме, нити примирје отказујући, пусти брзе коњанике ка Цариграду да бију, убијају кога год сретну све до самих опкопа. У оно време је такође било у вароши доста Турака, који о томе ништа нису знали, и ти су сви тамо побијени од грађана. Онда је сам цар, приспевши са свом својом силом, опсео Цариград. Чувши то господин Јакша с оним људима што су од деспота били отправљени, хтедоше се вратити назад, али смо били опоменути, ако бисмо тако учинили,

на путу бисмо имали да будемо уништени, зато смо већ морали да идемо ка Стамболу; па ипак наша помоћ није Турцима много помогла. Али нам је показано место пред Једренском капијом и ту смо стали. Онда је цар наредио да се оне лађе опреме чудно и веома изобилно и скупоцено, што су биле прављене на гори, чему се цела варош и војска чудила, јер је начињен толики ров да би се у њега сместила галија, дно овога рова покривен је даскама а оне лојем доста дебело намазане, усто је удешено тако да људи и различита марва могу сигурно ићи обема странама рова, вукући те галије. Кад је онда дошло време, наредивши да се спреме једра, подигли су их горе, а онда је неколико десетина хиљада људи, као и бивола, кренувши, вукло сваку галију надолу у Црно Море. Видећи то, Грци су били хтели то да спрече, али нису могли. Тако је Цариград освајан с мора и сува, јер је турски цар такође дао да се направи мост преко морског рукавца, који је међу Галатом и Цариградом, чија је ширина један стреломет. Боравио је тада цар крај вароши осам недеља, тукући непрестано из великих топова тако да су зидови били разбијени на пола дужи. Јер је ова варош имала и много кула и добре зидове, али како је сама по себи велика, није могао грчки цар све зидове да поседне, како је било потребно; па ипак се на ономе месту где је био зид разбијен грчки заповедник доста дуго бранио, али кад је био убијен, јаничари се одмах охрабрише и упадоше на зидове, а за њима сва сила поганичка, тукући и секући сваког кога су дохватили све до трга на којем се зауставио сам грчки цар с хиљадом пешака, не могући више да спасе своје (људе). Ту су се бранили све дотле док их је трајало. Ту је убијен и сам грчки цар, којему је један јаничар, звани Сарила, одрубио главу и донео пред цара, где је у то време крај цара био један Грк по имену Андрија, кад запиташе чија би то глава била, он рече: "Она је Драгаша, мога господара". Тада цар обдари обилато онога јаничара и даде му Егидиско војводство. И тако је Цариград заузет помоћу издаје II лажног поганичког примирја. И ту је био крај грчкој држави године 1453, у среду. Сазвавши свој савет, турски цар је наредио да се најпре распитају о пријатељима и рођацима грчког цара Драгаша па је оне који су их пронашли (јер нису крили, надајући се милости царској најпре питао за сакривено благо, па кад је ово покућио, наредио је да све оне и Палеологе посеку а женску челада је раздао својима. Онда су Галаћани, који су били начинили с турским царем такво примирје да се они морају њему добровољно покорити ако би освојио Цариград, с поузданим договором су донели кључеве и предали цару. Оставивши њих на миру, окренуо се он на друге градове и вароши, које је без муке све заузео.

Одељак девети.

Како је турски цар Мухамед преварио деспота.

Одморивши се преко лета, турски цар је преварио деспота, не отказујући примирја деспоту и његову сину Лазару, које је био обећао да ће им верно одржавати до смрти, а он га је само дотле одржао док није заузео Цариград, јер га је управо зато био и начинио, што

се бојао да му деспот у томе не би сметао, али чим је само освојио Цариград, ђутке као лукави пас, кренуо је с војском у рашанску земљу; чувши то, Рашани обавестише деспота говорећи: "Ми смо говорили да ће нас овај поганички издајник преварити и тако нека ти је знано да је ово наша мисао: да му се одупремо, а имамо већ једну војску у Дубочици а другу код Ситнице, јер више волимо да изгубимо одмах главе своје, него да наше жене и децу раздељује поганицима. И тако те молимо, долази нам у помоћ што брже можеш и са што више људи можеш". Разабравши ово, деспот им овако нареди: "Тешко ми је сада да вам дођем у помоћ, јер краља Владислава у земљи нема, који би ми радо помогао, зато се оставите тога, па макар се и покорили, онда ћу ја с божјом помоћи гледати да вас ослободим". Кад тада дође турски цар у Константинову земљу, на поље названо Жеглигово на граници рашанске земље, чувши о људима крај Ситнице и Кислине, четири недеље је чекао не знајући шта да ради и на коју би се војску пре окренуо. Онда они људи што су били крај Ситнице као заседа ударише јуначки на турску војску и много људи и врле господе побише тако да су Турци признавали да се никако нису надали да ће од тако мало људи тако велике губитке имати; али после тога крете сам цар са свом силом на њих и погнавши их, крај једне планине назване Трапанија све их порази да је мало ко умакао. Тамо је један господин рашански Никола Скобаљић са својим стрицем ухваћен и на колац набијен. Онда је цар опсео варош Ново Брдо, где је сребрна и златна планина, и по договору других узео је. Када се пак варош покорила, наредио је, позатваравши капије, да се остави само једна капијица над водом, кроз коју су извели све домаћине са свима слугама, колико их је ко имао. А цар, стојећи онде са својима, нареди да се одвајају дечаки на једну страну, а женска чељад на другу страну (у кућама ипак никоме није дирана ниједна ствар). Кад се ово изврши, одмах је наредио да одличније људе и грађане посеку. Дечаке, којих је било 312, узео је на своју страну, а женску чељад, које је било 704, раздао је међу поганике; остале су пустили у варош и читаве су вратили. Дечаке је наредио да воде преко мора у Анадолију, где сам и ја са двојицом млађе браће био узет, и где год смо се зауставили, увек смо мислили да побегнемо. Кад смо тако били крај једнога села, названог Самоков, утекао сам ја са двадесеторицом других, али су нас тако дуго гонили по планинама и шумама и тражили, да су нас, кад су нас пронашли, повезали и мучили вукући нас за коњима да је чудо како су у нама душе остале, па кад су други дали реч за нас да нећемо више бежати, онда су нас мирно водили и веома пажљиво чували. Одузео је тада при томе нападу Мухамед деспоту скоро читаву рашанску земљу све до Мораве, само је остало нешто од Мораве до Смедерева. Вративши се у Једрене, цар је од изабраних дечака узео осморицу у своју ложницу, који, договоривши се да га убију за ноћне страже, припремаху се за то говорећи: "Ако овог поганичког пса убијемо, ослободићемо читаво хришћанство, ако пак друкчије испадне, постаћемо мученици". Кад су онда одредили време, били су сви у приправности, имајући већ оружје сакривено под хаљинама, а један од њих, неплеменити издајица, који се звао Димитрије Томашић, каза цару. Одмах је цар наредио да их ухвате и да их доведу преда њ, а кад код свакога нађе оружје, питаше ко их је на то наговорио. Рекоше да није нико, већ само велика жалост за очевима и милим

пријатељима нашим. Онда нареди цар да донесу кокошија јаја и да их ставе у врео пепео, потом, извадивши врела из пепела, наредио је да се свакоме од њих по јаје привеже под колена да би км се жиле упалиле и згрчиле. Онда су их возили на колима преко мора, не скидајући оних јаја, годину дана касније пак наредио је да се посеку, и њихова тела смо нас неколико ноћу сахранили крај пустрога манастира, који називају Грунезгио. А онога што је био опоменуо цара начинили су великим господином на двору, али је господ бог, због неплемените издаје, на њега био пустио такву болест, да се осушио као сламка, потом је издахнуо. Његово име је било турски Бајдар. Од тога времена цар није хтео да има ниједног рашанског дечака у ложници али је другима мушке ознаке наредио да посеку, да би од њих имао ушкопљенике да му чувају жене.

Одељак десети.

Шта је губернатор Јанко учинио угарској земљи.

У Смедереву је био велики помор, због којег је деспот отишао на планину близу Београда, тамо је становао у шаторима, избегавајући заразу и није имао са собом много људи, само сина Лазара. Онда он посла (поруку) Јанку, губернатору угарском, као и Михаилу Силађију, који је владао у Београду, тражећи од њих да тамо може имати спокојан стан на ономе брду за (извесно) време; они му ово обрекоше лажљиво. И тако деспот, осигуравши се њиховом речју, отпреми дворане и лежаше онде безбедно, ничег се не бојећи. После неколико недеља изјаха Михаило Силађи из Београда с неколико стотина коњаника и удари ноћу на деспота и отсече му два прста на десној руци, па ухвативши га, однесе га у Београд. Тамо је морао да се откупи за сто хиљада црвених златника и морао им је оставити своју жену Јерину, а сам је отишао у Смедерево да би ту суму припремио и дао је реч да ће тај новац без одлагања дати некаквоме витезу по имену Галвану. А и Галван, имајући неколико стотина коњаника, дојаха у Смедерево по новац, које деспот одмах нареди да му даду, а Рашани, жалећи свога господара, скупише се тајно, без знања деспота и сина његова Лазара, и појახаше у сусрет Галвану, па напавши на његове људе потукоше их до ногу, а потом и Галвана убише, и узевши новац, отишли су некуда, а нико није знао куда су се упутили, ни ко је био. Чувши Ладислав за тако неплеменит чин губернатора Јанка и Михаила Силађија, да су такву непријатност учинили деспоту, жао му је било овога. Наредио је тада краљ да деспотову жену пусте без икакве сметње и без сваког узнемиравања и била је пуштена. Деспота су потом Рашани молили да им опрости што су новац узели без његова знања, а он се врло строго понео, да су се сам краљ Ладислав и кнез цељски заузимали за њих да им се опрости а донесавши целу суму, потпуну су је вратили деспоту, који ју је хтео послати краљу Ладиславу, али овај ово није хтео да узме, говорећи да он нема на тај новац никаквих права. Ипак му је деспот послао као дар педесет хиљада, због чега му је краљ дао био један град у Угарској. И тако се због тако неплеменитих дела губернаторових много злога било стало, јер је кнез цељски био

убијен од Јанковог сина зато што се Јанко бојао издајства због неправде нанете деспоту. А град Смедерево с другим градовима после смрти деспотове и Лазара, његова сина, прешли су у руке босанскоме краљу Томашу, јер је имао за жену Лазарову ћерку, али се врло слабо понео у одбрани, бојећи се турскога цара. А Рашани пак, због неплеменитости губернаторове, више су желели да Турци добију Смедерево, него Угри. Да је било слоге, ни данас Смедерево не би дошло у поганичке руке, јер сваки господин више себи допринесе племенитом добротом, него страшном злошћу. Можемо узети за пример краља Матију: шта је својом суровом борбом, силним губитком оставио после себе? Да је био половину онога трошка уложио против поганика, који је окренуо против хришћана, отерао би све Турке преко мора, стекао би велико име и славно од исхода сунца па све до запада, а од господа бога накнаду велику и поштовање од људи, јер би га хришћани на вјеки спомињали, а поганици би дрхтали пред његовим именом. Гледајте, кад хришћани међу собом воде борбу, онда је то мрско и богу и свима свецима. А знајте исто тако да су поганици смели и јуначни не само од себе, већ због неслоге наше и нашом мржњом ми тада чинимо победе и пружамо наду.

Одељак једанаести. О заузимању Београда.

Турски цар, чувши оно што се десило деспоту од Јанка угарскога губернатора и видевши такву неслогу међу њима, скупи војску, крену ка Београду, а тамо је био намислио пешаке да превезе преко Саве на другу страну а поред Дунава да постави и, силно их укопавши, да поседне топове да Угри не би могли спасавати град. Али га неки одговорише, сматрајући да је непотребно. Потом су и Угри дошли и наместили се поред Дунава, а све више их је долазило у град. И тако је то била једна царева туга што га од тога одговорише; друга је пак била, али не сувише велика, што је његов највиши господин по имену Караца Баша онде био убијен, јер кад је стајао у шанцу поред великих топова, посматрајући, тобција опали из великог топа у зид тако да један велики камен из зида испаде уназад, удари и погоди пашу у главу; неколико дана касније је умро. Трећа туга је била што је цар хтео још пре тога две недеље да туче зидове, али га Измаил-ага одговори, говорећи да није потребно, а то поуздавајући се у јаничаре, јер је био над њима највиши старешина. Послушавши његов савет, цар му нареди да јуриша, и тако су јуришали да су већ били у вароши, па ипак ништа не учинивши морали су да оду. Побили су неколико десетина јаничара и рањених је било 400. Четврта жалост догодила се цару крај топова, јер конопци, кола сандуци и све потребе које припадају топовима, скупљени беху на једну гомилу, и били су покривени једном настрешницом; и тако се запалило ноћу и све је изгорело, само су голи топови остали. Потом је цар наредио шаторџијама да оставе неке шаторе а сам је кренуо као да је хтео да бежи зато да би се на ове шаторе они из града полакомили и тако се и било десило, да су полетели на шаторе из града и скупљали су оне

побијене, тражећи драгоцености. Видећи да су пешаци далеко зашли од града, узимајући плен из шатора, Турци су се окренули на њих жестоко и гонили су их и тукли све до опкопа. Измаилага јаничарски заповедник, бојећи се да му цар не спомене онај савет, већ дошле уништења пешака вратио се назад, хтео је некакво јунаштво да учини, а тиме да стекне царску милости ударио је тада крај опкопа међу пешаке и ту је био убијен. И то је била највећа жалост поганичка што им тада господ бог није дао Београд.

Одељак дванаести.

О Мухамеду, како је морејског или ахајског деспота преварио примирјем.

Мореја је земља лепа и богата, читава окружена морем сем једнога места широког три италијанске миље, где се море није саставило, а на томе месту зидови нису били сигурни. Тај деспот Димитрије био је рођени брат некадашњег грчког цара Драгаша, који је убијен у Цариграду а имао је примирје на десет година с Турчином, имајући да му даје данак двадесет хиљада дуката сваке године, али када је Турчин освојио рашанску земљу, а Београд се од њега одбранио, вративши се од Београда, кренуо је на деспота Димитрија морејског, а кад смо већ били недалеко од Солуна, поред вароши назване Серез, приспели су деспотови изасланици, доносећи цару данак, али он од њих нити је узимао, нити им је хтео дати да се удаље, него је одмах отпремио Мехмед-пашу са двадесет хиљада коњаника (осим његове властите војске), да брзо заузму зидове пре него што би били поседнути. Кад је послао ове људе, тек је онда отпратио изасланике, говорећи: "Реците своме господару да од њега нећу данак, већ сам долазим к њему; нека се брани како може". Потом је право ишао у Мореју, и пре пошто су изасланици морејскога (деспота) стигли, зид је већ био заузет. Други пут су онда дошли цару с данком, који од њих узео и овако им одговори: "Реците ово што чујете и видите, јер сам намислио да сам разговарам с вашим господаром. Ако не будем могао ове године, онда друге". Дошавши тада цар до Мореје, најпре је дао да се зид разруши до темеља. А како је био један град недалеко на планини названој Корфо, па како није могао топове да вози на планину, наредио је да се провијант увезе у манастир светога Николе, који је био одмах испод града и тамо су изливена четири топа за рушење и њима је освајао град, а освојивши га, кренуо је ка Балибатри, где је св. Андреја боравио, потом ка једном граду који зову Лондар; тамо је био дошао и деспот морејски, мало људи имајући са собом јер се није надао да ће тако бити од цара преварен, па ипак је поразио шест хиљада брзих коњаника. Потом је цар опсео град Лондар, па кад га је освојио, наредио је да се сви плаћеници посеку, а исто то је учинио и другим градовима; посевши их, вратио се назад, а кад смо приспели до вароши коју зову Ливадија, недалеко од Негропонта, дошли су негропонтски изасланици цару с даровима, па предавши дарове, показали су цару велико и дебело копље и гвоздени штап, говорећи овако: "Царе, ако можеш овим копљем и штапом руковати, онда можеш и Негропонт освојити". Расрдивши се, цар им одговори: "Узмите то копље и штап назад, и реците господи да то добро чувају,

да би се, кад им буде потребно, њима бранили". Зарекао се: "Ако Негропонт заузмем а нађем то копље са штапом, онда ћу наредити да се тим гвожђем свима ноге поломе". Одатле је кренуо цар у Једрене своју варош тамо је био преко зиме, а на лето је кренуо с повећом војском на деспота Димитрија у Мореју. Стигавши тамо, освајајући градове, људе је убијао и кости у њима ломио и друга је зверства чинио, као бесан пас турски, а то је чинио да се људи у градовима не би бранили. Али те године није могао да овлада читавом земљом, те је морао трећи пут да иде у Мореју, а стигавши, опсео је Димитрија у једном месту које зову Мисистра. Ту се деспот морао покорити цару и само је тако остављен у животу. Послао га је тада цар са женом и са свом његовом послугом у Једрене, да га тамо чека а сам је посео читаву морејску земљу и посевши градове, оставио је тамо једнога господина по имену Балабана, учинивши га онде пашом. Али Коринт није могао освојити, јер је место добро и безбедно на морској обали. Онда се вратио цар у Једрене, и приспевши, дао је деспоту Димитрију једну добру покрајину у грчкој земљи поред мора и једно добро место по имену Гноз. Онда је дошла вест да је рашански деспот Ђурађ умро и послао је цар (поруку) сину његовом Лазару да завлада земљом, обећавајући да му неће сметати све до смрти. Кренули смо тада на једнога кнеза поганичког по имену Измаилбега преко мора у место Синопа, па освојивши место и читаву његову земљу, повео је са собом онога кнеза у Једрене и дао му је покрајину у бугарској земљи и једно место Станимаку. Дошле су затим вести да је карамански кнез (о којем је раније било спомена) умро, па је кнез (свакако: цар) без оклевања кренуо у његову земљу и посео је читаву и узевши сву власт у њој рекао је Мухамед: "Кренуо бих да освајам султана и сва његова места, али се бојим бога да не окаљам света места, зато се морам одрећи (тога), јер су тамо она места где је господ Исус ходио и други пророци: Мојсије, Давид и Мухамед". Онда се вратио у Једрене.

Одељак тринаести. О освојењу Трапезунта.

Трапезунт лежи као и Синопа с оне стране Црнога Мора, а трапезунтска земља је велика и планинска, са свих страна опседнута, као што су велики хан, Узун Хасан, Ђанибег. Сви ови су више волели да виде ту трапезунтскога краља него турскога, мада су сви једне исте вере поганске. И зато крећући ка Трапезунту с људством, велику смо муку имали и невољу од Татара и од Грка, јер изнад Трапезунта је, поред великог хана, једна велика п силна земља, а међу народом онога господара је велика снага и слога да им ниједан поганик не може ништа учинити, а ту земљу зову Турци Ђурђистан, а припадала је исто тако трапезунтскоме царству. Онда смо с великом муком кренули ка Трапезунту не само ми, него и цар, једно због даљине, друго због напада људи, треће због глади, четврто због великих планина и високих, а усто мокрих и мочварних а тада су кише падале свакога дана, а пут је био тако рђав да су се коњи глибили до трбуха. Стигавши тако с великом

муком на једну планину већ према трапезунтскоме крају и спуштајући се с те планине надоле ка путу, који је био покварен и излокан, због кола царевих, којих је било сто, војска није могла ићи, јер су се сва она кола била заглибила у блато. Тада је цар наредио да се она кола исеку и спале, а коњи да се раздаду свакоме ономе коме су били потребни. Онај пак товар, који је био на колима, сав је на камиле натоварен, јер је цар према људском причању, бојећи се тих путева (у тексту: крећући с тих путева), повео био са собом осам стотина камила. Одатле смо ишли с планина на планине и десило се на једном месту да се једна камила с пута срушила на страну са сандуцима, који су се разлупали до последње дашчице, а вреће у којима су били црвени златници, на броју шездесет хиљада, просуле су се. У томе часу јаничари који су се ту десили с исуканим сабљама су почели бранити да ниједан (војник) не узима, да би дошао онај господин који је управљао ризницом. Због ове камиле се тада цела војска зауставила, а није било никаквог другог пута да се заобиђе. Дојавивши цар запита зашто је војска стала на једном месту по таквој киши (која је била у то време велика); рекли су му шта се десило, а цар је одмах наредио да оно злато покупе, ко само може, да се војска не би задржавала. И тако је добро било онима који су се онде близу нашли, јер су понеки доста добили. И док смо се тада пребацили, било је доста невоље, јер је земља била разблатњена као тесто, али смо цара носили на рукама до равнице. И ризничке камиле су остале горе. Тада је замолио цар јаничаре да се прихвате тога посла, да камиле проведу доле. Морали смо тада с великом муком ићи горе и целе ноћи смо имали посла с камилама док их нисмо спустили; а тамо је цар остао тога дана да се одмара, а нама јаничарима дао педесет хиљада златника да их међу собом поделимо, а јаничарским стотинарима повисио је плату: који су раније имали на четири дана златник, (као што је сада без изузетка, јер што год цар турски на своме двору установи, то увек без промене остаје), потом су имали за два дана златник. Од овога места послао је цар две хиљаде брзих коњаника ка Трапезунту, који су тамо били поражени и сви до једнога побијени, тако да од њих нисмо могли имати никакве вести, тек кад је сам цар приспео са свом силом, онда смо тек нашли и угледали тела побијених како леже. Опсео је тада цар Трапезунт и освајао га је шест недеља без престанка, употребљавајући све што је имао, док га није освојио, а имао је исто тако на Црномом Мору сто педесет лађа с различитим топовима. Тада је морао трапезунтски цар да се преда турскоме цару на милост; одузевши му читаву земљу, њега самога је послао у Једрене. Имајући при себи тако много лађа и велику војску, цар Мухамед је хтео да иде на више споменутог ђурђистанског краља, али кад је чуо да међу њима велика слога влада, оставио их је на миру, па покупивши младеж оба пола у Трапезунту, вратио се у Једрене. (Шта је потом учињено трапезунтскоме цару, биће написано ниже). Кад смо тада дошли до једнога места које зову Никсар, дошле су вести од Али-бега, војводе смедеревскога, јер је већ био од Лазара Деспотовића отео рашанску земљу и њега самог убио, говорећи да смо с божјом помоћи поразили ђауре и ухватили Михаила Силађија. Цар је одмах наредио да Михаило Силађи буде чуван у Цариграду до његовог доласка. Потом, кад је стигао, наредио је да га посеку. На Али-бега

се не знам из којег разлога цар био расрдио; требало је да буде посечен, али како је тако победио хришћане, дошао је у милост, као што је и раније био.

Додатак.

Трапезунт лежи над Црним Морем у планинама и сав је онај крај веома планински и мало плодносан; највише се исхрањују морским рибама. које зову шамси балиги. То су ситне рибе налик на чикове или кркуше, али их се ипак тамо веома много лови. Зато о ондашњим становницима постоји код Турака прича: кад с њима хоће да се подсмехну, онда им то у стиху говоре: кад не би било шамси балига, не бисте имали шта јести због чега се радо срде. Тамо су близу границе Ђурђијанскога краља (биће: краљевства), које је некад, како Рац спомиње, било доста снажно, али сада га час Турци час Персијанци ратовањем слабе, па једни пристају уз Персијанце, други уз Турке. Људи су у тој земљи стасити и ратници, жене имају дивне као и Черкези. За мојега времена из града Ахилса њиховог краља Симона са средњим сином ухватио је тајно из заседе у лову и послао у Цариград; тамо је дуго седео у Једикули, а сина су узели у Сарај. Старији син поставши краљ, хтео је да ослободи оца и послао је био цару као залогу млађега брата и сестру, који су обоје чувани у Бам Сарају. Виђали смо их; била је прекрасна девојка; хтео је био султан Ахмет да је узме за себе, али духовници нису допустили што је краљевскога рода, па да после не би било свађе, јер стари закон забрањује и одређује да се тако употребљавају само робиње. Послата је онда девојка али су малог сина другог исто тако узели у Сарај. Стари несрећник, видећи да тако не може бити слободан, из очајања се рађе потурчио, мислећи да ће тако лакше моћи да изиђе. Кад се већ потурчио, давали су му санџак у Румелији; он није хтео, него само у Азији а по томе су видели на шта циља, и тако је све до смрти био у Једикули. Саставио је много лепих песама на персиском о своме доживљају и случају. Кад је умро, сахранили су га пред капијом што је зову Топ капи; али је касније један трговац украо тело и одвезао га у његову државу; тамо је сахрањено по обичају. Поред те земље, опет тамо близу Трапезунта, постоји планинска земља у којој ништа не сеју већ само конопљу и тиме тргују. Имају исто тако свога краљића; као данак даје цару извештан број платнених мера за галиска једра, а ушла је као клин од мора ка Ђурђијанској земљи; зову је Дадијан. Тамо има на једној планини једна стародревна мала црквица, где се на Ускрс према староме календару увек тамошњи краљ и највиђенија господа скоро са свим становништвом скупљају два часа пре сванућа и стају око црквице, па ко може ући уђе и стоје тихо, обављајући службу божју према своме обичају. Када већ свиће, долази много животиња, то јест јелена, срна, дама и лежу околу, као стока по оној планини. Онда излази поп с највиђенијима из цркве, држећи јеванђеље у рукама, и иде међу животиње, које се не крећу; коју тада животињу себи изабере, над њом читају јеванђеље, а она лежи. Кад прочитају, животиња пружа врат и кољу је. Чим ту закољу, одмах друге животиње устају и одлазе у шуму и нико не сме да јури за њима. Очистивши онуд деле је људи међу собом по комадићи то тако да свако мора добити бар мрвицу. Ову

ствар ми је причао посланик из оне земље кад је с данком долазио цару морем (а увек пристају у Галати), тврдећи да је то сигурно и истинито. Два дана хода или нешто мало више од Трапезунта је град персиског краља, који је он поставио на ђурђијанској граници; зову га Тифлис; овај град је хтео шах, краљ персиски, да препусти запорошким козацима да имају склониште, прелазећи к њему преко мора, док не би настао други ближе, који је обећавао брзо да сагради покојноме краљу Зигмунту, кад се с њим споразумео да одузме Црно Море од Турака године 1618, а то писмо сам им ја преводио. Ова ђурђијанска земља се као италијанска веже час за Турску час за Персију.

Одељак четрнаести.

О бици с Узун Хасаном, персиским краљем.

Узун Хасан је господар старих Татара, у чију је земљу цар турски кренуо с војском и изишавши из места Брусе, улогори се на пољу званом Петнозалан, а Узун Хасан посла једног свог плаћеног Татарина не би ли где какву незгоду начинио цару. Тада је тај Татарин дошао Мехмед паши, највећем господину после цара, и кад смо лежали на томе пољу, увече изиђе Мехмед паша из свога шатора са двојицом коморника у шетњу, а онај Татарин је вребао на њих, држећи у рукама лук са стрелама, па дочекавши га, пусти стрелу и погоди га у чело међу очи, где одмах Мехмед паша паде, а коморници повикавши појурише за њим и ухватише га. Сутрадан ујутру испричаше цару овај догађај. Дошавши тада сам цар к њему жаљаше га веома, да је плакао; онда нареди да онога Татарина везаног доведу пред њега и положивши га на земљу наузнак, наредио је да му даду две дебеле запаљене свеће; кад се најбоље распалише и разгореше, стаде му цар једном ногом на прси и окрете свеће надоле, да је восак с пламеном капао на његове очи тако дуго да су морале искочити. Онда је наредио целату да му одере два комада коже преко целих леђа и тако је целу недељу дана, измишљајући му све нове и нове муке, био жив; на крају су га, баченог поред пута, пси појели. Кренуо је потом цар и пошао право у Узун Хасанову земљу, освојио му је неколико градова, као: Ерзерум и Ахиску. Приспели смо потом до једнога његовог веома утврђеног града који они зову Кара Хисар, а одатле смо стално ишли за Узун Хасаном не би ли се где хтео зауставити и примити борбу и ишли смо све до реке Еуфрата (ова река је велика и широка као Дунав). Видећи цар да се не може огледати с Узун Хасаном, посла к њему једнога уходу, који му је био добро познат, и то тако, као да је и он бежао с војском, тако да се прави. Превезавши се онда овај шпијун преко Еуфрата, дошао је Узун Хасану, који га је почео питати шта Отоманов син ради. Одговорио је: "Срећни господару, ништа друго, само хита да оде у своју земљу, јер су Ђаури упали у његову земљу; а исто тако ако би против њега хтео што да предузимаш, сада ти је време, док не уђе у планине". Мислећи да је тако, Узун Хасан отпреми најпре свога сина јединца Мустафу, а и сам крете за њим са свом својом силом. Кад цар чу да Мустафа креће за њим, окрете се против њега. И Узун Хасан се зауставио. Ту се почела битка. Узун Хасан је

савладан, а његов син Мустафа убијен. Па ипак царски коњаници(?). Хасан рече својој војсци: "Нисам знао да је Отоманов син са коњицом слабији од мене био; али је у пешадији господар, особито у планинама". А онда окренувши војску, пође у своју земљу, а наш цар опет у своју. А кад смо били на једној планини, званој Каги, одмарао се тамо цар цео дан. С те планине видела се друга врло висока планина, коју зову Бабил, и под том планином је велико место Бабилонија, у којем је била врло велика и висока кула, али се на три дела преломила; једна стоји а две леже на западној страни. Људи причају у овој земљи да та два дела што леже на земљи представљају два прошла века овога света трећа што стоји представља последњи век. Од тога истог места тече река Еуфрат. Ишао је тада цар с оне планине ка једноме острву у Црноме Мору ниже Синопе. На томе острву место Мисистра му се покорило. Посевши га, пошао је на једно поље пред поганичким местом названим Енгури, зауставивши се на томе пољу, погледа назад на своје дворске пешаке, то јест на јаничаре, и свидеше му се како уредно иду, и овако рече: "Кад бих могао да имам десет хиљада јаничара, дао бих много за то". А један солак, од оних пешака који иду најближе цару, стојећи поред њега, рече: "Срећни господару, не само десет хиљада, већ и двадесет хиљада би вам било добро да имате". А цар, сегнувши у хазуку, где је имао при себи црвене златнике, дао му је сто црвених златника за ону реч. Одатле је цар кренуо у Брусу, а превезавши се код Галипоља, стигао је у Једрене за зиму.

Додатак

Узун Хасан је био персиски краљ, чукундед садашњег краља. Оне градове узете у оно време заузели су у ово време Персијанци и поврх тога су већ узели неколико турских и читаву Бабилонију. Овај исти персиски краљ слао је свима хришћанским владарима своје изасланике, договарајући се против Турака, јер му је у оно време било тешко; сада ништа. Кромер спомиње тога персиског краља у години 1472, а ову битку с турским царем описао је око године 1474.

Одељак петнаести.

О влашком војводи.

Дракул, војвода молдавски, имао је два сина: старијем је било име Влад, а млађем је било Радул. Ову обојицу био је дао цару Мехмеду на његов двор. Онда је умро. Чувши цар о његовој смрти, одмах је старијег Дракуловог сина обдарио новцем, оделима, лепим шаторима онако како одговара господину и отпремио га веома почасно у молдавску земљу да би после смрти свога оца владао на тај начин што би сваке године долазио к њему и да му се јавља, а данак да му даје као што је раније био даван; а његовог млађег брата је оставио на своме двору. Долазио је тада Влад два пута узастопце на царски двор, онда није хтео долазити за неколико година. Тада цар посла по њега једнога господина,

којем је било име Хамзабег; кад овај стиже у варош Браилу, Влад није хтео да му се покаже, већ задржавши га, сам пође да скупља војску, а било је то у зиму и Дунав је био смрзнут. Скупивши војску, пређе преко леда у царску земљу ниже Никопоља, па пустивши своју војску, убијао је, тукао како Турке тако и хришћане и починио је велику штету цару. Овде је свима, како живим тако и умрлим, дао да се поотсецају носеви и послао их у Угарску, хвалисајући се како је тако много Турака уништио колико је тих носева било. Потом се вратио цареву изасланику у Браилу, који ништа није знао шта се дешавало, и ухвативши изасланика са свима службеницима, којих је било 40, послао је на једну тврђаву веома сигурну, међу водама, звану Куриста, па је тамо прво дао да се набије на колац Хамза-бег, а око њега други његови службеници. Дошле су потом вести цару шта је Дракул учинио (јер су га и тако називали по оцу). Онда цар одмах посла по његовог брата. Кад овај дође у царски двор, два највиша господина из царског савета, један Мехмед-паша а други Исак-паша, изиђоше му у сусрет, па узевши га између себе, водили су га цару онде где је седео на својем престолу. А кад је дошао, уставши, цар га узе за руку и постави поред себе на нижи престо; одмах је донета златоткана материја, па је наредио да се њему обуче, онда је наредио да се донесе црвена застава и дао је њему, а уза све го новац, шаторе, коње, као што доликује владару; отпрати с њим и четири хиљаде коњаника ка Никопољу, да га тамо чекају, а сам не одуговлачећи, скупивши војску, крете за њим. А кад смо већ били крај Никопоља на обали Дунава, а с оне стране Дунава млади војвода Дракул је исто тако био с војском, бранећи превоз, цар рече јаничарима: "Мили моји јагањци, што је моје то је и ваше, а особито ово благо које имам, дајте ми савет (јер то је ваша ствар), како бих се могао на ону страну превести против мојега непријатеља?" Одговорили су му наши јаничари: "Срећни господару, нареди да се припремају чамци, ставићемо ноћас на коцку своје животе само да се пребацимо на ону страну". Онда је цар наредио да нам се даду осамдесет великих опремљених чамаца и друге потребе, мали топови велике пушке, мале пушке и друго ватрено оружје. А кад је већ била ноћ, сели смо у чамце и пустили смо се надоле по води зато да се не би весла ни чамци чули, и дошавши на ону страну ниже од њихове војске на стреломет или на два, тамо смо се укопали и топове наместили и штитовима смо се околом заклонили, коље смо исто тако поболи око себе зато да нам коњаници не би могли нашкодити. Онда су прешли чамци на другу страну и тако су нама пребацили друге јаничаре. А уредивши се рано, кретали смо лагано с кољем ка војсци с оклопима и с топовима, а кад смо већ дошли близу до њих, зауставили смо се, топове смо понамештали, а за то време су нам они двеста педесет јаничара побили из топова. Видећи цар то с оне стране веома му је жао било што са својом војском није могао да дође у помоћ. А и ми смо се већма бојали да му све јаничаре не побију. Видећи потом да нас тако много нестаје, брзо смо се снашли, имајући сто двадесет великих пушака, те смо одмах из њих почели густо да тучемо и отерали смо сву војску с бојног поља, а сами смо се потом боље осигурали. А и цар је још и друге пустио, које зову азапи да се журно возе нама у помоћ. Видећи да не може спречити превоз, Дракул је кренуо од нас даље, а онда се сам цар са свом силом превезао и одмах нам је дао тридесет хиљада

златника да их међу собом поделимо, а поврх тога је све јаничаре који нису били слободни учинио слободнима, да своја добра дају после смрти коме хоће (међу којима сам и ја био). Одатле смо кренули напред у земљу молдавску за Дракулом и његов брат с нама, и мада је Влад имао малу војску, ми смо се ипак бојали и веома смо се чували од њих, сваке ноћи смо се кољем опкољавали, а ипак се нисмо сачували, јер су једанпут ударили на нас ноћу, тукли су, убијали људе, коње, камиле шаторе су секли (можда: пљачкали), неколико хиљада Турака су побили и велику штету цару починили а други су Турци пред њима бежали к нама, те смо их (одбијали) од себе, тукли и убијали, да не бисмо од њих били уништени. Потом су Турци донели неколико стотина Влаха и цар је наредио да их пресецају напола; видевши то остали, одступише од Дракула и присташе уз брата његова; а Дракул побеже у Угарску краљу Матији, којег краљ Матија баци у тамницу због његових сурових дела која је чинио. Предавши тада земљу брату Дракуловом, цар је пошао назад. Почели су потом Турци да причају цару како су на почетку били тешки ратови у Влашкој и како је много смо Турака гинуло. Зато треба добро размишљати о томе рату. Одговорио је Мехмед: "Док Килију и Београд Влашка држи, а Угри пак рашански Београд, дотле се не могу победити". Дошавши тада цар у Једрене, одмах без одлагања узе са собом јаничаре и пође ка Галипољу и онде се укрца у различите ратне лађе, а узе са собом и топове за рушење и хаубице што туку увис и кренули смо ка острву Митилени тамо где је била св. Павла ујела змија, и тако је брзо путовао тамо да би онога господина на Митилени претекао да се не снабде људима. А приспевши, одмах је опколио и освајао је топовима хаубицама веома изобилно, па је освојио по уговору, којег се није држао, јер је све службенике, које је тамо затекао, као и самога господара, наредио да посеку. Узевши тада власт у свима варошима и посевши градове, вратио се опет назад. Кад смо дошли у Једрене, послао је изасланство краљу Матији у Угарску јер Матија још није био крунисан, да с њиме начини примирје, јер се с те стране највише бојао. А кад је примирје начинио одмах нас је цар окренуо на арбанашке кнезове и сам је дошао; покорио је тада лако све, једног за другим, и то зато што је један посматрао кад је другога покораво. Један му се кнез одупро, којег су звали Скендер Ивановић. Како је овај био за султана Мурата узет међу јаничаре и све је царске ствари био прозрео, предано мислећи о својој земљи (једном), успело је једанпут цару да му овако рекне: "Скендере, тражи од мене нешто, или ако хоћеш какво војводство, даћу ти га". Чувши то, молио га је да му да земљу Иванову, што је цар учинио и дао му је. Завладао је тада у њој осим градова, у којима су царски јаничари били, које је он потом, као легитиман и њима познат, лукаво одвео и измамио из градова, а сам је завладао њима. Цар Мурат је после хтео да их од њега узме, али није могао. Тако исто и Мехмед син Муратов; и тако су га морали оставити на миру све до смрти, јер је да се брани од Турака врло лако ономе ко познаје њихове ствари и устројство. И тако ти се Мехмед, покоривши све кнезове арбанске осим овога Скендера, вратио назад у Једрене. Ускоро после тога дошли су изасланици од Томаша краља босанскога тражећи примирје.

Додатак.

Није то првина турскоме цару да хришћанина на хришћанина наведе, па обојицу уништи, јер они имају ову узречицу: нека змија змију уједа, онда ће бити једна мање. Тако су учинили Шербану молдавскоме војводи што су на њега навели седмоградског војводу Баторија, тако и Баторију што су на њега гурнули Андрију Геџија, којег је он био кад је Шербана изагнао из Молдавије, послао са изасланством на Порту, а они му дали заставу и обећали помоћ. Кад је Геџи погинуо под Себиоровом, опет су на њега гурнули Бетлена Габора, који је его и сада седмоградски господар. Што дакле Турци чине хришћанима добро, то је или зато што морају, или чине из своје потребе, свакако не без своје користи.

Одељак шеснаести.

О примирју с краљем босанским.

Босански краљ Томаш тражио је од цара Мехмеда примирје на петнаест година. Задржавши изасланици, не говорећи им ништа, не дајући им никаква одговора, цар је огласио да се војске скупљају у Једрене; али нико није знао куда се имају окренути. Тако су босански изасланици чекали одговор, не знајући шта се збивало и шта ће се збити. А и војска је већ била готова. Тада једанпут наиђем ја у једну зграду са сводовима, у којој је била дворска ризница, овим случајем. Ова зграда је била поверена моме млађем брату, па како му је било тешко, послао је по мене да му тамо дођем; не оклевајући отишао сам тада њему. Кад ти господа царски саветници, Мехмед-паша и Исак-паша само њих двојица сами сиђоше у ону зграду; видевши то мој брат, рече ми па како више нисам могао да изиђем, сакрио сам се међу сандуке. Кад су онда дошли, постави им мој брат ћилиме и седоше један поред другог. Рече тада Мехмед-паша: "Шта да радимо? Какву поруку да дамо изасланицима босанскога краља?" Одговори му Исак-паша: "Ништа друго, него дајмо му примирје на петнаест година, а сами брзо идимо за њима, јер друкчије не можемо босанску земљу освојити, пошто је земља планинска, а поврх тога ће имати угарскога краља у помоћи, па Хрвате и другу господу и тако ће се снабдети да му потом ништа нећемо моћи учинити. И зато дајмо им примирје да могу отпутовати у суботу, а ми за њима изиђимо у среду све до Ситнице близу Босне, а одатле нико неће знати куда ће се цар окренути". Закључивши тако своја саветовања, одоше цару, а ја такође изиђох из оне зграде. Сутрадан им је дакле било утврђено примирје на петнаест година да се верно држи. У петак сам отишао у њихов стан: "Драга господа, имате ли с царем примирје или немате?" Одговорили су ми: "Захваљујемо господу богу што смо постигли све што смо хтели". А ја сам им рекао: "Верујте ми, ви немате никаквог примирја". И хтео је старији нешто више од мене да сазна, али му млађи није дао, мислећи да ја збијам шалу. Онда сам их питао којег ће дана одавде поћи. Рекли су: "Ако бог да, у суботу". А ја сам рекао: "И ми за вама у среду све до Босне. То вам доиста истину говорим, да то добро памтите". И

отишао сам од њих. На ономе саветовању међу оним пашама било је одлучено, чим цар отпутује да буде тада трапезунтски цар посечен, и тако се потом и догодило: ми смо отпутовали у среду, а овај цар је био посечен у петак. Ишли смо тада у земљу кнеза босанскога, који се звао Ковачевић, а пошто смо му изненада дошли, покорио се цару, али му је потом цар дао одсећи главу. Онда смо кренули у краљевску земљу и опколио је најпре град Бобовац, а како није било с нама топова, одмах је онде наредио да се лију и освојио је град. А они што су по примирје долазили онде су били и видео сам се с њима, подсећајући их на раније речи, али је већ било касно. Посевши тада цар овај град, кренули смо ка Јајцу, а због брзине послао је Мехмед-пашу са двадесет хиљада људи, не би ли краља Томаша могли где сустићи у неком граду, чувши да није нимало људи нашо при себи. А он, знајући већ о Турцима, радио је несрећник и дању и ноћу не би ли могао брзо да скупи нешто људи за помоћ. Дошао је тада у град звани Кључ, хотећи онде мало да се у подне одмори. Одмах су и Турци дошли и јахали су око града, не знајући ништа о краљу Томашу онде. Онда један лупеж, стрчавши из града доле, посматрао је Турке, и приступивши му један Турчин, даде му белог хлеба и бугарски га запита шта се дешава у граду. Он рече да је ту краљ; чувши то Мехмедпаша, опколи град, а сутрадан су измамили краља из града доле, дајући му реч да ће бити миран и здрав и читав, али ш-су то одржали. Јер чим је стигао цар Мехмед до Јајца, довели су самога краља с једним његовим пријатељем. Кад видеше ово плаћеници који су били у граду, покорише се добровољно. Заузевши тада цар град, наредио је да краља самдругог посеку, а потом узевши читаву његову земљу и посевши градове, кренуо је у своју престоницу. Тамо је мене био оставио цар у једноме граду а плата нам је дата за пола године свакоме по обичају. Имао сам и других Турака тридесет као помоћ, али кад је цар већ изишао из земље, тада краљ Матија без оклевања дође у Босну и опколи Јајце и Звечај, град у којем сам ја био, а Босанци који су се били у вароши Турцима покорили, осиливши се тада, бацише заставу доле и ударише на Турке. Видевши то, Угри приступише смелије оној кули и увукоше се у варош. А видевши Турци да су у вароши Угри ојачали, побегоше у град и остадоше затворени. Остао је краљ Матија тада онде осам недеља, тукући их. Другу војску посла краљ Матија с топовима ка Звечају да га освоји на којем су граду зидови били веома рђави, па су се зато веома рушили од топова те смо морали стално да радимо поправљајући? рупе које су топови пробали. Тако смо се у послу дуго задржали и продужавали, док Јајце град није прво заузет, и кад овај Матија освоји договором, крете на Звечај. Тада смо се морали и ми покорити и тако што је год Турака било у Јајцу и Звечају, мало их се у Турску вратило, јер их је краљ Матија узео са собом. А и ја сам хвалио господу бога што сам се часно вратио назад међу хришћане. У то време Босну је држао један војвода Мехмед Мумијатовић; место њега је у Јајцу био његов службеник по имену Јусуф Харампаша, и овај је био код краља Матије остао с другим Турцима и са мном.

Додатак.

Овога босанскога краља Кромер назива Стефаном, а Рац Томашем, у осталим стварима се слажу, само Кромер не пише каквом је смрћу умро.

Одељак седамнаести. Шта је радио Мехмед у Босни.

Чувши цар Мехмед шта се десило у Босни, годину дана касније поново је дошао у Босну да осваја градове, а како топова са собом није имао, онде је наредио да се лију; тукући из њих, све је зидове срушио; онда је наредио да се јуриша на град звани Јајце и већ је застава царска била на зиду, кад се један градски пешак ухвати с јаничаром и борећи се о заставу, тако су се обојица држала да су заједно пали доле и погинули. Видећи цар њихово јунаштво, да су му се добро одупирали, наредио је одмах да се топови вуку до воде коју зову Врбас, близу вароши, и наредио је да их тамо баце где вода са стене пада да их нико не би могао извадити и отишао је даље, не покушавајући више да их покори, а идући назад, покорио је једнога босанскога кнеза. Чувши краљ Матија о томе, кренуо је у помоћ, али сазнавши да је цар већ отишао не учинивши ништа граду, вратио се назад и Јајце је за то време остало не-освојени град. Освојио је тада Мехмед Негропонт и питао је за онај гвоздени штап, о којем је писано раније, и кад га није нашао, наредио је да се ондашњим људима ноге посеку, да би испунио свој завет. Наредио је потом цар Мехмед, после ових споменутих борби, своје тефтердару да преброји све његово благо и да тачно прорачуна према количини колико би хиљада људи за готов новац могао издржавати и за колико година, а да његове земље не дају никакву помоћ, како у људима, тако ни у новцу. То је тефтердар учинио и за четири недеље је све то прорачунао и рекао цару говорећи: "Срећни господару, можеш издржавати за десет година четири пута по сто хиљада људи, а да им платиш потков и ексере, то јест плоту и штету". Али цар није тако разумео, већ да десет година може да издржава сваке године четрдесет хиљада људи. Рече му цар: "Још нисам господар, јер те земље које држим све су туђе". А у то време се чуло како се папа са свим хришћанством договарао против Турака. Бојећи се тада цар Мехмед да му се све земље које је покупио од хришћана не супротставе послао је по све своје старешине да к њему дођу и саветовао се с њима, говорећи: "Чујемо да хришћани хоће на нас да се крену силно; шта о томе кажете и шта саветујете; ја могу да издржавам за десет година четири стотине хиљада људи". Одговорише му: "Срећни господару, имајући тако много војске, крени у њихову земљу, боље је то него да их код куће чекаш". Тада цар нареди да се донесе велики ћилим и наредио је да се пред њима распростре а наред њима је наредио да се стави јабука и задао км је овакву загонетку: "Може ли ко од вас ову јабуку да узме а да не стане на ћилим?" И саветовали су се међу собом како би то могло бити, а нико се није могао досетити. Онда цар сам приступи ћилиму, ухвати обема рукама ивицу ћилима и

савијао је пред собом, покрећући се напред све више, док није дохватио јабуку. Узевши јабуку, разви ћилим како је био и рече господи: "Боље је Ђаурима помало откидати, него у њихову земљу одједном далеко одлазити, јер кад би нам се тамо било шта десило онда би нам се све земље успротивиле". И рече један господин, по имену Исабег Авранезовић: "Срећни господару, одавно причају о томе римскоме папи, као да треба да крене на нас са читавим хришћанством, а ето не чује се; што сте намислили, то чините, не водећи ништа рачуна о вестима хришћанским". И тако похвалише његову реч и царев пример. Позва онда цар једнога Грка хришћани на по имену Томаша Кирицу и рече му: "Шта ви мислите о вашем римском папи?" Одговори му: "Срећни господару тако мислимо да су то свети људи". И рече цар: "Сви сте заблуђеници, а зато и ти, Томашу, прими веру Мухамедову јер је истинитија од ваше". Томаш заћута, а то се збивало у Једрену у новоме двору. Тада цар, обдаривши господу, отпусти их кућама. Потом умре цар Мехмед и сахрањен је у Цариграду; остала су после њега два сина: једноме је име (било) Џем Султан, а другоме Бајазит.

Додатак.

Свако треба сигурно да зна да турски цар није безбедан и боји се да се једном хришћанство не освети и не побуни се па да не упадне у његову земљу. Кад би ово видели хришћани што су под њим и осетили силу уз хришћанство и једнодушну слогу, сви би му се заједно успротивили и уз хришћане би пристали. Више пута сам се наслушао на многим местима разних разговора о томе (што дај боже што пре). Самих српских планина, које леже леђима ка Беломе Мору, има седам: прву зову српски Дукађин (њу су Турци назвали Карадаг, јер лежи највише над морем), другу Клементи, трећа је Белопавлићи, четврта Кучи, пета Херцеговина, и пошто ова има из поља лакши прилаз, онда они људи што тамо станују дају цару годишње по двадесет аспри, ништа више; шеста је Симара, седма Плава; са ових седам планина може бити добрих људи Срба македонских за борбу педесет хиљада, само кад би оружје имали, за које им је тамо тешко, јер ако што од Турака не отму, друкчије неће добити, јер км није допуштено да купују ма какво оружје, нита ће им пак продати, јер врло често туку Турке и велику им штету причињавају. Из ових планина је изасланик (који је путовао по читавом хришћанству) био исто тако и код покојног краља, молећи за помоћ, кога је краљ био послао покојном господину Жулкјевском, крунскоме хетману, и био је с нама у логору у Буши године 1617. Име овог изасланика је било Александар Биловић, из оне породице из које је један био на Косову Пољу убио цара Мурата. Знао је неколико страних језика. О тим планинама сами Турци причају како на копљима (сем којих не могу имати друго оружје) харач цару дају. Овај изасланик је био и код кнеза Мауриција, који је обећао да ће им бродовима пренети ватрено оружје, праха, олова и мачева, само кад би и друга хришћанска господа пристала на тај рат. Српски патријарх станује у варошици Пећи названој; преко њега често и сами

Турци преговарају с оним планинама; иначе тамо к себи у те планине они не пуштају тек онако (олако).

Одељак осамнаести.

О синовима Мехмедовим, о поретку у градовима и о праведности.

Синови цара Мехмеда, Џем Султан и Бајазит, водили су велику борбу међу собом око царства до пре неколико година. Потом је Џем Султан изгнан из земље а Бајазит је постао цар. Овај није предузимао никакву битку, јер није имао с ким, пошто је његов отац хришћане у оним крајевима потчинио под своју моћ осим угарског и пољског краљевства, а ипак је био освојио Кафу на Црном Мору с оне стране и у влашкој земљи Килију и Београд. А у Турској постоји овакав обичај: ако ко после цара остане (као што су то била остала два брата), па би се свађали око власти, онда ко се први склони код јаничара, тај добија царство. А ако би склоњено благо (какво је једно над Цариградом пет италијанских миља у граду званом Јени Хисар) који од браће макар и хтео да узме, онда му не би дали, јер је град сигуран и тако снабдевен како за то треба. И онда чим један царство стекне, онај коме је град поверен диздар, узевши кључеве од града донеће цару и предаће. Цар, обдаривши га, даје му кључеве назад и препоручује му да онако послује како је из давних времена било, јер је у Турској поредак и ред друкчији него у другим државама. Цар сам у свима земљама све градове у својој руци држи и ниједан град не даје својој господи, већ своје васпитанике јаничаре, у њима ваљано држи. Ако је која варош ограђена и да у њој буде град, тада је цар држи посевши је својим људима, јаничаре који су у граду сам снабдева ако би били опкољени. Вина нити икаквог пића није слободно имати у граду. У остала времена, сем опсаде, сваки живи од своје плате, а плату им за сваку четвртину године у потпуности и без грешке шаљу из двора; одело им такође дају једно на годину; такав им је поредак у градовима; осим тога у граду имају две старешине: једнога зову диздар, другог хџаја, који имају на четири дана златник; десетари на осам дана златник, а сви на десет дана златник, а говоре им: "Тиме се храните сада, јер од царског провијанта не треба дирати већ само у опсади". Сами увек стражаре и чувају по реду. Имају исто тако два вратара, капија је увек затворена сем капицика, а ко иде горе или доле, без проверавања никог не пуштају. А ако би се указала каква хитна потреба да војвода треба да дође у град и има да прегледа какав недостатак, па тада дође с много особа, не пуштају га друкчије него само са четири до пет људи. Градове турске тако снабдевају да читава турска држава, од највише га до најмањег, био богат био сиромашан, сваки гледа у царске руке; а цар опет све снабдева према заслуги и достојанству. И зато ниједан господин нема ништа своје наследно. Има и таквих који имају, али веома мало; када цар коме одузима имање, а може своју послугу да задржи, задржава је, чекајући све дотле докле га цар не снабде. А цар опет узме једноме а да другоме. Онај коме одузму, иде у царски двор и служи годину или две, или не-колико месеци према срећи. Онда цар даје

њему имање, а узима од другога. Има их у царскоме двору увек таквих око две стотине, а зову их манзул беглер. Али некима помаже цар новцем и имају исто тако и обичај да се о томе ништа не брину, говорећи међу собом: "Дао бог цару здравља, па ће ми дати боље имање". Има и разлога због којих им одузимају имања а другима дају, а највећи је кад неко сиромашнима неправду чини, а дође жалба; ниједног таквог неће отрпети, већ узевши од њега даће другом. Други разлог је кад царску службу запостави, јер је свакоме одређено како има да служи цару; ко би пак од њих имао синове, такав је обичај, да их кад стасају са собом узме у рат и покаже их царскоме двору, онда цар свакоме од њих одреди да се даје плата према својој вољи и неће је узети већ без некаквог разлога. Цар има и ту контролу да сваке године одреди четири господина који путују на четири стране његове земље, прегледају и распитују се да неком није учињена неправда од претпостављенога или од кога другог, а где би се показало да је неки господин сиромашноме учинио неправду, ова господа имају силу да кажњавају на казну смрти, или одузимање имања, како ко заслужи. А ова господа су названи хаиф солуђилар, као да рекнеш испитивачи неправде. А кад неко од њих дође на место где је одређен, он тада наређује да се огласи: ако би коме била учињена каква неправда, да дође, да исприча. Завршивши тада своје обавезе, враћају се обдарени на царски двор. Постоји и овај обичај: ако би се десило да царскога дворанина убију па макар ишао по својој потреби, а убица буде ухваћен, без милосрђа бива кажњен, а она покрајина цела, или ако је у вароши - улица где се то десило, без одлагања морају да даду две хиљаде златника у царску ризницу а то зато што нису то спречили или што неће да издаду сумњиве и самовољне. А велика господа, кад дође царски дворани ни нешто нареди, са страхом раде, бојећи се да царски гнев не падне на њих. Зато царским дворанима, било их мало или много, свуда указују достојно поштовање.

Одељак деветнаести.

О обичајима месног и ратног савета и о поретку њиховог обичаја.

Овакво је устројство царева двора: најпре је царски савет, то јест везири; дакле што они одлуче, то стоји. Има и других, то су казилар. Оних првих има два, које цар чини зато да не би имао бригу у већем савету не знајући чију пре да слуша и на чијој да се заустави. А постоји исто тако обичај да ниједан везир ништа ново не одлучује да се стари поредак на двору не би реметио, већ како је раније у стара времена установљено, тога се држе и у томе живе. Савет исто тако никад не заседава крај цара већ далеко од цара у другој згради, а ако су у логору, онда постоји за то одвојени шатор назван данисик чадири, а постоји и други шатор у којем се цар показује, а зову га сегван. Онамо дакле позвавши везири људе из разних крајева, испитују где се шта дешава, а чувши шта ко из које земље прича, напишу све и сами међу собом просуђују је ли што достојно царевих ушију; нађе ли се што, изводе са собом пред цара; тек пошто сам цар процени и посаветује се заједнички на

чему треба да се задрже, закључују савет и разилазе се и наређују шта је још потребно. Цар води рачуна о томе када негде његови људи упадну и заробе људства, па одмах шаље писаре за њима, а колико год дечака се нађе ухваћених, све узимају у јаничаре, а за свакога даје цар триста аспри и шаљу их преко мора; каткад таквих има око две хиљаде. Ако их нема довољно од непријатеља, онда их узимају од хришћана у његовој земљи, од оних који имају дечаке у неким селима, и то колико их које село може дати, само да би онај број био увек испуњен, а ту децу коју узимају из своје земље зову ћилик, јер после своје смрти могу своје благо предавати коме хоће. Али оне које узимају од непријатеља зову пенџик, а ови после своје смрти не могу ништа предати, већ после њих све узимају за цара, изузев кад ко код цара стекне признање и заслугу па га учини слободним, како се било десило у влашкој земљи, о чему је писано раније. На оне дечаке које шаљу преко мора цар ништа не даје, већ они којима су поверени, а потом их отправљају куда цар нареди и за шта је ко погодан: једни се уче да деле мегдан на коњу, и те цар снабдева друге узимају на галије да посматрају и да се вежбају борби на води, а ко се добро покаже, од тог времена му тече плата. Одатле их пак узимају за дворске јаничаре, оне који су најјуначнији, а млађи морају да служе старије. Који пак постају зрелији, њих дају у градове, као што је већ писано. На царскоме двору бива око четири хиљаде јаничара, међу којима је такав поредак да имају над собом старешину, а зову га јаничар-ага; то је велики господин, а има плату шест стотина аспри на дан, а његов заменик за сваки дан шездесет аспри стотинари на два дана златник, њихови заменици, као полустотинари, на четири дана златник, десетари на осам дана златник, а остали другови на десет дана златник. Синови ових имају исто тако од цара плату, како ко, један три, други две, трећи пола аспре, а то су они који већ одрастају. Ниједан јаничар, кад што скриви, не бива кажњаван платом већ главом, али ниједног не могу да погубе јавно, већ тајно, због других да се не би побунили. Ниједан јаничар нити њихов десетар на коњу не сме да јаше, осим самога аге и његовог заменика, тако је установљено. Од ових су једни солаци (то јест одлични стрелци из лука), и они иду најближе цару, не одевају се друкчије. Други су стрелци из малих пушака неки из јаничарки, а морају се на путу свакога дана показивати с оружјем пред својим старешинама. Свакоме стрелцу из лука дају за сваку годину по златник, а осим тога одело, кошуљу, гаће велике начињене од три лакта платна, кошуља је од осам. Има цар исто тако на своје двору шест стотина коњаника, ови пак имају над, собом два заповедника и те зову галиблар субашлари и сваки под собом има по триста људи, а све те зову гариб згитлер; њиховим старешинама дају по два златника на дан, другима по златник и по, некима по златник, некима по пола златника па све до орта, а осим тих јадних сиротана никога другога не примају на царски двор, јер су сви ови васпитаници. Од ових васпитаника бирају шездесет одличних дечака у једну чету и зову их солаци. Њиховог старешину зову солакпаша; овај има плату за сваки дан златник; то су они што пред царем иду с луковима. Има исто тако и вратара, а њих има двеста и имају две старешине и зову их капици башлар, као да рекнеш старешине над вратарима, а сваки под собом има стотину, ови јашу на коњима, плату има њихов старешина за сваки дан два

златника, а остали на шест дана златник. Трећа виша дворска чета произлази изабрана из ових истих васпитаника, који на коњима јашу; има их шест стотина, имају две старешине, зову их улефецилар, сваки има триста људи под својом командом, а плата њихова је два и по златника на дан, а осталима на четири дана златник. Ову чету зову улефецијић као да рекнеш новцем скупљени. Четврта чета је још виша, коју зову шлихдар, као да рекнеш што држи оружје, а има их триста, њихов старешина има плату на дан три златника, други златник и по, неки златник, неки пола златника. Њихов посао је да воде коња под царем када је то потребно, а ипак свакоме једва ако допадне да води (коња) једанпут годишње, или на две године, или чак и више. Пету чету највишу зову спахи оглани то јест спахиски синови. Ови на коњима јашу, ових бива триста, њиховог старешину зову спахалар агаси као да рекнеш господар спахија или војника, овај има плату пет златника на дан, а остали по два по два и по, по три и по, како ко заслужи. А ови имају ову дужност: сабљу, лук, тоболац да опашу и да носе за царем где се нареди, а допадне то свакога једанпут на годину, или на две године, а сви су коњаници. Сви ови заједно морају да леже по цара ноћу и ћутке да проводе ноћ, па ма била киша, био снег, било хладно, сваки мора остати на своме месту; сваки дан их је педесет или сто, како се нареди. Од ових ниједан не треба да се брине ма о каквом оружју, јер све цар снабде шта коме треба према његовом чину, био коњаник, био пешак а исто тако опрему за коња по њиховом обичају. Оне што јело носе зову ћеснигирлер; њих има осамдесет, старешину њиховог зову ћеснигер паша, његова је плата на дан два златника, а осталима по златник. Коморника има педесет, зову их те огларлар, имају плату по пола златника, храну и за себе и за коње све од цара. Цар има исто тако хиљаду коња празних, из године у годину, под својим седлима и ове, како је потребно и цар нареди, раздају са седлима и с опремом како је потребно а особито кад је велика битка. Коњушара има двеста, који се о коњима старају а имају и своје коње, и све од цара; овима дају на осам дана златник. Има такође шездесет камила изврских које носе царево благо; свака камила носи два сандука, у свакоме по тридесет хиљада црвених златника; а има и четрдесет камила које носе кухињу и провијант, других још толико што носе шаторе и све потребе уз њих. Имају и две камиле што носе велике бубњење, које зову киос, једна носи два; у ове бубњење не ударају, већ само кад би била велика битка; других мањих бубњења има много, а оних камила што носе оружје има триста, јер Турци кола немају зато да се с њима не задржавају кад иду у рат. Оружара који оружје праве и чисте има шездесет, а сви су на коњима, а њиховог мајстора зову џебеџи баша овај има златник на дан, а остали на осам дана златник и тако увек из године у годину. Оних пак што царево шаторе рапаињу има шездесет, зову их мехтерлер, сви су на коњима, њиховог старешину зову мехтер баша, има за сваки дан пола златника, а остали на осам дана златник. Има још и посебних камила које носе царево постелину лежиште као и нарочити новац који му стоји при руци као лична и особита благајна а ових камила има 412 и поврх тога нешто празних, и то кад би се некој што десило, да би на то место дошла друга. Оружара, шаторџија и оних што камиле чувају, кувара, трубача има сада свега на броју триста и деведесет, они су сви коњаници, а осталих свих има две хиљаде и четири стотине педесет.

Дворских јаничара, осим оних који су по градовима и варошима, има три и по хиљаде и нешто још више.

Додатак

Само су раније бивала два везира али сада их бива седам па и осам, али је један највиши велики везир, после цара први, други је - његов заменик. Јер кад велики везир иде у рат, онда заменика оставља крај цара. А овај, чим оде везир, има улогу великог везира, будући при царевом боку. Велики везир пак чим се удаљи десет дана хода од Цариграда, већ је и сам као дар; све му је слободно: пашалук дати и одузети, коме хоће војника додати и коњаника смањити (јер јаничаре не може ни да дода ни да смањи, зато што цареви сами узимају њихове спискове себи), и то за неки случај; а што он тамо учини, то више цар не мења. На месту када савет заседава, сто тако одвојено седи везир напред као у средини палате с десне стране, други поред њега и тако даље један поред другог, а сви на десној страни, јер је код њих лева страна поштованија. Мало помакнути, с леве стране седе два кази аскера, то јест највише судије, или бискупи, један европски, други азиски; ови имају силу да деле звања у своме подручју, али с учешћем везировим и сагласношћу царевом, сваки од њих на својој страни: азиски у Азији, европски у Грчкој. Поред ових духовника седе три казнаца: велики, средњи и мали; зато их има три, јер један, или два, увек морају да иду у рат да плаћају војницима. На десној страни пак поред везира седи нишанци баша, као код нас канцелар; а на повељама, пуномоћјима прави на врху оне царске знаке, јер то нема право нико да чини него само он или неки од салтих везира. За казнацима седе казначички писари, који издају и узимају новац и пишу; има их неколико десетина; писари с потканцеларом имају крај самих врата од собе одвојено место своје и онде пишу; има их диванских петнаест-двадесет, али они имају своје ученике, који, седећи са стране, пишу што им дају. Над самим везиром, насупрот вратима кроз која се споља улази у ову палату пред окупљени савет, има мало прозорче, а на њему је трострука, густа решетка, тамо цар прислушкује шта и како суде и види према вратима ко и како улази и излази, али њега не може нико да види.

Што се тиче заробљеника, како овде спомиње Рацић друкчији је сада обичај већ и у томе: у оно време су их слали преко мора зато што су Турци у Европи мало шта имали, а веома су се бојали да им и то што имају не одузму. Али сада кад доведу оне које узимају од поданика, таоце, које зову ћилик, онда их одведу на један трг у царском сарају, изишавши цар тамо с евнусима, с Арапима, прегледају ликове њихове и посматрају стас; ко им се тада свиди или по стасу или по лику (у шта се Арапи добро разумеју), узимају на страну, а оне горе такође на страну, од ових опет бољих поново бирају за науку, за разне занате, за шта виде да би ко желео, те за служење евнусима, да уче језике и проучавају обичаје, снажније за друге ствари способне за баште и различите сарајске послове, као и за лађе, којима увек возе царева дрва, да веслом веслају на царском чамцу и слично. Оне

пак што оставе после бирања, пописују по хришћанским и турским именима, какво су коме дали, с описом његова лица и има ли какав видљив знак на челу, на лицу, на руци, испишу их и изводе на један трг и наређују да се огласи: ко хоће себи слугу, нека купи; тада је слободно свакоме да иде и купи, а за свакога треба дати два црвена (златника); одмах запишу онога што купује, где станује и како га зову; бивају тада годину, две, три и пет, колико треба, кад је пак цару потребно или за баште, јер помру вртари, или што су их отпустили из сараја и уписали у јаничаре, онда наређују да се на ономе истом тргу огласи да сваки ко има доведе царскога роба. Сви тада што су их куповали враћају. Ако за то време неки умре, као што је мени умро такав, онда поп оне улице где сам становао, када сам му саопштио да ми је слуга умро, дошавши сахранио га је према своме обичају и од тих ми дао потврду, написавши време и дан када је то било и какав је лик био умрлога; тако сваки код кога умре. Код кога су пак били, сви су извели на трг и покупили су у сарај, у баште и за друге службе. Овај код мене је био две године и ништа му нисам давао, само шта да једе и да пије; имао је већ од цара пола аспре дневно. И тако сада ту раздају такве слуге, не возе их преко мора. Онима пак које доводе из хришћанске земље, које они зову пенђик, оваквима описују и лик, и видљиве знаке на телу и из које је нације, јер морају на њих да плаћају цару, и ако при томе не узме потврду да је платио, морао би га опет платити; зато то зову пенђик, то јест већ плаћен. Када сад ти дођу цару, дају их господи и истакнутијим људима на вежбање; ако је ко достојан сараја или по стасу, или по лику, научивши га понашању, дају га у сара) на даље науке, као што је то било с влашким господичићима, исто тако и са синовима ђурђијанскога краља Симона, па и са сином сицилијанскога краља, којег су ухватили на мору, ове су узели у сарај због изврности порекла, јер код таквих обично бивају лепе наклоности. Узимају исто тако и друге на занате; као кад се био потурчио један Енглеz узели су га, иако није знао језика, зато што се мало разумевао око сатова; тако и друге, ако се ко за нешто покаже, ако не мора дуго да се мучи и одслужује пре но што добије какво место у сарају. Поредак код војника и плаћање њима већ су друкчији од онога који овде спомиње Рац, јер је после султана Мехмеда султан Сулејман све реформисао; колико је тада било свакојаких, како јаничара, тако и коњаника и других плаћеника, или јесте, о томе ће бити написано ниже и тамошњи финансиски попис биће наведен у преводу.

Одељак двадесети.

О војном поретку.

Застава царских има четири, које припадају двору: једна је бела; златним словима исписана, и та је изнад свих осталих, јер она показује да је целокупна власт царска крај ње, а зову је алем санцак, као да рекнеш застава велике моћи. Друга застава је црвена, и та је дворских пешака. А кад год су развијене те четири заставе, тамо ти је цар међу својим дворанима у овом поретку: дворски коњаници су поред њега, пред њим су јаничари, за

њим су камиле, а око тога је свуда опкоп. Испод опкопа су штитови побијени у земљу, а око опкопа свуда је насут бедем увис, на беду је свуда ограда густо позабадана, лежишта за топове, да могу далеко да гађају. Осим свога двора, који око њега стоји, има цар још две војске, једна је анадолска, друга румелиска, а поред тога царскога утврђења постоје и други пешаци што стоје с десне стране, названи азапи, а исто тако се уповавају као и први, али ипак немају такву опрему. Ових бива двадесет хиљада. И за њима су камиле и коњи, и такође на њима носе потребе. Ови азапи су скупљени с оне стране мора, из Азије. Постоји; такође анадол беглербег, то јест азиски поткраљ, под којим стоје сви азиски коњаници, међу којима је двадесет војвода; сваки има своју заставу коју му је цар дао. Поред војвода има 50 субаша, као за одржавање поретка; сви стоје крај својих застава, колико их где има; тих азиских коњаника бива на шездесет хиљада сваки је војвода са својим пуком, а близу су један другоме. С леве пак стране цареве стоји један господин који је с ове стране мора; зову га румели беглербег, као да рекнеш поткраљ грчки или европски а овај је виши од осталих, има поред себе осамнаест војвода, а сваки је са својим пуком и својом заставом у истом поретку као први; ови имају четрдесет субаша, а сваки стоји поред војвода по колико уз којег припада. Ових румелиских коњаника бива седамдесет хиљада заједно са сарахорима, о којима ће ниже бити говора. Са исте те леве стране цареве је такође пешадија скупљена с ове стране, из Романије, исто тако упована, као и они на десној страни, ове пешадије има 20.000. Када тако цар нареди којим коњаницима да ступе у битку, онда они без оклевања иду и туку се с великом виком и бубњевима. И царски бубњевци бију, па је међу њима таква велика вика и бука, као да се земља тресе. Код њих су такође од цара послати најбољи чауши на коњима покривеним оружјем да посматрају ко ће какво јунаштво да учини и како ће се ко понети у бици; сваки од ових има буздован у руци или булаву, машући њоме у правцу битке; овакве зову чаушлар, а где год су они, као кад би и сам цар био, а сви их се боје, јер кога они похвале, свакоме ће бити добро, а кога покуде пред царем, тешко њему бива. Старешину ових (људи) зову чауш баша. Знајте да је такав поредак турски при великим бојевима, јер сам цар никада не иде или је увек међу јаничарима док се битка не заврши. Против такве тада поганичке силе када хришћанска сила наиђе, као што је био наишао краљ Владислав на Варну и тако се био против ње поставио с колима, окруживши се околи, а међу колима су све били пешаци а исто тако на левој страни све коњаници, и зато су хришћански коњаници савлађивали турске коњанике, док се потом нису сами упропастили, похитавши на царске јаничаре без опрезности. Исто тако се Јанко војвода на Косову Пољу сам био упропастио, јер је поразивши коњанике похитао на јаничаре, од којих је сам био поражен. Зато ко год би хтео с турским царем повести битку, мора да начини друкчији поредак, не такав какав су стари имали, а тако би могао с божјом помоћи Турке потући до ногу. Јер међу њима постоји један недостатак, о којем они сами не знају, али сам ја то добро прегледао и добро знам: њихови пешаци не могу дуго издржати на бојном пољу, јер се за то никако не припремају, сматрајући да ће они увек подједнаку срећу имати. Још и друга ствар им је несигурна, то јест када би једном јаничари били потучени до ногу и остали на

бојном пољу, а особито у Европи, онда турски цар на тако извежбане људе не би могао тек макар како да крене и не би се брзо опоравио и окренуо против хришћана јер кад би се те војске лишио, успротивиле би му се све хришћанске земље које је отео од хришћана и тако би морао да буде прогнан преко мора. Исто тако треба знати: када би коњичка војска била потучена, а остали само пешаци, како се десило код Варне, онда не треба хитати на јаничаре с чела, већ одостраг огњеним мецима гађати у камиле, које би, будући преплашене огњем, полетеле на своју војску и погазиле би јаничаре иза којих стоје, а онда из логора пуцати из топова на њих с друге стране, јер се никад не би досетили, јер то не знају, али ја сам се уверио и сазнао по једној камили, о чему је било велико питање, али нису могли знати да сам то био ја, а то се десило у влашкој земљи када смо ратовали с Дракулом. И тако се они веома боје кад чују да хришћани силно на њих крећу, јер их је страх да једном не изгубе битку тако па да им јаничари буду потучени.

Додатак.

Рац ту пише да би тешко било турскоме цару да нађе војску, кад би му једна била потучена. Ја пак на то велим да му не би било особито тешко, сем кад би му овде међу хришћанима била сва потучена до ногу, кад би му и логор са свима јаничарима, коњима, камилама узели, онда бих веровао да би му било прилично тешко да скупи брзо војску, а то из тога разлога у ова наша несрећна времена што се та бестија веома раширила и размножила, и немаш тога краљевства и те покрајине да из неке нема језика или сужња, јер их много приступа и турчи се, као што је било за мога времена, кад је један Шпанац, врли малтешки племић, намерно дошао и потурчио се. Овај је човек потом био од њих узет и за невоље Потоцкога он је у Влашкој уредио флоту. Турски цар својој плаћеној војсци не плаћа на пратњу, то јест за три, за четири коња, већ само за особу, па макар тај имао за своју удобност, идући у рат, једног товарног коња или два, једног роба или пак два; ако робова нема, онда бар једнога јанасмуд то јест слугу за послугу, који више служи за наду, него за плату. Неки их имају по неколико, па чак и петнаест-двадесет, мада само он прима плату. Па ако пропадне који пук војника у бици, то изгину они који сами примају плату, а робови, слуге остану, долазе онда оваква двојица или тројица везиру и говоре: "Нека буде здрава царска глава; мој господар је био царски плаћеник постао је мученик, јер је убијен, борећи се с хришћанима за веру. Нас двојица молимо те за његово место, а ми ћемо се старати да се цару одужимо". Везир или заповедник, видећи особу згодну или оба две, подели међу њима половину плате убијенога а половина остаје у каси, и каже им: "Но, јунаци заслужите више и будите чврсти у бици". А код њих је закон: колико пута добију битку, или заузму град, варош, покрајину, увек читавој војсци повећавају плату према заслуги, понекад са пет аспри, ако што знатно учине, понекад опет са аспром, са две, и тако понекад тамо дотера војник до два до три црвена златника плате од тридесет полугрошића, као што сам их ја познавао неколико. Зато може цар да има на тај начин брзо војску, осим, као што сам додао, ако би били и ови потучени до ногу. А то

се дешава и међу јаничарима: био сам присутан на Пуладиском Пољу у Азији; Хасуф баша с целалијама изгубио је 3.000 јаничара. Тада се трећега дана скупило више њих него што је било ових што су побијени. Чак су се и робови откупљивали од господара својих и долазили у јаничаре, други, немајући да се откупе, правили су са својим господаром споразум (говорећи да ће му исплаћивати јаничарску плату колика је, само да му помогне) и долазили су, и многе је примао, а друге опет већ није хтео. За султана Сулејмана, кад је хришћанска флота уништила његову флоту на мору, да је једва командант са два галијама побегао и хришћани су већ сматрали да турски цар неће брзо створити флоту и људе, а какву је следеће године опремио и како је људима снабдео и шта је учинио, пуне су хронике тога; знајући да има сам у себи такву силу кад му донеше вест о таквом поразу, позвавши муфтију, рекао је: "Шта је то да је свемогући бог тако расрђен на правоверни народ па га је препустио сили хришћанској?" Одговори му муфтија: "Царе, господару мој, зар се никад не молиш богу?" "Наравно, молим се" - одговорио је. "А зашто - вели - не памтиш ону молитву коју зову фатиха, која овако почиње: о боже, створитељу и хранитељу читавога света. А господ бог ти је исто тако створио и хришћане, и зна и за њих, не чуди се што једанпут ниси срећно прошао с њима; не греши, не срд се за то, команданту опрости, а што брже можеш нареди да се спремају друге галије а ево ја сам обећавам једну галију са посадом; нека и други тако учине. Ако би се изговарали недостатком блага, нека пошаљу за то коњску опрему, непотребне коње, дечаке и жене". Тако је утешио цара, те му је цар опростио (у тексту: да је цару опростио), иначе би висио. То сам зато написао да би свако знао какве тешкоће турски цар има у свему. Само то треба гледати, кад би овде у овим крајевима с ове стране мора његова војска с јаничарима била сва побијена, да и логор с робовима буде уништен, већ би му било теже, јер хришћани од којих су највише јаничари, већ би се освртали, знајући за одбрану и силу и слогу хришћанску и не би ишли њему, а други који су потурчени, пристајали би назад уз хришћане, али сада видећи да хришћани сами на себе окрећу своје силе и војске уздишу јадници и не смеју ни да писну, не хотећи било шта о томе да говоре, а од хришћана ти је највише јаничара, који или да не би давали порезу, или због некаквог преступа или због турских девојака, које су лепе и развратне, или због немаштине су се потурчили и највише одлазе у јаничаре од своје воље, јер се тамо некако мање кажњава, пошто се јаничару, па не знам какав преступ да учини, може само дати 80 батина по стопалу или му главу одсећи.

Одељак двадесет први.

О брзим коњаницима турске војске.

Акинције су код Турака људи коњаници и брзи, као Татари, а највише их станује на добручким пољима и око Дунава и око бугарских и грчких планина, а зову их зато акинцијама, као кад би рекао текући, јер постоје пљускови, као кишни, који из облака

падају, а од тих пљускова велике поплаве произлазе и брзи потоци се изливају из обала; све што дохвате, све носе са собом, али не трају дуго. Тако исто и ови брзи коњаници турски или летећи, као кишни пљускови не трају дуго, али докле достигну и дохвате, све похватају, пограбе, побију и искваре тако да за много година петао тамо неће запевати. Ови брзи коњаници су добровољни и иду од добре воље за своју корист; неки Турци их зову чобани, јер се стоком хране и коње чувају само за то што очекују да их позову негде за упад. Они су увек спремни, не треба им наређивати, нити икакве плате давати, нити за штете награђивати. А ако неко неће да иде, онда своје коње позајмљује коме другом за половину плена. Ако пак ништа не добије, онда говори: "Нисмо имали користи, али имамо велико опроштење као и они што одлазе у бој против хришћана". Што год пак задобију, како људе, тако и жене, осим дечака, све продају за новац. А дечаке сам цар плаћа.

Ови пак брзи коњаници имају међу собом командире, а постоје поврх тога војводе постављене по покрајинама од цара; против Немаца је војвода смедеревски, против Угра и против Влаха је војвода никопољски, а његов помоћник је војвода видински; против Хрвата и Коротанаца је војвода врхбосански и његов помоћник војвода ситничар; на мору су пак против Каталана и Италијана војвода галипољски и војвода морејски. Војводе или санцаци све покрајине испитују помоћу ухода и знају шта се у којем краљевству дешава; и када који од њих увреба време да би се могло заробити што људи, онда јавља цару, говорећи о упаду у земље хришћанске, а цар ће допустити. Онда без оклевања одмах наређују да ови изасланици по варошима огласе, именујући војводу и ону покрајину, хвалећи им тај упад, и на то оглашење се радују, скупљају се и опремају и одлазе на означено место, где је сам онај војвода којем је допуштен упад. Војвода тада, дочекавши их, снабдева их чамцима и другим потребама (ако треба да упадну некуда преко воде), па уредивши све ствари, наређује свакоме шта ће ко да ради; онда тек креће у хришћанску земљу, водећи их све до места где је замислио. Стигавши тамо, наређује им да се преместе на брже коње, јер сваки од њих има два коња: једног води, а на другом јаше. Оне заморене остављају на томе месту, јер има и других Турака који им их чувају док се ови не врате, а дају им од осам коња златник. Тамо војвода тихо каже дан докле ће их чекати и ударивши у таламбас распушта их и настаје таква бука од њих, гурајући се међу собом, јер сваки жели да буде напред, да неки с коња падају и на месту остају. Разлете се тада сви, куда ко може, палећи, убијајући, везујући и узимајући шта ко може. Војвода пак наређује да се на ономе месту разапне мали шатор имајући са собом неколико стотина изабраних људи и на добрим коњима, чекајући оне на месту, а брзи коњаници к њему возе, воде са свих страна. Кад тако војвода дочека време и дан, како им је наредио, онда сав плен шаље напред, а ко закасни, сам је крив, тамо већ остаје. И уредивши се, иду лагано, очекујући непријатеље, па ако би их где сустигли, окрећу се и туку се с њима, виде ли да не могу битку добити, онда сав плен убијају и уништавају, а сами на крају одлећу као ветар, а тада им нико не може ништа учинити, могао би их потући једино кад би их стигао у тешким планинама, или при великим водама, или на мочварним местима. Или пак ако би добили вест о месту

војводином (пре но што дођу они што су се разлетели), па га напасти или ноћу или дању, познајући места, пошто су у својој земљи, и уништити војводу, онда би лако с онима замореним и оптерећеним, или пак оне што су се разлетели на разним местима пресретати и убијати. Ето такав је начин турских брзих коњаника; на исти такав или мало друкчији начин, али свакако бољи, раде Татари, који су вештији и извежбанији у томе него акинџије.

Одељак двадесет други.

О сарахорима, мартолозима и војницима.

Има у цара и војника које зову сарахори, а ови постају од оних брзих коњаника, јер кад цар чује да је (скупљена) велика хришћанска војска против њега, онда нареди да се огласи по варошима: ко би хтео да узима плату биће му давана. Тада дакле многи од ових горе споменутих брзих коњаника одлазе цару и дају им на коња златник на четири дана, и од тог времена не зову их брзи коњаници већ сарахори, скупљени војници а за сваки месец им плаћају, јер њихова служба траје само док су потребни. Њихово оружје је - сабља, цице, копље или лук; понеки имају и оклопе. Цар пак ове држи док му требају, а бива их понекад две хиљаде.

Има (особито такође по крајинама) мартолоса и они су хришћани, а имају плату на коњу на осам дана златник, а плата им се даје такође свакога месеца, као и сарахорима, али им служба траје докле ко сам хоће, а ови највише обмањују хришћане издајствима својим различитим, правећи заседе испред Турака.

Постоје још и војници, слободни хришћани, царски поданици, а не плаћају никакве дације, већ имају села своја, слободна од данка и пореза, никоме ништа нису обавезни, само кад им нареду, иду уз војску и служе цара, празне коње воде, чувају, помажу да се копају бедеми, носе воду, чине друге услуге; кад нема рата, или кад им цар не нареди где да буду, долазе у царев стан. Кад царске коње изводе на траву они их чувају, воду дају, а ноћу крај сваког коња спавају њих двојица или један, особито крај главнијих, а ових бива неколико стотина.

Додатак.

Постоје у Турској још у градовима по крајинама војници коњаници, а зову их бешли. Ови добијају плату од санцака, не од цара, по неколико аспри на дан, јер је то заштита која не потиче од цара, већ их заповедници чувају по својој вољи. Бивају то добри људи и јунаци, јер ко би рђавог примио? Њима допуштају санцаци да иду да хватају хришћане из заседе: ураде ли што добро и добију (ли што), од тога узима санцак најбољи део, добију ли

ваљане сужње, одузима их, јер то санџак свакоме објављује још у почетку, обећавајући извесну суму за сваку главу сужња, они пристају и на тај услов, да им заседе не би биле забрањене. Ови бешлије имају ту повластицу да кад умре неки спахија, или плаћеник, или неко ко је држао земљу у оном крају, одмах санџак моли; за кога се заузме, препоручујући га тада, добија од Порте. И тако овај од тога времена већ постаје царски слуга или војник. На то место санџак ако хоће другога прима, или му овај ипак и даље послужује.

Па још осим мартолосо и војника има хришћана Бугара, Срба и Грка, који имају своја домаћинства, њиве, винограде, куће, а од њих ништа не дају, само у време кад им се нареди морају да иду у ухођење у хришћанске земље, а ако ко добро послужи, обдарују га и плату му назначују. Такви иду или као да траже службу, или као трговац с еспапом, или какав немоћник, а што год сазна и прегледа брзо обавештава, имајући већ своје људе размештене, који чекају његова наређења. Као што сам ја познавао једнога Грка Димитрија, који је за Хајдер Баше, беглербега овде у Украјини, у Пољској био као ухода, једанпут као трговац с тамошњим робом с коњским бојама, с покривачима, са сувим грожђем, које му је сам паша дотурао, и сваки пут с друкчијом робом, с кожама камиљим, са сафијаном, све је то од паше узимао. Тај Димитрије је имао три сина и сви су знали руски, у Пољској су служили и све су знали. Влашки су језик исто тако сви знали, и отац. Имао је овлашћење, које сам ја био узео од њега, будући у његовом дому крај Дунава у Јени Кјејде, којим му је овлашћењем за ту његову услугу било одређено као награда да узме у Исмаилу двеста талира; и узео сам му га био тајно, да бих га показао у Пољској нашој господи ради опрезности, који чувају на својим дворовима људе разних народности. Али кад ме је Томша ухватио у Влашкој, међу осталим мојим стварима и оно ми је узето. Можемо се онда уверити како тим људима треба веровати, а осим оних, велим, који већ овде имају своја домаћинства, а тамо га немају.

Одељак двадесет трећи.

Како се Турци множе те их све више и више има.

Турско множење је слично мору, које никад не надлази нити одилази. А тако и поганици никад за мир не знају, увек се свађају, па иако се море у једном крају утиша, ипак у другоме о обале удара, јер је вода морска опора и слана, а у неким покрајинама со од ње праве, али ако свакојачко не помешају с њом део слатке воде, онда со не може да буде. И све воде, лутајући по свету на све стране, бивају добре и слатке, и за све ствари погодне, потребне и корисне, а када до мора дођу и помешају се с водом морском, онда се сва њихова доброта и слаткост изгуби и биће као и друга морска вода, опора и слана. И Турци су налик на то, јер никад нису у миру, већ увек воде борбу из године у годину, од једних земаља до других, а ако негде начине примирје то све учине за своју корист, јер у другим покрајинама све зло чине, људе заробљавају, а што не може ићи, све убијају, а то

се дешава више пута сваке године, јер по неколико хиљада хришћана доводе међу поганике, па се овим помешавши се с поганицима, сви искваре, као и воде речне у мору, јер напустивши своју веру, примају поганичку, а такви гори бивају према хришћанима него прави поганици. А тако све то помаже размножавању њиховом: док једни ислужују, други су ислужили, а нове и нове доводе, трећи се опет за то брину да воде, да их никако не би нестајало, како им је Мухамед наредио. Поврх тога, колико их се добровољно потурчи, којих је сваке године велики број, као што се било десило у Галати кад је цар, не могући им чинити насиља у томе да им одузима синове, као онима који су се били добровољно покорили, а видећи тада много пристојне младежи код оних Ђеновљана, наредио је да их наговарају обећањима и даровима да се турче, па и допуштањем веће самовоље но што је то било пристојно, што је потом испало по царској вољи, јер су очеви видећи синове склоне свакојаким самовољностима, хтели да их пошаљу у хришћанску земљу, што многи од њих опазише, у великој гомили се договорише и пођоше пред цара и потурчише се. Од ових су једни узети у сарај други су растурени другој господи. Међу овима је био веома учен младић, син једнога лекара, кад је овај дошао у сарај и кад је опажена његова наклоност према биљкама (јер је имао добру вољу да учи лекарске науке), дали су га једноме црном Арапину, евнуху, да га учи; био је потом одличан лекар (умро је оставивши неколико синова) за султана Мехмеда; тада је по праву тога лекара и мајстора узета хришћанима велика парохијална црква у Галати или у Пери, која се такође зове араб џамиси, јер како се Галата добровољно покорила, цар је био обећао да им неће чинити верских насиља, да км неће узимати синове за робове и неће им цркве претварати у џамије. Зато је овај исти рекао пред царем да су његови преци били оснивачи ове цркве и да то њима по пропису припада; научивши га како треба да поступи, а како су сами судили, узели су цркву под тим изговором, а хришћани су начинили парохијалну цркву код светога Фрање.

Додатак.

А ову цркву светога Фрање касније су такође хтели да узму, али на други начин, али је француски посланик господин де Брен, човек велики и зналац турског писма, спречио ово не без великих трошкова и добио је декрет или фетву да више неће бити узета, ослободивши за то пак неколико десетина сужања измаме.

Одељак двадесет четврти.

Показује какав би поход на Турке и какав би поредак имао да буде.

Знајте о томе да разум и добро управљање много помаже у боју, зато се на Турке не треба припремати с тешким оружјем, којим оптерећен човек се тешко с вољом и хитро окреће, дебела коњаничка копља, самокресе и тешко оружје треба оставити, али треба

припремати све ствари потребне за битку и за велики бој погодне; да свако може својим оружјем владати, а да не носи празно за показивање. Јер су Турци таквим уређењем далеко напред (одмакли), јер ако га гониш онда ће умаћи, ако те он гони, нећеш му утећи, а то све због своје велике лакоће. Турци и њихови коњи увек су бржи и хитрији. Али су Немци због тешких коња и оптерећења оружјем лењи, јер имајући много на глави, дух тежак (човек) има, и поврх тога не чује нити свуда добро види; рукама пак и сам собом не влада због тежине оружја, јер се понеки одевају у тако тешко и потпуно наоружане, као да ће га ко имати освајати седећи на њему, али кад неки добар човек с чистим срцем и јуначким треба да ратује боље је да у битку ступи тако да може часно, ако је потребно одступити и будући здрав и читав поново да започне оно што треба, него да на једном месту погине, стојећи као во.

Татари се исто тако опремају као и Турци, а још усто будући јуначни, много су испред ових, јер не допуштају Турцима да их у круг опколе, нити да им с бока приђу, већ се морају само чело у чело тући, и лице к лицу управити, да би свако дошао у битку, и Татари су исто тако брзи на својим коњима, као и Турци, јер Турцима није погодан такав начин; а зато су Татари над Турцима често односили победу, а хришћани никада, а особито у великом боју, а то зато што допуштају да их у круг опколе и да им приђу с бока. Када Турци наиђу на наоружану војску и густе ред, имају наређење да највише и најпажљивије гледају коње, а не људе, да приступају њима с обеју страна с копљима, с цидама и сабљама и са другим оружјем. Зато се свако мора чувати оптерећења оружјем, што ће сваки добар јунак лако разумети: кад с коња оптерећен сјаше, ретко ко ће без помоћи узјачати, а у одлучном боју неће се увек господару наћи слуга да му помогне на коња да узјаше. Зато ко год би хтео против Турака повести рат, онда би морао читав данашњи начин да напусти, већ да се држи овога како је више написано. Народ се исто тако мора томе навикавати и вежбати. На тај начин би могао с помоћи божјом однети победу над турским царем.

Само све то од главе, од заповедника од краља зависи, и припада њима, јер сваки од њих мора бити разуман ратник и најпре себе, потом читаву војску ваљано да уреди, а особито против поганика. А онда краљеви или заповедници треба да буду међу пешадијом, имајући уза се неколико десетина изабраних људи на коњима, и одатле никуд не треба да излази, чак и кад би то било потребно. Јер свака глава, био краљ, био заповедник, мора се разумно држати и чувати се у великој безбедности, јер његова рана велики метеж прави у војсци као и глава, од које цело тело малаксава. Зато сва господа витезови обично то треба да гледају да бирају за краља и заповедника не толико силног, колико мудрог и вештог, а кад имају таквога, да га као зеницу у оку чувају, не дајући му да руком ратује без потребе.

Потребно је исто тако још да краљ има уза се неколико десетина људи оружаних на лепим наоружаним коњима, који би одлазили од њега међу пукове и показивали би се витезовима и јуначки их опомињали у краљево име, као да је сам на томе месту, да се добро држе, и тако да једни одлазе а други долазе, тако да би краљ знао где се шта дешава. Исто тако турски цар има своје чауше уза себе да тако раде и да такав ред одржавају, а видећи њих да непријатељи мисле да је то сам краљ био. Исто тако свако треба да зна да турски цар не може да скупи за одлучни бој тако велику војску, као што говоре о његовој великој сили, као да његовом људству нема броја што није тачно, јер сваки господар хоће да зна колико људи има и колико може имати. Особито пак турски цар, који сваке године бива увек у војсци с царем, као што сам раније напоменуо, колико какве војске бива за цара и како стоји са својим војводама; овде још можемо углавном навести све, једну поред друге, да се боље памти и види.

Дакле, оволики је број турске војске:

Најпре дворских јаничара бива с њим, осим оних у градовима, 4.000; већ рачунајући све, и оне што припадају каквој послузи, јер се сви морају тући кад се нареди, и оружје све и коње узимају од цара, има их свега 6810.

Оних пак војника што плате узимају од азиских земљишта и што морају из царских вароши и других да долазе за време рата цару, свега их је 60.000.

Пешадије азиске, коју зову азапи, има 20.000.

То је десна страна царева; лева пак страна европска исто тако коњаника има 70.000.

Пешадије европске има 20.000. То ти је читава војска султана Мехмеда која је имала свега 180.810. Меселеција има 50, водовожа 50.

Додатак.

За ових садашњих времена од султана Сулејмана читава је војска порасла, јер км је придошао Мисир с другим државама, зато је далеко више сада него што је било за Раца, о чему ће бити речи даље; али овде ће се додати да не ставља аџами оглане, којих бива с царем у рату хиљаду, две, а понекад и више, нуз генелија, то јест добровољаца, који иду само ради плена, нуз бешлија, то јест појединаца плаћеничких, који се баве поред санцака. То су они који сви бивају у рату. Цехове такође отправљају: из сваког занатлиског цеха бива по петнаест-двадесет момака добрих за битку. Коњотерачи такође имају заставу, под којом бива двеста па и триста људи; има и хришћана, али и они морају да иду у бој кад км нареде, а ови су они који војсци месо доносе за царски новац, као што ће се говорити касније. Када би дакле сви који плату добивају и који треба ишли у рат, била би то велика

војска, али их много не иде; јер једне паше узимају себи за послугу, друге ослобађају кази аскери, то јест духовници, као оно код нас што бива (кад је) општа мобилизација, неки се опет откупљују код својих војних старешина, и тако се склањају, а када падне попис, тада старешина присиљава своје да се ови јављају на место оних којих нема, ако пак опазе, одсутни губе своја места, и плату и земљу, које одмах тамо дају другима.

Одељак двадесет пети.

Како се спремају за јуриш и какав је поредак при томе.

Кад турски цар с војском својом дође до неког хришћанског града не размишља се дуго већ. да му војска не би седела бадава, одмах уз велике трошкове и залагање доводи топове што може ближе зиду, па пошто га разруши и разбије, чим угледа згодно време, тада најпре нареди да се огласи по војсци да сва послуга с коњима, с камилама, с мазгама, као и сви они што пасу стада оваца и другу стоку, које воде за исхрану војске, да догнају и дотерају до војске. А кад се ово изврши, онда опет наређује да се огласи и да се означи дан јуриша (што ретко друкчије бива него у петак); при оглашавању јуриша одмах спомињу награде онима који најпре или упадну на зид, или што знатно учине. Обично ко на зид први изнесе заставу - добија пашалук, ко буде други за њим - тај војводство онога пашалука, трећи субаштво онога војводства, другима исто тако као по степену, свакоме одређују коње, новац, одела и различите ствари а што год кажу сигурно је да ће одржати и дати због другог пута; или узели град, или не, ипак свакога обдарају према обећању што се добро понео. А саме вечери пак оглашавају да се по читавој војсци свуда запали што више може свећа, што изгледа ономе ко издалека гледа као да звезде светле у војсци, тада се већ припремају, пресвлаче се у краћа одела и ко има оклоп, панцир, штитове, кругове и другу опрему, све спремају, а кад буде доста по поноћи иду тихо до зидова, имајући са собом плетене кошеве и друге направе које носе пред собом, оруђа и танад. Исто тако носе велике лествице, већ раније за то припремљене, да би их могло што је могуће више да пузи по зидовима, како одозго, тако и одоздо. Јаничари иду ка разбијеном зиду и онде сасвим тихо стаје, а кад већ дође време, тобције ударе из топова и тако се наместе да баш погађају у ону рупу, због чега се опседнути склањају од паљбе, а јаничари хитро упадну кроз зид и тамо чине ко шта може; тада се сипа густа паљба из различитих оруђа, а највише из лукова, а стреле носећи од цара додају ономе коме су потребне. Таква битка траје понекад час, каткад час и по, највише два. Где тада већ у оно време ништа не ураде, а царски заповедници опазе да већ слабе нападачи, а опседнути се добро бране, онда наређују да се одступи, цар наређује да се рањеницима помогне, (побијени да се покупе и сахране) и болесне одмах унапред шаље кући; сам цар се још неколико дана задржи, стално плашећи опседнуте не би ли могао на овај или онај начин што да учини и да се освети за своју срамоту. Ако пак цар осети да је тешко што учинити, онда наређује да се остави део шатора и нешто горих коња, хромих мазги, а војска крене врло рано,

начинивши заседу за опседнуте који би из града испадали да нападну логор. Зато опседнутима није згорег да познају овај начин и да буду опрезни јер преко два часа више никад не траје одлучни јуриш. Тако се било десило кад је (цар) рашански Београд освајао, где је Измаилага, јаничарски највиши старешина, био убијен гонећи оне што су из града изишли на шаторе.

Одељак двадесет шести.

О турској правичности.

Велика правичност влада међу поганицима, а праведни су сами међу собом и с поданицима својим како хришћанима, тако и свима Јеврејима, који год су под њима; јер сам цар то надгледа, како је о томе већ било писано. Има такође неких њихових поданика ' који им данак дају и зато у својим земљама владају, као војвода влашки, молдавски, седмоградски, ђурђијански, курдски, дадијански, иако се према овима праведно поступа, ипак то бива с незгодом, јер им се без царскога знања велика штета чини, а кад тужба дође, онда им наређују да траже свуда по варошима; ако нађу гдегод нешто сужњева, или отету стоку, наређују им да их врате, али натраживши се, јадници, имајући штету, бригу и жалост, одлазе много пута узалудно кући. И њихове пропуснице мало коме помажу: имају једни против других различите примедбе и шале, тако исто и у другим својим обећањима и датим речима, као што веле од невиних криве чине, да би својој злоћи дали одушка: дарове и поклоне такође раздају не из милости нити из љубави, већ ради цареве и своје славе. Дакле, у Турској је такав обичај да се никакав хришћански изасланик не може појавити пред царем без дарова, јер цар хоће да се то свима свиђа и да свима буде познато, кад изасланици приступају к њему да се тиме могу хвалити. Ако се пак деси цару да начини с ким примирје, не чини то због чега другога, већ зато што или има нешто с ким другим, или да би за овога згодније време изабрао, јер он се с једним мири а с другим борбу води. То исто чини и с поданицима: увек нађе некога који ће му кривицу пронаћи, и тако се у томе као у кругу лукаво сналазе, а највише гледају да увек хришћани буду уништавани. А ко год зажели с њима да једе чорбу, мора је месом платити.

Цар зна број свих својих поданика хришћана и колико их је у којој вароши или у којој земљи записано; ови не дају свуда подједнак данак, и то највише дају годишње од сваке главе шездесет аспри, што цару чини много пута по стотину хиљада годишње, јер ко год само може зарађивати новац, тај већ плаћа златник годишње, осим деце коју у неким местима одузимају. Има цар исто тако прихода, који припадају његовој благајни управо, од мора, од земље и од сребрних планина и златних поља. Они хришћани који под турским царем дају осим царског данка својој господи (којима их цар привилегијом повери) десетак од летине и од стоке, никакве послове не обављају ни цару нити својим господарима што станују на земљи, осим по молби или за дуг. Кад војска пролази,

неправде не сме чинити поданицима и преко усева не пролази, нити сме намерно да учини какву штету или да узме што, па да је тако мало што би стајало новчић. Јер турска господа не подносе то, и кад би неко кокош једну узео, главу би изгубио, јер цар жели да сиромашни буду на миру.

Хришћани исто тако морају за царем отпремити неколико хиљада самара, или коња с намирницама, да би то тамо продавали за своју корист, колику цену одреде, не чинећи им у томе никакву штету, па ни у најмањој ствари. За цара Мурата десило се било да се једна баба пожалила на једнога азапа да јој је млеко, које је носила на продају, на путу узео и попио. Цар је одмах наредио да га ухвате и да му распоре стомак да виде има ли млека у желуцу (јер није признао од добре воље), али да га нису били нашли, онда се и баби имало исто десити; тако је сироти пешак изгубио главу, а баба млеко; а то се Десило идући од Пловдива ка Черномену.

Додатак.

Пропуснице су код Турака сумњиве, иако их могу давати, ипак исто толико умеју да измишљају примедба против њих. Десило се било за мога времена да је Јусуф пашу, који је за султана Ахмеда био пристао уз побуњенике, Мурат паша хтео да доведе и укеба, па га је најпре узео к себи као сина, уверавајући га да га је већ измолио код султана Ахмеда, ново-учињеног цара по оцу. Онда му је израдио пропусницу на коју су се сви истакнути везири и муфтије потписали и на Алкоран заклели. Допутовао је несрећник. Почекавши петнаестак дана, оба кази аскера се споразумеше с другима и поднесоше жалбу у име грађанства, пронађоше духовни декрет, то јест фетву, за укидање пропуснице, после чега Јусуфа с његовим најбољим људима (у моме присуству) на Скадери у шаторима задаваше, говорећи му да га не убија ни цар, ни савет, већ грађанство, коме је чинио неправде. Правде дакле код Турака има, али је лукаво употребљавају, и коме хоће учине је како ваља, а коме неће како било.

Понекад исто тако дарови могу много, као што се било десило пољским трговцима за сумана Ахмеда, за кајмакама Ђурђије Мехмед паше, када је један Грк, имајући писмено од пољског трговца на 160 црвених златника с потписом јемаца и сведока према обичају, не могући се дочекати самога дужника, јер се у Москви бавио неколико година, једног сведока, који је једва знао и турски, пронашао је на тргу и самога повео судији; онај је изложио ствар показао потпис; судија је питао (сведока) да ли признаје да је потпис његов; не схватајући како да не призна потпис, трговац је просто признао; због признања ех confessatis баш су њега и осудили, он је одбијао да плати овај дуг. Судија је наредио да га одведу у тамницу због неизвршене исплате. Несрећни трговац, видећи да га воде у јавну тамницу (која је тамо строга), бојећи се да не поквари углед ако се огласи да је у тамници, одмах је платио онај дуг. Враћено му је писмено, али је ипак молио да судија не

да (новац) одмах Грку, већ да мало причека, обећавајући други новац из Карвасера и поклон да донесе судији, због чега је тим пре изишао у сусрет његовој жељи. Дошавши у Карвасер, трговац је одмах прибегао Караман паши (то јест најстаријем трговцу у Караману), који ме одмах о томе обавести и замоли да дођем к њима. Кад сам ја видео да је то већ била пресуђена ствар, изгледало ми је тешко да се ствар надокнади, али пошто сам се с њима споразумео о трошку и хоће ли на то да га ризикују, најпре сам препоручио пут с поклонима преко неких правника, и доиста нисам се преварио са својим саветом јер је коштала та ствар 3000 талира, али смо је изокренули уз велико дивљење Турака. То се догодило по упутству самога Ђурђи Мехмед паше, у то време заменика (јер је везир убија Мехмед паша био у Азији у персиском рату), коме рекох шта желим, одневши му ноћу четрдесет лепих самуровина. Признавши да је ствар било тешко поновно изнети на разматрање, рекао ми је да сутрадан изиђем с трговцима пред царски диван, рекавши ми да сам ту ствар не може судити, јер се односи на књиге нашега закона до те мере да по нашем закону плаћају јемац и сведок за дужника, јер са два сведока човек губи главу, што је већа ствар него дуг, и тако ћу вас ја послати кази аскерима, они ће - ствар је сигурна - одмах похвалити декрет судијин. Ти ћеш молити да те оставе при привилегијама царским које су издате према уговору и договору о примирју с његовим величанством пољским краљем, јер тамо пише да пољски трговци треба да буду слободни од таквих судова; додуше, како се те привилегије не слажу с нашим законима, они ће онда исто тако рећи: Питај нас све. Поштована господо, питам ја вас: када се турски цар мири и примирје прави са хришћанским краљевима, да ли то чини према књигама или од добре воље према давнашњем обичају? Одговориће да то не чине према књигама, јер оне то не допуштају, већ према канонима то јест према давнашњим обичајима. Ти ћеш затим рећи: И ми молимо да будемо остављени при привилегијама царским према обичајима, а не према књигама. Према договору с његовим величанством пољским краљем учињеном.

Када су се сутрадан све те такве церемоније обавиле, баш се није ништа одступило с обеју страна, он се на моје последње речи јави говорећи: "Истину говори овај Ђаур", и рече мени: "А умеш ли да читаш на нашем језику и да ли разумеш право?" Рекао сам: "Умели и још се учим". онда су нам рекли да одступимо мало; часак касније позвавши нас, рече румелиски кази аскер ономе Грку што је био добио решење: "Покажи претседничково решење". Извадивши га из недара, показао га је. Читајући га кази аскер, поцепи га на двоје и рече да је рђаво добио решење, да тражи други пут. А најпре је већ био похвалио решење. Паша је одмах наредио да се напише бујурда, то јест писмено наређење судији да онај новац врати пољскоме трговцу и рекао је да му се преда његово подерано решење. Кад смо с тим дошли судији умало што није прецркао од страха, заборавивши на достојанство устаде, људски нас прими и замоли да му опростимо, да је он према закону судио не знајући о нашим договорима. А тако и тамо све пролази с поклонима, мада су закони краћи и било каква правда бржа.

Турски цар нерадо пушта иностране посланике преда се без поклона, а како су се посланици његовог величанства пољскога краља навикли да пролазе, онда кад везири не могу ништа од посланика да искамче или исцењају, особито кад угледају своје време, онда не пуштају посланика, већ само уз неког бега или беглербега или пашу којег шаљу некуда на службу, који по њиховом закону мора на растанку да дарује цара. Тада *ad extraneos ad vulgum* праве се да је то дато од посланика пољског и многи им верују. Таква се ствар била десила када је покојни господин војвода мазовјецки у оно време помоћник камјењечкога судије Гурски био посланик код султана Ахмеда, којег је Насуф паша на разне начине наговарао да цару да бар једну иглу у име краљево, што је било тешко урадити, јер је самоме паши био дао добар поклон. Тада је при целивању цареве руке паша тако то удесио да се неколико чиновника (који су имали да путују одвојено) опраштало и даровало цара; а светина је разумела да је то посланик давао. Добро је онда Рац написао напред да ко с њима чорбу једе, месом је плаћа, јер често и посланицима пребацују, говорећи: "Више цара коштате него што сте донели". Зато се према нашим посланицима различито понашају, хотећи да надокнаде оно што на њих потроше новац; а ако у томе не успеју, онда то од хришћана макар и других намирују: то је истинита ствар према њиховој узречици: отети једноме псу а другоме дати, или нека пас пасју крв једе.

Што се тиче данка, којег се у овоме одељку дотакао Рац, (за оно: ко може новац да зарађује), то треба овако разумети: онај ко већ може да зарађује, тај плаћа данак на своју главу, али они који још не могу, јер су мали или неспособни, не подлежу томе. Зато сваке године у сваку покрајину бивају слани од Порте уписани ревизори са финансиским списковима и исписују једне на нове, друге на месту умрлих, а то пописивање и томе слична слања чини паша уместо награде, јер користи од пописивања и других нерегуларних прихода такви према покрајини добијају прилично. Због тога исто тако војници који чувају Порту, по реду после месец дана стражаре пред пашиним вратима, на диван га воде и кад град обилази, и то једни пешице други на коњима.

А што овде Рац спомиње златна поља, има у Египту једна покрајиница међу великим планинама, а има само пет омањих сеоца; реке никакве немају, ништа не сеју у тој равници коју су населили међу оним планинама, само прах од урмина дрвета (којег имају много и то је њихова обична храна); засејавају кроз свилено решето по оној земљи свако према размерама својег поља, на које ноћу с росом пада злато, сутрадан то згрћу и пажљиво скупљају, а потом просејавају, онако исто радећи и бирајући злато. Нема ти тада бољег злата од тога, и од тога злата праве црвене златнике што их зову шерефи, који су увек скупљи од осталих, а већ извесну количину злата ти тамо становници морају да дају мисирскоме паши. Овај паша даје сваке године из Мисира осим пиринча, сочива пшенице, грашка, памука, шећера, лана и сувог грождја и различитих тканина у вредности шест стотина хиљада црвених (златника); од ових иде на море сто хиљада, на Меку сто хиљада, на тамошњу војску сто; остатак у личну цареву ризницу, која је унутра у сарају. О исхрани

ваљано смишља за рат везир, јер кад већ намишљају да поведу рат, онда најпре шаљу у све оне покрајине које се додирују са оним земљама где ће се рат водити с порукама претседницима општина, који већ одмах чим поруке до њих дођу обавештавају срезове, који просуђују, за свако село и насеље обичан број мерица како пшенице тако и јечма прописују, а ови без оклевања морају то припремати и превозити тамо где им се нареди, а обично превозе то морем или Дунавом, или сувим, како испадне, до града најближег оној држави где ће се водити рат. Али кад виде некога Грка, хришћанина поданика царева или пак Турчина који је богат, даће из царске благајне извесну суму талира, даће одмах и поруке у срезове Влашке и Молдавије и одмах ће у порукама одредити ваљане цене, колике су оне у то време у тој земљи и наредиће да се купују овце и овнови и да се терају ка ономе месту. Када онда дође војска, свега је доста; али свакој ствари ће одредити вишу цену да не би ни царска благајна била у штети и да се трошак исплати, и тако једно добијају, довозе, дотерују, а за друго се старају. Не спомиње се оно што већ акинције и Татари довлаче из непријатељске земље, тј. они што иду поред провијанта. Хришћани имају своје повластице, веће него други, друкчије капе и своју заставу и назив, јер их зову суруције. Занатлија је исто тако сваки онако како је већ раније речено. Председника суда или судију има свака војска са собом, другога хорде, то јест занатлије и људи трговци. Зато паша не суди ништа у војсци без судије, особито веће ствари; везир може сам, и то не сваку ствар, али мање паше без судије ништа.

После уништења господина старосте Фељинскога, чије је кутије Томша дограбио и нашао је моја два писма што сам писао господару Константину, обавештавајући га о свему, рукописом који ни сам господин староста није познавао, већ један писар, а овај је већ био у несрећи погинуо; кад је господар питао за ова чија су била, нашао се један који је рекао да су моја. Онда је господар поднео тужбу Али паши, званом Мађар-оглу, који је у то време био с војском. Како сам ја исто тако тада био с војском, паша је наредио своме ћехаји да ме узме у притвор, који ме је преко ноћи закључавао с једним сужњем спутаног, њега за једну, мене за другу ногу. Неколико дана касније почело је суђење мени у диванском шатору. Господар Томша је послао да се интриге праве, показана су писма, за која сам рекао да нису моја, јер је било тешко доказати, била је само прича господина старосте. Имао сам сигурног разлога да то сведочанство није било сигурно и важно. Слана су писма сужњима, којих је било близу шатора неколико знатних: г. Миловски, г. Јордан, г. Малички, г. Мњишек и други; ниједан није познао рукопис, али су говорили да је јеврејски; довели су Јевреје - ни они нису познали; на крају су ми наредили да пишем, писао сам пољски и турски и то су показали, али се није сложило. Гласали су санцак-бегови, а највише што сам се ја жалио Порти. Санцак из места Визије Које лежи под планинама поред Црнога Мора, недалеко од Варне, рекао је да би Потоцки, и сам већ у тамници, био рад да и друге своје земљаке види онде, особито онога који се у то време нашао међу њима. "Како се жали Порти, саветујем, господине пашо, да га пустиш, да не би сувише скупо платио". Викну на то паша говорећи: "Шта, зар да ми узму главу за

једног Ђаура?" Ја сам такође рекао, употребљавајући правничку одбрану: "Ваша правичност је славна и међу хришћанима, па зар ти треба да будеш онај по коме би се имала покварити тако добра слава о отоманском народу? Пошаљи ме на Порту тамо ћу рећи ко сам и шта сам". Доиста је погледао, али потом је наредио да одем у шатор његова помоћника. Ипак је ствар запела,(јер је судија закључио да је тешко доказати чија су писма ја онда нисам заслужи овелику казну), јер у турском праву три ствари је тешко доказати: писмо, убиство мужа, туђа жена у ноћи. Онда је послао по мене не бих ли му хтео што дати; рекао сам: "И оно што сам имао господар ми је узео; како ме видиш тако ме описуј". Онда ме је хтео отпрати пољском краљу с писмима, исто тако и ради откупа оних његових сужања, ни то нисам одбијао да бих се само како било извукао. Али се господар пажљиво бринуо о мојем здрављу и кад смо се већ кренули ка Цецори, препречио је паши пут с даровима и онде је све дотле око њега обигравао, да ме је паша некажњеног оставио код њега у Јашију, где сам двадесет дана био под великом стражом у Бичковом двору. На крају, да није било неке влашке господе, двапут је већ наредио да ме изведу и погубе, али господ бог свемогући, који се брине о онима који му потпуно верују, ослободио ме је из његових руку, јер је с пољским сужњима којих је било 250 окованих у ланце по 10, и мене послао међу својим људима и наредио им је да ме одмах крај Дунава убију, и то због незгоде коју је због мене хтео да избегне пред Портом, али ми је и у томе господ бог био у помоћи, јер сам по опомени једног влашког господина побегао на Црно Море, потом све до Смирнијума, где сам чекао долазак Насуф паше, бојећи се Ђурђија, који је у то време на Порти владао, а то је био Томшин отац. Осветио сам се ипак уз божју помоћ и срећом пољскога краља, јер је у оно време због господина Грегора Кохањског, секретара, био (Ђурђи) свргнут с власти. Мене је с другим људима Ахмед паша, пекарски син, будући кајмакам, послао да га ухватим, и тако је пала коцка на мене, јер овај ага што је био с нама, не верујући изгледа својима, оставши у Мечину с оне стране Дунава, мене је послао да га уловим. Два дана смо око тога изгубили, докле га нисмо пронашли и исто тако код Браиле давши га Циганину да га окује, одвезао сам га сам с чаушем аги. И тек сам тад путовао да испричам пољском краљу према наређењу на Порти.

Додуше, ја сам био искусио Ђурђијеву правичност још пре те несрећне невоље у Влашкој, кад му је Томша био послао две хиљаде црвених (златника) да ме уништи, или да ме набије у Једикулу, оптужујући ме пред њим као веома опасног човека и како он због мене не може да седи у Влашкој. Пошто сам о томе већ био опоменут од једног бојара и надајући се да божји промисао помогне мојој невиности, по наређењу Ђурђија изишао сам преда њ као да о томе ништа нисам знао. Затекао сам код њега само самог Скендер пашу, а пред палатом влашке бојаре и агенте који су потпиривали против мене. Кад је тада чауш, који је ишао за мном, пријавио мој долазак, позвавши ме одмах Је питао: "Ко си и шта овде на Порти радиш? Да ли тргујеш или што очекујеш?" Рекао сам: "Није теби тајно, светли пашо и знам да се сећаш, када је покојни Мурат паша други пут пошао у Азију, он ме је теби препоручио, оставивши те на томе месту као кајмакама; после си ми дао царску

привилегију да ми нико осим великог везира и тебе самога (кад би се што десило) не би могао судити. Онда знаш ко сам ја, и да нисам дошао ни због какве трговине, већ да учим језик и турско писање". Онда извадих из недара привилегију, хотећи да му је покажем, али он махну руком и рече: "Добро се ја тога сећам. Па ипак, зашто не седиш с миром и зашто се мешаш у влашке ствари? Јер видиш каква је тужба против тебе". Рекао сам: "Ти, светли пашо, можеш знати да ли се мешам у влашке ствари, о којима бих имао с тобом самим да говори ма који си царски намесник; подсети се јесам ли био који пут пред тобом због тих ствари?" После ових мојих речи поче нешто са Скендер пашом да шапуће, посматрајући ме пажљиво, а онда ми Скендер паша даде знак да пољубим паши skut и тако захвалим. Ја то радо учиних. Осмехнувши се: "Гледај свој посао и буди опрезан". Изишао сам онда весео од паше; а кад то опазише Власи, упадоше одмах к њему, али их паша изгрди говорећи: "Баш је лудо од вашег господара што се боји било чега кад има мене, оца свога, као царског намесника. С ким овај има да говори о влашкој држави ако неће са мном, а ја ништа од њега нисам чуо. Нека ваш господар седи на миру и нека моли бога за цареву и моју главу. А то што сте довели, дајте одмах моме благајнику, не одлазећи одавде". А то ми је Скендер паша причао, којег сам ја још знао као хехају Тирнаки паше, беглербега будимског.

Тако се различито показује правичност код Турака јер сваки везир веома полаже на то да га грађанство сматра правичним.

Одељак двадесет седми.

О примању хришћанских посланика, о церемонијама око тога и о поретку на Дивану.

Хришћански посланици, особито кад долазе сувим, зауставивши се негде близу пред Цариградом, обавештавају везира или његова заменика о своме доласку, молећи одмах да по обичају донесу изразе одговарајућег поштовања, исто тако почасно место и друге потребе да имају. Онда ће везир означити посланику дан уласка, наређује субаши своме да припреми и опреми већ двор за становање и друге потребе, као што ће се ниже написати. Кад дође дан уласка, везир наређује да чауш-баша с неколико десетина парова чауша изјаше на сусрет посланику; тако исто и двојици првих ага спажиских. Изјахаће тада нагиздани на миљу или пак мање, али да би их се могло смањити - никако, већ напротив, изјахује их што више може, па макар и коња и одело позајмили, само да би узели по талир, јер свакоме од њих посланик мора да да по талир; самоме чауш-баши и оним агама по неколико десетина талира или по комад какве материје. Не стиде се да на то подсети, као да је то какав дуг. Онда ће довести посланика у његов стан, онде их из уљудности он позива на со, на хлеб, наредивши још унапред да се спреми обилно због части господара (свог) и свога доброг посла, остају тада неки, други одлазе, а ови, пошто се наједу, не

задржавају се дуго, већ одлазе. Тамо одмах чауш-баша оставља посланику једнога чауша, пристава, наређујући му да буде пажљив у служењу посланику и да одржава ред; сам одлази на вечерњи диван везиру и онде му реферише о посланикову уласку и какав је човек и колико ствари има, и шта су разговарали међу собом. По томе паша познаје разум посланика и какав је. Сутрадан, или трећега дана шаље посланик чауша - пристава с тумачем или својим замеником везиру да га запита за здравље и желећи да се брзо с њим упозна и одмах моли за аудијенцију, коју ће везир одредити. Кад време дође, пристав ће јавити. Одлази онда посланик везиру, где најпре, пошто се поздраве и упитају за здравље, посланик поздравља пашу од свога краља и предаје писмо; при томе ће рећи да има исто тако хитно писмо за цара и моли да ли може имати брзу аудијенцију код цара, што паша обећава да уреди код цара својим старањем. Ако посланик има исто тако какве поклоне, поклања их и предаје паши. Везир наређује да се за узврат донесе кафтан, то јест богата одећа од какве златоткане материје и наређује да се обуче посланику, такве (али горе) навлаче његовим истакнутијим људима, затим посланик одлази у стан, а оданде га обично води неки пашин слуга испод руке низ степенице; у стану чека аудијенцију код цара, међутим долази субаша то јест један чиновник, као подвојвода или командант града, којег везир предложи; овај управља градским поретком, преступнике кажњава, сви су пандури и целати под његовом влашћу, прељубу и пијанство кажњава и такве хвата и ставља у затвор, даје од ове службе свакога месеца везиру (јер је то његов приход) сто хиљада полугрошића и дарове за јело: воће, слаткише, петлове живину, а највише голубова" Овај чиновник припрема посланику стан, наређује да се праве столови на пољски начин, исто тако клупе, кухиња, прозори и друге ствари, што је потребно направити на царски рачун, мора још дати ћилиме, то јест застираче, јер код њих зидове не прекривају, већ под застиру. Онда даје неколико диванских прекривача, неколико ћилимова, неколико дивних јастука, а исто тако асуре, ако је зима, онда и ћебад за простирање преко асура због топлоте, па тек онда застирач; то дају према особи посланика, то јест великоме више, маломе посланику дају мање тога. И овоме посланик даје поклон за рад, а уколико му обећа или да већи, утолико ће му дати лепше и боље застирке. Кад везир обавести о аудијенцији код цара, посланик се припрема за њу, ако има исто тако какве дарове за цара и њих припрема. Аудијенција код цара увек се обично обавља у дан молби, који бивају само у недељу или у уторак; тога дана онда везир јавља посланику да дође на царски диван да поздрави цара. Пре но што посланик крене, пошаље к њему гласника и по други пут да се ваљано опреми даровима и да одмах дође, шаље потом неколико пари чауша њему на сусрет и воде га на диван, где паше четири дана суде само до подне и то зову диваном. Прошавши прву капију, иде даље унутра све до друге капије, где више нико даље не може јахати већ једино цар. Онда посланик сјахује са својим људима и иде ка вратима, а у то излази на сусрет мајстор церемоније са штапом. Поздравивши посланика, каже му да иступи напред, а осталим посланиковим (људима) да иду мало даље позади посланика, да би они што стоје околу могли од њих видети посланика и распознати га. Прешавши мало ка сарају или двору од капије средином

поплочаног дворишта, задржаће посланика и показаће му с десне стране и као мало уназад јаничар агу са чорбацијама или командантима пешадије, пред којим стоје сви јаничари, колико их у то време у граду има, скупивши се, почев од капије откуда излази посланик па све до даље личне цареве капије, а лицем су окренути ка дивану и према царској капији пред њим. Ту ће им се посланик поклонити главом, они ће исто тако учинити одмах, махнувши главама као један. Пошавши мало даље, опет с десне стране, показаће царскога куvara и трпезара и кухињске чиновнике; овима се исто тако мора поклонити, на левој пак страни у куту иза чесме показаће коњушара и поткоњушара и сву послугу из коњушнице; и према овима је иста таква церемонија. Тамо већ стоје тумачи, и агенти хришћанских посланика стају и седају све до самога дивана, где онај што пролази упућује поклоне главом на ову и на ону страну и долази до дивана, то јест на оно место где савет седи. Улазећи, излазе (преда њ) чауш-баша и капицилар ђехајаси, то јест старешина над чаушима и исто тако старешина, нешто као помоћник старешине, вратара са сребрним штаповима; поздравивши посланика ови га узимају међу се; онај мајстор (церемонија) одступа, понекад одступа од посланика за половину дворишта. Онај потканцелар с писарима што седи крај врата онога дворца, улазећи с десне стране, устаје и клањају се посланику; посланик њима такође, ушавши у онај дворчић, јер није велики. Сви везири и други чиновници устају, посланик им се свима клања, а везиру одвојено (ако посланик хоће, могу и руке један другом пружити). Ставиће међутим столицу, одмах према великом везиру седи посланик. Тада ће се упустити у разговор, а најпре се питају за здравље, о краљевом, па о посланиковом; а онда и даље, како време испадне; онда наређују да се изнесе јело из царске кухиње (јер за та четири дана царскога дивана свима дају јела из царске кухиње, почев од везира па до најмањих царских слугу). У друге дане осим вратара и када јаничари осећају нерасположење према цару или према неком чиновнику, или кад хоће да начине какву буну, унапред дају овај знак што неће да једу јела (а ова су пиринач са овчетином и сочиво исто тако с овчетином), а кад ага и везири ово опазе, брзо питају за разлог, на време избегавају зло, а ако има какве увреде, брзо је лече, иначе бива зло.

Али да се вратим посланику. Стављају онда округли мали сто између посланика и везира својега (јер везир седи крај зида на клупи, а посланик седи на нижој столици), на онај сточић поставе повећи круг, сребрн исцртане ивице су повијене, позлаћене; када је без посланика, онда употребљавају бакарне посребрене, на тај круг, који је већ место стола, стављају исечен хлеб онда стављају место убруса везиру на колена лепу дугу персиску мараму, а онда другу уместо убрушчића за брисање руку, јер њих дају да се не умаже и не попрска одело исто тако свакоме везиру, а дају и посланику. За овим столом је само везир, а поред њега седи други везир, а трећи седи посланик; другима друге столове постављају, такође кази аскерима друге, благајницима друге, нишанџијама друге. Кад поједу јело, дају свакоме млаку воду с мирисним сапуном, за брисање руку другу марамицу. Кад ко хоће да пије, дају неки зачињен шербет; посевши мало после обеда, забављају се разговорима. Онда паша пита има ли каквих господичића са собом који би

били достојни да поздраве цара. Ту их посланик спомене и договори се с пашом колико ће их ићи с њим на целивање царево руке. Онда ће написати и предати ризници (то). А тада доносе одећу од какве златоткане материје и облаче је посланику да с њом иде цару, јер они тако мисле да није у реду да посланик поздравља цара у својој одећи, па макар била и најскупоценија, и то је због помпе. Иде онда посланик, а води га или чауш-баша или капицилар-хеџаси из онога двора с леве стране, поред потканцелара и писара и поред ризнице под трем, где има дуга клупа, на којој седе сви они што треба да поздраве цара или да се с њим опросте, па чекају време и улазак везира к цару с молбама. Међутим, кад посланик пред пашама седи и с њима једе, људе посланикове узимају на ону страну где је чесма и где је у куту царска коњушница под трем, где је већ припремљено јело за њих. Простревши диванске застираче, постављају на земљу чиније с различитим јелом; ту их госте; а што не поједу јер много на износе, а нашим народима су јела необична, па их се понекад мало и дотичу, сами Турци разграбе, растргну, не водећи рачуна нимало о штапу који је крај тога намештен; много коме тече онде чорба из џепа по атласу, тако су понеки бестидни. И онда ту остају они посланикови људи што неће ићи да целивају цару руку и чекају, они пак што ће ићи с послаником, долазе посланику под онај трем и стају са стране. Износе затим из ризнице кафтане и дају онима што ће ићи цару, редом по списку. Ти кафтани осим тога нису рђави, понекад свакојаки, али ипак без њега не пуштају кроз царску капију. Кад онда цар већ уђе у зграду где слуша молбе, одмах јављају везиру, везир јаничар-аги; онда иде јаничар-ага са свога места средином дворишта, које је доста велико (по којем птице и срне шетају без страха) право ка царској капији, за њим само две чорбације. Дошавши баш насупрот оном двору где заседава савет, окренувши се лицем к њима, клања се, а они се њему унутра исто тако клањају, што он може да види, јер дворчић није дубок. Прошавши тада мало даље од онога места остају онда она двојица чорбација, чекајући да се јаничар – ага врати, а он сам пролази кроз царску капију све до зграде где је сам цар. Онде реферише куда и у који град шаље јаничаре, где их треба сменити, где додати, где смањити, а и ако зна што нарочито - прича; исто тако ако га цар за нешто пита, а он зна, тешко му је да затаји, мора да каже. Излази онда отуда па се оним истим својим путем враћа с онаквом истом церемонијом на своје место као и раније. Чим јаничар-ага прође поред врата дивана, излазе два казиаскера, то јест румелиски и азиски, бискупи или судије највиши. Онда одмах с оне клупе на којој седи посланик иду одвојено за њима да целивају царску руку, ако их има, кадије што путују у судски округ. Поздравивши цара, ови излазе, али се сами мало задржавају реферишући им зашто су збачени с положаја њихових они први, па шаљу ове друге и говоре им шта спада у њихове дужности. Ови излазе и враћају се својим путем, клањајући се посланику, он њима такође, одлазе својим коњима да узјашу, а везири тек онда излазе и иду у гушчјем поретку један за другим, почевши од великог везира па све до последњег, колико их у то време има. Па ипак благајници и нишанције не иду, сем ако би благајник био исто тако и везир, што може бити, онда у своме реду иде с везирима, али мањи не иду. Тек за последњим везиром иде посланик, а за послаником тумач, за тумачем заменик послаников или секретар с

краљевским писмима завијеним у кинеску свилену материју, јер иначе не би остао крај посланика унутра, јер крај посланика остављају само тумача. Иду исто тако и после тога и други, ако има кога који би био послат изузетно на какву почасну дужности али такви, кад их има, раније, испред посланика иду и одмах излазе, не задржавајући се. Чим уђу кроз царску капију, где с обеју страна стоји пуно евнуха из различитих белих народа, сваки говори језиком какав зна посланиковим људима, хотећи да чује свој језик. Изашавши кроз ту капију, има двориште лепо мермером поплочано од капије на неких десет лактова или мање. Ту су врата оне зграде где цар живи, а крај самих врата тече чесма, то јест извор из зида, коју тада намерно пуштају да вода жубори и да се не чује шта се тамо говори пред царем, и доиста се не чује, јер истичући на мермер вода прави доста јак жубор. Под сводом на овој страни врата стоје спремне капици-баше са сребрним штаповима. Тада двојица од њих узимају посланика међу се, држећи га један с једне други с друге стране једном руком испод мишке, а другом руком снажно за његову руку, а то зато да не би који посланик, или неко ко поздравља, ранио чиме цара, као што је на Косову Пољу једноме (цару) један Србин био учинио. И тако га воде царевој руци. Трећи од ових остаје и задржава посланикове људе док посланик поздрави (цара). Пошто посланик оздрави (цара), воде га и постављају поред зида са стране од цара јер му везири стоје баш према лицу; онда се пак враћају она двојица, узимају тумача по оној истој церемонији и поставивши га такође поред посланика, иду по друге и тако по једнога уводе на врата. Али оне који неће остати с послаником при отправљању посланства, одмах изводе назад на врата. После отправљања тог и таквог изасланства, она двојица ипак остају на вратима, трећи води оне посланикове људе посебно и поставља их у дворишту крај стазе којом се посланик враћа назад од цара. Онда води посланик своје изасланство пред цара, поздрављајући најпре од свога господара, а онда говори шта му је наложено, што тумач пак реферише на турском језику. Цар и везири слушају пажљиво. А како у таквоме случају или посланик или тумач могу заборавити, или пак кад је неко повеће изасланство, цар и везир су половину заборављали а понекад пак намерно нису хтели све да памте, јер нису били навикли да на све посланицима дају одговор, али кад им се то пребаци, често су бивале незгоде и препирке, а око тога је највише посла имао тумач. Онда сам ја то био увео, споразумевши се најпре с везиром, да све оно што је посланик имао да говори пред царем, ваљано проценивши с послаником и описавши пристојним речима, превео сам од речи до речи па поново с турскога (пошто је Perazys друкчији од пољскога језика) на пољски превевши, тако смо то с послаником поново угладили озбиљно и лепо написали на турском, запечативши посланиковим печатом, и при аудијенцији сам то држао у руци, а кад посланик заврши читав свој говор, онда узима писма од свога помоћника и даје тумачу, а он најнижем везиру што стоји на крају, овај средњем, а средњи великом, а сви ови, као и ми обављају церемонију целивања писма. Везир, пољубивши, ставља крај цара на мастионицу, која је од зеленога камена, сва начињена од сафира веома вешто и скупоцено израђена, а има је у дужину на пола лакта. Уз ова писма даје се и онај лист посланиковог говора. И зато је већ тешко да се што може заборавити и пошто сваку ствар

лагано размотри, цар даје одговор на сваку тачку преко везира. Добро нам је потом било с тим, јер како је везир био без незгода већ о свему од цара обавештен, богато нас је обавештавао; а и сами везири су се томе радовали, јер понекад везир није смео о свачему да пита цара. Дворац овај где цар прима посланике, није велики, већ напротив - мали; врата на њему су с југа и један низак прозор, а други виши, а ипак један над другим су са запада; на нижем нема опне; онако, стоји отворен; на вишем је од креча лепљена и уграђена решетка, а из дворишта густа од жице. Леђима према томе прозору стоје везири, али не заклањају собом прозор да би цар, који седи према њима, видео оне што пролазе поред прозора, а кад дарове дају, онуда их носе и онде их цар посматра. Некако на северу је камин у италијанском стилу ниско сазидан, на врху лепо украшен различитим бојама и камичцима различите боје улепљеним у креч, па ипак је ли истинско све тешко је осмотрити. У куту стоји заклон, кад нема ватре у камину, висок као човек, а два лакта широк, белим сребром посребрен, који, кад је зима, стављају према цару, јер он седи десним боком окренут ка камину, а левим ка посланику. Према ономе прозору, на другој страни, на истоку, некако цару иза леђа, иако не управо иза леђа, али ипак иза њега, има други прозор исти онакав као што је онај према којем посланик боком стоји; зидови су лепим чврстим кречем излепљени па се не треба бојати да би се одело могло обелити од зида као овде код нас. Под је застрт персиским ћилимима, златом и бисерјем не сувише густо протканим или извезеним. Цар седи на банку, то јест од земље је за лакат више начињена повећа узвишица да је заузела од камина сав онај кут иза цара; само што је крај тога зида где посланик стоји пролаз за онај прозор што као да је цару иза леђа, а посланику с деснога бока; на банку су застрти леви и исто тако скупоцени ћилими; на тој узвишици, на левој страни, недалеко од цара, раширена је леопардова кожа са шест ногу и са два репа, није велика, али је веома дивна. И онда, пошто се све сврши с писмима и она се предају, везир даје знак да се посланик поклони и изиђе. Онда иде посланик више га не воде, већ само иду пред њим она двојица са сребрним штаповима све до иза врата. Ови се враћају, а чауш-баша или капицилар ћехајаси исто тако са штапом отпратиће такође посланика до половине дворишта, понекад и даље, па поздравивши га, враћа се на диван, а посланик, саставши се са својим људима, који су стајали крај стазе, иде да узјаше иза оне капије где је сјахао, а сви они који су били с послаником код цара у оним истим царским одећама, ма какве оне биле, клањају се на обе стране као и раније с оном истом церемонијом. Појахавши тада на коње, наређују чауши посланику да се заустави са својима; међутим јаничари у великој гомили јуре у групи да се велика тутњава подиже, јер сваки, макар стајао и најдаље од капије, мора да изиђе пре аге, који излази из капије, а да га не прелази. Онда јаничар ага са својим ћехајом узјахују на коње, а сви други пред њим пешице пролазе поред посланика, клањајући се. Посланик се њима такође (клања); а пред својим јаничар агом иду, један или два богомољца и вичу отежући: Аллах Аллаху. Тек за њима јаше посланик лагано, да их не би сустизао и престижао.

Таква је церемонија око примања посланика. Поклоне нисам овде спомињао, јер их наши и не дају. Али кад долазе други посланици, што чине и велики посланици од хришћанскога цара, онда с леве стране улазећи у двор, недалеко од извора, поред оног зида (?) на крају онога ходника или трема где госте посланикове људе, баце шаторско крило, ако се потреба покаже и двориште заузму. Ту посланикови људи полагају дарове, а онај мајстор церемонија, јер то чине пре но што посланик дође, имајући уза се унапред ризничког писара, узима их и пописује. Узевши их, оставља стражу, а сам одлази на уобичајене церемоније. Кад онда посланик иде цару, тада вратари узимају дарове, сваки по један па макар и најмањи комад и носе унутра, поред оног прозора према којем цар седи и гледа, све до унутрашње ризнице и онде то остављају а после цар, прегледајући их с евнусима и својим женама, па овој ово, оној оно дарује, па се већ убрзо на безистану (тргу) нађу неке ствари од дарова. Дешава се исто тако и то да кад посланик нема дарова, а они имају некога од странаца пред којима би им се прохтело да се похвале, што обично чине пред Персијанцима, онда у оно време пуштају посланике када неки паша или при доласку или при одласку дарује цара да би грађанство и необавештени странци мислили да је то од краља или онога посланика; овога сам се већ. дотакао мало више у 18. одељку. Ред пак међу везирима и њихов број, и оних чиновника који чувају диван, како седају на своја места, описао сам исто тако кратко у одељку 19.

И онда сутрадан после оне посланичке церемоније, или најдаље трећега дана, долазе по награду они који су на дивану послуживали, као: ризнички писари што су кафтане облачили и доносили, сака-баша, који даје воду за пиће каткад зачињену, носећи је на себи по царском дворишту капиције са свих трију капија царских, онај мајстор церемонија, царски лакеји, царска војна музика, али они бар мало проплачу пред послаником али другима скоро бадава даје, јер код њих има ова пословица: "Азацик, ханда гидерсен, чокца гетирирсен", као кад би рекао: "Мало, куда ћеш? - да више донесем", некако и међу собом то одржавају: за један цветић даће неколико црвених (златника), за једну песмицу лепо написану - петнаест – двадесет талира, а ако не даш, срамоте, грде, посланичке људе где сретну вређају и код људи им на разне начине шкоде, приступ им забрањују и где могу сметају им.

После ових долазе везири, а исто тако и чиновници, почев од старешине капиција, па све до последњега. Долазе исто тако и јаничари, адемоглани, Понекад и какав било прост Турчин, то јест онај који царске плате нема, донеће какав цветић или ружу, или неколико јабука, или тако нешто што поклања посланику, а треба му на дар одговорити даром. Ако не учиниш, приписују ти нечовечност и глупост.

Напомене

[1] На маргини дописано: Проклет такав ред.

[2] Ове реченице нема у другим рукописима.

Konstantin Mihailović d'Ostrovica

**Mémoires d'un janissaire
ou
Chronique turque**

Texte polonais, traduction serbe et préfacé de Đorđe Živanović

Académie Serbe des Sciences

Spomenik CVII

Classe des sciences sociales

Nouvelle série 9

Accepté à la IV séance de la Section des sciences sociales, le 29 juin 1954

Réacteur: D. Nedeljković, Membre de l'Académie

Secrétaire de la Classe des Sciences sociales

RÉSUMÉ

Konstantin Mihailović d'Ostrovica vivait entre 1435 et 1501. Il écrivit son unique oeuvre, que l'on nomme généralement Mémoires d'un janissaire ou Chronique turque, entre 1497 et 1501. L'original de son manuscrit n'est pas conservé, il n'en existe que des copies ultérieures ou des traductions en polonais ou en tchèque. Par conséquent une question d'importance fondamentale s'impose par rapport à cette oeuvre: en quelle langue Konstantin Mihailović l'avait-il écrite. Outre quelques hypothèses, fort peu probables d'ailleurs, suivant lesquelles Konstantin eut pu écrire en langues latine ou grecque, il ne reste en somme que deux langues possibles, le serbe et le polonais. Dans l'abondante littérature sur ce sujet on trouve de différentes affirmations. Ceux qui se sont occupé le plus récemment de cette question sont d'avis que Konstantin Mihailović écrivait en serbe, ou plutôt en langue slave liturgique et que les textes polonais et tchèques ne sont que des traductions. À cause de cela le nom de Konstantin ne figure pas dans les histoires de

la littérature polonaise, puisque les historiens littéraires polonais le considère comme un écrivain serbe. Dans notre littérature, on n'a presque rien écrit sur ce thème et on a généralement adopté l'opinion ancienne que Konstantin avait écrit en polonais et que, par conséquent, il appartient à la littérature polonaise. L'auteur de la préface dans notre présente édition analyse toute la littérature concernant ce sujet, ainsi que toutes les autres questions contentieuses qui ont rapport à cet écrivain et à son oeuvre. A la base des données puisées dans l'oeuvre même de Konstantin, l'auteur considère que Mihailović avait écrit son oeuvre en polonais.

Ensuite, il discute aussi la question de l'Ostrovica de Konstantin. On a présumé jusqu'ici que c'était soit l'Ostrovica de Rudnik (K. Jireček) ou bien celle de Preševo (J. Los). L'auteur de la préface pense, en fondant son opinion sur la tradition populaire qui se reflète dans l'oeuvre de Konstantin, que le lieu d'origine de notre écrivain ne pouvait être aucune de ces deux Ostrovica, mais que celui-ci doit être recherché quelque part sur le territoire de l'état ancien de Vuk Branković.

Il formule aussi sur l'origine de Konstantin Mihailović quelques nouvelles conclusions. De nouveau, à la base des informations contenues dans l'oeuvre même, ainsi qu'à la base de certaines données de la littérature, l'auteur de la préface prétend que Konstantin était un homme de condition modeste, le plus probablement un mineur de Novo Brdo où il demeurerait sans ses parents, avec deux de ses frères, à l'époque où il fut fait prisonnier en 1455 par les Turcs qui l'emmenèrent à Constantinople pour en faire bientôt un janissaire.

L'auteur de la préface effleure encore une question litigieuse. Dans la littérature récente sur Konstantin Mihailović on affirme que ce Serbe, après être devenu captif des Hongrois en 1463 resta définitivement en Hongrie, parmi les Serbes qui habitaient depuis longtemps déjà les régions méridionales de la Hongrie et qu'il ne mit jamais pied sur le territoire polonais. Cette affirmation seule suffisait à rejeter d'avance toutes les hypothèses antérieures que Konstantin avait écrit son oeuvre en Pologne, pour les Polonais et en langue polonaise, en corroborant en même temps cette autre hypothèse qu'il avait écrit son oeuvre en Hongrie et qu'elle fut destinée aux Serbes qui y résidaient. L'auteur de la préface démontre de nouveau en se fondant sur les données empruntées à l'oeuvre de Konstantin Mihailović, que celui-ci avait quitté la Hongrie peu de temps après sa captivité, qu'il s'en était même évadé selon toute probabilité, à cause de quoi il dit beaucoup de mal sur les Hongrois et leurs princes, qu'il fut obligé de se réfugier en Pologne où il vécut pendant trente ans environ avant de commencer à écrire son oeuvre. L'oeuvre de Konstantin reflète fidèlement les conditions de la Pologne vers la fin du XVe siècle et non pas celles de la Hongrie, lesquelles à cette époque différaient considérablement des conditions polonaises. À deux reprises il s'adresse même au roi de Pologne Olbracht en le suppliant de s'engager dans la guerre contre les Turcs, ce qui prouve que son oeuvre était écrite en Pologne, qu'elle fut destinée aux Polonais et non pas aux Hongrois ou aux Serbes, et que, par conséquent, elle fut écrite le plus probablement en langue polonaise.

Finalement, l'auteur de la préface démontre qu'en écrivant son oeuvre, Konstantin Mihailović n'avait point de prétentions d'être un historien, car son oeuvre n'était pas écrite à la base des documents historiques, mais à la base de la tradition populaire serbe, telle qu'elle était fixée dans un temps et sur territoire déterminés.

L'oeuvre de Konstantin Mihailović est imprimée de façon à faire ressortir clairement les différences entre les diverses versions de la Chronique qui ont été conservées jusqu'ici. On fait publier d'abord le manuscrit intégral provenant de l'ancienne bibliothèque de la famille noble polonaise de Zamojski, qui se trouve à présent dans la Bibliothèque Nationale de Varsovie (Z). C'est le texte polonais le plus ancien et le plus complet. Parallèlement à ce texte, on a donné de petites variantes des autres textes. À la fin on a publié les fragments ou des parties entières des autres manuscrits qui diffèrent beaucoup de ce texte le plus ancien, car ils peuvent représenter les copies des manuscrits meilleurs et plus anciens que celui de Z. Le choix de ces textes est donné d'après l'édition de l'Académie Polonaise des Sciences de Cracovie, publiée en 1912 sous le titre *Pamiętniki Janczara czyli Kronika Turecka*.

Parallèlement au texte polonais on publie la traduction littérale en langue serbo-croate.